

“ILM-FAN MUAMMOLARI MAGISTRANTLAR TALQINIDA”

MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

WWW.KSPI.UZ +99890-974-17-65 1529314@BK.RU +99891-152-93-14

“ILM-FAN MUAMMOLARI MAGISTRANTLAR TALQINIDA”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

MATERIALLARI TO‘PLAMI

10.03.2023

1-qism

Qo‘qon 2023

Ushbu konferensiya “Ilm-fan va ilmiy faoliyat to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ilm-fan va ta’lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan tegishli qarorlarida ko‘zda tutilgan vazifalar ijrosini ta’minlash, talabalar, magistrantlar, doktorantlar va yosh olimlarning ilmiy tadqiqot natijalarini keng yoritish maqsadida Qo‘qon davlat pedagogika instituti tomonidan tashkil etiladi.

Mas’ul muharrir

O.O.Bozorov

Tahrir kengashi:

N.S.Jo’rayev

Ilmiy ishlar va innovasiyalar bo‘yicha prorektor, p.f.n, dosent

Qo‘qon davlat pedagogika instituti

G‘.Ochilov

Kimyo kafedrasi mudiri, k.f.n, professor

Qo‘qon davlat pedagogika instituti

B.Abdurahmonova

O‘zbek adabiyoti kafedrasi mudiri, f.f.n, dosent

Qo‘qon davlat pedagogika instituti

I.Madraximov

O‘zbek tili kafedrasi mudiri, f.f.n, dosent

Qo‘qon davlat pedagogika instituti

N.Kadirova

Rus tili va adabiyoti kafedrasi mudiri, f.f.n

Qo‘qon davlat pedagogika instituti

D.Soliyeva

Pedagogika va psixologiya kafedrasi mudiri, p.f.n, dosent

Qo‘qon davlat pedagogika instituti

X.Ustajalilova

Maktab menejmenti kafedrasi mudiri, p.f.n, dosent

Qo‘qon davlat pedagogika instituti

N.Bozorov

Fizika va astronomiya kafedrasi mudiri. F-m.f.n, dosent

O.Bektoshev

Ingliz tili va adabiyoti kafedrasi mudiri, Phd
Qo‘qon davlat pedagogika instituti

ONLAYN TURISTIK BOZORNING MOHIYATI VA HOZIRGI TENDENSIYASI

Nasriddinov Shohrux Zayni o‘g‘li
Buxoro davlat universiteti, turizm (faoliyat turlari bo‘yicha) mutaxassisligining 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: So‘nggi o‘ttiz yillikda xizmatlarning xalqaro savdosi tovar savdosining o‘sishidan yuqori bo‘ldi. Xalqaro miqyosda sotiladigan xizmatlar ulushi Xizmatlar doirasida turizm katta hajmga ega. Raqamli vositalarning paydo bo‘lishi turizmga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Dunyo bo‘ylab sayohatchilar soni ortib bormoqda ularning sayohatlari onlayn sayohat agentliklariga, raqamli foydalanuvchi tomonidan yaratilgan kontentga va boshqalarga tayanadi. Onlayn turistik bozor yaqin o‘n yillikda an’anaviy turistik bozorga nisbatan kengayib borishi statistic ma’lumotlar tahliliga qarab bashorat qilinmoqda.

Kalit so‘zlar: onlayn turizm bozori, onlayn sayohat, internet, onlayn turizm bozor xizmatlari.

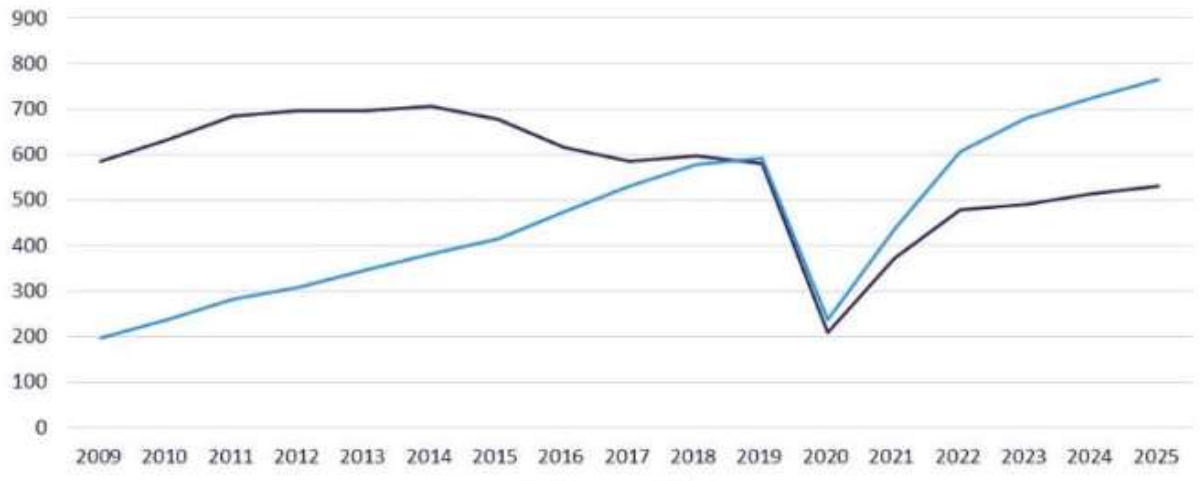
Bugungi kunda onlayn turizm bozori global miqyosda o‘sib bormoqda, bu Internetga kirishning ortishi, rivojlanayotgan turizm bozorlaridagi odamlarning xarid qobiliyatining oshishi va World Wide Webda turli xil sayohat variantlarini solishtirish qulayligi bilan bog‘liq. Onlayn turizm bozori sayohat mahsulotlarini tarqatishning yangi shakli sifatida belgilangan, bu yerda yetkazib beruvchi, xizmat ko‘rsatuvchi provayder mahsulot va xizmatlarni asosan Internet orqali bir guruh mijozlarga jismoniy joylashuvidan qat’iy nazar taklif qiladi[1]. Onlayn turizm bozori sayyoh, turoperator yoki sayyohlik agentini qulay almashinuvlar uchun elektron vosita bilan jihozlaydi. Bugungi kunda dunyo bo‘ylab foydalanuvchilar guruhlari turistik mahsulotlar va xizmatlardan foydalanish to‘g‘risida qaror qabul qilishni qo‘llab-quvvatlovchi onlayn texnologiyalarni qo‘llash ommalashib bormoqda.

Shubhasiz, onlayn turizm bozori to‘g‘ridan-to‘g‘ri bron qilish, elektron to‘lovlar, Biznesdan biznesga (B2B) va Biznesdan iste’molchiga (B2C) mahsulot sotuvchilari, sayohat agentlari, sotuvchilar va mijozlar o‘rtasida savdo ishlashga imkon beruvchi platforma sifatida paydo bo‘lgan. Uning kompyuterlashtirilgandagi hissasi 70-yillarning bron qilish tizimi (CRS), 80-yillarning Global tarqatish tizimlari (GDS) va hozirgi kundagi eng moslashuvchan internet va internet tizimlari juda muhim hisoblanadi.

So‘nggi o‘n yil ichida ko‘pgina sanoat tarmoqlari tobora ko‘proq raqamlashtirilmoqda. Onlayn sayohat sanoati, birinchi navbatda, sayohat elektron tijorat saytlari va sharh saytlaridan iborat. Sayohat e-tijorat veb-saytlari reyslar, turar

joy va avtomobil ijarasi kabi sayohat mahsulotlarini sotishga ixtisoslashgan. Ularni to‘g‘ridan-to‘g‘ri sayyohlik kompaniyasining veb-sayti yoki onlayn sayohat agentligi orqali sotib olish mkoniyatiga ega. Ayni paytda, Tripadvisor kabi sayohatlarni ko‘rib chiqish veb-saytlari sayohatchilarga mehmonxonalar, restoranlar va boshqa mehmondo‘stlik tajribalari haqida o‘z fikrlarini onlayn joylashtirish imkonini berib kelmoqda. Ushbu kompaniyalar ko‘pincha o‘z saytlarida reklama orqali daromad keltiradilar[3].

Hozirda butun dunyo bo‘ylab onlayn sayohat bozori hajmi 462 mln dollarni tashkil etmoqda [4]. (1-rasm). Sayohat sanoati 2021-2027 yillar oralig‘ida yillik murakkab o‘sish sur’ati 10,58% ga o‘sishi prognoz qilinmoqda — o‘shanda u 1463,98 milliard dollarni tashkil qilishi kutilmoqda[5]. COVID-19 sayyohlik va sayyohlik sanoati kompaniyalariga raqamli strategiyalarga, shu jumladan global onlayn sayohat bozoriga tez sarmoya kiritish zaruratini tezlashtirdi[6].

---------- ananaviy turizm bozori

----------onlayn turizm bozori

1-rasm. An’anaviy va onlayn turistik bozor o‘sish tendensiyalari[6].

Onlayn sayohat - bu parvoz chiptalari, avtoulovlarni ijaraga olish va paketlar kabi sayohatlarni tartibga solish bo‘yicha ixtisoslashgan veb-sayt orqali onlayn bron qilingan sayohat turi hisoblanadi. Yevropada onlayn sayohat bozori mintaqada onlayn sayohatlarning kirib borishi va ishbilarmon sayohatchilarning afzalligi oshishi tufayli kuchli o‘sishni kuzatishi kutilmoqda. Onlayn buyurtmalar umumiy bozorga qaraganda tezroq rivojlanmoqda, onlayn o‘sishning aksariyati yetkazib beruvchilarlarning mobil platformalaridan kelib chiqadi. Ijtimoiy media platformalari so‘nggi yillarda onlayn sayohat kompaniyalari uchun mashhur marketing imkoniyati sifatida paydo bo‘lgan. Iste’molchilarning ijtimoiy tarmoqlardan keng miqyosda foydalanishini hisobga olgan holda, ularning afzalliklari va qiziqishlari osongina kuzatib boriladi, bu sayyohlik kompaniyalariga sayohat tajribasini tanlashi mumkin bo‘lgan va sayohat paketlarini

sotib olishga qodir bo‘lganlarga yo‘naltirishga yordam beradi. Bu omillar onlayn sayyohlik kompaniyalariga mijozlarning istaklari va xatti-harakatlari haqida juda keng qamrovli tushuncha beradi.

Bugungi kunda onlayn turizm bozorida kuzatish mumkin bo‘lgan asosiy tendentsiyalarni quyidagicha ta’riflash mumkin[7].

- Axborot texnologiyalarining rivojlanishi ayniqsa, Internetning paydo bo‘lishi - bundan keyin ham onlayn turizm bozori ko‘lamini jahon bozorlariga kengaytiradi;

- Onlayn turizm bozori 2023 yilda 756 milliard dollarga o‘sishi kutilmoqda 8% ga. Umuman olganda, onlayn sayohatlarni bron qilish bozori ulushi 1,2 trillion dollarlik sayohatning 63 foizini tashkil qiladi sanoat har yili hosil qiladi[2].

- O‘sish jahon turizm bozorida raqobatbardoshlik turizm operatorlarini ko‘proq reklama, resurslar, bilim va sifatda qoniqarli o‘sishga erishish uchun sarmoya kiritishga undaydi.

Bugungi kunda turizmda axborot ta’minotini rivojlantirishning dolzarb va istiqbolli yo‘nalishi hisoblanadi. Ular axborot va hisoblash tizimlarining individual foydalanuvchilari o‘rtasida ma’lumotlar almashinuvini, tarqatilgan ma’lumotlarni almashish, resurslar, turli xil ixtisoslashtirilgan axborot fondlaridan ma’lumotnoma, hujjatli va boshqa ma’lumotlarni olish imkoniyatini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Parkes, D. C., & Singh, S. (2003). An MDP-based approach to online mechanism design. *Advances in neural information processing systems*, *16*.

2. Singh, Simarprit 2003 www.compareinfobase.com, paper presented in Seminar on Role of IT in Tourism Promotion, Lucknow

3. https://www.statista.com/topics/2704/online-travel-market/#editorsPicks

4.https://www.statista.com/topics/2704/online-travel-market/#dossierContents__outerWrapper

5.https://www.travelperk.com/blog/online-travel-booking-statistics/#:~:text=The%20online%20travel%20industry%20generated,hit%20%241463.98%20billion%20(GBTA).

6. https://www.hospitalitynet.org/news/4109094.html

7. https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/online-travel-market-in-europe

TERMINLARNING MUROJAAT BIRLIKLARI SIFATIDAGI LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Jamoliddinova Dilnoza Mirxojiddinovna
Qo‘qon DPI professori,f.f.d

Ma’lumki, og‘zaki va yozma muloqot jarayonida turli leksik vositalar bilan ifodalangan xilma-xil murojaat birliklari qo‘llaniladi. Ayniqsa, o‘zbekona lutf va hurmat ma’nosining eng oliy namunasini ko‘rsatish maqsadida ijodkorlar maxsus leksikadan murojaat birliklari sifatida foydalanishadi. Natijada lingvopoetik maqsad hosilasiga aylangan bunday birlik o‘zida lingvomadaniy xususiyatlarni ham namoyon qiladi. Badiiy asardan olingan quyidagi parcha fikrimizni isbotlaydi:

U yoqda bo‘sh vaqt ko‘p bo‘larmish-ku. Shudgor tashvishi bo‘lmasa, o‘g‘it deb, balo deb chopmasangiz.... A, domla, nima dedingiz? (E.A’zam. “Jannat o‘zi qayerda”).[1]

Asar qahramoni rais buvaning nutqida qo‘llangan domla so‘zi nashriyotda ishlovchi noshirga nisbatan ishlatilgan. Ushbu so‘z orqali yozuvchi o‘zbek nutqiy muloqot madaniyatini namoyish qilishga harakat qilgan. Ya’ni bu so‘zni murojaat birligi sifatida qo‘llash faqat o‘zbek xalqiga xos ekanligini, qadimdan o‘zbeklarda bilimdon, aqlli insonlar ulug‘lanib, ularga nisbatan hurmat ma’nosida shu so‘z ishlatilganligini ko‘rsatishni maqsad qilgan. Asarning juda ko‘p o‘rinlarida domla so‘zi faqat o‘qimishli insonlarga nisbatan emas, balki mahallada o‘zining halolligi, mehnatkashligi bilan barchaning hurmatini qozongan insonlarga nisbatan ham ishlatilganligini kuzatdik. [2]

Shu bilan bir qatorda, domla termini e undov so‘zi bilan birga undalma bo‘lib kelganda murojaat qilinayotgan shaxsga nisbatan birmuncha hurmatsizlik, mensimaslik, ijtimoiy maqomini o‘zidan pastroq qo‘yish kabi ifodalarda namoyon bo‘ladi. Masalan: – E, domla, hokim-hokimda... (Sh.Xolmirzaev. “Quyosh-ku falakda kezib yuribdi”) “E, domla, ko‘tarib yurasizmi, Toshkentimizdan topilar!” deb javrashimga qaramay, kamoli ixlos bilan sotib oldi o‘shalarni. (E. A’zam. “Shovqin”) Tursuniy (shirakayfroq). E, domla, uni-buni qo‘yib, to‘yni boshlayveraylik! Boya ukamizni izza qilayotuvdingiz, mana – kelin o‘z oyog‘i bilan kepti! Malades Melisvoy! Gorьko! (E. A’zam. “Jannat o‘zi qaydadir”)

Til sohiblari nutqida bu kabi munosabatning paydo bo‘lishi domlalik qiladigan kishilarning tabiatan soddaligi (doimiy bolalar bilan munosabatda bo‘lganligi sababli

[1] Dilnoza, Djamoliddinova. "Comments on Studying Linguopoetic Properties of Terms in a Textual Aspect." *ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies* 7.5 (2018): 37-44.

[2] Mikhojiddinovna, Jamolitdinova Dilnoza. "The history of the study of terminology in Uzbek linguistics." *ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies* 8.8 (2019): 50-56.

o‘qituvchilarda shunday xarakter – bolalardek soddalik, ma’sumlik, suhbatdoshni ko‘proq eshitish, gapini ma’qullash, rag‘batlantirib turish kabi sifatlar shakllanadi) sabab bo‘ladi.[3] Domla terminining semantikasi bilan bog‘liq mazkur holat o‘zbek lingvomadaniyatida avvaldan mavjud bo‘lmay, o‘zbek so‘zlashuv nutqining keyingi davrlarida paydo bo‘lgan va nutqiy odat sifatida barqarorlashib qolgan. Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon va Oybek asarlarini sidirg‘asiga kuzatish natijasida ham domla terminining semantikasidagi keyingi o‘zgarishlar namoyon bo‘lgan qo‘llanilishlar uchramadi. Ushbu adiblarning asarlarida domla termini hurmatga, ehtiromga ega shaxslar sifatida tavsiflangan yoki termin ishlatilgan badiiy matnlardan kamida neytral munosabat ifodasi sezilib turadi. Ya’ni XX asr boshlari hamda undan keyingi davr lingvomadaniyatida domla termini shunday munosabat ifodasi sifatida o‘rinlashgan bo‘lgan. Demak, vaqt o‘tishi bilan o‘zbek xalqiga xos olamning lisoniy manzarasida domla termini bilan bog‘liq konnotasiyalarga o‘zgarish yuz bergan hamda ayni konnotativ o‘zgarish hozirgi o‘zbek adabiy tilida ifoda topmoqda.[4] Ta’kidlash lozimki, domla termini bilan bog‘liq ijobiy konnotasiya – ayni terminning XX asr boshlaridagi, undan keyin ham mavjud bo‘lgan munosabat hozirgi o‘zbek lingvomadaniyatida ustoz terminida voqelanmoqda. Lingvomadaniyatdagi bu kabi konnotativ o‘zgarishlar shubhasiz, o‘zbek xalqining olamning konseptual manzarasidagi o‘zgarishlarning natijasi hisoblanadi: avval olamning konseptual manzarasida o‘zgarish bo‘ladi, keyin bu yangilanish olamning lisoniy manzarasiga ko‘chadi va tilda voqelanadi. Ana shu mulohazalar asoslanib aytish mumkinki, keltirilgan badiiy parchalarda ushbu termin lingvomadaniy birlik vazifasini bajarib, o‘zbek xalqi mentaliteti, madaniyatining o‘ziga xos nozik qirralarini ochib berish vazifasini o‘tagan. [5]

Xullas, til tizimi birliklari, shu jumladan, terminlar ham xalq madaniyati, mentaliteti, milliy ongi bilan bog‘liq holda tadqiq etilgandagina uning tavsifi mukammal bo‘la oladi. Rus tilshunosi V.A.Maslova ham muayyan xalq yoki qardosh xalqlar tilining lingvokulьturologik xususiyatlari alohida o‘rganilishi lozim ekanligini ta’kidlaydi . [6]Ana shu jihat, ya’ni til va milliy-madaniy jipslik lingvokulьturologik tadqiqotlarning markazida turadi. Albatta, tildagi aksar birliklar u yoki bu darajada milliy-madaniy jihatlarni namoyon etadi, ammo shunday til birliklari ham borki, ular milliy-madaniy o‘ziga xosliklarning benihoya betakror timsolidir. Shu ma’noda

[3] Mikhojiddinovna, J. D. "THE HISTORY OF THE STUDY OF TERMINOLOGY IN UZBEK LINGUISTICS. ANGLISTICUM." *Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies* 8.8 (2019): 50-56.

[4] Mikhojiddinovna, J. D. "THE HISTORY OF THE STUDY OF TERMINOLOGY IN UZBEK LINGUISTICS. ANGLISTICUM." *Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies* 8.8 (2019): 50-56.

[5] Jamoliddinova, D. M. "Semantic-grammatical and lingvopoetic features of parentheses units in artistic speech." *Tashkent: Fan* (2011): 93.

[6] Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Academia, 2001. – С.18.

frazeologizmlar millat mentaliteti, madaniyati, turmush tarzi hamda uzoq yillik kuzatuvlarnng aniq ifodasidir .[7]

[7] Йўлдошев Б. Ҳозирги ўзбек адабий тилида фразеологик бирликларнинг функционал-услубий хусусиятлари. – Тошкент, 1996. – Б. 2.

O‘SIMLIK QOPLAMIGA ANTROPOGEN OMILLARNING TA’SIRI

Bekzodbek Umarov Baxtiyorjon o‘g‘li
Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti assistenti
Axmadov Qosimjon Furqat o‘g‘li
Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada botanik olimlarning o‘simlik qoplami transformatsiyasi haqida izlanishlari,hududlarda biotaning rang-barangligini oshirish chora-tadbirlarihaqida ma’lumotlar berilgan. Shuningdek,antropogen omillarning, sanoat korxonalari va texnikalarning o‘simlik dunyosiga salbiy ta’siri va ularni kamaytirish usullari haqida ilmiy ma’lumotlar berilgan

Kalit so‘zlar: Transformatsiya,o‘simlik qoplami,geobotanik tadqiqotlar,ekologik muvozanat, bioxilma-xillik, boshoqli-shuvoqli, quruq cho‘l

Аннотация: В данной статье приведены сведения об исследованиях ботаников по трансформации растительного покрова, мерах по увеличению разнообразия биоты в регионах, а также о негативном влиянии антропогенных факторов, промышленных предприятий и приемов на растительный мир и путях снижения им представлена научная информация

Ключевые слова: Трансформация, растительный покров, геоботанические исследования, экологический баланс, биоразнообразие, хвойные, сухая пустыня.

Annotation: This article provides information on the research of botanists on the transformation of plant cover, measures to increase the diversity of biota in the regions. Also, on the negative effects of anthropogenic factors, industrial enterprises and techniques on the flora and ways to reduce them. scientific information is provided

Key words: Transformation, vegetation cover, geobotanical research, ecological balance, biodiversity, conifer-wort, dry desert.

Kirish

O‘simliklar jamoalarining tabiiy sharoitidagi transformatsiyasi yo‘nalishida olib borilgan asosiy yo‘nalishlaridan biri o‘tloq o‘simliklarining dinamikasini o‘rganish hisoblanib, bunday xarakterdagi geobotanik tadqiqotlar Anderson J.E. (2001), Briske D.D.(2012), Miles J.(1979, 2012), Milton S.J. (1994), Prach K. (2006), Rees M. (2001) kabi olimlari tomonidan asosan AQSH, Avstraliya, Argentina, Eron, Xitoyning Sinvuziyan-Uyg‘ur avtonom okruglarida olib borilgan. Ilmiy jihatdan yangi yo‘nalishga asos bo‘ladigan yirik tadqiqot ishi Anderson J.E., Inouye R.S.(2001) larning “*Landscape-scale changes in plant species abundance and biodiversity of a sagebrush steppe over 45 years*” bo‘lib, Kaliforniya sharoitida 45 yil davomidagi o‘simliklar qoplamidagi o‘zgarishlar, ya’ni o‘tloqlardan rejasiz foydalanish,

gerbitsidlarni me’yoridan ortiqcha qo‘llash hamda kuchli qurg‘oqchilik kabi omillarning o‘simlik qoplamiga ta’siri kuzatilgan (2001).

XX asrga kelib tabiiy ekosistemalarga antropogen tazyiqni ortib borishi bilan o‘simliklar qoplamidagi dinamikani o‘rganish muammosi tobora dolzarblik kasb eta boshladi. O‘tgan asrning 70 yillaridan boshlab Rossiyada G.I.Doxman (1960), L.G.Ramenskiy (1971), ye.M.Filroze (1978), P.L.Gorchakovskiy (1979), G.V. Andreyev, N.S.Ivanova (1999), V.S.Ipatov (1990) larning dastlabki ishlari chorva mollarini o‘tlatish, yo‘l qurilishlarini o‘tkazish, kommunikatsiya tarmoqlaridagi ishlar, uy-joy obyektlarini qurish, rekreatsiya ishlari, tabiiy va insonlar ishtirokidagi yong‘in kabilarning o‘simliklar qoplamiga ta’sirlariga bag‘ishlangan.

Tabiiy landshaftlarda bioxilma xillikni saqlab qolish, antropogen omillar ta’siridagi o‘simliklar qoplamida yuz berayotgan o‘zgarishlarni kuzatish, baholash va ilmiy xulosalar chiqarish uchun milliy bog‘lar va alohida muhofazaga olingan tabiiy hududlar asosiy “poligon” hisoblanadi. Yirik sanoat obyekti bo‘lgan Pavlodar viloyati cho‘l mintaqasida joylashganligi sababli o‘simlik qoplamining antropogen transformatsiyasi komleks o‘rganilgan;

1) Sanoat obyektlari atrofidagi o‘simlik qoplamiga ta’sir qiluvchi asosiy antropogen omillarni aniqlangan (50 km radiusda);

2) Floraning zamonaviy turlar tarkibi, ekologik va biologik xususiyatlarini va antropogen transformatsiya omillarini aniqlashda ayrim turlarning indikatorlik va diagnostik o‘rnini aniqlangan;

3) o‘simlik qoplamining hozirgi holatini, tarkibiy va makon tuzilishining o‘ziga xos xususiyatlarini baholangan;

4) O‘rganilgan hududdagi o‘simliklar qoplamining tiklanishi bo‘yicha tavsiyalar, floristik va fitotsenologik xilma-xillikni saqlash borasida ilmiy asoslangan tavsiyalar berilgan.

Hududning o‘simliklar qoplami bu regionda sanoat rivojlangunga qadar chimli-turli o‘tlar-boshoqdoshlardan va tikan-kovulli (*Festuca valesiaca, Stipa capillata*) formatsiya bilan qoplangan quruq cho‘llardan iborat bo‘lgan. Ko‘p yillar davomida antropogen omillarning ta’siri oqibatida hozirgi kunga kelib azaliy cho‘l jamoalaridan, xususan boshoqli-shuvoqli, lapchatka-shuvoqli boshoqdoshlar jamoalari saqlanib qolgan. Natijada hududning ekologik muvozanati va floristik xilma-xilligi ziyon ko‘rgan. Botanik tadqiqotlar olib borilgan hudud sarxadlaridan 41 oila, 142 turkumga mansub 250 turdagi yuksak o‘simliklar aniqlangan (V.A.Kamkin, 2009). Hudud sarxadlarida ma’lum darajada cheklangan holda xo‘jalik faoliyatini olib borilishi (maxsus fitomeliorativ tadbirlar) o‘simliklar qoplamini o‘zini-o‘zi tiklashida muhim omil bo‘ladi.

Xulosa:Bu ilmiy tadqiqot ishining ilmiy va amaliy ahamiyati shundan iboratki, bu sohada olib borilgan ishlarning natijalaridan O‘zbekistonda Olmaliq, Angren, Navoiy

kabi sanoat shaharlari, Surxondaryo viloyati (qo‘shni Tojikiston hududidagi alyuminiy zavodi ta’siri) va Andijon (Maylisuv texno hududi) viloyati hamda Farg‘ona vodiysining florasi va o‘simliklar qoplami transformatsiyasini o‘rganishda keng foydalanish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev SH. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib yangi bosqichga ko‘taramiz – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
2. Ergashev A. Umumiy ekologiya. – Toshkent: O‘zbekiston, 2003.
3. To‘xtaev A. S. Ekologiya. - Toshkent: O‘qituvchi, 2001.
4. To‘xtaev A. S., Xamidov A. Ekologiya asoslari va tabiatni muhofaza qilish. Toshkent: O‘qituvchi, 1964.

МАТЕМАТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ДВИЖЕНИЯ ВОЛОКОН ПО ЗУБУ ДИСКРЕТИЗИРУЮШЕГО БАРАБАНЧИКА ПРЯДИЛЬНАЯ МАШИНЫ

Ураков Нуриддин Абраматов
PhD. Термезский инженерно-технологический институт
Жуманазарова Ситора Шоназар қизи
Термезский инженерно-технологический институт

Аннотация. В статье приведете конструктивная схема и принцип работы дискретизируюшего барабанчика с упругим элементами. Представлена динамическая и математичкая модели движения волокон по зубу дискретизируюшего барабанчика. Дастся аналитическое ращение задачи движения волокон.

Сущность процесса дискретизации заключается в разъединении леннты на отдельные неконтактирущие волокна, в относительное смещении и распределении их на очень большое длине[1].

В другой известной конструкции узел приёмного барабана типа Максилин [2] барабанчик выполнен из стальной трубы с восмизаходной волновой канавкой. Анализы показывают, что при однозаходной навивки гарнитуры бородка на одном участке подвергается воздействию зуба один раз за оборот барабанчика. А этот период возможно подача такого количества ленты, что узел нити прядка волокон целиком будут поданы в рабочую зону и останутся не расчесанными и прейдут п пряжу. Это безусловно касается ряда размеров включений, соизмеримых с подачей за один оборот барабанчика, или меньше его. Более же крупные группы волокон будут переработаны дискретизирующим валиком. Отделение волокон, преимущественно хлопка от основной массы питающего продукта (бородка, лента), то есть процесс дискретизации осуществляется в предлагаемой конструкции следующим образом. Основная масса волокон воздушным потоком поступает в рабочую зону, где зубья 7 и иглы 8 захватывая волокна отделяет их от основной массы за счет большей их скорости относительно скорости подачи волокнистой массы (бородка) [3,4]. При больших скоростях вращения дискретизирующего барабанчика и технологических сопротивлений от дискретизируемых волокон наружная пластинка 4 с зубьями 7 и иглами 8 совершает дополнительно высокочастотные крутильные колебания за счет их установки на внутренних пластинках 5 посредством упругой прокладки 6. Выбирая необходимую жесткость упругой прокладки 6 можно получать крутильные колебания с определенной амплитудой и частотой, при которых увеличивается эффективность разделения волокон от основная массы за счёт дополнительных инерционных сил [5,6].

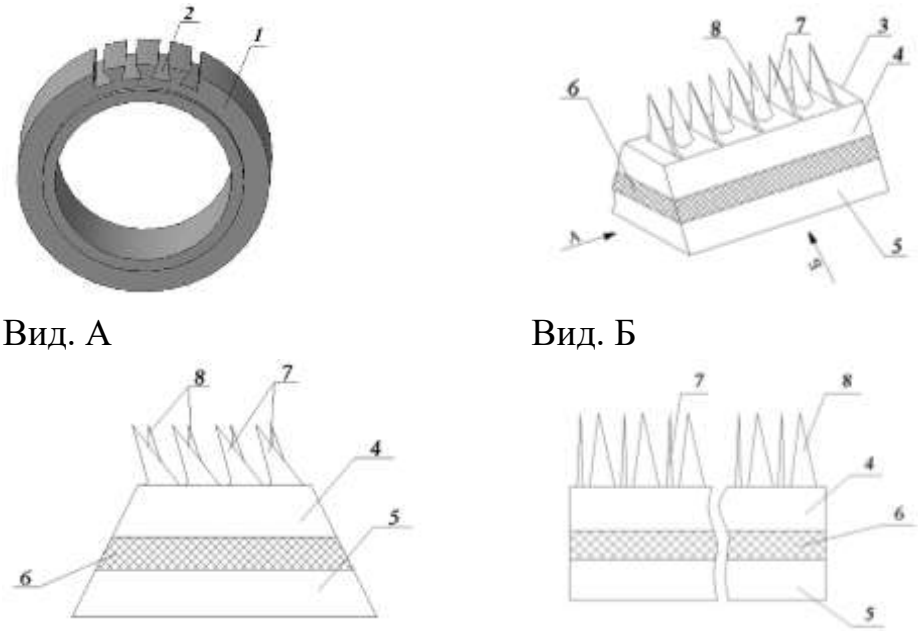

Рис 1. Дискретизирующений барабанчик

Следует отметить, что из-за меньшей массы наружной пластинки 4 с зубьями 7 и иглами 8 при взаимодействия с волокнистой массой легко совершает крутильные колебания. При этом значительно уменьшается обрывность волокон. В процессе работы дискретизирующего барабанчика при полотки зубьев 7 или игл 8, заменяется только та призматическая составная деталь 3, в которой произошла поломка (рис 1). Предлагаемое устройство позволяет увеличение эффективности и равномерности дискретизации волокнистого материала, увеличивает ремонтопригодность и обеспечивает ресурсосбережение [7,8]. На рис.2 представлена динамическая модель движущеюся волокна по зубу барабана. При этом на волокно действуют следующие силы; F_y-центробежная сила; G- сила веса; $F_{тр}$- сила трения; $F_{кор}$- кориолосова сила; N-сила реакции.

Уравнение равновесия имеет вид:

$$mx = \ddot{G}_t - F_{tp} + F_y \qquad (1)$$

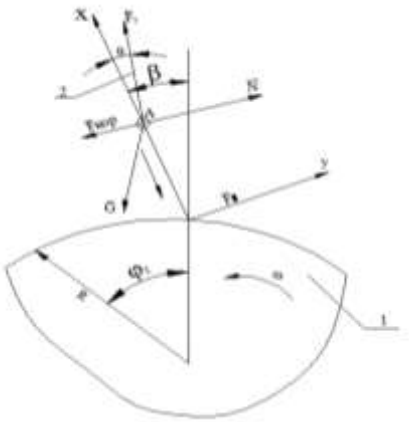

Рис.2. Силы действующие на волокно, находящейся на поверхности зуба барабанчика

При этом: $F_{tp} = fmgcjs(\theta - \varphi) - fmgsin\theta$; $G_m = mgcos(\frac{\pi}{2} + \theta - \varphi)$; $F_y = \frac{mv^2}{(R+xcos\theta)}$

где, m -масса волокна; g- ускорение свободного падения; f- коэффициент трения; R-радиус барабанчика, -угол поворота барабанчика; v-скорость волокна, θ -угол наклона зуба за счет деформации упругой опоры [9].

Численные решения задачи можно определить закон движения волокна и соответственно выбрать наилучшие параметры систем.

Литературы:

1. Патент UZ № IAP 06730. Дискретизирующий барабанчик пневмомеханической прядильной машины / Джураев А.Дж. Ураков Н.А., Мирзаев О.А, Ахмедов К.И. // Расмий ахборотнома. -2022. -№ 6.

2. Джураев А.Дж., Ураков Н.А., Мирзаев О.А., Алмардонов О.М., Усманов Х.С. Анализ нагруженности питающего цилиндра в узле питания прядильных машин // Москва. Universum: Технические науки журнал №3 2021, бет /49-53

3. Juraev, A., and N. Urakov. "DEVELOPMENT OF DESIGNS AND JUSTIFICATION OF THE PARAMETERS OF A SCRETTING DRUM WITH A DAMPER OF A SPINNING MACHINE." Science and innovation 1.A4 (2022): 231-239.

4. Juraevich, Juraev Anvar, and Urakov Nuriddin Abramatovich. "DEVELOPMENT OF DESIGNS AND JUSTIFICATION OF THE PARAMETERS OF A SCRETTING DRUM WITH A DAMPER OF A SPINNING MACHINE." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.5 (2022): 1093-1101.

5. Джураев, А. Д., Ураков, Н. А., Мирзаев, О. А., Алмардонов, О. М., & Усманов, Х. С. (2021). АНАЛИЗ НАГРУЖЕННОСТИ ПИТАЮЩЕГО ЦИЛИНДРА В УЗЛЕ ПИТАНИЯ ПРЯДИЛЬНЫХ МАШИН. Universum: технические науки, (12-3 (93)), 48-53.

6. Джураев, А. Д., Муродов, Т. Б., Матисмаилов, С. Л., Мирзаев, О. А., & Ураков, Н. А. (2020). Дискретизирующий барабанчик для пневмомеханических прядильных машин. Патент на изобретение, № IAP06301, 30.

7. Джураев, А. Д., Мирзаев, О. А., Ураков, Н. А., & Умаров, Р. И. (2019). Питающий цилиндр прядильного устройства. Патент на изобретение, № IAP05854, 7.

8. Джураев, А., О. А. Мирзаев, Н. А. Ураков, and К. И. Ахмедов. "РАЗРАБОТКА НОВОЙ КОНСТРУКЦИИ ПИТАЮЩЕГО СТОЛИКА ПРЯДИЛЬНОЙ МАШИНЫ." ТошДТУ ХАБАРЛАРИ (2018): 115.

9. Patent, U. Z. (2022). No. IAP 06730. Discretizing drum of a pneumatic spinning machine/Juraev AJ Urakov NA, Mirzaev OA, Akhmedov KI. Official Newsletter, (6).

МУҲЙИДДИН ИБН АЛ-АРАБИЙ ҚАРАШЛАРИДА ТАСАВВУФ ФАЛСАФАСИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

Пўлатов Сайёдбек Ҳасанович
Фарғона давлат университети мустақил тадқиқотчи

Annotatsiya: Мақолада Ибн ал-Арабий диний-фалсафий, тасаввуфий қарашлари ўз моҳияти билан диний ирфоний ва ахлоқий фалсафий таълимот эканлиги, Аллоҳ, Олам, Инсон тўғрисидаги онтологик масалалар Ибн ал-Арабий таълимотидаги бош муаммо, ғоя сифатида қабул қилингани, унинг фалсафий моҳияти, у Аллоҳни ва унинг яратиқларини англашда рационал тафаккур билан бир қаторда иррационалистик тамоилларни ишлаб чиққанлиги ёритилади.

Калит сўзлар: Сўфий, ғоя, тасаввуф, ал-Арабий, фалсафа, Аллоҳ, инсон, ваҳдат ул-вужуд, ислом, олам, диний.

Юртимизда “хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш ҳамда чуқур ўйланган ташқи сиёсат” стратегик вазифалардан бири сифатида белгилаб олинди[1,B.1-2]. Бу соҳада олиб борилаётган ислоҳотлар дунё миқёсида ҳам муносиб эътироф этилиб, диний бағрикенгликнинг намунали модели сифатида баҳоланмоқда.

Сўфий аҳли намоёндалари бу дунёдан, борлиқдан бутунлай воз кечган эмаслар, балки Ибн ал-Арабий каби буюк мутасаввифлар одамларни Аллоҳни севишга, адолатли бўлишга, руҳан ҳалол-пок ҳаётда фаолликка, меҳнат қилишга, ҳурфикрликка, тенгликка, илм-фанни, ислом динининг моҳиятини тарғиб қилишга даъват этганлар.

Ибн ал-Арабий диний-фалсафий, тасаввуфий қарашлари ўз моҳияти билан диний ирфоний ва ахлоқий фалсафий таълимотдир. Аллоҳ, Олам, Инсон тўғрисидаги онтологик масалалар Ибн ал-Арабий таълимотидаги бош ғоя сифатида қабул қилингани унинг фалсафий моҳиятини белгилайди.

Ибн ал-Арабийнинг тасаввуфий фалсафий қарашларига ҳозирги мавжуд адабиётларда берилган фикр-мулоҳазаларга асосланиб қуйидаги хулосаларни келтириш мумкин: Улуғ шайх қалби ва ғоясининг асосини Аллоҳ, Унинг нури, моҳиятини англаш ва Унга етишиш учун интилиш, Аллоҳдан бошқа, Ундан ташқари ҳеч нарса йўқ, барча нарсаларнинг моҳияти Аллоҳдадир, деган таълимот ташкил қилади.

Ибн ал-Арабий илмий услубини рационализм (ақлга мувофиқлик) ҳамда сҳоластикага нисбатан илоҳий, интуитив ботиний (важдий) билимни узвий равишда боғлаб талқин этиш ташкил этади. Алломанинг тадқиқот

услубиётининг асосини Қуръон, суннани аллегорик (мажозий) тадқиқ этиш қамровлилиги ва яхлитлик (синкретизм) ташкил қилади.

Улуғ шайх Қуръони каримдаги рамзлар ва оятлардан фойдаланиб манзиллар томон илоҳий йўлнинг ҳолатлари, сўфиёна авлиёлик даражалари, унинг қутблари, пайғамбарлик ва авлиёлик муносабатлари ва бошқа масалалар юзасидан сўфиёна тасаввурларни тартибга солди ва тўлдирди.

Мақолада муҳим масала Ибн ал-Арабий “вахдат ул-вужуд” ғоясининг пантеизм эмаслигини тадқиқ қилиш бўлди. Ҳолбуки, пантеизм билан ваҳдат ул-вужуднинг ўхшаш томонлари бўлса-да, аслида бир-биридан батамом ўзгача тизимлардир. Бу ҳақда бир қанча шарқшунос олимлар, яъни И.Ф.Эртуғрул, Фарид Кам, А.А.Кўнуқ кабилар ўз асарларида фикр билдирган- лар. Ибн ал-Арабийнинг ваҳдат ул-вужуд таълимоти исломий ваҳдоният дини бўлиб, ҳақиқий тавҳиддан иборатдир. Пантеизмда Аллоҳ билан ашё бир деб қабул қилинса, ваҳдат ул-вужудда бундай эмас, балки зот жиҳатидан Аллоҳнинг ҳамма нарсадан алоҳида ва ягона борлиқ экани, мосивонинг эса Унинг исм ва сифатларининг тажаллиларидан иборат бўлиб, зотий борлиқлари йўқлиги илгари сурилган. Мосивонинг борлиғи йўқ экан, “ҳулул (эврилиш) ва “иттиҳод” (бирлашиш)дан сўз очишнинг ҳожати йўқ. Буларнинг бўлиши учун бирдан ортиқ борлиқ бўлиши керак. Пантеизм исломдаги “ваҳдат ул-мавжуд”, “вужудия”, “вужудийлик” таъбирларига тўғри келади.

Ибн ал-Арабийнинг – “Олам, борлиқ, жумладан, одам ҳам ўша ягона- нинг, ваҳдат ул-вужуднинг ташқи, зоҳирий томони, Аллоҳ эса, ички-ботиний томонидир. Аллоҳ ҳар қандай сифатлардан мутлақ озод-эркин, У фақат бутун коинотнинг борлиғи, Яратувчи борлиқнинг моҳиятидир, барча нарсалар Аллоҳ онгида мавжуд бўлади, ундан келиб чиқади ва унга қайтиб боради” деган идеалистик формуласи “ваҳдат ул-вужуд”нинг моҳиятини очиб берди.

Нақшбандийлик тариқатининг кўзга кўринган мутасаввиф олимлари ўзини ғоявий, анъанавий жиҳатдан Ибн ал-Арабийга тегишли эканининг белгиси сифатида, ўз исмларига “ал-Акбари”, “Актарий” каби фахрий номларни қўшиб айтиб келишган [2,B.122].

Тадқиқотчиларнинг, “Ибн ал-Арабий беш асрлик тасаввуф анъаналарини жамлади, таҳлил қилди ва системалаштирди” [3,B.263], деган фикрларига қўшилмасдан бўлмайди. Бугун ҳам мусулмон диний-ирфоний олами маданиятида Улуғ шайх асарларида ўз аксини топа олмаган бирор бир йўналишни, оқимни топиш мушкул. Айниқса (“Футуҳот ал-Маккия”) номли йирик асари кўп тармоқли бўлиб, шеъриятни ҳам, грамматикани ҳам, математика ва ўша даврнинг табиий илмий қарашларини ҳам қамраб олган.

Ибн ал-Арабийнинг қуйидаги қарашлари бугунги ижтимоий диний-сиёсий муҳитни, моҳиятини тушуниш ва хулосалар чиқариш учун ҳам аҳамиятлидир. У

эътиқод эркинлигини оқлаб чиқди, унинг учун дин шаклининг аҳамияти йўқ. Масжидда ҳам, черковда ҳам, монастирда ҳам, яҳудий синагогисида ҳам, оташпарастлар тўпланадиган идол қаршисида ҳам ибодат қилиш мумкин, агар сажда қилгувчи Яратганга мурожаат қилаётганлигига ишонса бас, “Аллоҳга ибодат қилувчи Уни (худони) нур кўринишида тасаввур қилади”, тирик маҳлуқни худо деб эътиқод қилган киши уни тирик мавжудот деб билади, - деб ёзади Ибн ал-Арабий – Уни жонсиз нарсада кўрса, жонсиз нарса сифатида эъзозлайди. Фақат қайсидир битта эътиқодгагина эргашиш керак эмас, чунки шу сабабли бошқа нарсаларга ишонч йўқолади. Ҳамма жойда нозир ва қодир Аллоҳ фақат битта эътиқод билан қаноатланмайди. Қуръонда айтилишича, қаёққа қарасанг ҳам Аллоҳнинг тажаллисини кўрасан. Ҳар ким ўзи ишонганга ибодат қилади, унинг худоси унинг шахсий табиатида мавжуд ва Унга ибодат қилаётганда у ўзини-ўзи олқишлайди”. “Тотувлик ва бағрикенгликнинг ирфоний идеали” [4,B.166]ни мисол келтирмоқчи бўлсак, албатта, Ибн ал-Арабийнинг қуйидаги байтларини тилга оламиз (насрий баён): “Менинг қалбим турли шаклларга қодирдир: роҳибнинг савмааси, бутпарастнинг бутхонаси, зоҳидларнинг Каъбаси, Таврот ва Қуръон саҳифасидир. Ишқ менинг иймон ва эътиқодимдир: унинг туялари қаерга юзланмасин, менинг эътиқод ва иймоним яна ўша ишқ бўлиб қолаверади”.

Унинг бой мероси кўп сонли мухлисларига асрлар давомида фалсафий, фалсафий-диний, оккультизм билимларини олиши учун манбага айланди. Унинг тасаввуфий қарашлари ижтимоий, маънавий-мафкуравий хусусияти билан диний ва этник бағрикенгликни ифодалайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилои Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи // “Халқ йсўзи”, 2017 йил 20 сентябрь.

2. Кньш А.Д. Учение ибн Араби в поздней мусульманской традиции. – Москва, 1986.

3. Schimmel A. Mystical Dimensions of Islam. North Carolina, 1975. – P. 263.

4. Жаъфар Ҳолмўминов. Румий ва Ибн ал-Арабий қарашларида динлар ва мазҳабларо муносабатлар. Илмий маърифий журнал “Сино” 2009 йил, Теҳрон.

TOPONIMLARINING SHAKLLANISHIDA ETNONIMLARNING O‘RNI

Usmonova Sofiya Alimovna
Qo‘qon DPI katta o‘qituvchisi
Avazmatova Shahzodaxon
Qo‘qon DPI talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada toponimiya tarkibiga kiruvchi etnotoponimlar va ularning tarqalish areali haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: urug‘, qabila, qavm, xalq nomlari – etnonimlar, etnooykonimlar.

Farg‘ona vodiysi toponimiyasi tizimida urug‘, qabila, qavm, xalq nomlari – etnonimlar asosida vujudga kelgan toponimlar alohida o‘rinni egallaydi. O‘tmishda bu hududda o‘zbek xalqi tarkibiga kirgan qipchoqlar, mang‘itlar, yuzlar, qirqlar, qo‘ng‘irotlar, naymanlar, quramalar, qanglilar, olchinlar, saroylar, kenagaslar, do‘rmonlar, qatag‘onlar va shu kabi turli qavmlar istiqomat qilganlar. Tabiiyki, bu qavmlar, urug‘lar vodiy toponimiyasining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etgan. Aholi yashash maskanlarining ko‘pchiligi ularning nomlari bilan atalib ketgan.

Vodiy etnooykonimlari tarkibini qipchoqlar va ularning urug‘lari nomlari bilan atalganligiga guvoh bo‘lamiz. Darhaqiqat, XIX asr oxirlarida Farg‘ona vodiysida qipchoqlar 70 ming kishini tashkil etganlar. 1917-yilgi aholi ro‘yxatiga ko‘ra vodiyda 84 ta qipchoq qishloqlari mavjud bo‘lgan [9. 109-110].

Binobarin vodiyda qipchoq etnonimiga aloqador toponimlar bir necha joyda uchraydi. Chunonchi, Namangan viloyatining Namangan, To‘raqo‘rg‘on, Uychi, Chortoq, Pop, Andijon viloyatining Izboskan, Oltinko‘l, Asaka, Farg‘ona viloyatining Beshariq, Toshloq, Rishton tumanlaridagi Qipchoq deb ataluvchi aholi maskanlari hamda Andijon viloyatining Izboskan va Namangan viloyatining Norin tumanlaridagi Qipchoqovul, Farg‘ona viloyatining Toshloq tumani va Qo‘qon shahridagi Qipchoqariq oykonimlari bunga yorqin misol bo‘la oladi. Shuningdek, vodiyda qipchoq qabilasining urug‘lari nomlari bilan atalgan toponimlar ham bir necha joyda uchraydi. Yashiq, Yettiqashqa, Puchug‘oy, Elaton, O‘lmas, Tumor, Sirmoq, Qo‘g‘ay, Bachqir, Qorabo‘yin, Tovuldi, Chang‘aroqchi, Oqbo‘yra, Bug‘ach, To‘rayg‘ir, Qizilmush, Uzunqishloq, So‘zoq singarilar shular jumlasiga kiradi.

Farg‘ona vodiysida 15 dan ziyod qishloq Qurama nomi bilan yuritiladi. Bu aholi maskanlari Uychi, Uchqo‘rg‘on, Norin, Namangan, To‘raqo‘rg‘on, Kosonsoy, Izboskan, Xo‘jaobod, Asaka, Andijon, Beshariq tumanlari hududidadir. Mazkur oykonimlarning nomlanishi bevosita qurama etnonimi bilan bog‘liqdir. 1926-yilgi aholi ro‘yxatiga ko‘ra respublikamizda yashovchi quramalarning soni 50 mingga yaqin bo‘lgan [6. 246.]. Bu etnik guruhga mansub kishilar Ohangaron havzasida, Andijon

bilan Namangan orasida turib qolganlar [7. 9.]. Farg‘ona vodiysidagi quramalar XVII asrda, asosan, XVIII asr oxiri va XX asr boshlarida Ohangaron va uning atrofidagi qishloqlardan ko‘chib kelganlar va sekin–asta o‘troqlashib, mahalliy aholiga aralashib ketganlar [2. 39-40.]. Quramalarning vodiyda joylashib qolishi, tabiiyki, joy nomlarida o‘z izini qoldirgan. Yuqorida keltirilgan etnooykonimlar bunga yorqin dalildir.

Farg‘ona vodiysida, xususan, Qo‘qon guruhi tumanlarida bir necha aholi maskani Jaloyir deb ataladi. Bu qishloqlar Uchko‘prik, Furqat, Buvayda, Rishton tumanlari hududlarida joylashgan. Ushbu oykonimlar jaloyir etnonimi asosida yuzaga kelgan. Jaloyirlar o‘tmishda yirik qabilalardan hisoblangan va bir necha urug‘larga bo‘lingan. Abulg‘ozi Bahodirxon “Shajarayi turk” asarining “Jaloyir elining zikri” qismida bu haqda: «Qadim el turur. Benihoyat ko‘p bo‘lur erdi… Urug‘lari ko‘p erdi» deb yozgan [1. 85.]. 1920- va 1926-yillardagi aholi ro‘yxatida O‘zbekistonda yashovchi jaloyirlarning soni 25 ming kishiga yaqin ekanligi aniqlangan. Ular Toshkent, Buxoro vohasida, Nurota tog‘i etaklarida, Jizzax, Kattaqo‘rg‘on, Karmana, Qorako‘l tumanlarida va Xorazmda yashaganlar [4. 294]. Shuningdek, jaloyirlar Farg‘ona vodiysida ham hayot kechirganlar. Yuqorida zikr etilgan Jaloyir nomli qishloqlar buning dalilidir.

Vodiy hududida yashagan etnik guruhlardan yana biri turklardir. 1924-1925-yillardagi statistik ma’lumotlarga qaraganda, Farg‘ona vodiysida istiqomat qilgan turklar 24 ming 279 kishidan iborat bo‘lgan [5. 364]. Katta Turk, Kichik Turk (Dang‘ara tumani), Turkqishloq, Turkravot (Quva tumani), Turk (Buvayda tumani), Turklar (Toshloq tumani) oykonimlari mana shu turk qabilasi nomi bilan atalgandir.

O‘zbek xalqi tarkibiga kirgan saroy qabilasi vakillari o‘tmishda Buxoro, Karmana, G‘ijduvon, Kattaqo‘rg‘on, Samarqand va Jizzax atroflarida, qisman Farg‘ona vodiysida yashagan [7. 9.]. O‘zbekistonda saroy etnonimidan yasalgan bir qator qishloq nomlari mavjud. Xususan, Farg‘ona vodiysida ularning soni 10 dan ortiqdir. Andijon viloyatining Shahrixon, Oltinko‘l, Namangan viloyatining Yangiqo‘rg‘on tumanlaridagi Saroy; Farg‘ona viloyatining Dang‘ara tumanidagi Kapasaroy, Toptiqsaroy; Bag‘dod tumanidagi Do‘ngsaroy; Namangan viloyati Uychi tumanidagi Tepasaroy; Chust tumanidagi Og‘asaroy; Andijon viloyatining Oltinko‘l tumanidagi Qo‘shtepasaroy toponimlari shunday nomlar jumlasidandir.

Farg‘ona viloyatining Dang‘ara, Buvayda, Uchko‘prik, Andijon viloyatining Izboskan, Paxtaobod, Namangan viloyatining Namangan tumanlaridagi Urganji, Qo‘qon shahridagi Urganjibog‘ toponimlari urganji etnonimidan nom olgan. N.Veselovskiy, O.A.Suxarevalarning yozishiga qaraganda, urganjilar XVIII asr oxirida Urganch shahridan chiqib, Buxoroga va boshqa yerlarga o‘rnashgan o‘zbeklardir [8. 126.]. Darhaqiqat, Farg‘ona vodiysidagi urganjilar shu davrlarda vodiy hududiga kelib o‘rnashgan bo‘lishlari mumkin. XIX asr Qo‘qon xonligi tarixiga oid

manbalarda ham bu yerlarda urganji qavmiga mansub kishilar istiqomat qilganligi va ular o‘z urug‘larining nomini unutmaganliklari qayd etilgan [3. 145].

Bulardan tashqari, Farg‘ona vodiysi toponimiyasi tizimida yana Kenagas, Bahrin, Do‘rmon, Olchin, Uyrot, Turg‘oq, Kaltatoy, Minglar, Qirqlar, Uyshun, Telov, Chimboy, Qiyali, Uymovud, Qoraqo‘yli, Chuvalanchi, Nayman, Xitoy, Qo‘ng‘irot, Qangli, Beshbola, Beshsaroy, Arg‘in, Beshqovoq singari toponimlar uchraydiki, bular bevosita shu nomdagi etnonimlar asosida shakllangandir.

Xullas, Farg‘ona vodiysi toponimlarning yuzaga kelishida etnonimlar alohida o‘ringa egadir. Bu xil etnotoponimlar ma’lum hududda yashab kelgan turli qabilalar, qavmlar, urug‘larga oid ko‘plab ma’lumotlar beradi, o‘zbek xalqining shakllanish tarixini, etnogenezisi masalasini yoritishda qo‘shimcha manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdulg‘oziy. Shajarayi turk. -Toshkent, 1992.
2. Губаева С. Население Ферганской долины в конце XIX- начале XX в. -Ташкент, 1991.
3. Набиев Р. Из истории Кокандского ханства. –Ташкент, 1973.
4. O‘zSE. 4-tom. -Toshkent, 1973.
5. O‘zSE. 11-tom. -Toshkent, 1978.
6. O‘zSE, 14-tom. Tokent. 1980.
7. Qoraev S. Etnonimika. -Toshkent. 1979.
8. Qoraev.S. Etnonimika. –Toshkent, 1979.
9. Qoraev.S. Geografik nomlar ma’nosini bilasizmi? –Toshkent. 1970.
10. Шаниязов. К.Ш. К этнической истории узбекского народа. - Ташкент, 1974.

ПНЕВМОМЕХАНИК ЙИГИРУВ МАШИНАСИНИНГ БАРАБАНЧАНИНИНГ ДИНАМИК ТАҲЛИЛИ

Ураков Нуриддин Абраматов
PhD. Термиз муҳандислик-технология институти
Жуманазарова Ситора Шоназар қизи
Термиз муҳандислик-технология институти талабаси

Дискретизация жараёнини ўрганиш назарий ва уни амалда қўллаш орқали сифат кўрсаткичлари юқори бўлган ип олиш имкониятлари кенгаяди. Динамика ва тебранишлар назарияси қоидаларини маълум бир муаммони ўрганишга қўллаш орқали кўтарилган муаммоларга ечим изласа бўлади. Кўриб чиқилаётган машина агрегатида электр юритгичд.ан тасмали узатма орқали дискретловчи барабанчаларга айланма харакат блочкалар орқали узатилади [1]. Таркибли дискретловчи барабанчада унинг асосига, яъни вали билан тишли гарнитуралари орасида резинали втулкалар ўрнатилган. Бунда резинали втулка ҳар уччала тишли гарнитура учун умумий қилиб олиниши мумкин. Таркибли дискретловчи барабанчада унинг асосига, яъни вали билан тишли гарнитуралари орасида резинали втулкалар ўрнатилган. Бунда резинали втулка ҳар уччала тишли гарнитура учун умумий қилиб олиниши мумкин [2]. Шу билан бирга, ҳар бир тишли гарнитура қисми учун алоҳида индивидуал резинали втулкалар ўрнатилиши мумкин. Ушбу вариантда индивидуал резинали втулкалар бикрликлари ҳар ҳил қилиб олиниши қайд этилади. Чунки дискретловчи барабан иш жараёнида асосий юкланиш унинг ўрта қисмига тўғри келади. Шунинг учун ўрта қисмдаги тишли гарнитура ўрнатилган резинали втулка бикрлигини каттароқ қилиб олиш мақсадга мувофиқдир [3,4].

Пневмомеханик йигирув машинасидаги дискретлаш зонасига ҳаракатни узатувчи тасмали узатмани ва титувчи барабанча вали ҳамда тишли гарнитуралар орасидаги резинали втулканинг бикрлик ва диссипация коэффициентлари мавжуд [2] га асосан ҳисобланади:

$$C = \frac{г^2 aEF}{e_т}; \quad в = \frac{\psi_I \cdot c}{\kappa_I \frac{2\pi}{T}}; \qquad (2)$$

бу ерда, $г$–пневмомеханик йигирув машинасидаги ҳаракатни узатувчи ғилдирак радиуси; a – мавжудбурчак бўйича деформацияни ифодаловчи хисобий коэффициент (унинг дискретизация нормал ишлаш муҳити учун a= 2,0); F– *текис* тасма ёки қайишқоқ (резина) элемент кўндаланг кесимининг юзаси; E– дискретловчи барабанчанинг гарнитураси остидаги қайишқоқ элементнинг эластиклик модули; $e_т$ – текис тасмани ёки қайишқоқ(резина)

элементнинг ишчи узунлиги; ψ_I −узатманинг ҳисобий коэффициенти; T −таркибли дискретловчи барабанчанинг тебраниш даври; к$_I$ − чегарвий сонли пропарционаллик коэффициенти, $\kappa_I = 6{,}28$ (бунда $\psi_I < 0{,}6$); $\pi = 3{,}14$. Дискретловчи барабанча юритмасидаги массаларнинг инерция моментлари [5,6] га асосан мавжуд ҳисоблаш усулидан фойдаланиб аниқланди, бунда:

$$J = \frac{R}{(a_1 - a_2)^2}\left[m_1\partial\left(1-\frac{a_1}{\partial}\right) - m_2\partial\left(1-\frac{a_2}{\partial}\right)\right] \qquad (3)$$

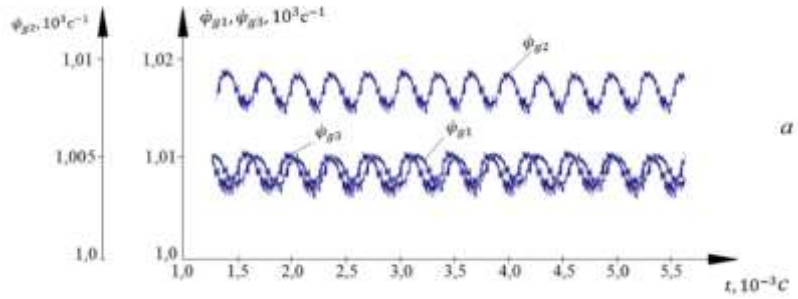
бу ерда; R −ип ўралган шкив радиуси; $a_1 = \frac{2h}{t_1^2}$; $a_2 = \frac{2h}{t_1^2}$ – осилган юкларнинг тезланишлари; h −осилган юклар тушиш баландлиги, t_1, t_2 −юкларни тушиш вақтлари.

Айнан шу жараёнда инерция моментлари мавжуд [7] юкларни тушиш усулидан фойдаланиб аниқланди ва қиёсий таҳлил қилинди.

Дискретизация жараёни учун қурилган динамик моделга (1-расм) мос келган машина агрегати ҳаракатини ифодаловчи дефиренциал тенгламалар системасини аналитик механика асосчиси Лагранжнинг II-тартибли тенгламасидан фойдаланиб ҳосил қилинди ва ундан асосан қуйидагилар инобатга олинди:

$$(\varphi_{ю} - U_{ювв}\varphi_{в}) = \Delta\varphi_{ювв};\ (\varphi_{в} - U_{в1}\varphi_1) = \Delta\varphi_{в1};$$
$$(\varphi_{в} - U_{в2}\varphi_2) = \Delta\varphi_{ю2};\ (\varphi_{в} - U_{в3}\varphi_3) = \Delta\varphi_{в3}; \qquad (4)$$

Бу ердаги ифодаларнинг сонли ечимни Рунге-Кутта ва Мапле дастуридан фойдаланиб компютерда амалга оширилди. Шуни эсдан чиқармаслик керакки технологик қаршиликнинг тасодифий ташкил этувчиларини, шу билан биргаликда керакли параметрларни сонли генератордан [8] фойдаланиш амалга оширилди ва керакли параметрлар қайд қилинди.

$a) - M_1 = M_3 = 3{,}0\cdot 10^{-2}\,Нм;\ M_2 = 1{,}2M_1$

$a) - M_1 = M_3 = 4{,}5\cdot 10^{-2}\,Нм;\ M_2 = 1{,}2M_1$

1-расм. Тузилиш жиҳатдан таркибли дискретловчи-титувчи барабанча тишли гарнитуралар бурчак тезликларини технологик қаршилик қийматини ўзгаришига боғлиқ равишда ўзгариш қонунятлари қиёсий сонлар кўринишида.

Тажрибалар ва назарий тадқиқотлар натижасда дискретловчи-титувчи барабанча ҳар уччала тишли гарнитураларнинг бурчак тезликларини ўзгариш қонуниятлари аниқланди ва қиёсий тахлил қилинди. Бунда толали пилта зичлиги ва ундан келаётган технологик қаршиликлари ўртадаги тишли гарнитурада икки четдаги тишли гарнитураларга нисбатан 1,2 марта катторокли инобатга олинган. Тадқиқотлар натижасида олинган ҳаракат қонунлари 1-расмларда келтирилган. Олинган тишли гарнитуралар бурчак тезликларини ўзгариш қонуниятлари тахлили шундан далолат берадики, асос ўртасида жойлашган тишли гарнитура $M_2 = 1{,}2M_1$ юкланиш юқори бўлгани учун $\dot{\varphi}_{g2}$ нинг қийматлари $\dot{\varphi}_{g2}$ ва $\dot{\varphi}_{g3}$га нисбатан бироз кичикроқ бўлиб, (30÷40) c^{-1} гача фарқ қилади.

Бунда ўртадаги тишли гарнитура бурчак тезлигини тебраниш амплитудаси икки четларда жойлашганига нисбатан ҳам каттароқ бўлади. Алоҳида уқтириш зарурки, дискретловчи-титувчи барабанчанинг икки четдаги тишли гарнитурасининг бурчак тезликлари деярли бир хил бўлиб, фақат уларнинг айнан шу жараёндаги тебраниш фазолари билан фарқ қилади (1-расм, $\dot{\varphi}_{g1}$ ва $\dot{\varphi}_{g3}$ графиклари). Илмий мушоҳада қиладиган бўлсак шуни унутмаслик керакки технологик юкланишни бевосита ортириш тегишли даражада дискретловчи барабанча тишли гарнитураларининг бурчак тезликларини камайишига олиб келади ва технологик жараёнда мувозанат барқарорлигини йўқота боради [9].

Хулоса: Таркибли дискретловчи-титувчи барабанча тишли гарнитуралари, юритгич механик характеристикаси, қайишқоқ – диссипатив хусусиятларини, технологик қаршиликларини инобатга олган ҳолда машина агрегатининг динамик ва математик моделари олинди. Сонли ечим асосида дискретловчи-титувчи барабанча тишли гарнитуралари ҳаракат қонунлари аниқлади. Тузилиши жиҳатдан таркибли дискретловчи барабанча тишли гарнитуралари бурчак тезликларини технологик қаршиликни ўзгаришига боғлиқлик графиклари қурилди ва тавсия параметрлари қайд қилинди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Патент UZ № IAP 06730. Дискретизирующий барабанчик пневмомеханической прядильной машины / Джураев А.Дж. Ураков Н.А., Мирзаев О.А, Ахмедов К.И. // Расмий ахборотнома. -2022. -№ 6.

2. Джураев А.Дж., Ураков Н.А., Мирзаев О.А., Алмардонов О.М., Усманов Х.С. Анализ нагруженности питающего цилиндра в узле питания прядильных машин // Москва. Universum: Технические науки журнал №3 2021, бет /49-53

3. Juraev, A., and N. Urakov. "DEVELOPMENT OF DESIGNS AND JUSTIFICATION OF THE PARAMETERS OF A SCRETTING DRUM WITH A DAMPER OF A SPINNING MACHINE." Science and innovation 1.A4 (2022): 231-239.

4. Juraevich, Juraev Anvar, and Urakov Nuriddin Abramatovich. "DEVELOPMENT OF DESIGNS AND JUSTIFICATION OF THE PARAMETERS OF A SCRETTING DRUM WITH A DAMPER OF A SPINNING MACHINE." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.5 (2022): 1093-1101.

5. Джураев, А. Д., Ураков, Н. А., Мирзаев, О. А., Алмардонов, О. М., & Усманов, Х. С. (2021). АНАЛИЗ НАГРУЖЕННОСТИ ПИТАЮЩЕГО ЦИЛИНДРА В УЗЛЕ ПИТАНИЯ ПРЯДИЛЬНЫХ МАШИН. Universum: технические науки, (12-3 (93)), 48-53.

6. Джураев, А. Д., Муродов, Т. Б., Матисмаилов, С. Л., Мирзаев, О. А., & Ураков, Н. А. (2020). Дискретизирующий барабанчик для пневмомеханических прядильных машин. Патент на изобретение, № IAP06301, 30.

7. Джураев, А. Д., Мирзаев, О. А., Ураков, Н. А., & Умаров, Р. И. (2019). Питающий цилиндр прядильного устройства. Патент на изобретение, № IAP05854, 7.

8. Джураев, А., О. А. Мирзаев, Н. А. Ураков, and К. И. Ахмедов. "РАЗРАБОТКА НОВОЙ КОНСТРУКЦИИ ПИТАЮЩЕГО СТОЛИКА ПРЯДИЛЬНОЙ МАШИНЫ." ТошДТУ ХАБАРЛАРИ (2018): 115.

9. Patent, U. Z. (2022). No. IAP 06730. Discretizing drum of a pneumatic spinning machine/Juraev AJ Urakov NA, Mirzaev OA, Akhmedov KI. Official Newsletter, (6).

XORIJIY TILNI O‘RGANISHDAGI ENG DOLZARB MUAMMOLAR

Shahrizoda Abdumutalipova Hushnudjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti Xorijiy til va adabiyot yo‘nalishi
1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tilini o‘rganishda duch kelinadigan ayrim muammolar va ularning yechimlari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: chet tili, o‘quvchilar, grammatika, dars jarayoni, auditoriya, so‘zlashuv.

Kirish. Hozirgi kunda prezidentimiz tashabbuslari bilan yoshlarning xorijiy tillarni bilish darajasini oshirish maqsadida ko‘plab tashabbus va islohotlar olib borilmoqda va ayni damda katta e’tibor chet tillarni o‘rganishga qaratilgani ham bejiz emas. Ma’lumki, boshqa tillar qatorida ingliz tilini o‘rganishga bo‘lgan talab ham kun sayin ortib bormoqda. Bu dunyoda qayerga bormaylik ingliz tili allaqachon barcha uchun ommaviy tilga aylanib ulgurganligiga shubha qilmaymiz. Ingliz tili jamiyatda odamlar uchun katta rol o‘ynaydi. Ushbu til o‘z ona tilisi bo‘lmagan odamlar uchun o‘rganish jarayonida qiyinchilik tug‘dirishi amri mahol. Jamiyatda inson o‘z o‘rnini topishlari uchun ingliz tilini o‘rganishlari, tushunishlari va ravon gapira olishlari kerak. Turli tillarda gaplashadigan boshqa mintaqalarga mansub odamlar bilan muloqot qilish va fikr almashish jarayonida ingliz tili muloqot qilishning umumiy tili sifatida qo‘llanila oladi. Biroq ingliz tili grammatikasi murakkab va qiyin va shu bilan birga o‘zbek tili grammatikasi bilan farq qiluvchi strukturaga egaligi tufayli o‘rganish jarayonida ko‘plab muammolarni yuzaga keltirib chiqarmoqda. O‘quvchilar grammatikani, ayniqsa, so‘zlashuv jarayonida qiyin deb topishlari mumkin va bu oqibatda noto‘g‘ri xabar yetkazilishiga olib kelishi mumkin. Ingliz tili grammatika qoidalari aniq emas va juda ko‘p istisnolarga ega. Natijada, ularni yodlash qiyin va qo‘llash yanada qiyinroq.

Ingliz tilini o‘rganishda quyidagi muammolarga duch kelinadi:

1. Murakkab grammatika. Talabalar uchun ingliz tili grammatikasini o‘rganish juda qiyin. Ingliz tilida so‘zlashda talabalar asosan grammatik xatolarga yo‘l qo‘yishadi. Odatda, o‘quvchilar ingliz tilida so‘zlashda zamon, nisbat, so‘z boyligida xatolarga yo‘l qo‘yadilar. Gap tuzish jarayonida ko‘pincha til o‘rganuvchilar zamonni farqlashda qiynalishadi va noto‘g‘ri ishlatadilar, ya’ni ba’zan ular o‘tgan zamonda gapirmoqchi bo‘lishsa, o‘tgan zamon o‘rniga hozirgi zamonda gapirishadi. Muammo ular o‘tgan, hozirgi va kelasi zamonlarni qanday ishlatishni osongina farqlay olmasligidadir.

2. Auditoriyada ona tilidan ortiqcha foydalanish. O‘rganuvchilar undan foydalanishga majbur bo‘lganlaridagina boshqa tilni yaxshi o‘rganadilar. O‘qituvchi talabalar o‘rganilayotgan tilda muloqot qilishlarini talab qilishi kerak. Ana shu holatdagina til o‘rganishda o‘sish, talaffuzda ravonlik kabi yutuqlarga erishish darajasi oshadi. Dars jarayonida qat’iyat bilan talab qilinsa va cheklovlar yo‘lga qo‘yilsagina chet tilini o‘zlashtirish muvaffaqiyatli amalga oshadi.[1]

3.O‘ziga bo‘lgan ishonchsizlik. Talabalarning jamoat joylarida ingliz tilida gaplasha olmasligining sabablaridan biri ham ishonchsizlikdir. Ular odamlar oldida ingliz tilida gapirisha olishmaydi. Bu, odatda, o‘qituvchilar tomonidan o‘quvchilarni jamoat joylarida ingliz tilida gapirishga yetarlicha rag‘batlantirmasliklari bilan bog‘liq. Odatda, o‘qituvchilar ularni sinfda yoki odamlar oldida ingliz tilida gapirishga undashmaydi. Ular ingliz tilini o‘rganishadi, lekin so‘zlashishni yetarlicha o‘rganishmaydi. Bu asosan talabalar sinfda yoki odamlar oldida duch keladigan muammolardan biridir. O‘ziga bo‘lgan ishonch ingliz tilida gapirishda juda muhim rol o‘ynaydi, agar talabalar o‘zlariga ishonmasa, ingliz tilida erkin gapira olishmaydi. O‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchi butunlay o‘qituvchilarga bog‘liq. O‘qituvchilar ularni o‘zlariga ishonishga va jamoat oldida ingliz tilida gapirishga ishonch hosil qilishga undashlari kerak. Agar o‘quvchilar nutqda xato qilishdan tashvishlansa, o‘qituvchilar ularga hech kim mukammal tug‘ilmasligini, har kim o‘z xatolaridan saboq olishini o‘rgatishi kerak. O‘quvchilar noto‘g‘ri gapirsalar ham, gapirishda davom etishlari kerak. Chunki ular xatolaridan saboq olishadi va xatolarini qayta-qayta gapirishda tuzatadilar. Shuning uchun ingliz tilida gapirishda o‘ziga ishonch juda muhimdir.

3. Tarjima. Bilamizki, til o‘rganish jarayonida notanish bo‘lgan so‘zlarning tarjimasini lug‘atlardan qidiramiz va gap tuzishda turli xil tarjimon botlarga va ilovalarga murojaat qilinadi. Ammo bu har doim ham kutganimizdek natija beravermaydi. Misol qilib aytadigan bo‘lsak, idiomatik ifodalarni yoki frazalarni tarjima qilish jarayonida tarjima muammolari paydo bo‘lishi mumkin. Idiomalarni tarjima qilish qiyin, chunki idiomani so‘zma-so‘z tarjima qilib bo‘lmaydi. Tarjimon butun ma’noni tarjima qilishdan oldin tushunishi kerak. Ba’zi idiomalar tarjima qilingani kabi ma’noga ega emas bo‘lishi mumkin yoki ularni hamma gapda,nutqda ham ishlatib bo‘lmasligi mumkin. Hattoki, o‘sha tilning “native speaker” lari ham bu muammoga duch keladilar. Shunday ekan, boshqa muammolar singari idioma va frazalarning noto‘g‘ri tarjimasi so‘zlashuv sifatiga putur yetkazishi mumkin.

4. Bitta yoki bir nechta a’lochi o‘quvchining doimiy ustunlik qilishi. Ba’zan boshqalarga nisbatan bilimliroq bo‘lgan o‘quvchilarga darsda yaxshi baholar, ma’lum darajada ko‘proq rag‘batlantirishlar berilsa ham, ularga nisbatan sustroq o‘zlashtirayotgan yoki darsga to‘liq qatnashmayotgan o‘quvchilarni butunlay unutib

qo‘ymaslik kerak. Ularni boshqalarga nisbatan ko‘proq ruhlantirib, darsda faol qatnashishlariga imkon yaratib berish kerak [2].

5. **Tashvish.** Bu emotsionalniy holat bo‘lib, til o‘rganish jarayonining uch bosqichida sodir bo‘lishi mumkin va har bir bosqichda tashvish o‘rganishga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Dastlabki bosqichida o‘quvchilar notanish til yoki tushunchalarni tushunishda qiynalayotgani uchun tashvishlanishadi. Keyingi bosqichida stress yangi so‘zlarni eslab qolish va aniqlashga urinishdan kelib chiqadi. Oxirgi bosqichida tashvish ilgari o‘rganilgan tilni qayta tiklash va undan foydalanishga urinishdan kelib chiqadi. Yuqorida aytib o‘tilganidek, tashvish ma’lum tilni o‘rganishga to‘sqinlik qiluvchi omillardan bir bo‘lishi mumkin, shuning uchun pedagog va o‘qituvchilar tomonidan bolaga to‘g‘ri yo‘nalish va yechim taqdimetilishi zarur [3].

Xulosa qilib aytganda, hozirgi yoshlarni har tomonlama yetuk, o‘z sohasining kuchli mutaxassisi qilib tarbiyalashda chet tilini bilish juda katta ahamiyatga ega bo‘lib, bu borada maktablarda chet tilini o‘qitishda bir qancha muammolar mavjuddir. Ushbu muammolarni bartaraf qilish maqsadida o‘qituvchilar chet tilini o‘qitishda yangicha o‘qitish usullaridan foydalansalar maqsadga muvofiq bo‘lardi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. http://marifat.uz/marifat/ruknlar/umumii-urta-talim/5141.htm
2. https://www.teach-this.com/ideas/problems-learning-english
3. https://www.teach-this.com/ideas/problems-learning-english

ФАРҒОНА ВОДИЙСИДА АҲОЛИ ИЖТИМОИЙ ҲОЛАТИ (XX АСРНИНГ 80 ЙИЛЛАРИ МИСОЛИДА)

О.Бозоров
ҚўқонДПИ, тарих фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент

XX асрнинг 80-йилларида собиқ Иттифоқ таркибидаги Ўзбекистонда халқ хўжалигининг барча соҳаларини қамраб олган инқироз кучайиб кетди. Ушбу инқироз республиканинг барча ҳудудларини қамраб олган бўлиб, у айниқса Фарғона водийси вилоятларида кескин тусда намоён бўлди. Мазкур даврдаги танглик ҳолатининг туб сабаб ва илдизлари совет ҳокимияти томонидан иқтисодий тараққиётнинг объектив қонуниятларига зид равишда олиб борилган сиёсат билан бевосита боғлиқ эди. Нафақат иқтисодий, балки ижтимоий-миллий сиёсатдаги адолат тамоилининг бузилиши, бир ёқлама шовинистик сиёсат ижтимоий-иқтисодий, экологик ва бошқа қатор соҳаларда танглик ҳолатини келтириб чиқарди. Бу жараён аҳоли зич жойлашган Фарғона водийсида айниқса кескин тус олди.

XX асрнинг 80-йиллари бошларига келиб, Фарғона водийси вилоятлари қишлоқ хўжалигида инқироз бошланди. Умумиттифоқ меҳнат тақсимотида Ўзбекистонга пахта етиштириш вазифаси топширилганлиги сабабли Фарғона водийсида пахта яккахокимлиги қарор топди.

Фарғона водийсида пахта тайёрлаш ҳажмини муттасил ошириб бориш мақсадида озуқа экинлари, мевали боғлар ҳисобига, шунингдек, янги ўзлаштирилган ерларга пахта экилиши туфайли XX асрнинг 80-йиллари бошида Фарғона водийсида экин майдонларининг 80-85 фоизи, айрим район ва хўжаликларда эса 90 фоизи пахта майдонига айланди[1.B.42]. Бошқа турдаги қишлоқ хўжалиги экин майдонларининг тобора қисқариб бориши натижасида бир вақтлар ўзининг ажойиб навли мева-чевалари, полиз маҳсулотлари билан донг таратган Фарғона водийсида ушбу маҳсулотларни етиштириш камайиб борди. Хусусан, мева маҳсулотлари етиштириш Андижон вилоятида 1980 йилда 101,6 минг тонна, Фарғона вилоятида 84,4 минг тонна, Наманган вилоятида 85,2 минг тоннани ташкил этган бўлса, 1988 йилга келганда, кескин пасайиш рўй бериб, тегишлича, 87,4 минг тонна, 67,6 минг тонна, 78,6 тоннани ташкил этди [1. С. 19, 56, 107.]. Аҳвол шу даражага бориб етдики, қишлоқ аҳолиси аввалги ўн йилликларда мева-чеваларни шаҳарга етказиб берган бўлса, энди бундай маҳсулотларни шаҳардан харид қиладиган бўлди[3].

XX асрнинг 80-йилларида қишлоқ хўжалиги экинларига яроқли ҳар гектар ердан 950-1000 сўмлик маҳсулот олинар, бу кўрсаткич эса Украинага нисбатан икки, Белоруссияга нисбатан тўрт, Молдавияга нисбатан олти баравар кам

миқдорни ташкил этарди [4]. Бу ҳолат Фарғона водийси қишлоқ хўжалигини пахта етиштиришга ҳаддан ортиқ ихтисослаштирилганлиги ва бошқаришдаги маъмурий-буйруқбозлик сиёсатининг оқибати эди.

Пахта яккахокимлиги шароитида мева ва сабзавотларни қайта ишлаш корхоналари фаолиятини йўлга қўйиш ҳам эътибордан четда қолган. Шунингдек, ушбу қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини (мева, полиз ва сабзавот, узум ва бошқалар) сақлаш, ташиш ва қайта ишлаш соҳаларига етарли даражада маблағ ажратилмасди. Натижада ҳар йили етиштириладиган ҳосилнинг жуда катта қисми – 30-40 фоизи савдо корхоналари ва қайта ишлаш заводларига етиб бормай нобуд бўларди [5]. Бу ҳолат Фарғона водийсининг ҳар учала вилоятига хос бўлиб, ушбу ҳудуддаги ишсизлик ва қашшоқликни юзага келтирувчи асосий омиллардан бири эди.

Ўтган ўн йилликлар давомида Иттифоқ вазирликлари ва марказий идоралар томонидан қабул қилинган, илмий асосланмаган қарорлар Фарғона водийси халқ хўжалигига катта путур етказди, ниҳоятда зиддиятли муаммоларни келиб чиқишига сабаб бўлди. Натижада XX аср 80-йилларида қишлоқ хўжалигини ривожлантириш мақсадида сарфланган маблағлар ҳам ўз самарасини бермади. Масалан, 1978-1988 йилларда Фарғона вилоятида қишлоқ хўжалигининг тараққиёти учун 1 миллиард сўмдан ортиқ маблағ сарфланди. Бироқ ялпи маҳсулот олиш 1980-1985 йиллар ўртача кўрсаткичларига нисбатан 8,6 фоиз пасайиб кетди [6]. Шунингдек, Андижон вилояти қишлоқ хўжалигида сўнгги ўн йилликда асосий фондлар 2,4 марта, фонд билан таъминланиши 2,7 марта, энергия билан таъминланиш эса 60 фоизга кўпайди. Шунга қарамасдан, ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш атиги 5,1 фоизга кўпайди, меҳнат унумдорлиги эса ҳатто 6,4 фоизга пасайиб кетди [7.B.54].

Қишлоқ хўжалигининг фақат пахтачиликка ихтисослаштирилиши узоқ вақтларгача Фарғона водийсида озиқ-овқат маҳсулотининг салмоқли қисмини берадиган корхона ва ташкилотларнинг ёрдамчи хўжаликлари ҳамда қишлоқ аҳолисининг томорқа ерларига эътибор берилмаслигига олиб келди. Ҳолбуки, аҳолини сифатли ва керакли миқдорда озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминланишида уларнинг аҳамияти катта эди.

XX асрнинг 80-йилларида ҳам корхона ва ташкилотларга қарашли ёрдамчи хўжаликларнинг 60 фоиздан ортиғи ер майдонига эга эмасди [8]. Уларга, асосан, ташландиқ ерлардангина жой ажратиб бериларди. Шу билан бирга, ушбу даврда пахта майдонларининг янада кенгайиши ёрдамчи хўжалик ихтиёридаги мавжуд ер ресурсларининг камайишига олиб келди. Жумладан, биргина 1986 йилда Наманган вилоятида 30 га яқин ёрдамчи хўжаликлар тугатилди. Натижада бу давр мобайнида барча турдаги чорва моллари ва паррандаларнинг бош сони камайди, сут ва тухум етиштириш камайиб кетди [9].

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришни қийинлаштирган омиллардан яна бири уларга белгиланган давлат харид нархининг пастлиги эди. Бу ҳолат боғдорчилик, сабзавотчилик, полизчилик, айниқса, картошка етиштириш каби муҳим тармоқларни ривожлантиришга жиддий тўсқинлик қилди. Натижада картошка ва бошқа мева, сабзавот маҳсулотларини бошқа ҳудудлардан келтиришга мажбур бўлинар эди [10]. Ҳолбуки, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг четдан ташиб келтириш учун сарфланаётган маблағнинг бир қисмини харид нархларини оширишга йўналтирилганда эди, водий аҳолисининг картошка ва сабзавот билан таъминланиши анча яхшиланар, Фарғона водийсининг ўз-ўзини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлай олмаслик тенденциясига барҳам берилган бўларди.

Собиқ совет республикалари ўртасидаги иқтисодий алоқаларнинг тўғри йўлга қўйилмаганлиги натижасида Ўзбекистон ва унинг иқтисодий районларилан бири бўлган Фарғона иқтисодий райони кўп зарар кўрди. Фарғона водийси ўз-ўзини етарли озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлай олмайдиган шароитда ҳам Иттифоқнинг бошқа республикаларига қишлоқ хўжалик маҳсулотларини жўнатишга мажбур эди. Жумладан, 1987 йилда биргина Фарғона вилоятидан собиқ Иттифоқнинг бошқа ҳудудларига 97 минг тонна мева ва полиз маҳсулотлари жўнатилди [11]. Фарғона водийси вилоятлари аҳолисининг истеъмол даражаси Ўзбекистон ва Иттифоқ кўрсаткичларидан бир неча маротаба паст бўлишига, гўшт, сут, мева маҳсулотларини энг кам истеъмол қилишига қарамасдан, ўз рисқ-рўзини ҳам ўзгаларга инъом этиши режалаштириб қўйилган эди.

Бир неча ўн йиллар давомида таркиб топган ишлаб чиқарувчи кучларни жойлаштириш ва ривожлантиришдаги номутаносибликлар, гарчи Фарғона водийсида саноат корхоналарининг катта фоизи жойлаштирилган бўлса ҳам, иқтисодиётни ривожлантириш, вужудга келган ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этиш имкониятини бермади. Бунга, асосан, ишлаб чиқаришнинг ўта бир томонлама, яъни хом ашё тармоғини ривожлантиришга йўналтирилганлиги сабаб бўлди.

Фарғона водийсида юзага келган ижтимоий-иқтисодий тангликнинг яна бир сабабларидан бири вилоятлар ҳудудида жойлашган умумиттифоқ ва республикага қарашли вазирликлар ва идораларга бўйсунувчи корхоналар, бирлашмаларнинг маҳаллий бюджетга маблағ ажратмаслигида эди [12]. Натижада давлат бюджетидан ажратиладиган маблағлар аҳолининг энг зарур ижтимоий-маиший эҳтиёжларини ҳам қондира олмасди. Масалан, Фарғона вилояти аҳолисининг жон бошига ноишлаб чиқариш соҳасига тўғри келадиган капитал маблағлар бир йил давомида 48 сўмни ташкил этган ҳолда, бу кўрсаткич Белоруссия ССРда 205 сўмни, Болтиқбўйи республикаларида 214-242 сўмни

ташкил этарди [13]. Натижада Фарғона водийси аҳолисининг ижтимоий-иқтисодий аҳволи йиллар давомида ёмонлашиб, зиддиятлар кучаяверди.

Умуман, XX аср 80-йилларнинг иккинчи ярмидан бошлаб саноатнинг етакчи тармоғи ҳисобланган соҳаларда пасайиш кузатилди. Баъзи йилларда нисбатан ўсиш юз берган бўлса-да, ушбу ҳолат кейинги йилда яна аввалги даражасига пасайди.

Фарғона водийси вилоятларида пахта яккахокимлигининг қарор топганлигидан нафақат қишлоқ хўжалиги, балки саноат ҳам зарар кўрди. Чунки пахта яккахокимлиги шароитида хом ашёни етиштирувчилар эмас, балки уни қайта ишловчилар манфаатдор ҳисобланади. Олимларнинг ҳисоб-китоблари шуни кўрсатмоқдаки, XX асрнинг 80-йилларида Ўзбекистондан бошқа регионларга олиб чиқиб кетилган пахта толаси баҳосида 65 миллиард сўмдан ортиқ умумлашган ижтимоий маҳсулот ва 25 миллиард сўмликка яқин миллий даромад ҳосил қилинган эди. Бироқ ушбу маблағлар республика бюджетини шакллантиришда қатнашмаган [14]. Натижада ушбу ноиқтисодий алоқалардан Ўзбекистонда етиштириладиган пахта хом ашёсининг 30 фоизини берадиган Фарғона водийси вилоятлари катта зиён кўриб, ижтимоий-иқтисодий аҳволи ночор аҳволга тушиб қолди.

Аввалги ўн йилликларда бўлганидек, XX асрнинг 80-йилларида ҳам ялпи саноат маҳсулотлари таркибида тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришнинг озлиги Фарғона водийси аҳолисининг энг муҳим эҳтиёжларини қондириш имконини бермади. Биргина Фарғона вилоятида ҳар йили 200 миллион сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилгани ҳолда, 300 миллион сўмлик маҳсулот истеъмол қилинар эди [15]. Натижада Фарғона вилоятига ҳар йили 1200 дан ортиқ маҳсулот турлари Иттифоқ ва республиканинг турли регионларидан олиб келинар эди [16]. Жумладан, 1988 йилда Фарғона вилоятига республика ташқарисидан 8502 номдаги 45 миллион сўмлик ана шундай маҳсулотлар келтирилди [17]. Бу ҳолат водийнинг бошқа вилоятларида ҳам кузатилиб, ҳар йили Андижон вилоятига 100 турдан зиёд [1.В.57], Наманган вилоятига 120 хил оддий халқ истеъмол маҳсулотлари келтирилиб турилган [1.В.2]. Ушбу маҳсулотлар орасида ҳар куни эҳтиёж сезиладиган оддий маҳсулотлар, жумладан, Украинадан ҳар донаси 2 сўм турадиган чекич, Латвиядан 10 донаси 1 сўм турадиган тикув игнаси, РСФСРдан ҳар донаси 2 сўм 50 тийин турадиган белгурак сопи, Литвадан ҳар донаси 10 тийин турадиган қисқич каби маҳсулотлар [20] ҳам кўп бўлиб, уларни маҳаллий хом ашё ва чиқиндилардан тайёрлаш имконияти бор эди. Лекин бу имкониятлар ва эҳтиёжлар эътиборга олинмади.

Узоқ йиллар давомида Фарғона водийси вилоятларида саноатнинг бир томонлама ривожланиши озиқ-овқат маҳсулотлари ва истеъмол моллари ишлаб чиқариш ҳамда қайта ишлаш тармоқларини ривожлантириш йўлига тўғоноқ

бўлди. Айниқса, аҳоли жон боши ҳисобига озиқ-овқат маҳсулотларининг энг муҳим турлари, жумладан, гўшт, сут, тухум, сабзавот ва полиз маҳсулотлари ишлаб чиқариш XX асрнинг 80-йиллари иккинчи ярмидан бошлаб етарли даражада бўлмади. Ушбу маҳсулотларнинг баъзи турларини ишлаб чиқаришда айрим йилларда ўсиш кузатилган бўлса-да, аксарият кўрсаткичлар республика ўртача кўрсаткичидан анча орқада қолган эди [1.B.12-16]. Натижада ушбу даврда аҳолининг асосий озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилиш даражасининг ёмонлашуви кузатилди. Мазкур йилларда Фарғона водийси вилоятларида аҳоли жон боши ҳисобига озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмол қилишнинг собиқ СССР ва Ўзбекистон билан қиёслаб, қуйидагича маълумотларга эга бўламиз:

XX асрнинг 80-йиллари иккинчи ярмида аҳоли жон боши ҳисобига озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмол қилишнинг солиштирма даражаси – СССР, Ўзбекистон ва Фарғона водийси вилоятлари бўйича[22.B.12-16]**.**

(аҳоли жон бошига бир йилда қанча килограмм тегиши ҳисобида)

	гўшт	сут	тухум (дона)	картошка	сабзавот ва полиз
СССР	64	341	272	105	-
Ўзбекистон ССР	30,95	193,5	114,5	25,5	98
Андижон вилояти	17,45	140,1	82,5	13,5	88,8
Наманган вилояти	17,95	132,75	65	34,3	127,45
Фарғона вилояти	23,65	172,3	115,5	27,3	83,6

Жадвалдаги рақамлардан кўриниб турибдики, Фарғона водийси вилоятлари аҳолисининг жон боши ҳисобига озиқ-овқат истеъмол қилиши, СССР ўртача даражасидан бир неча маротаба паст бўлиши билан бир қаторда, кўпгина озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилиш бўйича ҳам Ўзбекистон ўртача даражасидан ҳам анча паст кўрсаткичга эга эди. Шу билан бирга, Фарғона водийси аҳолиси истеъмолида баъзи озиқ-овқат турларида (Фарғона – тухум маҳсулоти; Наманган, Фарғона – картошка маҳсулоти; Наманган – сабзавот ва полиз маҳсулотлари) республикадаги ўртача даражага нисбатан баъзи ижобий кўрсаткич ҳам кўзга ташланади. Шундай бўлса-да, ушбу озиқ-овқат кўрсаткичларидаги “юқори даража” ҳам, умуман олганда, инсон саломатлиги

билан шуғулланувчи тиббиёт муассасаларининг Ўзбекистонда яшовчи ҳар бир кишига истеъмол қилиши зарур бўлган озиқ-овқатнинг медицина нормасидан анчагина паст эди [23.B.16]**.** Шу билан бирга статистика кўрсаткичларида аҳоли жон боши ҳисобига озиқ-овқат истеъмол қилиш даражаси умумий тарзда Фарғона водийси аҳолиси бўйича ҳисобланган. Қишлоқ аҳолисининг истеъмол даражаси эса юқоридаги кўрсаткичлардан анча паст эди. Жумладан, бир йил мобайнида қишлоқ аҳолиси жон бошига атиги 8 килограмм гўшт тўғри келган. Бу кўрсаткич Белоруссиядагига нисбатан 14 баравар камдир [24]. Буларнинг барчаси аҳолининг турмуш даражасига салбий таъсир қилиб, Фарғона водийсидаги ижтимоий-иқтисодий вазиятни танглик ҳолатига келтириб қўйган эди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйҳати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти девони архивининг Фарғона вилоят бўлими (бундан кейин – ЎзР ПДА ФВБ), 1-фонд, 301-рўйҳат, 210-йиғма жилд, 42-варақ.
2. Основные показатели социально-экономического развития Каракалпакской АССР, областей и г.Ташкента за годы двенадцатой пятилетки. Статистический сборник. – Ташкент: 1990, – С. 19, 56, 107.
3. Она табиатни асрайлик // Коммунист, 1989 йил, 19 май №95 (16006).
4. Ғофуров А, Шарипов М. Областимиз хўжалик ҳисобига ўтишга тайёрми? // Коммуна, 1989 йил, 15 декабрь, №240 (18863).
5. Андижон вилояти давлат архиви (бундан кейин – АВДА), 608-фонд, 2-рўйҳат, 2023-йиғма жилд, 56-варақ.
6. Табиий-иқтисодий ресурслардан самарали фойдаланайлик // Коммуна. 1988 йил, 5 март, №46 (18419).
7. АВДА, 608-фонд, 2-рўйҳат, 2023-йиғма жилд, 54-варақ.
8. Наманган ҳақиқати. 1987 йил, 11 июнь. №134 (13708).
9. Наманган ҳақиқати. 1987 йил, 11 июнь. №134 (13708).
10. Пахта нархи қандай бўлиши керак? // Коммуна. 1989 йил, 3 ноябрь №211 (18834).
11. Коммуна. 1987 йил, 21 август, №162 (18285).
12. Ғофуров А, Шарипов М.Областимиз хўжалик ҳисобига ўтишга тайёрми? // Коммуна. 1989 йил, 15 декабрь, №240 (18863).
13. Ғофуров А, Шарипов М. Областимиз хўжалик ҳисобига ўтишга тайёрми? // Коммуна. 1989 йил, 15 декабрь, №240 (18863).
14. Файзиев Р.Ф. Пахта якка зироатчилигининг социал-иқтисодий оқибатлари // Коммунист. 1990 йил, 22 март (№57 (16218).

15. Фарғона вилоят давлат архиви (бундан кейин – ФВДА), фонд-1124, рўйҳат-15, йиғма жилд-535, варақ-49.

16. Коммуна. 1988 йил, 8 декабрь, №235 (18608).

17. Коммуна. 1989 йил, 24 март, №58 (18681).

18. АВДА, 608-фонд, 2-рўйҳат, 2023-йиғма жилд, 57-варақ.

19. Наманган вилоят давлат архиви (бундан кейин – НВДА), 275-фонд, 2-рўйҳат, 686-йиғма жилд, 2-варақ.

20. Коммуна. 1989 йил, 24 март, №58 (18681).

21. Некоторые показатели социально-экономического развития Каракалпакской АССР, областей и г.Ташкента в двенадцатой пятилетке. – Ташкент. 1990, - Б. 12-16.

22. Некоторые показатели социально-экономического развития Каракалпакской АССР, областей и г.Ташкента в двенадцатой пятилетке. – Ташкент: 1990. – С. 12-16.

23. Эшчонов К. Мўл-кўлчилик негизи. – Тошкент: Ўзбекистон, 1991. – Б. 16.

24. Файзиев Р.Ф. Пахта якка зироатчилигининг социал-иқтисодий оқибатлари // Коммунист. 1990 йил, 22 март (№57 (16218).

MUSULMON BO‘LMAGAN MAMLAKATLARDA HALOL TURIZM STANDARTLARINI JORIY ETISH TAJRIBASI

Asadov Nosirjon Nozim o‘g‘li
Buxoro davlat universiteti, turizm (faoliyat turlari bo‘yicha) mutaxassisligining 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Hozirgi kunda jahon turizm tendentsiyasi halol turizmga o‘tmoqda. Qanday bo‘lmasin, halol turizm biznesi tobora istiqbolli turizm turlaridan biri sanaladi. Agar musulmon bo‘lmagan davlatlar haqida gapiradigan bo‘lsak, halol turistlar Yevropa mamlakatlariga sayohat qilishni afzal ko‘radilar. Ular orasida Fransiya yetakchi (30 foiz), Angliya va Italiya (28 foiz), uchinchi o‘rinda Germaniya (26 foiz) bormoqda[4].

Kalit so‘zlar: halol turizm standartlari, Yaponiyada halol turizm standartlari, Ispaniyada halol turizm standartlari, Buyuk Britaniyada halol turizm standartlari.

Parij kosmopolit shahar bo‘lib, turli madaniyat vakillari yashaydi. Fransiya G‘arbiy Yevropada eng ko‘p musulmon aholisiga ega, taxminan 5,7 million kishi (aholining taxminan 8,8%). Metropolitan viloyati - Parij aholisining taxminan 10-15 foizini musulmonlar tashkil qiladi (taxminan 1,7 million kishi). Musulmonlar Frantsiyada asrlar davomida yashab kelgan bo‘lsa-da, Jazoir, Marokash va Tunisdagi mustamlakachilik urushlaridan keyin 1954-1962 yillar oralig‘ida ko‘plab musulmon jamoalari Shimoliy Afrikadan Mag‘rib mintaqalaridan bu yerga ko‘chib kelishgan. Frantsiyadagi musulmonlar hamjamiyatining ildizlari Turkiya, Sahroi Kabirdan janubiy Afrika va Yaqin Sharqda joylashgan[5].

Yaponiya indoneziyalik sayyohlar uchun sevimli xorijiy sayyohlik markazlaridan biridir. 2017 yil boshida Yaponiyaning ikkita shahri, xususan Tokio va Osaka Indoneziyaning Skyscanner sayohat qidiruv saytida eng ko‘p qidiriladigan 10 ta sayyohlik yo‘nalishi ro‘yxatiga kiritilgan edi[2]. Osiyoning, hatto dunyoning rivojlangan davlatlaridan biri sifatida Yaponiya texnologik yutuqlarni an’anaviy madaniyatning o‘ziga xosligi bilan uyg‘unlashtiradi. Ilg‘or elektron mahsulotlar.

2003 yilda Yaponiyada "Yaponiyaga tashrif buyurish" dasturi mavjud bo‘lib, u chet ellik sayyohlar tashrifini ko‘paytirishga qodir. Dasturda Yaponiya dunyoning 14 davlatini, xususan, Germaniya, Gonkong, Buyuk Britaniya, Kanada, Avstraliya, Fransiya, Koreya, Malayziya, Tailand, Singapur, Tayvan, Xitoy, Indoneziya va AQShni maqsad qilgan. Bu maqsadda Yaponiyaga tashrif buyuradigan bir qancha musulmon sayyohlar ham bor. Musulmon sayyohlar bilan Yaponiya halol turizmni ochishga va halol turizmni rivojlantirishga qaror qildi. Garchi yapon jamiyatining o‘zida shintoizm e’tiqodi hukmron bo‘lsa-da, yaponlar halol turizmida muvaffaqiyat

qozonishga harakat qilmoqda. 2016-yilda Abu-Dabida bo‘lib o‘tgan “World Halal Tourism Award” tanlovida Yaponiya tomonidan qo‘lga kiritilgan bir qancha mukofotlar shundan dalolat beradi.

Buyuk Britaniya musulmon sayohatchilar orasida mashhur joy bo‘lib, musulmonlarning katta qismi yashaydi. Ularning aksariyati Angliya va Uelsda yashaydi. Islom mamlakatdagi ikkinchi yirik dindir. Osiyo va arab mintaqasi bilan uzoq tarixga ega bo‘lganligi sababli, aksariyat shaharlarda ko‘plab etnik elatlardan tashkil topgan muhim musulmon jamoalari mavjud, ammo ularning aksariyati ingliz-osiyolikdir. Bu shaharlarda namozxonalar mavjud, ammo ba’zi hududlarda halol oziq-ovqatlarni topish oson bo‘lmasligi mumkin. Shaharlarning aksariyati halol turizm standartlariga mos sharoitlarga ega. Quyida Buyuk Britaniyadagi eng yaxshi halol turizm yo‘nalishlaridan bir nechtasi keltirilgan (Halol Trip tomonidan tuzilgan).

Angliya poytaxti London dunyodagi eng ko‘p sayyohlar tashrif buyuradigan shaharlardan biri bo‘lib, mamlakatdagi eng ko‘p musulmon aholi yashaydi. Bu kosmopolit shahar butun dunyodan tashrif buyuruvchilarni, shu jumladan musulmonlarni ham o‘ziga tortadi. London o‘zining ko‘plab mehmonlariga juda ko‘p narsalarni taklif qiladi: diqqatga sazovor joylar, muzeylar, galereyalar, bog‘lar va savdo markazlari. Londonga tashrif buyurgan musulmon sayohatchilar ibodatxonalarni osongina topishlari mumkin, shaharda ko‘plab masjidlar va islom markazlari mavjud. Halol taomni topish qiyin emas, turli xil taomlarni taklif qiluvchi halol restoranlarning katta tanlovi mavjud.

Luton London shimolida joylashgan yirik shaharchadir va Buyuk Britaniyadagi yana bir halol turistik destinasiyasi hisoblanadi. Bu yerda turli etnik kelib chiqishi bo‘lgan, lekin asosan osiyoliklardan iborat bo‘lgan katta miqdordagi musulmon aholi istiqomat qiladi. Shuningdek, Bury Parkda Osiyo halol restoranlarining keng kontsentratsiyasi mavjud. Shaharda 20 dan ortiq masjidlar mavjud.

Blekbern Buyuk Britaniyadagi musulmonlarning eng ko‘p aholisiga ega, Londondan tashqari, bu mamlakatga tashrif buyuradigan musulmon sayohatchilar uchun yana bir yaxshi destinasiya. Blekbern bo‘ylab 40 dan ortiq masjidlar joylashgan va halol restoranlarni topish qiyin emas.

Birmingem, Londondan keyin ikkinchi eng gavjum shahar, etnik va madaniy jihatdan xilma-xildir. Shahar musulmon mehmonlariga halol turizm ob’ektlarini taklif qiladi: 150 dan ortiq masjidlar, Janubiy Osiyo, O‘rta er dengizi va arab taomlarini taklif qiluvchi halol restoranlar.

Quyida musulmon sayyohlar Buyuk Britaniyaga kelishiga oid bir necha asosiy sabablar keltirilgan:

• Kiruvchi musulmonlar sonining o‘sishi 3,0 foizni tashkil etgan bo‘lib, Musulmon sayyoh Buyuk Britaniyaga sayohat qilishni afzal ko‘radi, chunki u halol oziq-ovqat va masjidlar kabi asosiy ehtiyojlarni qondiradi;

• 2020 yilga kelib musulmon ziyoratchilarning umumiy soni 2,47 millionni tashkil etgan, 2014-yilda esa musulmonlar soni 2,08 millionni tashkil etgan edi.

• Kelgusi besh yil ichida musulmon sayyohlar jami kelganlarning ulushi sifatida jami kelganlarning 8,4 foizini tashkil qiladi. Bu shuni anglatadiki, Buyuk Britaniyaga sayohat qilgan har o‘ninchi sayyohdan biri musulmon bo‘ladi. Yevropa Ittifoqining barcha mamlakatlari orasida bu eng yuqori foizlardan biri bo‘lishi mumkin. Yaqin Sharqdan kelgan sayyohlar Buyuk Britaniyaga sayohat qilishni afzal ko‘radilar.

Musulmon sayohatchining halol turizm standartlariga asoslangan ehtiyojlari:

a. Halol oziq-ovqat: Halol oziq-ovqat butun mamlakat bo‘ylab mavjud. Birlashgan Qirollikdagi aksariyat mahalliy halol restoranlar va yemakxonalar ham o‘z veb-saytlariga ega va yaxshi onlayn obro‘ga ega. Bundan tashqari, musulmon sayohatchilarga halol oziq-ovqatlarni qayerdan topish mumkinligi haqida foydali ma’lumot beruvchi bir nechta onlayn ma’lumotnomalar ham mavjud. Ikki halol hokimiyat quyidagilardir:

• Halol Oziq-ovqat Jamg‘armasi (HFF), veb-sayt (www.halalfoodfoundation.co.uk) notijorat, ro‘yxatdan o‘tgan Buyuk Britaniyadagi xayriya tashkilotidir. Ularning maqsadi – “halol” tushunchasini o‘quv sxemalari, seminarlar va o‘quv materiallari orqali ommaga yanada qulayroq va ma’lum qilish;

• Halol sertifikatlashtirish organi axborotning asosiy manbalaridan biri hisoblanadi va

• Halalfoodauthority.com. Halol Oziq-ovqat Authority (HFA) ro‘yxatdan o‘tgan xayriya tashkilotining tijorat qanoti sifatida faoliyat yurituvchi mustaqil, ixtiyoriy, notijorat tashkilotdir. Musulmon sayyohlarni jalb qilish uchun restoranlarda “Halol” logotipi namoyish etilmoqda.

b. Ibodatxonalar: Buyuk Britaniyada ko‘plab masjidlar mavjud. Londonda 345 dan ortiq masjidlar joylashgan va London g‘arbiy dunyoning boshqa shaharlariga qaraganda eng ko‘p masjidlarga ega ekanligi taxmin qilinmoqda. Keyingi o‘rinda Birmingem shaharda 154 dan ortiq masjidlar joylashgan.

c. Ramazon xizmatlari: Ramazon xizmatlari turli masjidlarda qoniqarli tarda xizmat ko‘rsatiladi. Barchaga iftorlik beriladi. Yosh musulmonlar do‘stlari bilan restoranlarda ovqatlanishni afzal ko‘radilar. Bu restoranlarni bufetni o‘z ichiga olgan maxsus iftorlik menyularini taklif qilishi bilan ajralib turadi.

e. Halol bo‘lmagan faoliyat mavjud emas: Buyuk Britaniyada o‘z madaniyatining bir qismi sifatida ichish uchun ko‘p sonli barlar va boshqa shunga o‘xshash muassasalar mavjud bo‘lganligi sababli, musulmon sayyohlar mehmonxonalari ichimlik joylariga yaqin joyda joylashganmi yoki yo‘qligini so‘rashni boshlaydilar.

f. Dam olish maskanlari va shaxsiy hayot sharoitlari: Bular bir nechta tanlangan mehmonxonalarda erkaklar va ayollar uchun taqdim etiladi. Biroq, bu butik

mehmonxonalar tomonidan taklif qilinadigan keng amaliyot emas. Aksariyat mehmonxonalar bunday xizmatni taklif qilmaydi.

Ispaniyadagi halol turizm 2014 yilda mamlakatning barcha turizmining 4 foizini tashkil etgan bo‘lib, 2,6 million sayyohni tashkil etadi. Ispaniya musulmon sayyohlar eng ko‘p tashrif buyuradigan o‘n oltinchi davlat bo‘lib, mamlakat har yili Ispaniya Halal Expo ko‘rgazmasini o‘tkazadi. Biroq, Muslim Travel Index 2021 ma’lumotlariga ko‘ra, Ispaniya halol turizm uchun mos yo‘nalishlar bo‘yicha 35-o‘rinni egalladi, faqat Yevropada Buyuk Britaniya (25-o‘rin), Frantsiya (31) va Belgiya (32) tomonidan ortda qoldi. Ro‘yxatga olingan o‘sish yillik o‘rtacha 8,5% ni tashkil qiladi. Bu Ispaniya Islom kengashini Innova Tax Free Group bilan hamkorlikda Halal International Tourism (HIT) onlayn platformasini yaratishga olib keldi. Ushbu platformaning maqsadi Ispaniyada halol turizmni xalqaro miqyosda targ‘ib qilishdir. Bundan tashqari, HIT hisob-kitoblariga ko‘ra, ushbu turizm bo‘shlig‘iga sarflangan xarajatlar 2020 yilda turizmga global xarajatlarning 13 foizini tashkil qiladi.

Ispaniya bo‘yicha halol turizm bo‘yicha destinasiyalarning aksariyati Andalusiya va Kosta-del-Sol mintaqalariga tegishli. An’anaga ko‘ra, Ispaniya madaniyatlarning inklyuziv va yahudiylar, nasroniylar va musulmonlar o‘rtasidagi ittifoqni taklif qilmoqda.

Andalusiya o‘zining islomiy o‘tmishidan tashqarida yashashni davom ettirmoqda. Qadimgi poytaxtda nafaqat eng mashhur Algambra kurorti, balki islomni qabul qilgan marokashlik muhojirlar va ispaniyaliklarning katta aholisi istiqomat qilib kelmoqda.

Granada va Andalusiyadagi faoliyati bilan bir qatorda, Andalusian Legacy Foundation Marokash, Tunis, Jazoir va Mavritaniyada ko‘rgazmalar, konferentsiyalar va sayohatlar uyushtirish orqali Ispaniya va Mag‘rib o‘rtasidagi iqtisodiy va madaniy almashinuvlarga yordam berdi. Jamg‘armaning asosiy vazifasi "Marokash va Ispaniya o‘rtasidagi boshqaruv resurslari va iqtisodiy oqimlari bilan belgilangan saroylar tarmog‘ini saqlash" deb hisoblaydi.

Bundan tashqari, Ispaniya MasterCard va CrescentRating tomonidan ishlab chiqilgan Global Musulmon Sayohat Indexiga ko‘ra, sayohatchilar tomonidan qadrlanadigan Yevropaning to‘rtinchi eng yaxshi yo‘nalishi bo‘ldi. Bundan tashqari, Global Muslim Travel Index ma’lumotlariga ko‘ra, xizmatlar, qulayliklar, turar joy imkoniyatlari va xavfsizlik kabi jihatlarni hisobga olgan holda, Ispaniya ushbu sayyohlar tomonidan eng ko‘p qadrlanadigan Yevropa destinasiyasi sifatida to‘rtinchi o‘rinni egalladi.

Ispaniyada 200 dan ortiq kompaniya sertifikatlangan, jami 300 ta mahsulot halol sifatida sertifikatlangan. Halol instituti butun dunyo bo‘ylab bir qancha tashkilotlar uchun tasdiqlangan va e’tirof etilgan bo‘lib, musulmon federatsiyalari, islom jamoalari va assotsiatsiyalari, iste’molchilarni ifodalovchi Valensiya Islom madaniyat markazi, Vida Halal va boshqalar bilan hamkorlikda ishlaydi. Ispaniya. Bundan tashqari, 2013

yil noyabr oyidan boshlab Ispaniya Standartlashtirish va Sertifikatlash Assotsiatsiyasi Halol instituti bilan hamkorlikni boshladi va shu tariqa Ispaniyada boshlangan oziq-ovqat zanjirining halol jihatlari bo‘yicha yangi standartlashtirish faoliyatini olib bordi.

Islom musulmon bo‘lmaganlar uchun shariat qonunlari musulmonlar uchun hukm qilgan narsaga rioya qilishga majbur emas deb hisoblaydi. Biroq, shariat qonunini tatbiq etishda ko‘rinadigan foydalilik "ko‘pincha musulmon bo‘lmaganlar uchun shariat qonunlaridan bahramand bo‘lishda ishtirok etishlari uchun savdolashuvchi kuchdir", shu jumladan, bu holatda Halol turizm [3]. Boshqa diniy madaniyatlar bilan solishtirganda islom madaniyatining o‘ziga xosligi ham ko‘pincha asosiy e’tiborni tortadi. Shuning uchun, Halol turizmni musulmon bo‘lmaganlarga ham loyihalashtirish muammo emas. Musulmon sayyohlarning dam olishlariga xalaqit bermasa, ayrim hududlardagi xizmat farqlari ishlab chiqaruvchilar tomonidan hisobga olinishi kerak. Battor shuningdek, ishlab chiqaruvchilar musulmon bo‘lmagan sayyohlarga Halol turizmi qoidalarini buzishga olib keladigan chalkashliklarga duch kelmasliklari uchun Halol turizm tushunchasi bilan bog‘liq tushunchani taqdim etishlari mumkinligini ta’kidladi[1].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Battour, M. (2017). Halal tourism and its impact on non-Muslim tourists’ perception, trip quality and trip value. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 00–00. Retrieved from https://doi.org/10.1108/IJCTHR-02-2017-0020

2. Dwianthony, P. (2017). *https://www.skyscanner.co.id/berita/10-destinasi-terpopuler-di-2017-bagi-orang-indonesia*.

3. El-Gohary, H. (2016). Halal tourism, is it really Halal? *Tourism Management Perspectives*, 19, 124–130. Retrieved from https://doi.org/10.1016/j.tmp.2015.12.013

4. https://www.travel-impact-newswire.com/2016/10/first-british-ambassador-performs-hajj-with-syrian-wife/

5. https://en.halalbooking.com/halal-hotel-paris/l/1384

HUSAYN VOIZ KOSHIFIYNING ASARLARIDA NUTQ MADANIYATIGA OID QARASHLARI

Bekmuratova Gulzoda Sagindikovna
CHDPU Gumanitar fanlar fakulteti
o‘zbek tili adabiyot yo‘nalishi
2-bosqich magistratura talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada keyingi yillarda nutq madaniyati tilshunoslikning mustaqil ilmiy yo‘nalishi sifatida shakllanib va rivojlanib borganligi haqida fikr yuritiladi. Shu bilan birga bu sohaning ko‘pgina muammolari hali o‘zining asosli va chuqur tadqiqini topganicha yo‘q. Ushbu maqola nutq madaniyati va odobi, mutolaa madaniyati hamda muloqot madaniyati kabi yo‘nalishdagi fanlarni o‘qitishda barcha qatlamlardagi yoshlarga nazariy material vazifasini o‘tashi bilan amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Ahloqi muhsiniy, nutq madaniyati, nutq odobi, notiqlik, adolat, Husayn Bayqaro, Muhsin Mirzo.

Jamiyat a’zolarini to‘g‘ri yo‘lda tutib turishning birdan bir yo‘li nutq odobi tushunchasi bilan bog‘lik tamoyillarga amal qilib yashash ajdodlarimizning qon-qoniga singib ketgan asosiy qoida sifatida qabul qilingan yashash tarziga aylangan.

Sharq xalqlarining ushbu qarashlarini to‘g‘ri va ham nazariy, ham amaliy jihatdan oqillik bilan tartibga solib bayon qilgan ulug‘ alloma Husayn Voiz Koshifiydir. Koshifiy o‘zigacha bo‘lgan xalq udumlari va turmush tarzini juda yaxshi anglagan mohir faylasufdir. Uning ana o‘sha faylasufona qarashlari uni nutq odobi, nutq madaniyati, til madaniyati, nutq madaniyati va notiqlik kabi masalalarni sharqona san’at darajasida tasvirlab yozish imkonini berdi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Chunki tarixdan ma’lumki, xalqning tili, didi xususida yozishdan avval o‘sha xalqning fe’lini puxta o‘rganmoq zarur. Chunki inson fe’li til orqali yo yaxshi yoki yomon tomonga o‘zgaradi.

“Ahloqi muhsiniy” Koshifiyning ahloqshunoslikka bag‘ishlangan eng mashhur asari hisoblanadi. Husayn Bayqaroning o‘g‘li, Marv hokimi shahzoda Muhsin Mirzoga bag‘ishlangan, ushbu kitobida Koshifiy ahloqshunoslikning juda ko‘p tushunchalariga sharh beradi,ularni jonli hayotiy misollar,shuningdek, qadimgi hikoyalar asosida talqin etadi. U yaxshilik va yomonlik haqida fikr yuritar ekan,yaxshilikni asosan ezgulik ma’nosida tushunadi. Ezgulikning ibtidosini Koshifiy xushxulqlikda ko‘radi. Insoniy fazilatlarni u tarbiya, bilim, tajriba orqali tarkib topadi deb hisoblaydi. Halollik, rostgo‘ylik, mehnatsevarlik, insonparvarlik singari ahloqiy me’yolar va tamoyillar

ezgulikning poydevori sifatida olib qaraladi.Koshifiy “Ahloqi muhsiniy” asarida adolat tushunchasiga, ayniqsa, batafsil to‘xtaladi va uni o‘ziga xos sharhlaydi.”

“*Adolat zulm ko‘rganlarning dodiga yetib, ahvollariga shavqat nazari bilan qarash demak. Ehson esa g‘ussa tig‘idan majruh bo‘lganlarning jarohatiga rohat malhamini surish demakdir”.* [“Ahloqi muhsiniy”. 42-bet]. Demak, olim adolatning savobini cheksiz deb bilgan Adolatli bo‘lish bu zulm ko‘rgan insonlarga yordam berish ularning dardiga darmon bo‘lish, insoniylikning belgisi sifatida ta’riflagan. Doima adolatli bo‘lish va adolat tarafida turish kishiga manfaat olib keladi,chunki haqiqat yo‘li kishini muvaffaqiyat sari olib borishi aniq. Haqiqat tarafdori bo‘lish orqali obro‘-e’tibor, hurmat-ehtirom orttiradi va dunyoda xech kimdan tili qisiq bo‘lmaydi. Adolatsizlik esa, buning aksi. Kishi haddidan oshgani, o‘zini yo‘qotib qo‘ygani tufayligina adolat mezonodan o‘tishi mumkin.

Insonlarni adolat va haqiqat asosida harakat qilishga majbur qiladigan fazilatlar, uning irodasining to‘g‘riligiga olib keladi va odamlarni illatlardan uzoqlashtiradi. Ko‘pincha xulqning yaxshiligi xalq bilan birga zikr qilinadi. “Falonchining xulqi ham go‘zal, xalqi ham go‘zal”, - deyiladi.Bu uning ichi ham, sirti ham yaxshi deganidir. Xulqdan murod ichki surat, xalqdan murod tashqi suratdir. Zotan inson jasad va nafasdan iboratdir. Jasad tan ko‘zi ila, nafs qalb ko‘zi ila idrok qilinadi. Ularning har birining o‘ziga yarasha shakl shamoili, chiroyli va xunuk surati bor. Qalb ko‘zi bilan idrok qilinadigan nafs tan ko‘zi bilan idrok qilinadigan jasaddan ulug‘dir. Shuning uchun ham amallar yaxshi bo‘lsa “yaxshi xulq” deb, yomon bo‘lsa, “yomon xulq” deb ataladi. Kimki yaxshi kishilar bilan ko‘proq hamsuhbat bo‘lsa, u inson hamisha niyatiga yetadi Bu haqda Koshifiy “*Yaxshilar bilan hamsuhbat va donolar bilan hamnishin bo‘lish saodati abadiy kimyosi va doimiy davlat rahnamosidir“ [“*Ahloqi muhsiniy” 205-bet*]* – deya ta’rif bergan. Bu ayni haqiqat yaxshilarning suhbati chinakam saodatga eltuvchidir. Yomonlarning aralashuvi esa baxtsizlikka boshlovchidir. Bunga shak-shubha yo‘q. Yaxshilarning suhbati insonga ko‘p va xo‘b foyda beradi. Faqat chiroyli odob sharti bilan. “Yaxshilar bilan suhbat qurish” bayonida podshohlar saltanatni uzoq ushlab turishining boisi hargiz suhbatlarini hakimlar va fozillardan xoli, ularning kengashisiz hech hukm yuritmasligida deb biladi. Bunga misol tariqasida yunoniylarning rasm rusumlari haqida aytib o‘tishimiz mumkin. Ular viloyatlarga hokim tanlashda ilmli, fozil kishilardan bo‘lishini xohlaganlar. “*Xabarda yozilishicha, yaxshi hamsuhbat attor kabi bo‘lib, garchi mol-mulkdan bermasa ham, uning hididan bahramand bo‘lasan, yomon hamsuhbat temirchi kabi bo‘lib, garchi o‘tida kuymasang ham, tutun va issig‘idan alamnok bo‘lasan.*”. *[“*Ahloqi muhsiniy” 207-bet*]*. Ya’ni, yaxshi hamsuhbat mushki anbar olib yurgan kishiga o‘xshaydi. Birga yursang mushkidan beradi, bermasa ham, uning hush bo‘yidan bahranmand bo‘lasan, Yomon hamsuhbat temirchiga o‘xshaydi. Yo kiyimingni kuydiradi, yoki uning badbo‘y hidi senga ham urib qoladi deyilgan. Shunday ekan, inson axloqini go‘zal va

chiroyli qiladigan narsalaridan biri yaxshilar bilan hamsuhbat bo‘lishdir desak mubolaga bo‘lmaydi. Birovga taqlid qilish inson tabiatidagi bor narsa. O‘z atrofidagilarning kiyimlariga o‘xshash kiyim kiyishga uringan inson, albatta o‘shalarning qiladigan ishlariga va odob axloqlariga ham taqlid qiladi.

Donishmandlardan biri: “Do‘sting kim ekanligini menga aytsang, men sening kim ekanligingni aytib beraman” degan ekan. Barcha insonlar ham suhbatlashish va do‘st bo‘lishga munosib bo‘lavermaydi. Shunday ekan inson hamisha do‘st va hamsuhbat tanlashda adashmasligi lozim.

Demak, madaniyatli va ma’rifatli inson so‘zni sidqu sadoqat, samimiyat bilan so‘zlamog‘i, suhbatdoshi so‘zini jon qulog‘i bilan, diqqat e’tibori xayrixohligi va hamdardlik bilan tinglamog‘i maqsadaga muofiqdir. Koshifiy o ‘z suhandonligi davrida bu qoidalarga to‘la rioya etishga harakat qilgan va bo‘lajak notiqlarni ham bu qoidalar asosida ish yuritishga undagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Husayn Voiz Koshifiy. “Ahloqi muhsiniy”. Toshkent. “O‘zbekiston”2019.

2. O‘.H. Islamov. Alisher Navoiy asarlarida nutq madaniyati va muloqot odobi talqinlari. Toahkent. Nodirabegim. 2020.

3. Qung‘urov R., Begmatov E, Tojiyev Yo. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari, Toshkent, O‘qituvchi. 1992.

4. R, Rasulov, A.Shofqorov, Q.Mo‘ydinov. O‘qituvchi nutqi madaniyati va notiqlik san’ati.(O‘quv qo‘llanma) Toshkent. Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi. 2022.

5. Mahmudov N. O‘qituvchi nutqi madaniyati. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009. B.188.

6. Mirziyoyev Sh.M. Xalq so‘zi. Milliy o‘zligimiz va mustaqil davlatchiligimiz timsoli. 2019 yil. 22 oktyabr. 1-bet. Prezident Shavkat Mirziyoyevning o‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining o‘ttiz yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi.

7. R.Mahmudov. Notiqlik san’ati va nutq madaniayti. (Darslik) Toshkent. 2020.

8. Kaykovus. Qobusnoma. “O‘qituvchi”. 2019.

9. Farhod.Mustafoyev. Suhbatdoshni sirli boshqarish. Farg‘ona. 2005.

INGLIZ TILIDAGI MAQTOV FRAZEOLOGIZMLARNING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

Kadirova Dilfuza Alisherovna
Ingliz tili va adabiyoti kafedrasi o‘qituvchisi, Qo‘qon DPI

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz madaniyatidagi maqtovga oid frazeologik iboralar ifodalangan bo‘lib, ularni ma’nolari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: fraza, frazema, frazeologik ibora, obrazlilik, badiiy so‘zlashuv

Ikki va undan ortiq so‘zning barqaror munosabatidan tashkil topgan, ma’nosi odatda, bir so‘zga, ba’zan so‘z birikmasi, gapga teng keladigan, nutqqa tayyor holda olib kiriluvchi, ko‘chma ma’noli barqaror (turg‘un) birikma ibora yoki frazeologizm deyiladi.[1, B.113]

Frazeologizmlar adabiy tilning badiiy va so‘zlashuv uslubida keng, ko‘p ishlatilinadi va nutqni ta’sirchan, obrazli ifodalashga xizmat qiladi.

Inglizlarda frazeologik lug‘atlarda va badiiy adabiyotlarda iboralar quyidagicha ifodalanadi:

As bright as a button—ushbu ibora *“nihoyatda aqlli”* degan ma’noni ifodalaydi: *Pilar is as bright as a button.*

Blue blood—mazkur ibora ijtimoy mavqega doir maqtov iborasi bo‘lib, *“eng yuqori ijtimoiy tabaqaga mansub, aristokrat”* degan ma’nolarda qo‘llaniladi: *I think there’s blue blood in her family; her great-grandmother was a Russian princess.*

Got green fingers — ushbu ibora qobiliyatga oid maqtov bo‘lib, *“juda yaxshi bog‘bon”* degan ma’nolarda ishlatiladi: *My mother’s got green fingers. Everything she plants in the garden grows well.*

A dark horse — mazkur ibora insonni qobiliyatiga doir maqtov iborasi bo‘lib, *“kutilmagan darajada aqlli, o‘z ishining mohir ustasi”* sifatida ifodalanadi.

Look like a million dollars/bucks — mazkur ibora insonlarning tashqi ko‘rinishiga berilgan maqtov bo‘lib, *“ajoyib, betakror, juda ham jozibali, zo‘r ko‘rinmoq”* ma’nolarida ishlatiladi. Ba’zida bu idioma yigitlar uchun ham ishlatilishi mumkin, ammo bu ibora ko‘proq ayollarni maqtash uchun ishlatiladi.

“Wow, Mary, you look like a million dollars/bucks this evening. I love your dress!”

Ingliz frazeologik birliklarida ovqat orqali ham maqtovni ifodalash quyidagi iboralarda ko‘rinadi:

Cool as a cucumber—mazkur ibora insonlarning fe’l-atvoriga oid maqtov bo‘lib, *“xotirjam, og‘ir bosiq”* ma’nolarida qo‘llaniladi.

“My friend is nervous about taking his driving test but I’m cool as a cucumber.”

A smart cookie—ushbu ibora insonning aqliy faoliyatiga doir maqtov bo‘lib, *“o‘ta aqlli, bilimdon”* degan ma’nolarda ifodalanadi.

“It shouldn’t be hard too hard for a smart cookie like you to learn Spanish.”

Top banana—quyidagi ibora shaxsning kasbiy faoliyatiga oid maqtov bo‘lib, *“guruh yoki tashkilotda eng kuchli, muhim inson, lider”* ma’nolarini anglatadi.

One-trick pony – quyidagi ibora qobiliyatga oid maqtov bo‘lib, *“ma’lum bir sohaning mutaxassisi, iste’dodli”* shaxslarga nisbatan ishlatiladi.

The life and soul of the party— mazkur ibora fe’l-atvoriga oid maqtov bo‘lib, *“g‘ayratli, serharakat, ijtimoiy tadbirlarda faol”* insonlarga nisbatan ishlatiladi.

Quyida go‘zallik va tashqi ko‘rinishga oid maqtov iboralarini ko‘rishimiz mumkin:

Dressed to kill—mazkur ibora tashqi ko‘rinishga doir maqtov bo‘lib, *“o‘ziga jalb qiladigan darajada kiyingan, jozibali kiyingan, zamonaviy kiyingan”* ma’nolarida ifodalanadi.

Dressed up to the nines—quyidagi ibora tashqi ko‘rinishga doir maqtov bo‘lib, “o‘ta jozibali kiyingan, bejirim, yarashgan” ma’noda qo‘llaniladi.

Hourglass figure—ushbu ibora tashqi ko‘rinishga oid maqtov bo‘lib, *“ofatijon, ketvorgan, xushbichim”* ma’nolarida ishlatiladi.

Athletic build—quyidagi ibora tashqi ko‘rinishga oid maqtov bo‘lib, *“ko‘rkam, kuchli, baquvvat, ko‘rinishi chiroyli, basavlat”* ma’nolarida ifodalanadi. Mazkur ibora erkaklarni maqtash sifatida qo‘llaniladi.

Have/has outgoing personality—quyidagi ibora fe’l-atvorga oid maqtov bo‘lib, *“kirishimli”* ma’nolarida ifodalanadi.

Go-getter-ushbu ibora fe’l-atvorga oid maqtov bo‘lib, *“intiluvchan, maqsad qo‘yib erishadigan”* insonga nisbatan ishlatiladi.

Goody-goody/goody two shoes—mazkur ibora fe’l-atvorga oid maqtov bo‘lib, *“yaxshi xaraktarga ega inson*” ma’nolarida ishlatiladi.

Mover and shaker—mazkur ibora fe’l-atvorga oid maqtov bo‘lib, *“aktiv, harakatchan”* ma’nolarida ishlatiladi.

Social butterfly—ushbu ibora fe’l-atvorga oid maqtov bo‘lib, *“hamma bilan kelishib ketadigan”* insonga nisbatan ishlatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Uluqov N. Tilshunoslik nazariyasi.—Toshkent: Barkamol fayz mediya, 2016. —B.113

2. Холмурадова Л.Э. Инглиз ва француз тилларидаги образли ва мотивлашган фразеологизмларнинг тематик-идеографик талқини (лингвомаданий аспект): фалсафа. фан. докт. дисс. (PhD) автореф. —Т.: 2017 – 56 б.

3. Klochko L. The Pragmatic Strategy of Praise in Modern Language // Pragmatics and Beyond. – Kharkiv: Vasyl Karazin National University. – 2001. – P. 19-20.

“INSON” KONSEPTI BILAN BOG‘LIQ METAFORA VA O‘XSHATISHLAR (SHAVKAT RAHMON IJODI MISOLIDA)

Baxranova Muhayyo Rahmat qizi
Mirzo Ulug‘bek nomidagi
O‘zbekiston Milliy Universiteti 2-kurs magistranti.
baxranovamuhayyo@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada “Inson” konsepti bilan bog‘liq metafora va o‘xshatishlar, metafora, kognitiv metafora, konsept tushunchalari yoritilib, Shavkat Rahmon she’rlari misolida yoritib berilgan. Konsept tushunchasi juda keng qamrovli birlik bo‘lib, uni turli jihatdan tahlil etishimiz mumkin bo‘lsa-da, birinchi navbatda u madaniyat bilan bog‘liq lingvokulturologik atama sifatida namoyon bo‘ladi. Uni ma’lum bir matn bilan, amaliy jihatdan tahlil qilar ekanmiz, istalgan badiiy matn ichida ma’lum bir konseptni uchratishimiz mumkin. Chunki badiiy matnning asosi hisoblanadigan, har qadamda uchratishimiz mumkin bo‘lgan ko‘chma ma’no aynan konsept bilan aloqadordir.

Kalit so‘zlar: konsept,inson, metafora, kognitiv metafora, o‘xshatish, badiiy matn.

Аннотация: В статье на примере стихотворений Шавката Рахмана выделены метафоры и сравнения, метафоры, когнитивные метафоры, концепт-концепты, связанные с концептом «Человек». Понятие концепт представляет собой весьма объемную единицу, и хотя мы можем анализировать его по-разному, прежде всего, оно предстает как лингвокультурный термин, относящийся к культуре. Анализируя его с определенным текстом, с практической точки зрения мы можем найти определенную концепцию в любом художественном тексте. Потому что образный смысл, лежащий в основе художественного текста и встречающийся на каждом шагу, связан с концептом.

Ключевые слова: концепт, человек, метафора, когнитивная метафора, сравнение, художественный текст.

Ключевые слова: концепт, человек, метафора, когнитивная метафора, сравнение, художественный текст.

Konsept tilning ijtimoiy-madaniy sathiga tegishli kognitiv, shu bilan birga, lingvokulturologik birlik bo‘lib uning lingvistik ifodasini o‘rganishda badiiy matnlarning o‘rni beqiyos. Durdona Xudayberganovaning “Matnning antroposentrik tadqiqi ”[8] monografiyasida keltirib o‘tilgan kognitiv metaforalar tushunchasi haqidagi ma’lumotlar bilan tanishish jarayonida badiiy matn, uning ajralmas tarkibiy qismi

[8] D. Xudoyberganova. Matnning antroposentrik tadqiqi. Toshkent. 2013.

bo‘lgan metaforalar, ularga kognitiv semantik yondashuv to‘g‘risida ham qimmatli ma’lumotlar olishimiz mumkin.

Metafora tushunchani ifodasi sifatida kelganda matn tarkibida so‘z yoki so‘z birikmasi sifatida namoyon bo‘lib, matnda qo‘llangan biror jumla tarkibidagi predmet belgi yoki harakat-holatning boshqa bir predmet belgi yoki harakat-holat bilan qiyosiy munosabatini ifodalaydi. Shavkat rahmonning “Girya” she’ridagi parchada bunga amin bo‘lishimiz mumkin:

G‘aflatda kulganlar,
ko‘ksin kerganlar,
yorlarin zulmatga qo‘yib berganlar,
farishta buvaklar kulin terganlar
nomus dog‘in yuvar mayxonalarda*...*
To‘rt fasl–
osilgan kulfat arshiga,
go‘yoki mudhish bir manzilga keldim.
Kuygan kechalarning qaltis avjida
chirqirab yig‘laydi bir to‘da yetim[9]**.**

Shoir o‘z davri, ijtimoiy muhit adolatsizliklaridan iztirob chekib haqiqat va adolat uchun kurashgan. O‘z misralarida xalqning umumiy qiyofasini aks ettirishga harakat qilgan. *Nomus dog‘in yuvar mayxonalarda*, *Kuygan kechalarning qaltis avjida, chirqirab yig‘laydi bir to‘da yetim* kabi misralardagi metaforik obrazlar orqali xalq qismatini qalamga oladi. Xalqning fojiaviy ahvolini yoritar ekan qiyinchilik va xo‘rlikda azoblanayotgan insonlar kechinmalarini ifodalashga harakat qiladi. *Yetim* leksemasida xalq farzandi yetimlik azobida qiynalayotganlik semasi ifodalangan. Inson konsepti Shavkat Rahmon uchun birinchi navbatda xalq hayoti mashaqqati sifatida o‘z aksini topgan.

Shavkat Rahmon o‘z she’rlarida inson konseptiga takror-takror murojaat etadi chunki shoir o‘z davri muhiti haqida insonlarning dard-u iztoblari haqida yozar ekan o‘zining ichki tuyg‘ularini yashira olmaydi. “Kenglik sog‘inchi” she’rida:

Armonim ulug‘dir...
quyoshim ulkan*,*
o‘lsam jasadimga yurtim to‘ljak.
So‘nggi zuryodimni zaharlar qullar,
so‘nggi chechaklarim aynib so‘lajak[10].

Ushbu she’rda *zuryodimni zaharlar, so‘nggi chechaklarim aynib so‘lajak* metaforalari ishtirok etgan bo‘lib, xalq dardi, xalq armoni, inson qismati o‘z ifodasini

[9] Раҳмон Ш. САЙЛАНМА. “ШАРҚ” нашриёт-матбаа концерни Бош таҳририяти. Тошкент.1997. - В.206.
[10] Раҳмон Ш. САЙЛАНМА. “ШАРҚ” нашриёт-матбаа концерни Бош таҳририяти. Тошкент.1997.. –В. 184.

topgan, shu bilan bir qatorda ***quyoshim ulkan*** deya orzulari va umidlarini ham nazardan chetga qoldirmaydi shoir.

Metaforalar orqali o‘z she’riyatini mazmunini yanada boyitgan shoirning quyidagi she’rida inson konseptiga oid misollarni chuqur mazmunga egaligini “Kenglik sog‘inchi” she’ridan olingan parchada ko‘rishimiz mumkin:

Ey, beklar,
Zahar ich–o‘zbeking qolib,
O‘zgaga bo‘ysunding,
o‘lganing shuldir.
Shundanmi, ***boshida teridan qolip,***
saksovul singari mayishgan bugun[11].

Shundanmi, boshida teridan qolip–xalqning manqurtligiga ishora sifatida ishlatilgan bo‘lib, o‘zgaga bo‘ysungan xalqga murojaat etadi. Keying misrada insonlarni qomatini tik tuta olmayotgan, o‘zgaga qulluq qilishga o‘rganib qolgan, boshini tik tuta olmaydigan xalqni *saksovul singari mayishgan* metaforasi orqali ifodalaydi.

F. Usmanov o‘zining “O‘zbek tilida o‘xshatishlarning lingvomadaniy tadqiqi” nomli doktorlik dissertatsiyasida o‘xshatishlarni o‘rganib, o‘zbek tilida turg‘un o‘xshatishlar natijasida 600dan ortiq o‘xshatish konstruksiyalari o‘rganilgan bo‘lib, 400dan ortiq o‘xshatish konstruksiyasi inson va u bilan bog‘liq, 200dan ortiq o‘xshatish konstruksiyasi esa tabiat va u bilan bog‘liq hodisalarni ifodalash uchun xizmat qilishini keltirib o‘tgan.[12] O‘xshatishlarning asosiy qismini insonga oidligi uning turli guruhlarda ifodalanishini ko‘rsatadi. Ya’niki insonni obrazli ifodalashda unga tashqi ko‘rinishi, harakteri, nutqiy faoliyati, jismoniy xususiyatlari va boshqa tomonlari aks etishi mumkin. Tashqi ko‘rinish jihatdan o‘zbek badiiy adabiyotida yuz chiroyi va qomat alohida o‘ringa ega. Insonlarning jamiyat a’zolari bilan munosabatida, kommunikativ kirishuvida dastlabki taassurot tashqi ko‘rinish asosida asosida hosil bo‘ladi.

Biz Shavkat Rahmon asarlarida inson konseptiga oid o‘xshatishlarga ham diqqatimizni qaratdik. Inson konsepti bilan bog‘liq turli guruhlarga iod o‘xshatishlarni farqlab chiqdik. “Davra” she’rida:

Og‘izlarda bulutday ko‘pik,
yuzlari oq, ichlari–qora,
qizig‘i, bu zotlar qaylarda
kimlarnidir qilar idora[13].

[11] Раҳмон Ш. САЙЛАНМА. “ШАРҚ” нашриёт-матбаа концерни Бош таҳририяти. Тошкент.1997.. –В. 184.
[12] Usmanov F. O’zbek tilida o’xshatishlarning lingvomadaniy tadqiqi. Ffdoc.diss.–Toshkent, 2020.– 105 bet.
[13]Shavkat Rahmon Uyg’oq tog’lar.–83 bet.

*Og‘izlarda bulut**day** ko‘pik* maqtanish semasi aks etgan ma’no *bulut*ga o‘xshatish orqali kuchaytirilgan. She’rda Insonning maqtanchoqlik(*og‘izlarda bulutday ko‘pik)*, xudbin(*yuzlari oq, ichlari–qora*), amalparast rahbarlar, *(kimlarnidir qilar idora)* xislatlarini ko‘rishimiz mumkin. Bundan tashqari *ichlari–qora (ichi qora)* iborasi ko‘ngli xasadga to‘la, yaxshilik qo‘lidan kelmaydigan inson ma’nosi shakllangan.

Xulosa qilib aytadigan bo‘ladigan bo‘lsak, konsept bu inson ongidagi bilim bo‘lib u madaniyat va milliylik bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan tushuncha tubida yashiringan chuqur ma’nodir. Konsept badiiy matnda turli birliklar orqali ifodalanadi, qaysi bir asarni oladigan bo‘lsak, zamirida inson konsepti yotadi usiz tahlil qilish mumkin emas, Shavkat Rahmon she’riyati bunga yaqqol misol bo‘la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. D. Xudoyberganova. Matnning antroposentrik tadqiqi. Toshkent. 2013.

3. Валгина Н.С. Теория текста. – М.: Логос, 2004. – 424 с.

3. Раҳмон Ш. САЙЛАНМА. “ШАРҚ” нашриёт-матбаа концерни Бош таҳририяти. Тошкент.1997.

4. Usmanov F. O‘zbek tilida o‘xshatishlarning lingvomadaniy tadqiqi. Ffdoc.diss.–Toshkent, 2020.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING KOMPITENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING AXAMIYATI

Buriyeva Sevara Rustamovna
Sharof Rashidov tumani
27-DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bola shaxsini rivojlantirishda kompitensiyalarini shakllantirishning nazariy ahamiyati haqida so‘z borgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim –tarbiya, kompitensiya, fikrlash va nutq, xissiy bilish, mantiqiy bilish, xissiy tajriba, o‘quv jarayoni

Аннотация: В статье рассматривается теоретическое значение формирования компетенций в развитии личности ребенка в дошкольном образовании.

Ключевые слова: образование, компетенция, мышление и речь, эмоциональное познание, логическое познание, эмоциональный опыт, процесс обучения.

Abstract: This article discusses the theoretical significance of the formation of competencies in the development of the child’s personality in preschool education.

Keywords: education, competence, thinking and speech, emotional cognition, logical cognition, emotional experience, learning process

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni xar tomonlama rivojlantirishda esa ularning sensor tarbiyasi muhim sanaladi. Bu tasavvurlarning xususiyati, ularning aniq ravonligi, to‘laligi voqelikni aks ettirishni ta’minlovchi sensor jarayonlarning rivojlanish darajasiga ya’ni, sezgi va idrokning rivojlanganligiga bog‘liqdir. Xissiy bilish maktabgacha yoshidagi bolalikda alohida ahamiyatga ega. Fikrlash va nutq etakchi o‘rin tutadigan mantiqiy bilish xissiy tajribadan kelib chiqadi. Sensor rivojlanish har qanday amaliy faoliyatni muvaffaqiyatli egallashning sharti hisoblanadi.

«Kompetensiya» atamasiga aniq ma’noli mazmun berishga ko‘pgina urinishlar mavjud. Bu boradagi muvaffaqiyatli va kamroq muvaffaqiyatli fikrlar tahlili bizni bahslarning davom etishi zaruratiga ishonch hosil qilishimizga va o‘z variantimizni taklif etishimizga undadi. Kompetensiyani muayyan sinf muhiti ob’ektlari va jarayonlarida ma’lum mahsulotni olish bilan sub’ektning xabardorligi, ko‘nikmalari, mazmunli yo‘nalganlik, moslashuv imkoniyatlari, faoliyat tajribasi va usullarining tizimli majmui sifatida ta’riflaymiz. Kompetensiya umumiy holatda jarayon sifati va uning natijalariga muayyan faoliyatli bosqichning mazmunli qismi doirasidagi ma’lum

me’yor, talablar majmui sifatida tushuniladi. Uzluksiz ta’lim g‘oyasi madaniy me’yor shakliga ega bo‘lgan va yangi ta’lim paradigmasining asosini tashkil etgan sharoitlarda, o‘quv jarayoni muayyan muassasalar, qat’iy muddatli chegaralar va aniq ajratilgan o‘quv davrlari doirasidan tashqariga chiqadi. Ochiq ta’lim modeli umumta’lim o‘quv muassasalariga kirib kelmoqda, uning birinchi belgisi mazkur ta’lim bosqichidagi qonuniy eksternat hisoblanadi.

Boshlang‘ich muhim kompetensiyalar bolaning faoliyat va axloq sub’ekti sifatidagi yaxlit rivojlanishini talab etadi. **Kompetensiya-** bolaning bilim, ko‘nikma, malaka va qadriyatlari majmuidir. Boshlang‘ich kompetensiyalar, rivojlanish sohasidan qat’i nazar, bola shaxsi shakllanishi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Maktabgacha yoshdagi (6-7 yosh) bolaning umumiy muhim kompetensiyalari quyidagilarni tashkil qiladi:

- **Kommunikativ kompetensiya** – muloqot vositalaridan turli vaziyatlarda foydalana bilish ko‘nikmasi.
- **O‘yin kompetensiyasi** – bolaning o‘yin jarayoni va uni tashkil qilishda tajriba, bilim va ko‘nikmalardan ijodiy foydalanishi. O‘quv-tarbiyaviy faoliyat uchun asos hisoblanadi.
- **Ijtimoiy kompetensiya** – hayotiy vaziyatlarda kattalar va tengdoshlar bilan muloqotda axloq qoidalari va me’yorlariga rioya qilgan holda o‘zini tutish mahorati.
- **Bilish kompetensiyasi** – atrofdagi olamni ongli ravishda idrok qilish va olingan bilim, ko‘nikma, malaka va qadriyatlardan o‘quv va amaliy vazifalarni hal qilish uchun foydalanish.

Maktabgacha ta’lim tizimida pedagoglar tomonidan ta’lim faoliyatini tashkil etishda birinchi navbatda ta’limni rivojlantirish vazifasi ilgari qo‘yiladi va bunda bolaning o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda, bola shaxsiga yo‘naltirilgan ta’limni tashkillashtirish, zamonaviy maktabgacha ta’limning ilmiy konsepsiyasi hisoblanadi.

Asosiy kompetensiyalarni tanlashning nazariy asosi bo‘lib, pedagog olimlar va psixolog olimlarning inson tabiati, uning sub’ektli vazifasi va mohiyatli xususiyatlari masalalaridagi tadqiqotlari, shuningdek, ta’limda kompetentli yondashuvning konseptual qoidalari xizmat qildi. V.P.Bespalko shaxsning asosiy xususiyatlariga qisqa (annotatsiyali) ta’rifni va ularni shaxs sifatlari tushunchasi orqali talqinini keltiradi. Shaxsning ijtimoiy xususiyatlari strukturasiga insonning dunyoqarashi, axloqi, estetik va mehnat sifatlari kabi sifatlar kiradi. Aynan shaxsning ijtimoiy xususiyatlari bilan insonning insonlar orasidagi, tabiatdagi eng umumiy xulqi, uning u yerdagi sodir bo‘layotgan jarayonlarga munosabati va ulardagi ishtiroki darajasi belgilanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1.SH.Shodmonova. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. fan va texnologiya. -T:, 2008y.

2. O.A.Maxmudova va boshqalar**.“**Tanlov o‘quv moduli**”** o‘quv uslubiy majmua. Nizomiy nomidagi TDPU xuzuridagi XTXQTMOXM T.2018y.51 bet [1/30bet]

3. Хасанова, Г. (2021). Олий таълим муассасалари педагогларининг креатив қобилиятларини ривожлантиришнинг мазмуни. Academic research in educational sciences, 2(1).

DISEASES AND MEDICINE EUPHEMISMS

Hilola Ismailova Inomovna
Teacher of English Language and Literature Department
Kokand State Pedagogical Institute

Abstract: This article is dedicated to lingo cultural features of euphemisms of English and Uzbek languages. It discusses the differences and similarities of euphemisms in Uzbek and English languages in the sphere of disease and medicine.

Аннотация: Данная статья посвящена лингвокультурологическим особенностям эвфемизмов английского и узбекского языков. В нем обсуждаются различия и сходства эвфемизмов в узбекском и английском языках в сфере болезней и медицины.

It is more comfortable for people not to talk about unpleasant or embarrassing themes directly. In order to be polite people replace offensive words by more acceptable ones. The purpose of the use of euphemisms is to avoid unsuitable words in order not to offend hearer or not to make problematic situations or to conceal an unpleasant reality.

Longman’s (Longman, 2009) definition of euphemisms considers the presence of a hearer. According to the dictionary, euphemism is an indirect term that is used by a speaker to save a hearer from being shocked or feeling embarrassed or upset. Here I agree with Longman and want to mention that our mentality doesn’t allow speakers to speak in harsh or offensive way.[1,23]

According to Glone (Glone, 2003), a speaker using euphemisms is motivated not only by a hearer. Glone claims that here exists a term "face". "Face" means how a speaker represents himself/herself and signifies his/her social image. In situations, when mentioning a subject Allan (Allan, 1991) agrees that the theme of death is taboo because people have always been scared of dying. In his opinion, the fear is motivated by worries of loosing relatives or close friends, people are feared of what will follow after death, frustrated of disgust of the dead body and scared of evil spirits.

Less offensive terms are recreated to show a respect and to give a hope to family members.

Allan (Allan, 1991) renders euphemisms connected with healing of diseases. Often used is the verb *to fight, kurashish* against a disease or in the case of cancer along.

In this article euphemisms connected with medicine are described.

Euphemisms in this field deal with the most serious diseases. Holder (Holder, 2008) claims that medical jargon is often used by doctors instead of generally

understandable reference to the illness. Scientific terms are not clearly euphemisms, but the message is indirect and understanding might be doubtful (e. g. *coronary inefficiency)*.[3,45]

Holder (Holder, 2008) claims there are many negatively associated terms in English containing *French*, which is caused by mutual disfavor of the countries. French used with diseases has obvious negative connotations but it is unclear which disease is being discussed, e. g. *French ache,* or *French disease, fransus kasalligi* refers to syphilis. Heart conditions are according to Holder another issue which is covered by euphemistic substitutions. He points out that a bad heart condition or heart attack could be replaced by *cardiac incident, cardiac arrest, heart problem*, yurak muammosi[4,56].

Holder argues that meaning of mental diseases could be obfuscated by unmentioned extent of illness. The words referring to mental diseases are not graded. The word mad could mean slight mental disorder but also can be used for more serious mental illness.[2,34]

The hidden degree of seriousness is euphemistic feature of words like: *off the wall, off your gourd, off your head, off your napper, off your rocker, off your tree, off your trolley ,tomi ketgan,* etc.

Parker (Parker, 2007) points out that euphemism treadmill is clearly seen on the words denoting mental diseases. In the beginning of 19th century, words like *idiot, imbecile, moron*, were euphemisms. The reality denoted by the words brings negative connotations *crusade* is used. He claims that words denoting diseases are intrinsically bad. That is why names of diseases are used dysphemisticaly. Maledictions are made by the use of disease name in every language. Here are some common euphemisms dealt with medicine: *handicapped,disabled,differently abled,physically challenged for invalid, children with learning difficulties for retarded children,differently abled, physically different for cripple,big-boned,differently sized for fat,suyagi yogon for semiz hair –disadvantaged for bald,sochi kam for kal,aurally inconvenienced for deaf, qulogi og‘ir for kar, unseeing for blind,ko‘raolmaydi for ko‘r,mental hospital for insane asylum,ruhiy kasalliklar shifohonasi for jinnihona,terminal episode,therapeutic misadventure,negative patient care outcome for the death of the patient in hospital,qo‘limizdan kelganini qildik,saqlab qololmadik for o‘lib qoldi.*

To conclude, we can say that euphemisms can be used to make difficult or emotional situation more tolerable.

REFERENCES:

1. Mirtojiev M.M. Semantics of the Uzbek language. - Tashkent: Mumtoz soz, 2010. - 288 p. https://www.twirpx.com/file/3052388/

2. Gulyamova Sh.K. Gender features of euphemisms of the Uzbek language: abstract of the dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in philological sciences. -Buxoro, 2020. http://213.230.96.51:8090/files/ebooks

3. Dilorom Yuldasheva. Professional Phraseology. International conference on academic studies in philology (BICOASP) 26-28 September 2019 Bandirma https: // d 1 wqtxts 1xzle7.cloudfront.net/60539392/

4. Differences in the 1926 and 1933 editions of The Past Days. Abdullah Qadiri, Last Days, Scorpion from the Altar. Ghafur Ghulam Publishing House of Literature and Art. Tashkent, 1994, p.640

VIDEODARSLAR YARATISHDA NEYRON TARMOQLARDAN FOYDALANISH

Ergashov Niyozxon Ilyozxon o‘g‘li
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’lim jarayonida foydalanish uchun videodars yaratishning yangi va hozirgi zamonaviy usullaridan biri, neyron tarmoqlar yordamida videodarsliklar yaratish texnologiyasi yoritib berilgan.

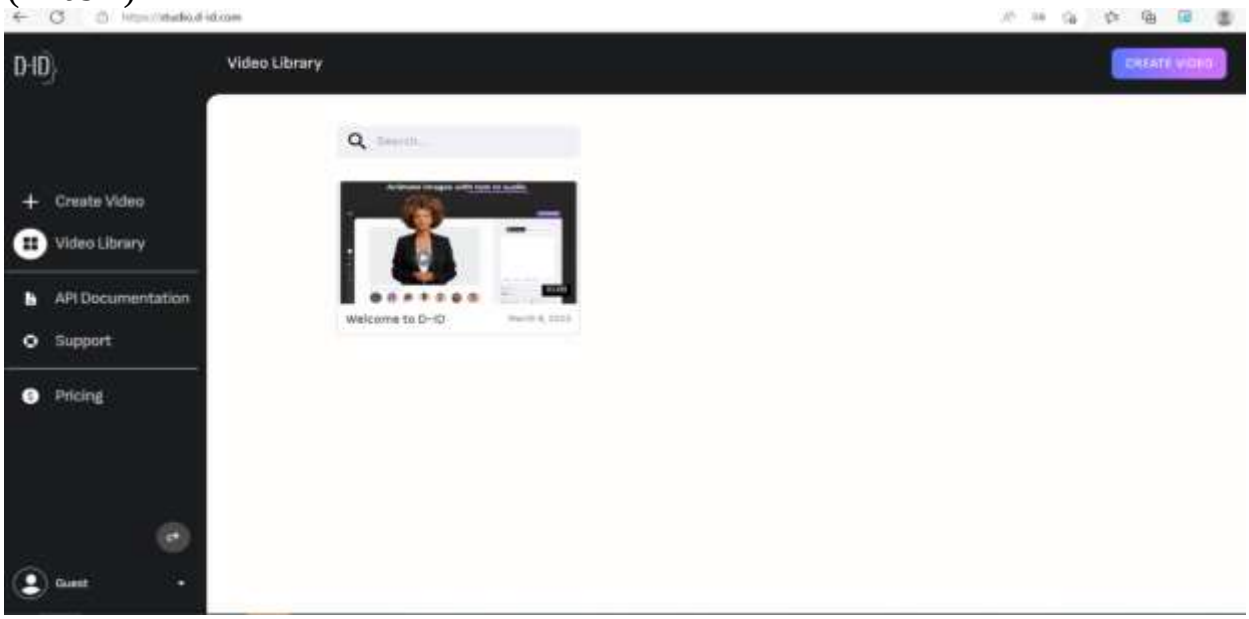
Kalit so‘zlar: Videodarslar, sun’iy intelekt, neyron tarmoq, neyron dasturlar, avatar.

Hozirgi kunda axborot texnologiyalari hayotimizning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ijtimoiy tarmoqlar va turli dasturlar bugungi hayot tarzimizni bir necha martta yengillashtirib bormoqda. Ulardan deyarli barcha sohalarda foydalanilib turli masalalarni yechishda samarali hamda foydali ishlar amalga oshirilmoqda. Shunday ekan bugungi kunda axborot texnologiyalarini puxta egallash va undan ta’lim jarayonlarida sifatli va foydali ma’nbaalar yaratishda foydalanish zamon talabidir.

Mustaqil ta’lim jarayonini tashkil etishning hozirgi kundagi keng sifatli va unumli uslublardan biri videodarsliklar yaratish hamda ulardan ta’lim jarayonida keng foydalanish hisoblanadi. Hozirgi kunda videodarsliklarni yaratishning bir qancha usullari mavjud. Bugungi kunda videodarsliklarni yaratishda ommalashgan va hamma keng foydalanib kelayotgan turli ko‘rinish va imkoniyatlarga ega amaliy dasturlar mavjud [1]. Hozirgi kunda ba’zi dasturlarning o‘rnini bosuvchi sun’iy intelekt va uning unsurlari yordamida ishlovchi neyron tarmoq deb nomlangan yangi tushunchalar juda ko‘p tilga olinayotgani hech kimga sir emas. Bugungi ilg‘or texnologiyalar rivojlangan davrda sun’iy intelekt va uning unsurlari neyron tarmoqlar deyarli hayotning barcha jabhalariga keng tadbiq etilmoqda. Neyron tarmoqlar va sun’iy aqlni o‘rganish doirasida juda ham ko‘plab, ishlar olib borilgan [2], [3], [4], [5]. Ushbu izlanishlar natijasi o‘laroq hozirda juda ko‘plab neyron tarmoq dasturlar yaratilgan. Ushbu neyron tarmoqlar orasida Videodarslar tayyorlashda foydalanish uchun juda kerakli, foydali, qulay hamda vaqtni bir necha martta tejovchi neyron tarmoq dasturlqari mavjud. Jumladan studio.d-id.com neyron tarmog‘i videodarslar tayyorlashda eng qulay va ixcham soda interfeysga ega neyron tarmoq hisoblanadi. studio.d-id.com neyron tarmog‘i – ixtiyoriy kiritilgan matnlarni ovozli audioga o‘tkazish, matnni o‘qiydigan gapiruvchi inson avatari bilan video yaratish qobiliyatlariga ega. Avatar sifatida bir qancha tanlovlar mavjud bo‘lib neyron tarmoqning shablonlaridan foydalanish

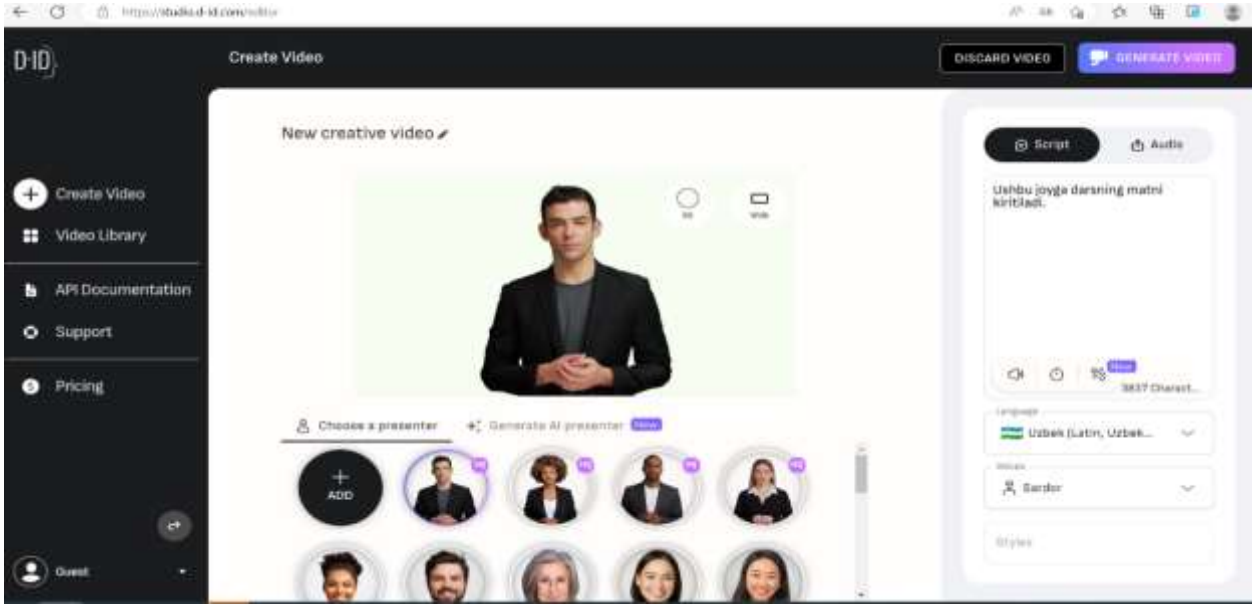
mumkin. Eng ajoyib jihati boshqa oddiy kompyuter dasturlaridan farqi ushbu neyron tarmoqda o‘zbek tili ham borligidir.

Ushbu neyron tarmoq onlayn tarzda ishlaydi hamda undan foydalanish uchun internetga ulangan bo‘lish talab etiladi. Ixtiyoriy web bravzer orqali studio.d-id.com ilovasiga kirilganda dastlab quyidagi ishchi oyna ochiladi. (1-rasm)

1-rasm.

Ushbu oynada neyron tarmoqning menyular ustuni joylashgan bo‘lib unda video yaratish (Created Video), videolar jamlanmasi (video library), dastur hujjatlari (api documentation), qo‘llab quvvatlash xizmati (support) hamda dasturdan muntazam foydalanish uchun uni sotib olish (Pricing) bo‘limlari mavjud. Videodarslarni yaratish uchun video yaratish (created video) bo‘limi tanlanadi va shundan so‘ng ekranda quyidagi oyna hosil bo‘ladi. (2-rasm)

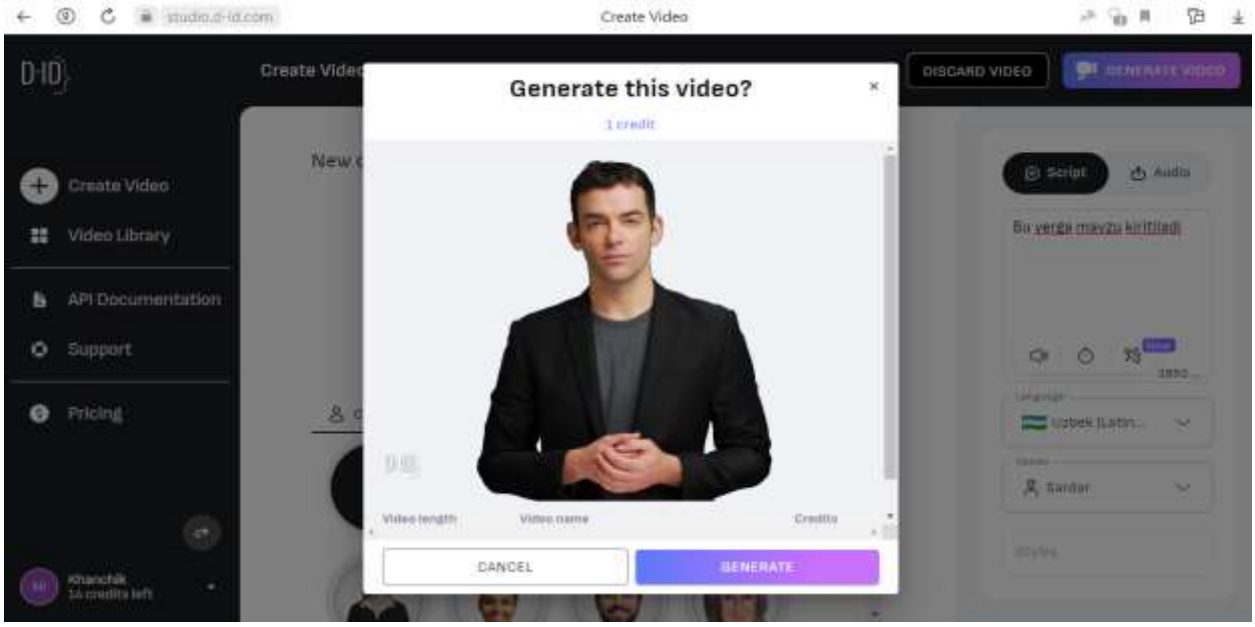

2-rasm.

Ushbu oynada bir nechta inson avatarlarini ko‘rishimiz mumkin. Bunda tayyorlanayotgan videodarsga qarab ixtiyoriy avatar tanlab olish mumkin. Oynaning o‘ng qismida matn va ovoz kiritish bo‘limlari mavjud bo‘lib ushbu bo‘limlarga tayyorlanayotgan videodars matni hamda audiosi to‘laligicha kiritiladi. Dasturning qulay jihati shundan iboratki, ushbu dasturga dars audiosi yuklanmagan taqdirda dastur avtomatik tarzda kiritilgan matnni to‘laligicha ovozlashtirib beradi. Bunda kiritilgan audio yoki neyron tarmoqning avtomatik ovozi tezligini tanlash imkoni ham mavjud. Dasturda hozirgi vaqtda o‘zbek tilida ikki xil turdagi (qiz va o‘g‘il bola) ovozlar mavjud. Videodars tayyorlash jarayonida dastlab avatar tanlanib kerakli mavzu matni tegishli maydonga kiritiladi va mos ovoz tanlanadi. Shundan so‘ng video yaratish (generate video) bo‘limi tanlanadi. Natijada quyidagi oyna ochiladi (3-rasm).

3-rasm.

Ushbu oynadan yaratish (generate) tanlanadi hamda neyron tarmoq videodarsni

bizga tayyor qilib beradi. Tayyorlangan videolar neyron tarmoqning videolar jamlanmasi bo‘limida avtomatik saqlab boriladi. Hozirda ushbu dasturdan gumanitar fanlari, pedagogika fanlari hamda tabiiy fanlarga oid darsliklar yaratishda foydalanish har taraflama foydali va samarali natija beradi. Bunda ko‘rganimizdek mazkur neyron tarmoqda boshqa dasturlardagi kabi qiyin va murakkab amallar bajarilmaydi hamda ularga nisbatan bir necha barobar vaqtdan yutib chiqiladi. Hozirda ushbu neyron tarmoqlarlarning imkoniyatlarini kengaytirish ustida ishlar olib borilmoqda. Buning kelgusidagi natijalari esa tabiiyki hozirgi tezkor zamonda yangiliklarga tezkor moslashish va har jihatdan samara va yutuqlarga erishishda katta yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Tangirov X.E, Ta’lim jarayonida videodarslar yaratish texnologiyasi va ularning ahamiyati Jizzax davlat universiteti ilmiy elektron jurnali.

2. Рахимов, Қ., Сотволдиев, А. Д., (2022). Машинали ўқитиш ва сунъий интеллектнинг амалий соҳаларда қўлланиш тенденсиялари. Youth, science, education: topical issues, achievements and innovations, 1(5), 85-91.

3. Васенков, Д. В. (2007). Методы обучения искусственных нейронных сетей. Компьютерные инструменты в образовании, (1), 20-29.

4. Xalilov, D. (2022). Сунъий интеллект ва радиал нейрон тармоқларнинг математик асослари. Science and innovation, 1(A6), 664-671.

5. Mamitjonov B., Maribjonova O, Neyron tarmoqlari yordamida obyektlarni aniqlash, vol. 1 no. 4 (2022): Prospects of development of science and education.

FIZIKA O‘QITISHDA PEDAGOGIK SINERGETIKA

Muxtorov Farhod Tuyliyevich
O‘zbekiston –Finlandiya pedagogika instituti.
Aniq va tabiiy fanlarni o‘qitish
metodikasi (fizika va astronomiya) mutaxasisligining
2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada sinergetika va uning fanlararo integratsiyasi maktablar yuqori siniflari va oliy ta’limda talabalarga fizika fanini o‘qitishda pedagogik sinergetikaning ahamiyati bayon etilgan.

Kalit so‘zlar. Sinergetika, pedagogik sinergetika, xaos, yopiq tizim, ochiq tizim, fluktuatsuya, bifurkatsiya

XX asrda fanda ochiq nochiziqli, o‘zini o‘zi tashkil etuvchi jarayonlarni o‘rganish natijasida sinergetika deb nom olgan yangi ilmiy yo‘nalish,shakillandi uning asoschilari Germaniyaning Shtutgart universiteti professori German Xaken va Belgiyalik professor Nobel mukofoti sovrindori Ilya Prigojinlar hisoblanadi. 1973-yilda murakkab tizimlarni o‘rganish bo‘yicha o‘tkazilgan birinchi konferensiyada G.Xaken o‘z ma’ruzasida yangi yo‘nalishni sinergetika deb atash taklifini kiritgan.

“Sinergetika” grekcha “sunergeia” so‘zidan kelib chiqgan bo‘lib, u “hamdo‘stlik”, “hamkorlik” ma’nolarini anglatadi.Zamonaviy fanda fizik, kimyoviy, biologik, sotsial shakllarda qaror topgan ob’ektiv olamning ochiq, turg‘unsiz, murakkab tizimlardan iborat ekanligi isbotlandi. Ularning o‘zini o‘zi strukturaga keltirish, o‘zini o‘zi qaror toptirishi, o‘zini o‘zi rivojlantirishi kabi xususiyatlari ham kashf etildi. [1, B.7]

Xaos va tartib, o‘tuvchi jarayonlar, fraktallar va nochiziqliliklar to‘g‘risodagi bilimlar majmuasi sinergrtika deb yuritiladi, hamda u turli obraz, dalillar, xaos to‘g‘risidagi tassavurlar, tartiblilik, kogerentlik, tabiatdagi, jamiyatdagi, ma’naviy olamdagi o‘tuvchi va kooperativ jarayonlardan kelib chiquvchi, ham nazariya, ham ta’limot, ham fan, ham dunyoqarash sifatida tushiniladi.

German Xaken tomonidan sinergetikaga berilgan ta’rifga ko‘ra sinergetika-murakkab sistemalarda barqaror strukturalarning va o‘zini-o‘zi tashkil etishlarning paydo bo‘lishiga olib keluvchi, juda ko‘p sondagi sistema elementlari o‘zaro munosabatlarining jamoaviy (kollektiv) effektlari yig‘indisi sifatida qaralgan.

Sinergetika -mustaqil ilmiy predmet bo‘lmasada, ammao yangi fanlararo ilmiy yo‘nalish hisoblanadi.

Sinergetika bu zamonaviy fizikaning (qaytmas jarayonlar termodinamikasi qonunlari), kibernetikaning (o‘zini o‘zi boshqarish), lazerlar fizikasining (o‘z-o‘zini tashkillashtirish), fanlararo integratsiyasi natijasida yuzaga keldi.

Sinergetikaning asosiy tushunchalariga quyidagilar kiradi.

Tashqi muhit bilan faqatgina energiya almashish xususiyatiga ega bo‘lgan tizimlarga yopiq tizim deb ataladi. Yopiq tizimdalarda tashqi muhit bilan axborot va modda almashish kuzatilmaydi (barcha mexanik tizimlar bunga misol b’ladi).

Tashqi muhit bilan nafaqat energiya balki axborot va modda almashish xususiyatiga ega bo‘lgan tizimlarga ochiq tizim deb ataladi. Ochiq tizimlarda tashqi muhit bilan muntazam energiya, modda va axborot almashish kuzatiladi.

Sistemaning ochiqligi-bu sistemaning tashqi muhit bilan modda, energiya va axborot olish va uzatish manbalariga ega bo‘lishi.

Boshqacha so‘zlar bilan ifodalaganda har qanday ochiq sistemalarda ham o‘zini o‘zi tashkil etish xususiyatlari mavjud bo‘lavermas ekan, ya’ni, o‘zining strukturalarini barpo etaolmas ekan. Buning uchun sistemada ma’lum bir shart sharoitlarning mavjud bo‘lishini taqozo etar ekan.

O‘zini- o‘zi tashkil etish nazaryasi fluktuatsiyalar, bifurkatsiya, dissipativ struktura, attraktorlar, fraktallar kabi tushunchalari bilan ish ko‘radi. Bu tushunchalarni qarab chiqaylik.

Fluktuatsiya- (lotincha fluctuatio ya’ni tebranish degan ma’noni anglatadi) tushunchasi fizik kattaliklarning o‘rtacha holatidan tasodifiy og‘ishlar, u ko‘p sonli qisimchalarga ega sistemani xarakterlaydi. Fikrimizcha bunday qisimchalar issiqlik harakati yoki kvantomexanik effektlari yordami bilan yuzaga keladi. Zero ularning fluktuatsiyasi kritik nuqtalar maydonida, xususan, modda bilan yorug‘likning kuchli tarqalishi va shaffoflikning yo‘qolishiga olib keladi.

Bifurkatsiya (lotincha bi-ikkilangan va furkos-ayrilish) matematik ta’rif bo‘yicha nochiziqli differensial tenglamalar yechimlarining tarmoqlanishini anglatadi. Fizik ma’nosi esa: bu ochiq nochiziqli sistema evolyutsiyasi yo‘llaring tarmoqlanish nuqtasidir. Umuman olganda, murakkab xarakterga ega bo‘lgan sistemalardagi jarayonlarni b’linishi yoki yangi sifatiy bosqichga o‘tishini hamda ochiq sistema parametirlarini o‘zgarishini ifodalovchi tushuncha bifurkatsiya bo‘lib, u dastlab matematika fanida keyinchalik esa anatomiyada ishlatilgan.

Bifurkatsiya nuqtasi keskinligi, sistema muvozanatidan chiqishi holatida namoyon bo‘ladi. Bifurkatsiya nuqtasida sistema “tanlov” imkoniyatiga ega bo‘ladi, chunki unda tasodif unsurlari mavjud, u sistemaning keying rivojini bashorat qilib bo‘lmaydigan holatga olib kiladi.

Dissipativ struktura (lotincha dissipation-sochilmoq, tarqalmoq ma’nolarini anglatadi) – bu holati termodinamik muvozanatdan uzoqlashgan ochiq sistema. Bunday nomuvozanatli muhitda paydo bo‘lgan turg‘un holat, tashqaridan kelgan

energiyaning dissipatsiyasi (tarqalishi) sababli yuzaga keladi. Dissipativ struktura bu spontan ravishda murakkab xaotik strukturaning paydo bo‘lishidir

I.Prigojinning fikricha, dissipativ jarayonlar turg‘unlikka olib kelmasa-da, lekin ular dissipativ strukturalarning shakllanishiga mos jarayonlarni olib kelib, ularning bir-birini kompensatsiya qilishi hisobiga sistemada turg‘unlikni yuzaga keltiradi.

Pedagogikada sinergetikaning qo‘llanishi

Sinergetikaning ta’lim sohasiga kirib borishi natijasida ta’lim tarbiya jarayonining ham “sinergetikligi” ya’ni o‘zini -o‘zi tashkil etish xususiyati to‘grisidagi g‘oyalar o‘z tastig‘ini topmoqda.

Pedagogik sinergetika deganda, endigina shakillanib borayotgan pedagogic bilim sohasi tushiniladi. Uning dunyoqarashi esa avvalo pedagogik sistemaning o‘zini-o‘zi tashkil etish nazariyalari, tamoyillari va qonuniyatlarida o‘z aksini topmoqda. Bjarilayotgan tadqiqotlar sinergetik konsepsiya jamiyatning turli qatlamlarini shu jumladan ta’lim sistemasi kabi murakkab, nochiziqli ochiq bo‘lgan sistemalarni yanada chuqur bilish, anglashga ko‘maklashuvi mumkin ekanligini ko‘rsatmoqda.

O‘zini-o‘zi tashkil etish nazaryasi nuqtai nazaridan pedagogic jarayonlarni talqin etish murakkab bo‘lsada, lekin muhim vazifalardan hisoblanadi. Hozirgi vaqtda pedagogika bo‘yicha mavjud bo‘lgan darsliklarda, ma’lumotnomalarda “pedagogik sinergetika” iborasining ta’rifi mavjud emasligi, fanda ushbu yo‘nalishning yetarlicha nazariy ishlab chiqilmaganligidan dalolat beradi.

Pedagogik sinergetika deganda “pedagogik bilim sohasi bo‘lib, u sinergetika qonuniyatlariga asoslanishini, ya’ni pedagogik o‘zini-o‘zi tashkil etishning va o‘zini -o‘zi rivojlantirishning qonun va qonuniyatlari deb, ya’ni ta’limiy-tarbiyaviy sistemalar” deb tushunishimiz mumkin. [2, B.47]

Pedagogik manbalarda sinergetikaga murakkab sistemalarning tartibsiz holatidan tartibli holatiga o‘tish jarayonlarini hamda bu sistema elementlari o‘rtasidagi bo‘lanishlarni (aloqalarni) ochib berishni tadqiq etuvchi fan sigfatida ta’rif berilgan. Shunday qilib, sinergetika pedagogika uchun metodologik tamoyillardan biri sifatida kirib bormoqda, modomiki pedagogik jarayonda maqsadga yo‘naltirish doirasidagi yangi bilim sohasida o‘rganilayotgan o‘zaro munosabatlarning ayni tasirlari kuzatilmoqda.

“Sinergiya-dunyoni anglash konsepsiyasi bo‘lib, uning asosida nochiziqli, o‘zini -o‘zi tashkil etish jarayonlari to‘g‘risidagi bilim sohalari yotadi. Bu konsepsiya nuqtai nazaridan olamdagi pedagogik jarayonning ochiq makrosistemadan iboratligi, unda ta’limiy tarbiyaviy nazariyalar, yo‘nalishlar erkin ko‘chib yurishi. Muayyan sotsial muhitda pedagogik g‘oya, yo‘nalishlarning mumkin bo‘lgan variantlari amalga oshiriladi.”[3, B.20]

Zamonaviy pedagogic adabiyotlarda sinergezim ga berilgan ta’riflarni uchratish mumkin. Masalan, I.V.Robert pedagogik ta’sirlardan iborat bo‘lgan birgalikdagi

(kombinatsiya) ta’sirlari natijasi bo‘lib, unda yig‘indi effekti har doim alohida ko‘rsatilgan ta’sirdan ustun kelishini anglatadi. Bu fenomennning natijasi bo‘lib, o‘quvchi-talabalarga ko‘rsatilayotgan uzoq muddatga xos pedagogik ta’sir tushuniladi.

Sinergetik va pedagogik tushunchalarni taqqoslash

Sinergetika tushunchalari	**Pedagogika tushunchalari**
O‘zini-o‘zi tashkil etish	Sistemada ro‘y beruvchi jarayon yoki jarayonlar majmuasi bo‘lib, u berilgan sistemaning optimal amal qilishini saqlab turish uchun unga o‘zini-o‘zi oxirigacha tuzib bitirishga,o‘zini-o‘zi o‘zgartirishga ko‘maklashuvi.
Nochiziqli muhitning beqaror holati	Tirikchilik va yashashning kritik vaziatlarida, anomal sharoitlarda bo‘lgan insonning hayotiy muhim sifatlari deb hisoblash kerak bo‘lgan noaniqlik va tanlash imkoniyatlariga bo‘lgan qobilyati.
Xaos	Tartibsiz vaziatlarning yuzaga kelishi, umumiy qaror va yondashuvga kela olmaslik. Muammoli vaziatlar. O‘quvchilardagi tashkil etilmagan va o‘z holicha intilishidir.
Tasodiflik	Qat’iy amal etish majbur bo‘lgan o‘quv dasturlaridan chekinish, improvizatsiya, intuitsiyalarning mashg‘ulot rejasini o‘zgartirib yuborishga qodirligi.
Bifurkatsiya	Sistemaning kelgusi rivojlanish noaniqligining kiritik momenti
Fluktuatsiya	Sistemadagi doimiy o‘zgarishlar, tebranishlar, va chetlanishlar. Nostabil, bir tekis bo‘lmagan holatlarini yuzaga keltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. B.To‘rayev, M.X.Ergasheva “Sinergetika” Toshkent. “Navro‘z” 2017-yil
2. Г. Хакен. «Синергетика».-Москва. «Мир». год 1979.
3. Quvondiqov E.O. Pedagogik sinergetika asoslari. Samarqand. 2007. SamDU nashri.

DETAL ESKIZI VA TEXNIK RASMINI TUZISH

Mamajonova Gulhayoxon Bahramjon qizi
QDPI Tasviriy sana’t va muhandislik grafikasi kafedrasi o‘qtuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Detal eskizini va texnik rasmini tuzish haqida, Eskiz ish chizmasining chizish taritibi haqida keng ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Texnik rasm, detal, eskiz, Eskizlar buyumlar, Konstruktorlik hujjatlarining yagona sistemasi.

Vizual tasvirlarni amalga oshirish bo‘yicha ishlarni soddalashtirish uchun ko‘pincha texnik rasmlardan foydalaniladi.

Bu aksonometriya qoidalariga ko‘ra qo‘l bilan chizilgan rasm, ko‘zning nisbatlarini kuzatish. Bunday holda, ular qurilish paytida bo‘lgani kabi qoidalarga rioya qilishadi aksonometrik proektsiyalar: o‘qlar bir xil burchak ostida joylashtiriladi, o‘lchamlar o‘qlar bo‘ylab yoki ularga parallel ravishda yotqiziladi.

Unda kundalik hayot siz nisbiy tizimga asoslangan masofalar va o‘lchamlarni qadrlaysiz. "Ko‘chaning burchagidan 10 metr naridaman" deganingizda, bu sizning geografik joylashuvingizga ishora qiladi! Milliy va albatta chizilgan varaq bir xil printsipdir. Siz to‘rtburchakni, keyin o‘ng tomonni chizasiz va ushbu rasmdan 2 sm narida aylana chizasiz. Chizma koordinatalariga havola ishlatilmagan.

Texnik chizmalarning bajarilishini osonlashtiradigan inshootlar ob’ektning hajmini texnik rasmlarda ko‘proq ko‘rsatish uchun lyuklash qo‘llaniladi. Ob’ektga tushadigan nur yuqoridan ko‘r deb taxmin qilinadi. Yoritilgan yuzalar engil bo‘lib qoladi va soyali soyalar bilan qoplanadi, bu tez-tez uchraydi, ob’ekt yuzasi qorayadi.

U eng yaxshi usulda yetkazib beruvchining ma’lumot varaqalari va ehtiyot qismlar rejalarini taqdim etadi. Eng katta hovlilar uchun u namunalarni taqdim etish yoki yaratilayotgan inshootlarning to‘liq hajmli modellarini yaratish bilan shug‘ullanadi. Shu tarzda kompaniya o‘z rejalarini davom ettiradi, kerak bo‘lgan narsalarni batafsil bayon qiladi va boshqa hech narsa yo‘q! Muxtasar qilib aytganda, u texnik tadqiqot qismini va aloqa qismini ajratib turadi.

Chizmachilik asboblari ishlatilmasdan va masshtabga rioya qilinmasdan

bajarilgan chizma Eskiz deb ataladi. Eskizlar detallarning ish chizmalarini tuzish uchuy material bulib xizmat qiladi.

Eskizlar buyumlar va detalarii loyihalashda, remont ishlarida, shuningdek detalning o‘ziga qarab tuziladi.

Chizmachilikni o‘rganish protsessida eskizlar tuzishnnng asosiy maqsadi o‘quvchiniig chizma chizish maxoratini oshirishdir. Shu bilan birga buyumning asliga qarab upning eskizi chizilgamda detal na buyumlarshshg ichki va tashqi tuzilishi,

ularning ayrim elementlarini shakllari o‘urganiladi, o‘quvchining ijodiy tasavvur etish qobilinti oshadi.

Ishlab chiqarishlar ayrim hollarda detallar bevosita eskiz bo‘yicha tayyorlanadi. Shuning uchun eskizda detalning ish chizmasida biriladigai barcha ma’lumotlar berilishi kerak. Eskiz ish chizmasidan faqat qo‘lda va detalning o‘lchamlarini e’tiborga olmay chizilganligi bilan farq qiladi. Ammo eskizda xam detalning ayrim qismlari orasidagi nisbat va ko‘rinishlardagi o‘zaro proektsion bog‘lanish saklanishi lozim. Eskizni juda kichik qilib bajarish tavsiya etilmaydi. Tasvirnimg kattaligi detalning o‘lchamiga, murakkabligiga na qog‘ozning formatiga qarab chizilgan bo‘lib, hamma kerakli o‘lchamlarpi qo‘yishga va boshqa ma’lumotlarni chizishga imkon berishi kerak.

Eskizlar «Konstruktorlik hujjatlarining yagona sistsmasi»da tasdiqlangan barcha shartli belgilar va ko‘rsatmalarga rioya qilingan holda bajariladi. Masalan, eskizda xam xuddi ish chizmasidagi kabi frontal tekislikda tasvirlangan detalning proyeksiyasi bosh ko‘rinishida detal pasida boshqa ko‘rinishlarga nisbatan ko‘proq ma’lumot berilishi kerak. Detalning boshqa ko‘rinishlari aniqlanganda esa, ko‘rinishlar soni mumkin qadar kam, ammo detal to‘g‘risida to‘la tasavvur olish uchun yetarli bo‘lishi kerak. Eskizlarni katta qog‘ozga yumshoq qalam bilan chizish maqsadga muvofiq.

Eskizlari OzDST 301-80 da tasdiqlangan formatlarda tuzish, asosiy yozuvlarni bajarishda esa OzDST 2.304-80 da qabul qilingan 1-formadan foydalanish kerak.

Chizma eskizni urgapish protsessida eskizlar tuzishiing asosiy maqsadi o‘quvchining chizma chizish maxoratini oshirishdir. Shu bilan birga buyum asliga qarab uning eskizi chizilganda detal va buyumlarining ichki va tashki tuzilishi, ularnnmg ayrim elementlarini shakllari o‘rganiladi, o‘quvchining ijodny tasavvur etish qobiliyati oshadi.

Ishlab chiqarishda ayrim xollarda detallar bevosita eskiz buyicha tayyorlanadi. Shuning uchun eskizda detalning ish chizmasida beriladigan barcha ma’lumotlar berilishi kerak. Eskiz ish chmzmasidai faqat qo‘lda va detalning o‘lchamlarini e’tiborga olmay chizilganligi bilai farq qiladi. Ammo eskizda ham detalning ayrim kismlari orasidagi nisbat va ko‘rinishlardagi o‘zaro proyeksion bog‘lanish saqlanishi lozim. Chizmachilik asboblari ishlatilmasdan va masshtabga rioya qilinmasdan bajarilgam chizma e s k i z deb ataladi. Eskizlar detallarning ish chizmalarini tuzish uchun material bo‘lib xizmat qiladi. Eskizlar buyumlar va detallarni loyixalashda, remont ishlarida, shuningdek detalning o‘ziga qarab tuziladi.

Chizmachilikni o‘rganish protsessida eskizlar tuzishnnng asosiy maqsadi o‘quvchining chizma chizish maxoratini oshirishdir. Shu bilan birga buyumning asliga qarab uning eskizi chizilgamda detalda buyumlarning ichki va tashqi tuzilishi, ularning ayrim elementlarini shakllari o‘rganiladi, o‘quvchining ijodiy tasavvur etish qobilinti oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qirg‘izboyev Y. va b. Texnik chizmachilik kursi "O ‘qituvchi" T,, 1987.
2. Qirgizboev Yu. va boshqalar. Mashinasozlik chizmachiligi kursi. - T., O‘qituvchi.1991
3. Raxmonov I. va boshqalar. Chizmachilikdan mashq va masalalar to‘plami. - T., O‘qituvchi. 1990.
4. Yodgorov J. va boshqalar. Chizmachilik - T., O‘qituvchi. 1992.

TAQSIMOT FUNKSIYA VA UNING XOSSALARI

Umarov Xabibulla Raxmatullaevich[1],
[1]Gulistan davlat universiteti
“Matematika” kafedrasi o‘qituvchilari
E-mail: umarovhr@mail.ru
Tel:+998973418717
Nafasov G‘anisher Abdurashidovich[2],
[2]Gulistan davlat universiteti “Matematika”
kafedrasi dotsenti, p.f.f.d. (PhD),
E-mail: gnafasov87@gmail.com
Tel:+998976348787
[3]Mustafoyev Rustamjon Akrom o‘g‘li,
[3]Gulistan davlat universiteti
“Matematika” kafedrasi 2-bosqich magistranti
E-mail: rmustafoyev92@gmail.com
Tel:+998915042092

Annotatsiya: Simmetrik fazolarni ta’rifini kiritish uchun bizga taqsimot funksiya va teng o‘lchovlilik tushunchalari zarur bo‘ladi. Ushbu ishda taqsimot funksiya va teng o‘lchovlilik tushunchalari ta’riflanadi. Taqsimot funksiyaning xossalarini sanab o‘tiadi.

Kalit so‘zlar. Taqsimot funksiya, teng o‘lchovli, σ–algebra, o‘ngdan uzluksiz funksiya, Lebeg ma’nosidagi o‘lchov.

Faraz qilaylik, $R^+ = [0,\infty)$ va m - o‘lchov Lebegning R^+ yarim to‘g‘ri chiziqdagi odatiy o‘lchovi bo‘lsin. Bu shuni anglatadiki, m - o‘lchovning $\mathrm{B} = \mathrm{B}(R^+)$ σ–algebradagi qisqartma (sujeniya) si $m|_{\mathrm{B}}$ – R^+ dagi yagona borel o‘lchovi bo‘lib,

$m([0,x]) = x,\ x \in R^+$.

m - o‘lchovning o‘zi esa, bu $m|_{\mathrm{B}}$ o‘lchovning R^+ ning Lebeg ma’nosida o‘lchovli bo‘lgan qism to‘plamlaridan iborat σ–algebra $F = F(R^+)$ gacha davomi bo‘lib hisoblanadi.

Har bir nomanfiy o‘lchovli funksiya $f : R^+ \to R^+$ ga

$$\eta_f(y) := m\{f > y\}, y \in R^+, \quad (1)$$

ni mos qo‘yamiz, bunda

$$\{f > y\} := \{x \in R^+ : f(x) > y\},\ y \in R^+$$

– f funksiyaning yuqori lebeg to‘plami.

1-ta’rif. (1) tenglik yordamida aniqlangan $\eta_f(y):[0,+\infty)\to[0,+\infty]$ funksiya f funksiya uchun (yuqori) taqsimot funksiya deb ataladi.

Taqsimot funksiyaning xossalarini sanab o‘tamiz.

1-tasdiq. Yuqori taqsimot funksiya η_f – kamayuvchi funksiya.

Isbot. Teoremaning isboti

$$y_1<y_2 \Rightarrow \{f>y_1\}\supseteq\{f>y_2\}\Rightarrow \eta_f(y_1)\geq\eta_f(y_2)$$

munosabatdan kelib chiqadi.

2-tasdiq. Yuqori taqsimot funksiya η_f – o‘ngdan uzluksiz funksiya.

Isbot. Teoremaning isboti

$$y_1\downarrow y_2 \Rightarrow \{f>y_1\}\uparrow\{f>y_2\}\Rightarrow \eta_f(y_1)\uparrow\eta_f(y_2)$$

munosabatdan kelib chiqadi.

Shuni ta’kidlab o‘tamizki, o‘ngdan uzluksizlik (1) dagi qat’iy tengsizlik “ > ” ni tanlash orqali aniqlanadi. Ushbu $y\to\eta_f(y)$ funksiyadan farqli ravishda, $\eta\to m\{f\geq y\}, y\in R^+$ funksiya chapdan uzluksizdir.

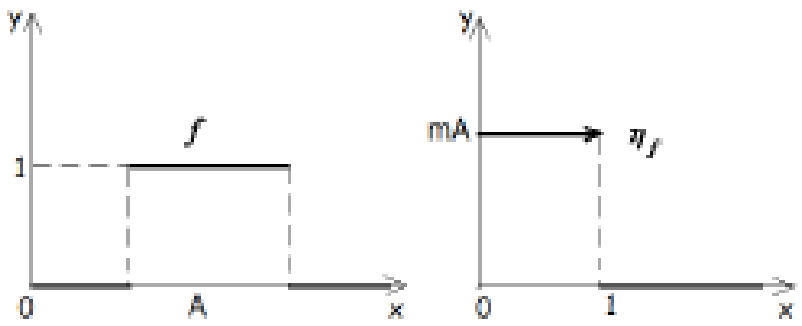
1-misol.

1. Aytaylik, $f=1_A$ funksiya $A\in F_m$ to‘plamning indikator (xarakteristik) funksiyasi bo‘lsin:

$$1_A(x)=\begin{cases}1, \text{агар } x\in A \text{ бўлса},\\ 0, \text{агар } x\notin A \text{ бўлса}.\end{cases}$$

U holda $\eta_f=mA\cdot 1_{[0,1)}$, ya’ni

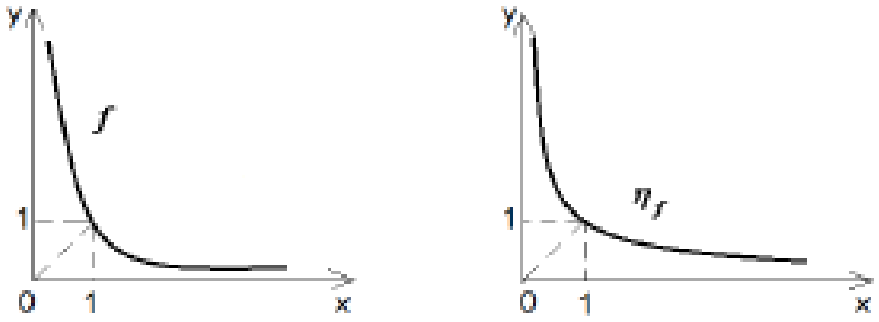
$$\eta_f(x)=\begin{cases}mA, \text{агар } 0\leq x<1 \text{бўлса},\\ 0, \quad \text{агар } x\geq 1 \text{бўлса}.\end{cases}$$

1-rasm.

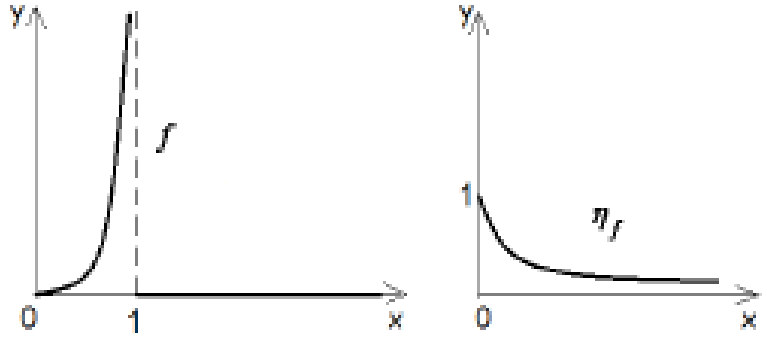
Yana shuni ta’kidlash kerakki, agar $mA=\infty$ bo‘lsa, u holda $\eta_f(x)=+\infty$, $0\leq x<1$ bo‘ladi.

2. $f(x)=\frac{1}{x^2}$ bo‘lsin. U holda $\eta_f(x)=\frac{1}{\sqrt{x}}$.

2-rasm.

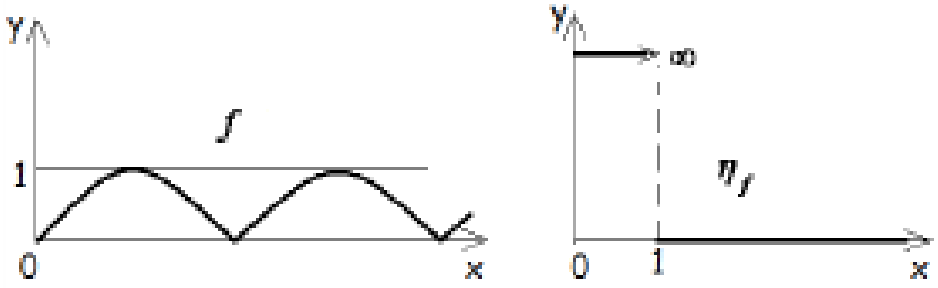
3. $f(x)=\frac{x}{1-x}\cdot 1_{(0,1)}(x)$ bo‘lsin. U holda $\eta_f(x)=\frac{1}{x+1}$.

3-rasm.

4. $f(x)=|\sin x|$ bo‘lsin. U holda

$$\eta_f(x)=\begin{cases}\infty, \text{агар } 0\le x<1 \text{бўлса},\\ 0, \quad \text{агар } 1\le x \text{бўлса}.\end{cases}$$

4-rasm.

2–ta’rif. Ikkita nomanfiy f va g funksiyalar uchun, ixtiyoriy $y\in[0,\infty)$ larda $\eta_f=\eta_g$ munosabat, ya’ni

$$m\{f>y\}=m\{g>y\}$$

tenglik o‘rinli bo‘lsa, f va g funksiyalar teng o‘lchovli deb ataladi.

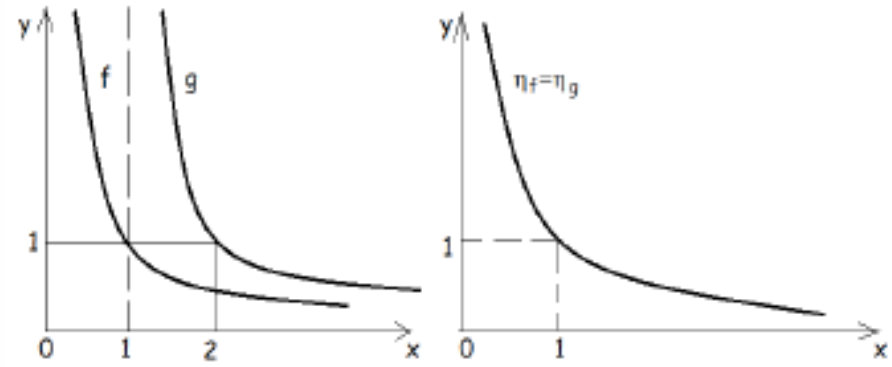
2-misol.

1. $A, B \in F_m$ bo‘lsin. Ikkita xarakteristik funksiyalar 1_A va 1_B $mA = mB$ bo‘lganda, faqat shu holda teng o‘lchovli funksiyalar bo‘ladi.

2. Ushbu

$$f(x) = \frac{1}{x^2} \text{ va } g(x) = \frac{1}{(x-1)^2} \cdot 1_{[1,+\infty)}(x)$$

funksiyalar teng o‘lchovli funksiyalardir, chunki, $\eta_f(x) = \eta_g(x) = \frac{1}{\sqrt{x}}$.

5-rasm.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Колмогоров А.Н., Фомин С.В. «*Элементы теории функций и функционального анализа*», 7-е изд., Москва, «ФИЗМАТЛИТ», 2004.

2. Рубштейн Б.А., Грабарник Г.Я., Муратов М. А., Пашкова Ю.С. Введение в теорию симметричных пространств измеримых функций. Симферополь, 2013.

INTENSIV USULDA TOVAR BALIQLARNI YETISHTIRISH AFZALLIKLARI

Abdusalomova Maftuna Sheraliyevna.
Navoiy davlat pedagogika instituti
Aniq va tabiiy fanlarni õqitish
metodikasi (biologiya) 2-bosqich magistranti.
Baxodir Jumaboyev
Ilmiy rahbar: Navoiy davlat pedagogika instituti biologiya
kafedrasi dotsenti, biologiya fanlari nomzodi

Annotatsiya: Berilgan tezisda intensiv usulda tovar baliqlarni yetishtirish afzalliklari to‘g‘risida bayon qilingan. Xitoy tajribasi asosida kichik suv hovuzlarida intensiv usulda baliq yetishtirishni yo‘lga qo‘yishni kengroq targ‘ib qilish. Ushbu usul orqali suv ta’minoti yaxshi bo‘lgan xonadonlarda tovar baliqlarini yetishtirish ishlari tashkil etish

Kalit so‘zlar: intensiv usul, afrika laqqasi, Xitoy tajribasi, akvariumli xona, osyotr baliq.

Аннотация: В данной диссертации описаны преимущества интенсивного товарного рыбоводства. Более широкое продвижение интенсивного рыбоводства в малых прудах на основе китайского опыта. С помощью этого метода организуют товарное рыбоводство в хозяйствах с хорошим водоснабжением.

Ключевые слова: интенсивный метод, африканские рыбы, китайский опыт, помещение с аквариумом, страусовые рыбы.

Annotation: The given thesis describes the advantages of intensive commercial fish farming. Wider promotion of intensive fish farming in small ponds based on Chinese experience. Using this method, organizing commercial fish farming in households with good water supply.

Keywords: intensive method, African fish, Chinese experience, room with an aquarium, ostrich fish.

O‘zbekistonning baliqchilik tarmog‘ida so‘nggi besh yilda umumiy qiymati 2,2 trln so‘mlik 1016 ta loyiha amalga oshirilgan bo‘lib, bu joriy yilda baliq yetishtirish hajmini 6 barobarga oshirish va 400 ming tonnaga yetkazish imkonini berdi. Baliq iste’moli 2016-yilga nisbatan 5,7 barobar oshdi. Shuningdek, yaqin yillarda baliq yetishtirishni 600 ming tonnaga yetkazish vazifasi qo‘yildi.

Mamlakatimizga baliqning 4 ta yangi turlari – osyotr, afrika laqqasi, lasos va tilyapiya keltirildi. Ular bugungi kunda O‘zbekiston iqlimiga moslashtirilgan bo‘lib, juda yaxshi natijalar bermoqda.

Bu chora-tadbirlar O‘zR Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2021-yil 20-dekabr kuni o‘tkazgan yig‘ilishi asosida amalga oshirilmoqda. Yig‘ilishda bu boradagi ishlarning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, baliqchilik tarmog‘ini rivojlantirish va kooperativ baliq yetishtirish samaradorligini oshirish chora-tadbirlari muhokama qilingan edi.

Baliqchilik ilmiy-tadqiqot institutida yopiq suv ta’minotiga ega 7 ta havza mavjud. Bu yerda suv aylanadi, filtrdan o‘tib, kislorodga boyitiladi va yana qayta havzalarga tushadi. Hovuzlarda asosan issiqsevar baliq turlari saqlanadi: Afrika laqqasi va tilyapiya. Yopiq suv ta’minoti tizimlaridan tashqari, Baliqchilik ITIda 4 turdagi – kometa, oranda, koya karplari va ryukin akvarium baliqlari joylashtirilgan 36 ta akvariumli xona mavjud.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi 2022-yilni Xalqaro kichik hajmli baliqchilik va akvakultura yili deb e’lon qildi. Ushbu tashabbus baliqchilar va kichik hajmli baliqchilik ishchilarining oziq-ovqat xavfsizligi, qashshoqlikka barham berish va tabiiy resurslardan barqaror foydalanishga qo‘shgan hissasiga jahon hamjamiyati e’tiborini qaratish, ularning muhim roli to‘g‘risida xabardorlikni oshirish va soha vakillarining qo‘llab-quvvatlashini kuchaytirish maqsadida ilgari surilgan./3/

Bugungi kunda Xitoyda baliqchilik sohasida oilaviy pudrat turi keng tarqalgan, bu baliqchilik sohasini bizga yaxshi tanish bo‘lmagan qirralarini ochib beradi. Xitoyda aholi tomonidan havzalar barpo etib, ularda baliq yetishtirishning uchta usuli keng tarqalgan.

Xitoy tajribasi asosida kichik suv hovuzlarida intensiv usulda baliq yetishtirishni yo‘lga qo‘yishni kengroq targ‘ib qilish – bu usulda bugungi kunda Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Toshkent, Sirdaryo, Xorazm, Navoiy va Samarqand viloyatlarida keng foydalanilmoqda. Ushbu usul orqali suv ta’minoti yaxshi bo‘lgan xonadonlarda Afrika laqqa baliqlarini yetishtirish ishlari tashkil etilmoqda.

Xitoy texnologiyasi asosida yopiq suv aylanma tizimi (UZV)da baliq yetishtirishni yo‘lga qo‘yish - Mazkur usulning afzalliklari texnologik jarayonlarda havza aeratsiyasini tashkil etish orqali, o‘simlikxo‘r baliqlarni yuqori tig:izlikda o‘tqazish va mahsulotni doimiy ovlash orqali havza hosildorligini ko‘tarish. Bunda Xitoy texnologiyasi asosida kichik tuproq havzalarga qo‘shimcha aeratorlar o‘rnatiladi va ushbu usul orqali kichik sun’iy havzalar hosildorligi gektariga 6-9 tonnaga ortishi erishiladi./2/

Adabiyotlar:

1. Husanov S.Q. va boshqalar. Baliqchilik asoslari. B.: "Buxoro" nashriyoti.2010.- B.294

2. E.Kenjayev, K.I.Sirojiddinov. “Baliqchilik iqtisodiyoti” fanidan o‘quv – uslubiy majmua. Namangan- 2021, 291 - bet

3. Internet ma’lumotlar:

www Agro.uz.

JALOLQUDUQ TUMANIDA JOYLASHGAN ZIYORATGOHLAR EKOLOGIYASI

Akmalova Feruzaxon Furqat qizi
Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti assistenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Jalolquduq tumanida joylashgan ziyoratgohlar va Ibn Muslim Qutayba zioratgohi, shuningdek,tabiiy yodgorliklar, ziyoratgohlar, qadamjolar alohida ahamiyatga ega bo‘lgan tepaliklar, ming yillik daraxtlar, tog‘lardagi g‘orlar, buloqlar, daraxtzorlar kabilar haqida ilmiy ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Jalolquduq tumani, ziyoratgohi, Andijon, daraxtlar, maqbara, ilmiy tadqiqot, islom dini, uchbuloq, mahalliy xalq

Аннотация: В данной статье приведены научные сведения о святынях и святилище Ибн Муслима Кутайбы, расположенных в Джалалкудукском районе, а также памятниках природы, святилищах, холмах особого значения, тысячелетних деревьях, горных пещерах, родниках, рощах и т.д.

Ключевые слова: Джалалкудукский район, святыня, Андижан, деревья, мавзолей, научные исследования, ислам, трезубец, местные жители.

Annotation: This article contains scientific information about shrines and Ibn Muslim Qutayba shrine located in Jalalquduq district, as well as natural monuments, shrines, hills of special importance, thousand-year-old trees, mountain caves, springs, groves, etc. given

Key words: Jalalquduq district, shrine, Andijan, trees, mausoleum, scientific research, Islam, trident, local people

Kirish. Jalolquduq tumanida joylashgan ziyoratgohlar, jumladan Ibn Muslim Qutayba ziyoratgohi bo‘yicha ko‘plab olimlar o‘z ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borganlar.Jumladan,Ismoil Haqqiy “Tafsir ul-rux ul-bayon”asari,Abu Rayhon Beruniy ”Osorul-boqiya”asarida keltirib o‘tgan.

Ismoil Haqqiy “Tafsir ul-rux ul-bayon”asarida keltirilishicha,”Qutayba ibn Muslim hazratlari Jayhun qirg‘oniga kelganida o‘z askarlaridaga qarata:”Ey birodarlar! Qalbingizda zarracha dunyo havasi bo‘lsa shu qirg‘oqda qoling,Alloh qalbingzda bo‘lsa menga ergashing” Olimjon Raximov (2018) “Qutayba Ibn Muslim” asarida uning tarixi,buyuk shaxs ekanligi Islom dinini yoritishda qahramonliklarini yoritib o‘tilgan”

Tabiiy yodgorliklar, ziyoratgohlar, qadamjolar deganda alohida ahamiyatga ega bo‘lgan tepaliklar, ming yillik daraxtlar, tog‘lardagi g‘orlar, buloqlar, daraxtzorlar va shu kabilarni kiritish mumkin. Bularga misol qilib Sarvontepa, Qo‘shtepa, Oqtepa, Mingtepa, Dalvarzintepa, Teshiktosh, Kujgandagi ko‘p asrlik chinor daraxti,

Baliqchidagi Uchbuloq, Andijon shahridan bir vaqtlar oqib o‘tgan To‘qqiz ariq kabilar viloyatimizning tabiiy yodgorliklariga kiradi.

Jalolquduq tumani viloyatning eng yaxshi rivojlangan tumanlaridan biri. Bu yerda aholiga xizmat qiluvchi ko‘p tarmoqli ijtimoiy infra tuzilmalar shakllangan bo‘lib, ulardan eng muhimi Janubiy Olamushukdagi sihatgoh hisoblanadi. Bu maskandan mahalliy aholi salomatliklarini tiklashda doimiy raviShda foydalanib kelishadi. Undan tashqari Qutayba ibn Muslim[14] yodgorligi – yirik islom fotihlaridan biri bo‘lgan, arabiy sarkarda Qutayba ibn Muslim binni Amr al-Bahiliy (r.a.) (660-715) nomi bilan bog‘liq. Xalq orasida “Imom Shayx Qutayba mozori” deb ham ataladi. Yodgorlik Andijon-Xonobod yo‘li bo‘yida, Jalolquduq tumani “Gurunchmozor” (Qilichmozor) qishlog‘ida joylashgan.

Ikki xonali maqbaraning asosiy xonasi tashqarisi kvadrat asosida qurilgan bo‘lib, ichkarisi sakkiz burchakli, tomonlari chuqur mehrobsimon ravoqlar bilan ko‘tarilib, diametri 5,5 metrli “Sholg‘omi” gumbazi bilan yopilgan, o‘rtada oddiy qabr bor. Maqbara g‘arbidagi dahliz ziyoratchilar uchun mo‘ljallangan. Ravoqlar orasiga sakkizta yoysimon uchburchak Shaklidagi qomchoqli ganch va gumbaz osti zardevoriga yengil naql bitilgan.

Mahalliy xalq bilan bo‘lgan 30 yillik islomiy jihod urushi to‘liq natija bermagach, 706 yilda xalifa Yusuf Hojjoj Abdumalik ibn Mervon Farmoni bilan Xuroson amiri lavozimiga tayinlangan va unga Movarounnahrni uzil-kesil fath etish vazifasi yuklatiladi.

Halifa Yusuf Hojjoj vafotidan so‘ng uning o‘g‘li Sulaymon ibn Abd al-malik taxt talashib Qutayba (r.a.) qo‘shini orasida isyon uyushtiradi. Lashkarboshisi Bokiy ibn al-Asvod sarkardani qatl qiladi va kesilgan boshini Sulaymonga yuborib, tanasi 11 nafar yaqinlari va farzandlari bilan shu joyga ko‘miladi.

Aytishlaricha, Sohibqiron Amir Temur bu joylarni ziyorat qilib, Samarqanddan me’mor jo‘natib, Qutayba ibn Muslim (r.a.) qabri ustiga ko‘rkam va mahobatli maqbara qurdirgan.

Bu maqbara 1935-1936- yillarda dahriylar tomonidan buzib tashlangan. 1971-1976- yillarda viloyat rahbari Bektosh Rahimov tashabbusi bilan milliy me’morchilik an’analari asosida qayta qurilgan.

Jalolquduq tumanidagi bu tarixiy obidani Andijon-Xonobod marshrutiga qo‘shib ziyorat qilish mumkin bo‘ladi.

Jalolquduq Andijonsoy bo‘yida 65-raqamli quduq atrofidan chiqadigan harorati 70^0 ga teng bo‘lgan mineral suv tayanch bo‘g‘inlarni davolashda ahamiyatli bo‘lib, undan aholi keng foydalanadi, ammo bu joylar ta’mirlash va obodonlashtirish ishlariga muhtoj.

Xulosa qilib aytganda, yurtimizda eski qadimiy tarixiy obidalar soni juda ko‘p bo‘lib ularga insonlar tomonidan e’tibor kerak.Ko‘plarini ta’mirlash ishlarini olib borib qayta tiklash lozim.O‘zbekiston uzoq ming yillik tarixga ega bo‘lganligi kabi yurtimizda yana arxitektura qidiruv ishlarini olib boorish topilmagan tarixni ochish va dunyo tamadduniga O‘zbekiston tarixini ko‘rsatib berish xaqlimizning oldida turgan asosiy maqsadidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev SH. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib yangi bosqichga ko‘taramiz – Toshkent: O‘zbekiston, 2017-y.
2. A.Asqarov “O‘zbekiston tarixi” 1994-y
3. To‘xtaev A. S., Xamidov A. Ekologiya asoslari va tabiatni muxofaza qilish. Toshkent: O‘qituvchi, 1964-y.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI IJODIY QOBILIYATLARINI O‘STIRISHDA SAHNALASHTIRILGAN TEATR O‘YINLARINING O‘RNI

Yuldasheva Madina Rashidovna
Sharof Rashidov tumani
27-son DMTT direktori

Annotatasiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni ijodiy qobiliyatlarini o‘stirishda sahnalashtirilgan teatr o‘yinlarining o‘rni haqida so‘z borgan.

Kalit so‘zlar: ijodga e’tibor, qiziqish, intilish, quvonch hissi, qobiliyat, nutqiy rivojlanish, emotsional faoliyat, ichki kechinmalar, bola nutqi, tovush madaniyat.

Аннотация: В данной статье говорится о роли постановочных театральных игр в развитии творческих способностей дошкольников.

Ключевые слова: внимание к творчеству, интерес, стремление, чувство радости, способность, речевое развитие, эмоциональная активность, внутренние переживания, детская речь, звуковая культура.

Abstract: This article talks about the role of staged theater games in developing the creative abilities of preschool children.

Key words: attention to creativity, interest, aspiration, feeling of joy, ability, speech development, emotional activity, inner experiences, children’s speech, sound culture.

O‘yin bola hayotida yetakchi o‘rinni egallaydi. Har bir insonning bolaligi rolli va sahnalashtirigan ijodiy o‘yinlar asosida o‘tadi. Teatr bolani ma’naviy tarbiyalaydi. Teatr – sehrli olam, unda bola o‘ynab, quvonadi, o‘ynab atrof- olamni o‘rganadi, ya’ni uning emotsional olami boyiydi. Bolada ijodga e’tibor, qiziqish, intilishning namoyon bo‘lishi uning ta’surotlarini yangilaydigan emotsional undovlarni talab qiladi. Bu borada teatrlashtirish faoliyatining juda katta ijobiy ahamiyatini alohida ta’kidlash mumkin.

Pedagogik jihatdan to‘g‘ri tashkil qilingan bu kabi faoliyat bola hayotiga yangi qimmatli mazmun olib kiradi, quvonch hissini uyg‘otadi, barcha kuch va qobiliyatlari, jumladan nutqiy rivojlanish qobiliyatlarini faoliyatga safarbar qilishga undaydi. Shuningdek, teatrlashtirilgan saxnalashtirish faoliyati bolalarning ichki kechinmalari, munosabatlari, emotsional faoliyatining rivojlanishiga ya’ni asar qahramonlariga munosabat bildirish, ularning holatiga kirishga harakat qilish kabi holatlar bilan birga boladagi ijodiy faollikni o‘yin, fantaziya, to‘qib chiqarish orqali kengaytiradilar.

Saxnalashtirilgan teatr faoliyat bilan bolalar nutqini rivojlantirish uzviy bog‘liq bo‘lib, qahramonlarning so‘zlari, bola nutqi bilan uyg‘unlashib uning so‘z boyligini orttiradi, nutqining tovush madaniyat mukammalashadi.

Teatrlashtirilgan mashg‘ulotlar o‘z ichiga ertaklardan lavhalar qo‘yish, rasmga qarab rolli suhbatlar tuzish, hayotiy mavzularga oid mustaqil improvizatsiya (o‘xshatish) qilish (kulguli voqealar, qiziq hodisalar va hokazo); qo‘g‘irchoq tomoshalarini ko‘rish va uni muhokama qilish, dramatizatsiyalashgan o‘yinlar, rolni ijro etish ifodaliligini rivojlantiruvchi mashqlar (verbal va noverbal); bolalarni xissiy rivojlantiruvchi mashqlarni qamrab oladi.

Quyidagi keltirilgan vazifalar teatrlashtirilgan faoliyatni shakllantirish bo‘yicha amalga oshiriladigan darslar majmuasi davomida hal etiladi:

- tarbiyalanuvchining ijodiy qobiliyat va ijodiy o‘z o‘ziga ishonish tuyg‘ularini shakllantirish;
- bolalarda ijodiy faoliyatning barcha jabhalariga qiziqish uyg‘otish;
- improvizatsiya (o‘xshatish) qilish ko‘nikmalarini egallash;
- nutq faoliyatining barcha shakl, funksiya va komponentlarini rivojlantirish;
- bilish ko‘nikmalarini mukammallashtirish.

Saxnalashtirish o‘yin teatrlashtirilgan mashg‘ulotning asosi hisoblanadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida teatrlashtirilgan o‘yinni o‘tkazishda quyidagilarga alohida e’tibor qaratish lozim:

- janr va mavzuning turli-tumanligi;
- pedagogik faoliyatning barcha yo‘nalishlariga teatrlashtirilgan faoliyatni har doim va har kuni singdirish.
- Bolalarning teatrlashtirilgan o‘yinni tayyorlash va o‘tkazishdagi maksimal faolligi.
- Bolalarning teatrlashtirilgan o‘yinni uyushtirishda o‘zaro va kattalar bilan hamkorligi.

Bundan ko‘rinib turibdiki, sahnalashtirilgan teatr faoliyati, san’atning amaliy turi sifatida, ham tarbiya, ham ta’lim uchun katta imkoniyatlarga ega va shaxsni tarbiyalash imkonini yaratadi. Aynan u bolani to‘laqonli qiziqtirishi, uni yanada jur’atli, faol qila olishi mumkin. Sahnalashtirilgan teatr faoliyati bolaning barcha qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bola aqlan, jismonan va, eng muhimi, emotsional rivojlanadi. Teatrlashtirilgan faoliyat bilan shug‘ullanish bolalarga nafaqat ertaklar vositasida atrof olamni o‘rganish va bilish, balki u bilan uyg‘unlikda yashash, turli faoliyat shakllaridan zavq olish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, teatr bolalarga xursandchilik va quvonch baxsh etish bilan birga katta tarbiyaviy ahamiyatga ham egadir. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida katta spektakllarni qo‘yish mumkin emas. Kichik sahnali, kichik ertak asosida o‘zlarining

o‘yinchoqlari yordamida qo‘yish mumkin. Bu kichik ko‘rinishlarning har biri ham bolalarda katta taassurot uyg‘otadi va bayram ertaklariga ko‘tarinki rux baxsh etadi. Har qanday badiiy asar qo‘g‘irchoq teatri orqali ko‘rsatilsa, bolalar uchun yanada tushunarli bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizova M. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda qo‘g‘irchoq teatri vositasida axloqiy-estetik sifatlarni shakllantirish. Toshkent – 2010y.
2. B.R.Djurayeva, H.M.Tojiboyeva, G.M.Nazirova.maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarga ta’lim-tarbiya berishning zamonaviy tendensiyalari. Toshkent, O‘zPFITI nashriyoti – 2015 yil
3. Xasanboeva O.U. va boshq. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. T.: Ilm ziyo. 2006y.

CHIZMALARNI CHIZISHDA YO‘L QO‘YILADIGAN TIPIK XATOLAR VA ULARNING XUSUSIYATLARI

Mamajonova Gulxayo Bahromjon qizi
Qo‘qon DPI, Tasviriy sana’t va muhandislik grafikasi
kafedrasi o‘qtuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada chizmachilik fanini o‘qitish jarayonida chizmalarni chizishda yo‘l qo‘yiladigan tipik xatolar va ularni oldini olish tipik xatolar sababalarini to‘g‘risida so‘z boradi. Tipik xatolar sababalarini o‘rganish o‘quvchilarni grafik ishlar chizishlarida ularning nazariy va amaliy bilimlarini oshirish haqida ma’lumotlar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: tipik xatolar, grafik ishlar, qirqim, kesim, yig‘ish chizmalari.

Hozirgi zamon ishlab chiqarishida chizmaga g‘oyat katta e’tibor berilib, bir qator talablar ham qo‘yilmoqdaki, turli belgilar, qoidalarni bilish va uni tushinish maxsus tayyorgarlikni hamda grafik savodxonlikni talab qilmoqda.

Chizma texnika tili ekanligi, chizma geometriya shu tilning grammatikasi ekanligi xammaga ma’lum [1]. Bu esa, ta’lim tizimida uni o‘qitish ishlariga ma’suliyat bilan yondoshishni talab qiladi. Ayniqsa, grafik bilimlarni egallashda duch kelayotgan salbiy oqibatlarning sabablarini o‘rganish, tadqiq qilish lozim. Ana shunday sabablardan biri o‘quvchilarning tushunchalarida, ularning bajarayotgan grafik ishlarida paydo bo‘layotgan, ko‘r-ko‘rona yo‘l qo‘yilayotgan va ob’ektiv sabablarga ko‘ra yuzaga kelayotgan tipik va texnik xatolar borki, ularni o‘rganish va oldini olish masalasi fanni o‘qitish metodikasi oldida dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda.

Xatoliklar qaysi ob’ektda, qanday sharoitda va qanday jarayonlarda ro‘y berishi va uning sabablarini o‘rganish, chizmachilik fani doirasida o‘quvchilar tomonidan chizma bajarishda yo‘l qo‘yiladigan tipik xatolar va ularni bartaraf etish omillarini ishlab chiqish zarur bo‘lib qolmoqda.

Chizma bajarishda o‘quvchilar yo‘l qo‘yishi mumkin bo‘lgan xatolar asosan 3 xil toifaga bo‘linadi [2].

1. Nazariy bilimlarning noto‘g‘ri o‘zlashtirilishi oqibatida chizmalarning noto‘g‘ri bajarilishi bilan yuzaga keladigan xatolar;
2. Tipik xatolar, ya’ni ko‘pchilik yo‘l qo‘yishi mumkin bo‘lgan xatolar;
3. O‘quvchilarning loqaydligi va e’tiborsizligi tufayli sust o‘zlashtirishi hisobiga yo‘l qo‘yiladigan xatolar.

Ko‘pchilik yo‘l qo‘yadigan bir xil xatolar va shunday xatolarning yuzaga kelishi oldindan bashorat qilinishi tipik xatolar deyiladi [3]. Shuningdek, o‘quv adabiyotlarda bu xatolikka kutiladigan (kutilayotgan) xato, ya’ni yo‘l qo‘yilishi mumkin bo‘lgan

xatolar deb ham qaralgan [4]. Bu borada, har bir o‘quv dasturiga kiritilgan mavzularga oid grafik topshiriqlar, grafik tasvirlar, ma’lum chizma bajarish jarayonidan iborat. Demak, bu jarayon ma’lum bir bilimni, qonun-qoidani va GOST talablarini bilish bilan bajariladi.

Tipik xatolar quyidagi sabablar oqibatida yuzaga kelishi kuzatiladi:

1) O‘qituvchining noto‘g‘ri tushuntirishi sababli;

2) O‘quv adabiyotlarning kamchiliklari sababli (ayrim o‘quv adabiyotlarida nafaqat stilistik, balki GOST talablarining noto‘g‘ri talqin qilinishi bilan chop etilgan darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar ham mavjud). [5].

Chizmachilik o‘qituvchisi birinchi darsdan boshlab o‘quvchilarda fanni puxta o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini va intilish hissini uyg‘ota olmasa, o‘quvchilarda chizmachilikdan egallanishi kerak bo‘lgan bilimlar ancha qiyin shakllantiriladi. Chunki har bir chizmachilik darsida bayon qilinayotgan yangi ma’lumotlar, atamalar, qonun-qoidalar hamda standart talablar oqimini o‘z vaqtida o‘zlashtirib olish o‘quvchilar uchun ma’lum darajada qiyinchilik tug‘diradi. Agar o‘qituvchi o‘quvchilarga bu ma’lumotlarni ongli ravishda tushunishlariga, o‘zlashtirishlariga yordam bersa, keyinchalik chizmachilikni o‘zlashtirishda sezilarli qiyinchiliklarga uchramaydi. O‘quvchilarning grafik savodxonligini shakllantirishda ularning yosh xususiyatlari va qizishlarini hisobga olib tayyorlangan o‘quv-uslubiy majmualar, ayniqsa darslik va o‘quv qo‘llanmalarning o‘rni ham juda katta.

Keyingi yillarda umumta’lim maktablari, shuningdek, kasb-hunar kollejlari hamda oliy o‘quv yutlari uchun nashr qilinayotgan darsliklar va o‘quv qo‘llanmalarda mualliflarning e’tiborsizligi sababli ko‘plab har xil xatoliklar xam uchramoqdaki, buning oqibatida o‘quvchilarning noto‘g‘ri ma’lumotlar bilan qurollanishiga va xato tushunchaga ega bo‘lishiga ham sabab bo‘lmoqda. Bularning oldini olish maqsadida, o‘qituvchi dars jarayonida darsliklarda yo‘l qo‘yilayotgan asosiy xatoliklarni aniqlab, tuzatib, o‘quvchilarga tushuntirib borishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

O‘quvchilarning chizma bajarish va uni taxt qilish bo‘yicha standart talablarni yaxshi bilmasligi, ularda fazoviy tasavvurning etarli darajada rivojlanmaganligi, chizmachilik kursining asosiy mavzularini yaxshi o‘zlashtirilmaganligi natijasida quyidagi xarakterli tipik xatolar ko‘p uchraydi:

1. Bir turdagi chiziqlarning bitta chizmada turli xil qalinliklarda bajarilishi, shtrix va shtrix-punktir chiziqlardagi shtrixlar orasidagi masofa hamda shtrixlar uzunligining har xilliligi;

2. Qirqim va kesim yuzalarini belgilashda shtrixlash chiziqlarining oraliq masofalari va qiyaliklarini bajarishda standart talablariga amal qilinmasligi.

3. Chizma kog‘ozi ko‘lamida tasvirlarning nomuvofiq joylashtirilishi.

4. Chizma masshtabi o‘zgartirilib bajarilganda, haqiqiy o‘lcham sonlari o‘rniga chizmada kichraytirilgan yoki kattalashtirilgan o‘lcham sonlarining yozilishi.

5. Tutashmalarni bajarishda tutashma markazlari va ularning tutashish nuqtalarini aniqlamasdan o‘tqazilishi.

6. Proeksion bog‘lanishlarning buzilishi.

7. Qirqim bajarishda detallarning qirqimga tushgan qismi bilan bo‘shliq qismlari ham qo‘shib shtrixlanishi.

8. Ko‘rinishning yarmi bilan qirqimning yarmini birlashtirishda ko‘rinarli kontur chiziq bilan ajratilishi.

9. Yaxlit val, spitsa (kegay), mustahkamlik qovurg‘alarini bo‘ylama qirqimda shtrixlab tasvirlash.

10. Teshikdagi rezbaning noto‘g‘ri tasvirlanishi va belgilanishi.

11. Ajraluvchi va ajralmaydigan birikmalarni tasvirlash va ulardagi belgilashlarning xatoligi.

12. Yig‘ish chizmasini bajarishdagi shartliliklarga amal qilinmaslik. [6]

Chizmachilik o‘qituvchisi birinchi darsdan boshlab o‘quvchilarda grafik madaniyat elementlarini to‘g‘ri shakllantirishga katta ahamiyat berishi kerak. Grafik madaniyat deganda kishilarning fan, texnika, dizayn kabi yo‘nalishlarning turli sohalarida grafik bilim va ma’lumotlardan o‘rinli foydalana olishi hamda ularni to‘g‘ri tushuna olishi nazarda tutiladi. Chizmachilik darslarida o‘quvchilar chizmachilik asboblari bilan ishlash ko‘nikmalarini egallaydilar; turli xil qalinlikdagi va har xil vazifani bajaradigan chizma chiziqlarini chizadilar; parallel va perpendikulyar to‘g‘ri chiziqlar o‘tkazish, kesma va aylanani teng qismlarga bo‘lishni; yassi shakllar konturini bajarishni; shartli grafik belgilar yordamida sodda kinematik va elektrik sxemalarni o‘qish va bajarishni o‘rganadilar. Har bir zamonaviy kishi grafik madaniyat asoslarini egallagan bo‘lishi talab qilinadi. [7]

Xulosa qilib aytganda, o‘quv jarayonida o‘quvchilar tomonidan ob’ektiv va sub’ektiv sabablarga ko‘ra yo‘l qo‘yiladigan turli xatoliklar, jumladan tipik xatolarning o‘qituvchi tomonidan o‘z vaqtida tuzatib, ularning mohiyatini tushuntirilib borilishi mihim ahamiyatga ega hisoblanadi. Shuningdek, o‘quvchilar tomonidan yo‘l qo‘yiladigan tipik xatolarni chizma standartlari bo‘yicha materiallarni mustahkamlash yo‘li bilan bartaraf qilish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xalimov M.. Chizmachilik (Geometrik va proyeksion chizmachilik) T.:, Navro‘z, 2014. B-89

2. U. Abdullaev. Chizma geometriya va chizmachilik asoslari, T., 1999. B-33.

3. Чекмарев А.А., Начертательная геометрия и черчение, М.:, Высшее образование, 2006, В- 11

4. Raxmonov I., A.Abduraxmonov, Chizmachilikdan ma’lumotnoma T.:, «Alisher Navoiy nomidagi Milliy kutubxona ». 2005. B - 17

5. Valiyev A.. Chizmachilik (Geometrik chizmachilik) T.:, TDPU rizografi, 2013. B- 25

6. Yodgorov J., «Geometrik va proeksion chizmachilik», T.:, «Fan». 2008. B - 65

7. Murodov Sh.K.va boshqalar, Topografik chizmachilik, T.:, Cho‘lpon, 2009 B - 45

8. Yodgorov J., Mashinasozlik chizmachiligi, T., O‘zbekiston, 2009

LOGOPEDIK TA’SIR TAMOYILLARI VA METODLARI NIMA?

Abdurahmonova Niginabonu Jahongir qizi
Qo’qon davlat pedagogika instituti
Maxsus pedagogika – logopediya
yo’nalishi 1 kurs talabasi
Qurbonova Nazokatxon Iqboljon qizi
Qo’qon davlat pedagogika instituti
Maxsus pedagogika yo’nalishi 1 kurs talabasi

Annotatsiya: Inson xayot gultoji bo‘lsa, farzand oila ne’mati, uning tarbiyasi esa ota-onaning mehnati hisoblanadi. Farzand tarbiyasida nutq va nutq madaniyati barcha jabxada na’munali bo‘lishi kerak. Odam o‘z fikrini nutqi orqali ifodalaydi. Nutqda kamchilik bo‘lsa, buni albatta bartaraf etish yo‘llari va usullari albatta topiladi. Nutqiy nuqsonlarni bartaraf etishda etiologik omillarni hisobga olish etiologik omillarni hisobga olish juda muhim. Bular tashqi, ichki, biologik va ijtimoiy-psixologik omillar.

Kalit so‘zlar: Logopedik ta’sir, ta’lim, xususiyat, ilm, tovush, talaffuz, nutq, duduqlanish, muhit, logoped.

Logopedik ta’sir o‘z ichiga korreksion ta’Iim vazifalarini oluvchi pedagogik jarayondan iborat. Korreksion ta’lim jarayonida quyidagi umumdidaktik tamoyillarga katta ahamiyat beriladi: ta’limning tarbiyalovchi xususiyati, ilmiylik, sistemalilik, ketma-ketlilik, ko‘rgazmalilik, tushunarlilik va faollik, mustahkamlilik, yakkayondashish.

Logopedik ta’sir etishda maxsus tamoyillarga ham asoslanadi: etiopatogenetik (nutqiy nuqson etiologiyasi va mexanizmini hisobga olish), sistemalilik va nutqiy nuqson tuzilishini hisobga olish, komplekslilik, differensial yondashish, shaxs xususiyatlarini hisobga olish, faoliyatli yondashish, ontogenetik tamoyil, tabiiy nutqiy muhit sharoitida mantiqiy ko‘nikmalarni shakllantirish

Nutqiy nuqsonlarni bartaraf etishda etiologik omillarni hisobga olish etiologik omillarni hisobga olish juda muhim. Bular tashqi, ichki, biologik va ijtimoiy-psixologik omillar.

Misol uchun, dislaliyada kuzatiladigan noto‘g‘ri prikus, tovushlar talaffuzining buzilishiga, artikulatsion motorikaning rivojlanmay qolishiga sabab bo‘ladi. Bunday paytda logopedik ishlar prikusni to‘g‘rilovchi ortodontik aralashuv bilan birgalikda olib boriladi.

Duduqlanishni bartaraf etishda etiologik omilning xususiyatiga qarab logopedik ish turlicha qurilishi mumkin. Funksional xarakterdagi duduqlanishda asosiy e’tibor nutqiy kommunikatsiyani normallashtirish, ijtimoiy muhitga ta’sirlar psixogen

belgilarni bartaraf etishga qaratiladi. Organik xarakterdagi duduqlanishda logopedik ta’sir asosan motor belgilarni normallashtirishga qaratiladi.

Logopedik ta’sir qator hollarda turli xil tibbiy muolajalar bilan birgalikda olib boriladi. Kompleks tibbiy-ruhiy-pedagogik ta’sir murakkab nutqiy nuqsonlarni asosan dizartriya, duduqlanish va alaliyani bartaraf etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Turli toifadagi, rivojlanishi orqada qolgan bolalar bilan olib boriladigan logopedik ish o‘zining xususiyatiga ega bo‘ladi. Logopedik ta’sir jarayonida nutqning rivojlanganlik darajasi, bilish faoliyati, bolaning sensor va motor xususiyatlarini hisobga olish zarur.

Logopedik ta’sir bir maqsadga yo‘naltirilgan murakkab tashkil etiladigan jarayon bo‘lib, bir nechta bosqichlarda amalga oshiriladi. Ularning har biri o‘zining maqsadi, vazifasi, metod va usullari bilan belgilanadi.

Logopedik ta’sir ontogenetik tamoyil, nutqning rivojlanish qonuniyatlarini hisobga olish asosida amalga oshiriladi. Misol uchun bolada tovushlar talaffuzining qo‘pol buzilishida: sing‘aluvchi, shovqinli, sensor, logopedik ishning ketma-ketligi ontogenezda bu tovushlari egallash bilan aniqlanadi (sirg‘aluvchi, shovqinli, sensor).

Logopedik ishlarni olib borishda asosiy o‘rinni, shaxsni bir butunlikda korreksiyalash va tarbiyalash egallaydi. Bunda shaxsning yoshi, nutqiy nuqson tuzilishlari hisobga olinadi. Bosh miyaning shikastlanishi bilan bog‘liq bo‘lgan nutqiy faoliyat buzilishlarini korreksiyalashda shaxs xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega (alaliya, afaziya, duduqlanish, dizartriya).

Nutqiy kamchiliklarni korreksiyalash, yetakchi faoliyatni hisobga olish bilan birgalikda olib boriladi Maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘yin faoliyati, motorika, sensor soha, lug‘at boyligi, til qonuniyatlarini egallash bola shaxsini shakllantirish jarayonida olib boriladi. Turli xil nutqiy kamchiliklarni bartaraf etishda logopedik ta’sirning asosiy shakllari bo‘lib, ta’lim-tarbiya, korreksiya, kompensatsiya, adaptatsiya, reabilitatsiya hisoblanadi. Logopedik ta’sir turli xil metodlar yordamida amalga oshiriladi. Ta’lim metodlarining turli xil tasniflari mavjud. Logopedik ishda amaliy, ko‘rgazmali va og‘zaki metodlardan foydalaniladi, u yoki bu metodni qo‘llash nutqiy nuqson xususiyati bilan belgilanadi.

Amaliy metodlarga mashqlar, o‘yin va modellashtirish kiritiladi.

Mashqlar - bu berilgan amaliy va aqliy harakatlarning ma’lum ketma- ketlikda bola tomonidan takrorlanishidir. Artikulatsiya va ovoz kamchiliklarini bartaraf etishda bunday mashqlar ishning samaradorligini oshirishga yordam beradi. Artikulatsion mashqlarni doimiy ravishda bajarib turish, tovushni nutqqa quyish va to‘g‘ri talaffuz etish uchun zamin tayyorlaydi.

Mashqlar taqlidiy-bajaruvchi, konstruktiv va ijodiy guruhlarga bo‘linadi.

Taqlidiy-bajariluvchi mashqlar bolalar tomonidan namuna asosida bajariladi. Logopedik ishda asosiy amaliy xarakterdagi mashqlar egallaydi (ovoz, nafas, artikulatsiya, umumiy va mayda qo‘l motorikasini rivojlantiruvchi). Boshlang‘ich

bosqichlarda harakatlar ko‘rgazmalilik asosida egallanadi. Harakat usullari egallangan sari ko‘rgazmalilik "yo‘qolib" boradi va og‘zaki shaklda bayon qilish bilan almashtiriladi. Shu tariqa boshida artikulatsion mashqlar ko‘rgazmalilik asosida ko‘ruv idrokiga tayanib, logoped bilan birgalikda amalga oshiriladi. Keyinchalik bu mashqlar mustahkamlangach, faqatgina logopedning og‘zaki buyruqlari asosida bajariladi.

Logopedik ish jarayonida turli xildagi konstruktorilash turlaridan ham foydalaniladi. Misol uchun, optik disgrafiyani bartaraf etishda bolalar harf qismlaridan butun harflarni yasaydilar. To‘g‘ri psixoterapiya kichik yoshli bolalar uchun turli xil o‘yin usullari, rangli didaktik materiallar, mehnat, musiqa, ritmika va boshqalardan foydalanishda ifodalanadi. Psixoterapiyaning bunday shaklari ruhiy profilaktika va ruhiy gigiyena bilan uzviy bog‘lanadi. Katta yoshli o‘quvchilar uchun psixoterapiyaning asosiy usullaridan keng foydalanish muhimdir.

Ishontirish (suggestiya) — psixoterapiyaning maxsus metodidir. Tashqaridan boshqa shaxs orqali ishontirish (geterosuggestyya) va o‘z- o‘zini ishontirish (autosuggestiya) mavjud. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda psixikaning yetilmaganligi va diqqat-e’tiborni bir joyga qarata olmaslik bilan bog‘liq ravishda psixoterapiya va autogen mashg‘ulotlari ularga nisbatan qo‘llanilmayotir. Ko‘pgina iogopedlar duduqlanadigan bolalar bilan ishlashda qo‘l, yelka, bo‘yin, oyoq, yuz muskullarini bo‘shashtirishga yordam beradigan o‘yin va mashqlardan foydalanishyapti.

Hozirgi davrda logopedik ta’sir etish ikki vo‘nalishda: bevosita va bilvosita amalga oshiriladi. Bevosita logopedik, ta’sir duduqlanuvchilar bilan guruh bo‘lib va yakka tartibda mashg‘ulot olib borish davrida amalga oshiriladi. Bu mashg‘ulotlar umumiy va nutq harakatlarini rivojlantirishni, nafas olish harnda nutq sur’ati va ohangini modellashtirishni, nutqiy muomalani faollashtirishni, zarur holatlarda diqqat bilan eshitish va fonematik idrok etishni rivojlantirishni, tovushlarni talaffuz etishdagi nuqsonlarni tuzatishni, sust va faol lug‘at boyligini kengaytirishni, jumlalami grammatik jihatdan tartibga solishni takomillashtirishni nazarda tutadi. Duduqlanuvchilar bilan mashg‘ulotlar paytida xulq-atvordagi ruhiy og‘ishlar bartaraf etiladi (o‘quvchilarda, o‘smirlarda), nuqsonga nisbatan to‘g‘ri munosabat hosil qilinadi, aqliy qobiliyat, odob va axloq to‘g‘risidagi tasavvurlar rivojlantiriladi, har tomonlama rivojlangan shaxs tarkib toptiriladi

Maktabgacha tarbiy yoshdagi bolalarning nutq rejimi kattalarning keng ko‘lamli yordami orqali amalga oshiriladi. Bunda ular bolalarning bir nutq bosqichidan boshqasiga o‘tishini muntazam nazorat qiladilar. o‘quvchilar, o‘smirlar va kattalarning nutq rejimi ular tomonidan zarur nutq mashqlarini tanlab olishni, ular tomonidan to‘g‘ri nutq talablarini, turli sharoitlarda to‘g‘ri nutq ko‘nikmalarini mashq qildirilishini nazarda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mo’minova L.R. Tutilib gapiruvchi o’smirlar uchun qo’llanma.
2. Asqarxo’jayeva M. Bog‘chalarda o’zbek tilini o’rganish. Bolalar bog‘chalari tarbiyachilari uchun metod qo’llanma. 1994 yil.
3. Qodirova F.R., Qodirova R.M. Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. 2006 yil.
4. Qodirova R.M. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda diologik nutqni rivojlantirishning omillari. 2002 yil.
5. D.A.Nurkeldiyeva, Z.I.Islambekova "Rivojlanishda nuqsoni bo‘lgan bolalar diagnostikasi", T-2013

ANTROPONIMLARDA SO‘ZLARARO MUNOSABATLARNING IFODALANISHI

Gulira’no Akramjanovna
Andijon Davlat Chet tillar Instituti
2-kurs magistranti

Annotatsiya: Maqolada antroponimlarninng til lug‘at tarkibida tutgan o‘rni, antroponimlarning turlari, udumlar va ismlar, antroponimik indikatorlar va tabarrruk nomlar haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: antroponimlar, nom, ism, antroponimlarning turlari

Abstract: The article talks about the place of anthroponyms in the vocabulary, types of anthroponyms, names and names, anthroponymic indicators and common names.

Key words: anthroponyms, title, name, types of anthroponyms

O‘zbek tili lug‘at boyligining kattagina qismini insonlarga qo‘yiluvchi maxsus nomlar tashkil etadi. Kishilarning atoqli otlari fanda antroponimlar deb yuritiladi. Antroponim (lotincha: antropos - odam, onima - ism, nom) kishi nomi demakdir. Kishi nomlariga xos xususiyatlarni o‘rganuvchi onomastikaning bir bo‘limi antroponimikadir. Antroponimlar til lug‘at tarkibida o‘z o‘rniga va tizimli xususiyatlariga ega. Yuqorida qayd qilinganidek, har bir onomastik tizim yana mayday tizimchalarga bo‘linadi. Jumladan, atoqli otlar sistemasiga kiruvchi antroponimlar ham o‘z navbatida boshqa mayda sistemalarga bo‘linadi. Bular quyidagilar:

1. Ismlar;
2. Familiyalar;
3. Ota ismlari;
4. Taxalluslar;
5. Laqablar.

Ko‘rinadiki, antroponimlar o‘zbek tili leksik sistemasida ma’lum o‘ringa ega. Faqat ungagina xos bo‘lgan indikatorlar mavjudligi bilan ham xarakterlanib turadi. Xuddi shuningdek, antroponimlar semantik, uslubiy va yasalish xususiyatlari bilan boshqa leksik birikmalardan ajralib turadi. Shuning uchun ham onomastik tadqiqotlarrni sinxron va diaxron rejada system struktor va tarixiy-qiyosiy metod asosida olib borish kerak. Ismlar ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lib, ularda jamiyatning madaniyatli va ijtimoiy hayoti aks ettirilgan bo‘ladi. Ismlar ma’lum bir shaxsning avlodi, uning jamiyatda tutgan o‘rni haqida ham xabar beradi. Har bir ism ma’lum bir sabablarga ko‘ra paydo bo‘ladi. U ommabop yoki kam qo‘llanuvchi bo‘lishi mumkin. Ular bir nom o‘z tarixi, "biografiyasi" va "geografiyasi"ga ega. Ismlarling nostilistik

jihatdan real yoki to‘qima bo‘lishi mumkin. Ismlar o‘z obyekti haqida ma’lum bir axborot harn berishi mumkin. Bu axborotlar 3 ko‘rinishga ega:

1) lisoniy;
2) nutqiy;
3) qomusiy.

Til birligi (lisoniy) sifatida ular shaxslarni ataydi, individlarni bir-biridan ajratadi. Nutqiy informatsiyada esa so‘zlovchining shu ismga munosabatini ifodalaydi. Masalan: "Gitler nomini eshitsam, jinim qo‘zg‘aydi". Bu gapda nomga nisbatan salbiy munosabat ifodalanmoqda. Qomusiy axborot esa antroponim asoslangan applyativ ma’noga yaqinlashadi: Gulnora, Gulandom, Gulruxsor ismlarida gulga xos bo‘lgan noziklik, yoqimlilik semalariga asoslaniladi. Ismlarda milliylik xususiyati aks etadi. Ismlar eskilik yoki yangilik bo‘yog‘iga ega bo‘ladi. Applyativlardan ko‘chgan ismlarda sinonimiya hodisasi mavjud (To‘xtasin, Tursun) ammopolisemiya mavjud emas. Polisemiya hodisasi(A.V.Superanskaya) anchagina uchraydi. Masalan:Alpomish - Hakimbek; Ibn Sino - Avitsenna; Arestotel - Arastu kabi.

Ko‘rinadiki, antroponimlar, eng avvalo, so‘zdir, til boyligining bir qismini tashkil qiladi. Shu bilan birga ular o‘ziga xos qator xususiyatlarga ega. Taniqli tilshunos V.N.Nikonovning aytishicha: "Bir biridan ajralmas amaliy va nazariy vazifalarning mavjudligi bilan antroponimika baxtlidir". Shuning uchun ham antroponimlarga qiziqish, uni o‘rganish qadimiy tarixga ega.Yuz yillar davomida qator antroponimik tadqiqotlar yaratildi. Natijada kishi ismlarini o‘rganuvchi fan

antroponimika vujudga keldi. Bu sohaga bag‘ishlab xalqaro onomastik konferensiyalar o‘tkazildi.

Jumladan, Butun sobiq ittifoq onomastik konferensiyalar Ulyanovsk (1967), Gorkiy (1969), Buxoro (1974), Xiva (1991) va boshqalar shular jumlasidandir. Antroponimika masalalari bilan rus tilshunoslaridan A.M.Sobolevskiy, V.N.Nikonov, A.V.Superanskaya, S.I.Zinin va boshqalar shug‘ullanganlar.

Turkologiya, jumladan, o‘zbek tilshunosligida N.A.Baskakov, G.F.Sattorov, T.Jonuzoqov, R.Qo‘ng‘urov, J.Muxtorov, E.Begmatov, D.Abdurahmonov, E.Qilichev, I.Xudoynazarov va boshqalar ilmiy tadqiqot olib borganlar.

Jumladan, E.Begmatov 1965-yilda "O‘zbek tili antroponimikasi", I.Xudoynazarov esa "Antroponimlarning til lug‘at tizimidagi o‘rni va ularning semantik uslubiy xususiyatlari" (1998) mavzusida nomzodlik dissertatsiyalarini himoya qildilar. 2000-yilda esa N.Husanov "XV asr yozma yodgorliklari tilidagi antroponimlarning leksiksemantik xususiyatlari" mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qildi.

O‘zbek tiliga Davlat maqomi berilgandan so‘ng yuzaga kelgan ikki nomzodlik va bir doktorlik dissertatsiyalarining muvaffaqiyatli himoya qilinganligi antroponimik tadqiqotlar nihoyatda dolzarb va ularni har tomonlama o‘rganish zamon talabi

ekanligini ko‘rsatadi. Mustaqil O‘zbekistonning yangi ijtimoiy, iqlisodiy va siyosiybrivojlanish yo‘liga qadam qo‘yishi onomastik, jumladan, antroponimik sistemani yanada takomillashtirishni talab qilmoqda.

Kishilar chaqaloqqa berilgan nom uning hayotiga, taqdiri va baxtiga katta ta’sir ko‘rsatadi deb ishonganlar. Bu kabi tasavvurlar nom kishining mohiyatidir, ism kishining o‘ziga o‘xshaydi degan noto‘g‘ri tushuncha bilan bog‘liq. Shu sababli ham kishilar ongida “xosiyatli va xosiyatsiz ” ismlar mavjudligi haqida turli ishonchlar yuzaga keladi. Bunday ishonchning xilma- xil ko‘rinishlari turli millat onomastikasidagi ismlarda va bolaga nom berish odatlarida yorqin ko‘rinadi. Masalan, karagaslarda vafot etgan odamning nomini yangi tug‘ilgan chaqaloqqa qo‘yishmaydi.

Shuningdek, goldlarning o‘z bolasiga ism sifatida yaxshi kishilar nomini tanlashi ham bejiz emas. Xosiyatli nom kishini baxtli qiladi, bolada yaxshi xislatlarni uyg‘otadi. Yomon nom esa kishiga baxtsizlik, kasallik, o‘lim, ofat keltiradi deb hisoblashadi. Keltirilgan odatlar yuzasidan olimlardan V.N.Vasilyev, P.P.Shimkevich, Y.L.Layants, D.K.Zeleninlar qiziqarli materiallarni to‘plashgan.

TABARRUK NOMLAR. Bolaga ism tanlashda o‘tmish ajdodlar,ota-bobolarga ism sifatida xizmat qilgan atoqli otlarga murojaat qilish, chaqaloqqa nomni o‘sha otlar orasidan saylashga intilish dunyoning turli qit’alarida yashovchi xalqlarning keng amal qiluvchi rasm-rusumlaridandir. Bu odatning o‘tmishda Saxalin, Bering bo‘g‘ozi hamda Afrika qit’asida yashovchi bir qator xalqlarda uchrashi mavjud adabiyotlarda qayd etilgan. Bu odatga O‘rta Osiyo xalqlari ham amal qiladilar. Tabarruk ismlar qatoriga islom dini bilan bog‘liq qator nomlar kiradi. Bularning asosiy qismi arabcha nomlardir. Ammo o‘zbek tilining turkiy qatlam ismlari ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega.

Ularni quyidagi guruhga ajratish mumkin:

1.Ism bag‘ishlovlar (memorativlar) O‘zbek tili antroponimiyasining turkiy qatlamida quyidagi memorativ ismlar uchraydi:

1.Osmoniy jismlar nomidan yasalgan ismlar: Yulduz, Oyxon, Kuntug‘mish

2.Turli tabiat hodisalari va stixiyalari nomidan yasalgan: Bo‘ron,Yashin.

3.Turli geografik obyektlarning nomlaridan yasalgan nomlar: O‘rmon, Daryo.

4.Hayvon va qushlarning nomi bilan aloqadorismlar: Qo‘chqor, Lochin.

5.Turkiy qabila va urug‘larning nomidan yasalgan antroponimlar, bu nomlarga o‘zbekcha va turkiy xalqlar uchun mushtarak bo‘lgan etnonimlardan yasalgan ismlar kiradi: Do‘rmon, Barlos.

Ism tilaklar (deziralivlar). Bu tip nomlariga quyidagilar kiradi:

1.Ota-onalar chaqaloqning sog‘-omon o‘sishini, sonining ko‘payishini xohlamoq uchun: Ko‘pay, O‘lmas

2.Yangi tug‘ilgan bola eson-omon ulga’yishi va oila a’zolari safiga qo‘shilib ketishini xohlashadi: Ilash, Qo‘ldosh, Yo‘ldosh

3.Chaqaloq ulg‘ayib ota-onasining o‘rnini bosishni xohlashadi: O‘rin, O‘tagan.

4.Keyingi farzandlarini qiz emas o‘g‘il bo‘lishini xohlashadi: O‘g‘iloy.

Antroponimik indikatorlar. O‘zbek tilshunosligida Z.Do‘simov toponimik indikatorlar haqida ilk bor alohida maqola e’lon qildi. Ammo antroponim ikindikatorlar haqida haligacha biror boshqa tadqiqotni uchratmadik. Indikatorlar antroponimlarni tilning lug‘at tarkibidagi o‘ziga xos alohida bir tizimga birlashtiruvchi vositadir. Ular kishi ismlari tarkibida kelib, uni biror jihatdan xarakterlab, konnotativ ma’no ifodalaydi. Har bir indikatorni qabul qilganan toponim shu indikator uchun mikrotekst vazifasini bajaradi.

Antroponimlarga qo‘shilish xususiyatiga ko‘ra indikatorlar quyidagilarga bo‘linadi:

1.erkaklar ismiga xos: jon, xon, bek, sher, arslon.

2.ayollar ismiga xos: oy, oyim, beka, gul, pari.

3.erkak va ayol ismiga qo‘shilishiga ko‘ra betaraf bo‘lgan indikatorlar: jon, xon.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. “Alpomish” dostoni “Yoshlar nashriyot uyi” 2018, 15-156-bet.

2. A. Nurmonov, A. Sobirov, Sh. Yusupova “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” 216-219-bet.

3. Abdishukur Musayevich Shofqorov Nursulton Shayxislamov “Ona tili ta’limida lingvistik mashqlarning o‘rni” 2020, 1-3-bet.

4. Abduvahob Madvaliyev “Onamastika” “Sharq”2018, 3-7-bet.

5. T. Mirzayev, A. Musoqulov, B. Sarimsoqov “O‘zbek xalq maqollari to‘plami” “Sharq”-2005, 33-135-bet.

MAMLAKAT IQTISODIYOTINING RIVOJLANISHIDA TASHQI IQTISODIY ALOQALARNING O‘RNI

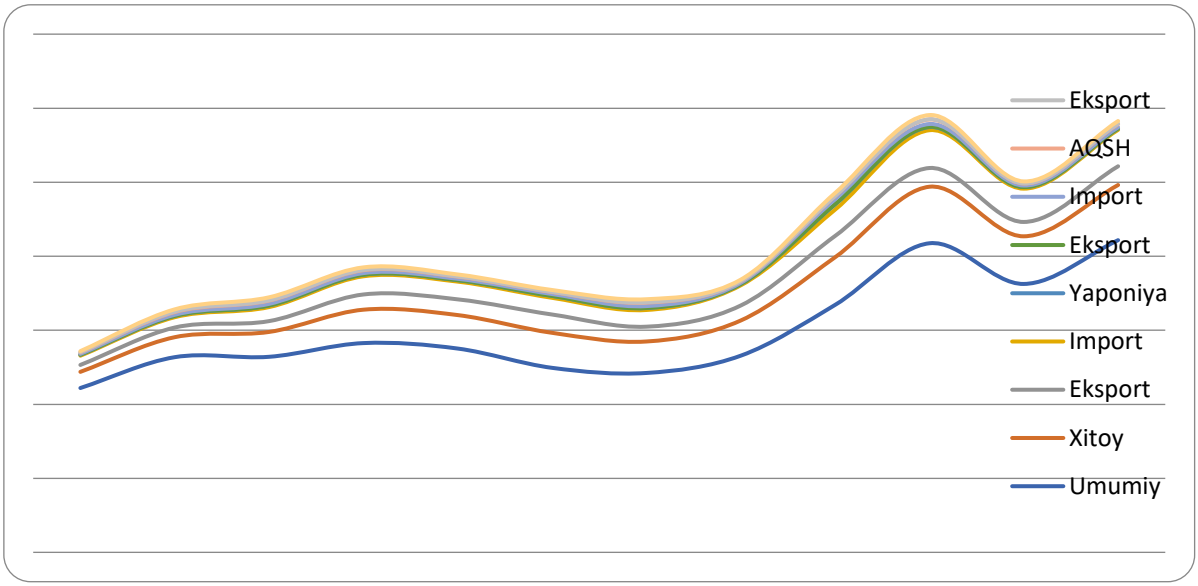
Qosimova Yulduz Dusbekovna
Jizzax davlat pedagogika universiteti
2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola O‘zbekistonning jahon iqtisodiyotidagi o‘rni, hamda tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish strategiyalari, Respublikamiz tashqi iqtisodiy faoliyatini rivojlantirish strategiyalari, Xitoy davlati o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlari: Eksport-import, investitsiya, strategiya, tashqi iqtisodiy faoliyat, iqtisodiy aloqalar.

Mamlakatimiz hozirgi tashqi siyosiy faoliyatining xalqaro maydonda aloqalarni kengaytirishga yangi yondashuvlarni ishlab chiqish bo‘yicha amaliy qadamlar o‘z ifodasini ko‘rsatmoqda. Ushbu munosabat bilan Singapur, Fransiya, Hindiston, Xitoy, Afg‘oniston, Yaponiya, Germaniya, Qozog‘iston, Turkmaniston kabi dunyo mamlakatlari bilan ko‘p qirrali hamkorlikni yanada rivojlantirishga doir bir qator tegishli dasturiy hujjatlar ishlab chiqildi va «yo‘l xaritalari» tasdiqlandi. Yuqori darajalardagi xalqaro tashriflar davomida mamlakatimiznning milliy manfaatlariga javob bera oladigan shu bilan birga, yaqin va uzoq xorijiy davlatlar bilan xalqaro iqtisodiy aloqalarni kengaytirishga qaratilgan chuqur o‘ylangan faol, ochiq, va pragmatik tashqi siyosiy yo‘nalishni rivojlantirish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda.Bundan shuni anglashimiz mumkinki, yangi ustuvor yo‘nalishlar va yondashuvlar tashqi siyosiy boshqarma tuzilishining chuqur isloh qilinishini talab eta oldi. Tashqi ishlar vazirligida yangi bo‘linmalar tashkil etildi, Belarus va O‘monda vakolatxonalar, Rossiya va Qozog‘istondagi shaharlarda bir nechta bosh konsulliklar ochildi va negizida diplomatik iqtisodiy faoliyat tarkibi kuchaytirildi.Yirik davlatlararo maydondagi hamkorlik xorijiy mamlakatlar bilan aloqalarni yo‘lga qo‘yish, ilg‘or dunyo tajribasini o‘rganish orqali O‘zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo‘yicha vazifalarni hal qilishga yordam berishi kerak, bu mamlakatda maksimal qulay amaliy va investitsion muhitni shakllantirishga o‘z hissasini qo‘shadi. Ushbu doirada Respublika tashqi siyosiy strategiyasi xorijiy mamlakatlar bilan ilg‘or texnologiyalarni ishlab chiqarishga jalb etish, savdo-iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish, xorijiy investitsiyalarni, mahalliy eksport geografiyasini kengaytirish sohasida yangi qirralarni ocha oldi.

Natijada 2019-yilda mamlakatimizga bevosita xorijiy investitsiyalar oqimi o‘sdi. Ularning hajmi 4,2 mlrd. dollarni tashkil etdi, bu 2018-yildagiga nisbatan 3,7 baravar ko‘proqdir.(1-jadval)

Xorijiy mamlakatlar bilan eksport import aloqalari (1-jadval)

Birgina Xitoy Xalq Respublikasi O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligini 1991-yil 27-dekabrda tan olgan. 1992-yil 2-yanvarda diplomatik munosabatlar o‘rnatilgan.Ikki tomonlama hamkorlik munosabatlarning barcha jabhalarini qamrab olgan bo‘lib, do‘stona va o‘zaro manfaatdorlik ruhida olib borilmoqda. Ikki davlat rahbarlari o‘rtasida o‘rnatilgan o‘zaro ishonchli aloqalar hamkorlikning asosini tashkil etadi.

O‘zbekiston va Xitoy o‘rtasidagi o‘zaro manfaatli hamkorlikni olib borishda tomonlarning terrorizm, ekstremizm, separatizm, narkotrafik, noqonuniy qurol savdosi va xavfsizlikning boshqa tahdidlari bo‘yicha qarashlarning mushtarakligi va yaqingligi muhim o‘rin egallaydi. 2011-yil 19-20-aprel kunlari O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimovning Xitoyga uyushtirilgan tashrifi chog‘ida tomonlar o‘rtasida davlatlararo va idoralararo hamkorlikka doir qator hujjatlar imzolangan. Jumladan O‘zbekiston Respublikasi Hukumati bilan Xitoy Xalq Respublikasi o‘rtasida “Investitsiyalarni rag‘batlantirish va himoya qilish to‘g‘risidagi” Bitim ikki tomonlama hamkorlikning istiqboldagi rivojlanishi uchun mustahkam asos bo‘ldi. Shuningdek, tomonlar o‘rtasida hukumatlararo O‘zbekiston-Xitoy hamkorlik qo‘mitasini tashkil etish to‘g‘risida kelishuvga erishildi va uning I yig‘ilishi 2011-yilning 26-27-oktabr kunlari Pekin shahrida, II yig‘ilishi 2013-yil 30-oktabrda Toshkent shahrida o‘tkazildi. Qo‘mita doirasida hamkorlikning turlisohalari bo‘yicha 7 ta kichik qo‘mitalar tashkiletildi.O‘zbek-xitoy mamlakatlari munosabatlari rivojining muhim bosqichi bo‘lib 2012-yil 5-7-iyun kunlari Xitoyga amalga oshirilgan O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimovning rasmiy tashrifi xizmat qildi va tomonlar umumiy

qiymati 5,3 milliard AQSh dollariga teng 45 bitim va shartnomalarni imzolashdi O‘zbekiston va Xitoy strategik sheriklik to‘g‘risidagi Qo‘shma Deklaratsiyani kelishib olindi.

O‘zbekiston va Xitoy Xalq Respublikasi bilan strategik hamkorlikni mustahkamlash, teng huquqlilik tamoyillariga asoslangan davlarlararo munosabatlarning ustuvor yo‘nalishlari keng savdo-iqtisodiy, investitsion va moliyaviy hamkorlikni kengaytirishni o‘zaro manfaatdorlik va sifatida ko‘radi.

2013-yilning mart oyida ushbu park “Jizzax” maxsus industrial zonasi sifatida tashkil etildi va u Sirdaryo viloyatida o‘z filialiga ega bo‘ladi.Bir qator Xitoy kompaniyalari respublikamiz hududida uglevodorod konlarini qidirish va qazish ishlarida faol ishtirok etmoqda. O‘zbekiston «O‘zbekiston-Xitoy» gaz quvuri va «Xitoy – Qirg‘iziston – O‘zbekiston» temiryo‘li qurilishini qo‘llab-quvvatlaydi.Respublikamizda Xitoy kapitali ishtirokidagi 540 ta korxona ish yuritmoqda. Ularning 80 tasi 100 foiz Xitoy sarmoyasi asosida tashkil etilgan. Mamlakatimizda Xitoyning 73 kompaniyasi va kolatxonalari ishlab turibdi.Rossiya-O‘zbekiston o‘rtasida strategik sheriklik va ittifoqchilik munosabatlarini, ko‘p qirrali, shu jumladan, moliyaviy sohada amalga oshirilayotgan ishlar moliya, soliq va bojxona organlarini modernizatsiya qilish, byudjetni rejalashtirish, mahalliy byudjetlar mutanosibligiga erishish, moliyaviy nazorat bo‘yicha samarali mexanizmlarni takomillashtirish va boshqa yo‘nalishlar bo‘yicha ilg‘or tajriba, texnologiyalar va bilimlarni jalb etish masalalariga alohida e’tibor qaratish, qo‘shma loyihalarni moliyalashtirish, Rossiyaning etakchi ta’lim muassasalari negizida soha uchun yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash borasida hamkorlik imkoniyatlari kengaymoqda.

Prezident Shavkat Mirziyoev tashabbusi bilan chegaralardan o‘tishda “yashil yo‘lak” tashkil etilgani natijasida O‘zbekiston meva-sabzavotlarini Rossiyaga etkazib berish qariyb 36 foizga oshgani, Rossiyaning etakchi kompaniyalari ishtirokida yirik investitsiya loyihalari amalga oshirilayotgani davlatlar o‘rtasidagi savdo-sotiq munosabatlarining yanada yaxshilanayotganidan dalolat beradi. - Birgina “Lukoyl” kompaniyasi O‘zbekistonga 7 milliard dollar investitsiya kiritgani, Qandim gazini qayta ishlash majmuasi ishga tushirilgani, “Rosatom” Atom energiyasi bo‘yicha davlat korporatsiyasi bilan energetika sohasida sheriklik va ilmiy-texnikaviy hamkorlikni yanada rivojlantirish bo‘yicha ham alohida o‘rin tutadi. Hozirda Rossiya - O‘zbekiston o‘rtasida erkin savdo tartibi amal qilmoqda. Buning natijasida ikki davlat o‘rtasidagi tovar ayirboshlash hajmi 30 foizga o‘sgan. Ikki davlat rahbarlari o‘rtasida o‘tkazilgan muzokaralarda tovar ayirboshlash hajmini oshirish va nomenklaturasini diversifikatsiya qilish, ishlab chiqarish korxonalari o‘rtasidagi kooperatsiyani rivojlantirish, transport va energetika sohalarida o‘zaro hamkorlikni mustahkamlash masalalari muhokama qilingan. Mavzu doirasidagi ikki davlat o‘rtasidagi strategik sheriklik masalalarining yangi bosqichga o‘tganligi o‘rganilganda davlat rahbarlari

tashrif doirasida umumiy qiymati 25 milliard dollar bo‘lgan savdo-iqtisodiy va investitsiyaviy hujjatlar imzolangan. SHuningdek, ikki mamlakat hukumatlari o‘rtasida 2019-2024 yillarda iqtisodiy hamkorlik dasturining qabul qilinishi ham muhim ahamiyat kasb etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Саидакбаров Х.Х., Саидова Д. Н. Направления развития сельского хозяйства в Республике Узбекистан 2014.2-190С

2.Asanov G.R Nabixonov M. Safarov I. O‘zbekistonning iqtisodiy ijtimoiy jog‘rofiyasi T:O‘qituvchi 1994.

3.Boden J Metodolegkogo poznaniya istorii. M.:Nauka 2020 212 b

4.Tursunov E. Vneshneekonomicheskiy svyazai Uzbekistan vipolnil. T. 2021

BUXORO DESTINATSIYASIDAGI TUROPERATORLAR FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING YO‘LLARI

Ashurova Maftuna Sharifovna
Buxoro davlat universiteti, turizm (faoliyat turlari bo‘yicha)
mutaxassisligining 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Turizm sohasidagi pandemiyadan keyingi inqiroz sharoitida turizm tashkilotlarining moliyaviy barqarorligini ta’minlash eng muhim vazifa hisoblanadi. Buxoro mintaqasining turizm sanoati iqtisodiyotning istiqbolli va jadal rivojlanayotgan tarmoqlaridan biriga aylanmoqda, lekin ayni paytda u muayyan qiyinchiliklarni boshdan kechirmoqda. Taklif etilayotgan qator chora-tadbirlarni amalga oshirish natijasida turizm industriyasi korxonalarining moliyaviy barqarorligi ko‘rsatkichlari sezilarli darajada yaxshilanishi mumkin, bu esa o‘z navbatida turizm industriyasining rivojlanishiga ham, mintaqa iqtisodiyotiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: turoperator, turistik salohiyat, turistik mahsulot, turistik xizmatlar, Buxoro turistik destinasiyasi.

Buxoro azaldan dunyoning turli burchaklaridan o‘zining tarixiy, madaniy turistik resurslari bilan turistlarni jalb qiluvchi destinasiyalarga boy mintaqa sanalgan. Buxoro destinasiyalari turistik operatorlar faoliyatini rivojlantirish uchun quyidagi ishlarni amalga oshirilsa maqsadga muvofiq bo‘lar edi:

- viloyatning malakali ishchi kuchi va ilmiy salohiyatini shakllantirish, ya’ni. turizm uchun kadrlar tayyorlashning uch bosqichli tizimini joriy etish: ilmiy salohiyatni shakllantirish (aspirantura); turizm menejerlarini tayyorlash (oliy ta’lim); o‘quv yo‘riqnomalari, tarjimonlar, gidlar (o‘rta kasb-hunar ta’limi);
- turizm xizmatlarining yuqori narxini qoplaydigan noyob turistik mahsulotlarni taklif etish;
- sayyohlik loyihalarini moliyalashtirish, turizm sohasidagi qonunchilik bazasini yaratish, turizmni boshqarishning dasturiy-maqsadli usullarini yaratish orqali turizmni mintaqaviy darajada faol qo‘llab-quvvatlash;
- mintaqaviy turizmning ichki tizimini rivojlantirish va mahalliy aholini jalb qilish orqali turistlar oqimini ko‘paytirish;
- ekologik va ekstremal turizm turlarini rivojlantirish, shuningdek, Buxoro viloyatini turizmning qishki turlariga yo‘naltirish asosida mintaqaviy turizmning zamonaviy tizimini shakllantirish uchun tabiiy va rekreatsion salohiyatdan foydalanish;
- mintaqaga qo‘shimcha turistlarni jalb qilish uchun turizmning qo‘shimcha turlaridan (masalan, ovchilik, rafting va boshqalar) foydalanish, shuningdek,

turizmning ko‘p yo‘nalishli turlari (masalan, ovchilik) bilan xizmatlarning turistik paketlarini shakllantirish;

- viloyatga sayyohlar oqimini ko‘paytirish maqsadida xususiy va davlat investitsiyalarini jalb qilish asosida zamonaviy mehmondo‘stlik sanoati va turizmning moddiy bazasini shakllantirish;
- xizmatlar sifatini oshirish, turizmning noyob turlarini taklif etish, shuningdek, viza va bojxona rasmiyatchiligini soddalashtirish orqali chet ellik sayyohlarni hududga jalb etish;
- boshqa hududlarga nisbatan raqobatdosh ustunliklarni mustahkamlash maqsadida “Turoperatorlar uyushmasi”ni tashkil etish;
- Buxoro viloyatini "ekologik toza mintaqa" sifatida joylashtirish;
- qonunchilik bazasini ishlab chiqish, turoperatorlarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, Muvofiqlashtiruvchi kengashlarni tashkil etish orqali hududda faol turizm siyosatini shakllantirish;
- bozor segmentatsiyasining rolini oshirish (yangi ichki hududiy turizm segmentlarining paydo bo‘lishi, sayohat masofalarining ko‘payishi, dam olish shakllarining xilma-xilligi, tashkil etilgan turizm makonida turizmni rivojlantirishning diversifikatsiyasini oshirish va boshqalar);
- turizm va monopollashtirish jarayonlarida faoliyatni muvofiqlashtirish rolini oshirish (gorizontal integratsiyani kuchaytirish, ya’ni yirik firmalarning o‘rta va kichik biznes bilan hamkorlikni o‘sishi, strategik turizm ittifoqlarini yaratish orqali vertikal integratsiya va boshqalar);
- rivojlangan turizm mahsulotlarini targ‘ib qilish, reklama qilish va sotishda ommaviy axborot vositalari va jamoatchilik bilan aloqalar rolini oshirish;
- turizmda kadrlar rolini oshirish (xodimlar sonini ko‘paytirish, kasbiy malaka tuzilmasini ishlab chiqish, kasbiy tayyorgarlikning ahamiyatini oshirish, mehnatni tashkil etishni takomillashtirish va boshqalar);
- xususiy turizm biznesining rolini oshirish (bozorda cheklangan miqdordagi yirik transmilliy operatorlar va katta miqdordagi kichik biznes sub’ektlari faoliyat yuritishi uchun shart-sharoitlar yaratish, professional marketing asosida turistik mahsulotlarni samarali sotish, bu esa xodimlarni malakasini oshirish zaruriyatini keltirib chiqaradi);
- zamonaviy axborot texnologiyalari (Internet va boshqalar) orqali hududda mavjud turistik mahsulotlar haqidagi ma’lumotlarni tarqatish.

Turizm xizmatlarini ilgari surishning eng samarali vositasi onlayn vositalardir. Shu bilan birga, ma’lumotlilik, ishonchlilik va jozibali rasm marketing va reklama xabarlari uchun eng yaxshi mezon bo‘lib qolmoqda. Nemis sayyohlari turistik marshrutni tanlashda asosan ma’lumot beruvchi reklamalarga (51%), jozibali rasmli reklamalarga (48%) va kamroq darajada foydali sharhlarni o‘z ichiga olgan

reklamalarga (32%) ishonadilar[1]. Nemislarning 49% boshqa sayohatchilarning onlayn sayohat tavsiyalariga ishonishadi[2].

Shunga muvofiq tarzda Buxoro destinasiyalarida faoliyat yuritayotgan turoperatorlar faoliyatini rivojlantirish uchun quyidagilarni amalga oshirsa maqsadga muvofiq bo‘lar edi:

- potentsial sheriklar va biznes mijozlarni turmahsulotlariga qiziqtirish, potentsial mijozlar bilan aloqa o‘rnatish uchun sanoat forumlari saytlarida ko‘rgazma tadbirlarida ishtirok etish;

- turoperatorlar hamkorlar, yetkazib beruvchilar, mijozlar topishlari mumkin bo‘lgan sanoat biznes birlashmalari bilan hamkorlik qilishi;

- turizmning turli sohalarida qo‘shma mahsulotlar yaratish;

- turizm sohasida xalqaro standartlarni joriy etishda yordam olishi;

- onlayn reklama uchun mashhur raqamli platformalardan foydalanish;

- turmahsulotning reklama qilish mazmuniga e’tibor berishi. Turistik mahsulot reklamasi ishonchli va to‘liq ma’lumotni (masalan, ekskursiyaning narxi, davomiyligi, attraksionning shahardan uzoqligi haqida) o‘z ichiga olishi hamda 3-4 tildagi rang-barang fotosuratlar va videoroliklar bilan birga bo‘lishi kerak;

- o‘zlarining rasmiy veb-sahifalarida, ijtimoiy tarmoqlarda yashash imkoniyatlari va shartlari (narxini ko‘rsatgan holda), ovqatlanish (masalan, restoranning mavjudligi va hajmi), qo‘shimcha xizmatlar haqida ma’lumot berish;

- noyob axborot mahsulotini yaratish, masalan, Buxoro destinasiyalariga tashriflar taqvimi, sayohatchilar uchun tematik amaliy qo‘llanmalar va boshqalar yaratish kabi tadbirlar.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasida turizmning rivojlanishi muvaffaqiyatini bevosita davlat yordamiga bog‘liq. Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash kerakki, Buxoro destinasiyalarida turizm jadal rivojlanmoqda. Turizm faoliyatining barcha sohalarida taklif doirasini kengaytirish va uning ixtisoslashuvini chuqurlashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. https://info.advertising.expedia.com/hubfs/2018_LP_ASSETS/images/Rebrand-018/European_Travel_Trends_2017_LookInside3.png

2. https://ftnnews.com/tours/41207-german-travel-trends-2020-2021https://www.thedubrovniktimes.com/news/croatia/item/10847-trends-of-german-travellers-in-2021-safety-and-hygiene-measures-are-basic-prerequisites-for-travel

SCRIBING - KELAJAK TEXNOLOGIYASI

Siddiqov I.M.
Qo‘qon davlat pedagogika instituti dotsenti, t.f.n.

Annotatsiya. Maqolada interaktiv vizual aloqani ta’minlashning innovatsion usuli - scribing texnologiyasi, uni yaratish qoidalari va undan o‘qitish jarayonida foydalanish haqida fikr yuritiladi. Skribing texnologiyasi - bu asosiy g‘oyani ochib beradigan oddiy chizmalar yordamida nazariy materialni tushuntirish jarayonidir. O‘qitishda skribingdan foydalanish qisqa vaqt ichida o‘quv materialini idrok etish uchun qulay shaklda taqdim etish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: scribing, scribing texnologiyasi, skript, vizuallashtirish, kompozitsiya, VideoScribe.

Annotatsия. V state rassmatrivaetsя innovatsionnыy sposob obespecheniя interaktivnoy vizualnoy kommunikatsii - texnologiя scribing, pravila yee sozdaniя i ispolzovanie v protsesse obucheniя. Texnologiя zachistki-eto protsess ob’яsneniя teoreticheskogo materiala s pomoщyu prostыx risunkov, raskrыvayuщix osnovnuyu ideyu. Ispolzovanie skribinga v obuchenii pozvolяet v korotkie sroki predstavit uchebnыy material v udobnoy dlя vospriяtiя forme.

Klyuchevыe slova: skraybing, texnologiя skraybing, skript, vizualizatsiя, kompozitsiя, VideoScribe.

Annotation. The article discusses an innovative way of providing interactive visual communication - scribing technology, the rules for its creation and use in the learning process. Stripping technology is the process of explaining theoretical material using simple drawings that reveal the basic idea. The use of screening in training allows you to present the training material in a convenient form in a short time.

Keywords: scribing, scribing technology, script, visualization, composition, VideoScribe.

Bugungi kunda ta’lim sohasida yangi xorijiy so‘zlar paydo bo‘ldi: "scribing", "skrayber", "scrib-taqdimot". Xo‘sh, bu nima?

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, yangi materialni o‘rganish har doim ham oson va sodda emas. Monoton, odatiy dars o‘quvchida qiziqish uyg‘otmaydi va o‘quv materialini o‘zlashtirish darajasini pasaytiradi. O‘quvchilar hisobot yoki insho yozishga rasmiy ravishda murojaat qilishadi, shunchaki internetdan nusxa ko‘chirishadi, shu bilan birga uni o‘qishni ham unutishadi, matnni formatlash va havolalarni o‘chirish haqida gapirmasa ham bo‘ladi.

Darslarga bo‘lgan bunday munosabatni osongina o‘zgartirish mumkin. Hisobot yoki nutq yorqin va g‘ayrioddiy bo‘lishi uchun ularni scribing texnikasi yordamida

amalga oshirish lozim. Buning uchun zamonaviy talaba hamma narsaga ega: planshet, telefon, kamera, fotoapparat. Ba’zan talabalar nafaqat kerakli ma’lumotlarni qanday topish, balki uni tahlil qilishni va ushbu tahlil asosida o‘zlarining noyob chiqishlarini yaratishni ham xohlashadi.

XXI asr yuqori kompyuter texnologiyalari asri deb ataladi. Axborot va axborot jarayonlari inson hayotining eng muhim tarkibiy qismiga aylandi. Yangi vaqt yangi talablarni belgilaydi. Zamonaviy talaba bilimlarni muvaffaqiyatli egallashi uchun nima kerak? Minimal xarajatlar, maksimal natija. Bunda scribing bizga yordam beradi [1]. Aynan u ma’lumotni boshqa ko‘plab taqdimotlarga qaraganda samaraliroq o‘zlashtirishga imkon beradi va zerikarli va uzoq muddatli tushuntirishlarni muvaffaqiyatli almashtiradi. Scribing o‘quvchilarga kelajakda ularning tayanchiga aylanadigan fazilatlarni egallashga yordam beradi - bu mantiqiy, majoziy, ijodiy fikrlash, jamoada samarali ishlash, tezkor, amaliy qarorlar qabul qilish qobiliyati.

Sinfda skribingdan foydalanish o‘quvchilarga mavhum tushunchalarni vizual ravishda taqdim etishga, ko‘rgan materiallarini suratga olishga va keyin ko‘paytirishga yordam beradi. Shunday qilib, o‘rganilayotgan materialning asosiy nuqtalarini sifatli assimilyatsiya qilish mavjud. Vizuallashtirish olingan ma’lumotlarni ma’lum bir hodisa yoki ob’ekt haqida yaxlit rasmga bog‘lashga imkon beradi. Bundan tashqari, skriptni yaratishda talabalar tanqidiy va majoziy fikrlashni rivojlantiradilar.

Olimlar inson miyasi **80%** dan ortiq ma’lumotni vizual ravishda qabul qilishini isbotlashgan. Shu bilan birga, darslardan uch kun o‘tgach, odamlar eshitganlarning **10** foizini, ko‘rganlarining **35** foizini eslay oladilar, ammo taqdimot mazmunining **65** foizini vizual tasvirlar bilan qo‘llab - quvvatlanadigan og‘zaki hikoya shaklida ijro etishlari mumkin. Shuning uchun, bugungi kunda ma’ruzalar paytida asosan Power Point formatidagi taqdimotlar qo‘llaniladi.

Zamonaviy texnologiyalar shiddat bilan o‘zgarib bormoqda, endi Power Point zerikarli, qiziqmas bo‘lib qoldi, e’tiborni jalb qilishni to‘xtatdi va odamlar yangi, zamonaviy narsalarni xohlashdi. Shunday qilib, skribing asta-sekin biznes muhitidan olingan maktab hayotiga kira boshladi.

Scribing uzoq ildizlarga ega: u ma’lumotni eslab qolish va o‘zlashtirish qulayligi uchun maktab mavzularini jadvallar, diagrammalar-grafikalar shaklida taqdim etadigan mos yozuvlar sxemalari va eslatmalaridan kelib chiqadi. Skrayberlar shunchaki oldinga siljishdi, chunki skrayb taqdimoti shunchaki diagrammalar va diagrammalardan iborat emas, balki nutqning asosiy tushunchalarini aks ettiruvchi rasm-piktogrammalardan iborat.

Scribing (inglizcha "scribe" dan – eskizlar yoki chizmalar chizish) – bu ingliz rassomi Endryu Park tomonidan ilmiy bilimlarni ommalashtirishga bag‘ishlangan ingliz tashkiloti uchun ixtiro qilingan eng yangi taqdimot texnikasi. Ma’ruzachining nutqi oq doskadagi (yoki qog‘oz varag‘idagi) chizmalar bilan flomaster yordamida

tasvirlangan. Biz eshitganimizda va taxminan bir xil narsani ko‘rganimizda, "parallel ta’qib qilish effekti" paydo bo‘ladi, grafik qator esa audio ketma-ketlikning asosiy nuqtalarida qayd etiladi.

Scribing yaratish qoidalari[2]:

1. Mavzuni tanlang (yangi materialni o‘rganayotganda yoki uy vazifasini tayyorlashda).
2. Jamoa yarating (4 kishidan oshmasligi maqsadga muvofiq).
3. Ma’lumotni qidirish va tahlil qilish (mavzu bo‘yicha ma’lumotni turli manbalardan topish afzalroq).
4. Vizuallashtirish, umumiy kompozitsiya (tezislar va so‘zlarni rasmlarga tarjima qilish).
5. Sinf oldida nutq (nutq matnini tayyorlang).
6. Chizish (doskada yoki qog‘oz varag‘ida grafik rasm chizish).
7. Videoni qayta ishlash va matnni sozlash (mavjud qurilmalar yordamida videoni suratga olish).
8. Ovoz yozish (eng oddiy "ovoz yozish"dasturida ovoz yozish).
9. Video va ko‘rinishni qayta ishlash (video ketma-ketligini ovoz bilan ulang).
10. Loyihani taqdim eting.

Scribing turlari[3].

An’anaviy ravishda barcha scribinglarni bir necha turga bo‘lish mumkin:

1. Chizilgan scribing. Bu scribingning klassik versiyasi. Odamning qo‘li ramkada rasmlar, diagrammalar chizadi, kalit so‘zlarni ekrandan tashqarida eshitiladigan matn bilan parallel ravishda yozadi. Ovozli aktyorlik va rasm chizish o‘z vaqtida bir-biriga mos kelishi uchun videoni yaratishda rasm chizish jarayoni 2-4 marta tezlashadi va montaj qilinadi.

Kerakli vositalar va materiallar:

- marker bilan chizish uchun taqdimot taxtasi yoki A4, A3 qog‘oz varaqlari;
- markerlar, rangli qalamlar,bo‘yoqlar ;
- videokamera yoki video suratga olish rejimiga ega kamera;
- ovoz yozish uchun mikrofon ;
- audio yozish va videoni tahrirlash uchun kompyuter dasturlari.

2. Scribing - bu dastur. Tayyor rasmlar ovozli matnga mos keladigan qog‘oz varag‘iga yoki ramkadagi boshqa har qanday fonga yotqizilgan (yopishtirilgan).

Kerakli vositalar va materiallar:

- qog‘oz varaqlari yoki boshqa har qanday fon;
- rasmlar to‘plami - ilovalar;
- videokamera yoki video suratga olish rejimiga ega kamera;
- ovoz yozish uchun mikrofon ;
- audio yozish va videoni tahrirlash uchun kompyuter dasturlari.

3. Scribing magnitdir. Bu applikatsiyaga o‘xshaydi, yagona farq shundaki, tayyor tasvirlar taqdimot magnit taxtasiga magnitlar bilan biriktirilgan.

Kerakli vositalar va materiallar:

- taqdimot magnit taxtasi ;
- tayyor rasmlar to‘plami, magnitlar;
- videokamera yoki video suratga olish rejimiga ega kamera;
- ovoz yozish uchun mikrofon ;
- audio yozish va videoni tahrirlash uchun kompyuter dasturlari.

4. Scribing kompyuter. Kompyuter skriptini yaratishda maxsus dasturlar va onlayn xizmatlardan foydalaniladi.

Eng oddiy scribing hatto Power Point dasturi yordamida ham yaratilishi mumkin: bunday animatsion taqdimotda slaydlardagi rasmlar "ekrandan tashqarida" hikoyasiga muvofiq asta-sekin paydo bo‘ladi. Bunday holda, skraybingning asosiy printsipi – "parallel kuzatuv effekti" kuzatiladi.

VideoScribe - bu ingliz tilidagi dastur bo‘lib, u qanday chizishni bilmaydiganlar uchun ajoyib video skriptlarni yaratishga imkon beradi. Dastlab, dastur o‘z mazmuni bilan to‘ldirilishi kerak bo‘lgan oq tuvalni taklif qiladi. Scribingni yaratish uchun boshqa kompyuter dasturlari mavjud[4].

Kerakli vositalar va materiallar:

- ovoz yozish uchun mikrofon (agar kerak bo‘lsa);
- audio yozish uchun kompyuter dasturi (agar kerak bo‘lsa).

Ushbu texnologiyaning ijobiy va salbiy tomonlari.

Salbiy tomonlari:

1. Stsenariyni yozishda qiyinchilik.
2. Diagrammalar, grafikalar, shakllarni chizish bo‘yicha mashg‘ulotlar.
3. Ilova skriptini yaratish uchun rasmlar to‘plami.
4. Ovozli aktyorlik, filmni suratga olish va tahrirlash uchun katta vaqt xarajatlari.
5. Texnik qiyinchiliklar.

Ijobiy tomonlari:

1. Samaradorlik - qisqa vaqt ichida materialni sifatli tushuntirish mumkin.
2. Vizuallashtirishning ko‘p qirraliligi. Chizma tili hamma uchun tushunarli. Scribing ma’lum darajada universal aloqa tili sifatida ishlaydi.
3. Ma’lumotni sifatli o‘zlashtirish va taqdimotning asosiy fikrlarini eslab qolish. Og‘zaki va vizual ma’lumotlarning o‘zaro bog‘liqligi tinglangan hisobotlarni xotirada osongina tiklashga yordam beradi, chunki odatda murakkab quruq ma’lumotlar scribing tomonidan kundalik hayotda uchraydigan oddiy belgilar va narsalarga aylantiriladi.
4. Nutq davomida tinglovchilar bilan uzluksiz muloqot qilish imkoniyati.

5. Scribdan (tadbir oxirida olingan umumiy rasm) keyingi ishda olingan barcha ma’lumotlarni ko‘rib chiqish sifatida foydalanish imkoniyati.

6. Parallel ketma – ketlikning ta’siri - tovush seriyasi deyarli bir vaqtning o‘zida tasvirlar bilan tasvirlangan, bu materialning yuqori sifatli assimilyatsiyasiga yordam beradi.

7. Videoni cheksiz ko‘p marta ko‘rsatish mumkin.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, scribing kamchiliklarga qaraganda ko‘proq afzalliklarga ega undan ta’limda foydalanish istiqbollari porloq. Shuni ta’kidlash kerakki, scribing yangi axborot texnologiyasi sifatida pedagogik amaliyotda o‘z o‘rnini topa boshladi. Ushbu tajriba kengaytirilishi va ommalashtirilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления // Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер. М., 2004.

2. Эльконин Д.Б. Избранные психол. труды. Иркутск, 2002.

3. Якиманская И.С. Основные направления исследований образного мышления. Минск, 2004.

4. Siddiqov I.M., Egamnazarova S.X. O‘qituvchi faoliyatida scribing texnologiyasidan foydalanish. NamDU ilmiy axborotnomasi. 2023-yil, 1-son, 449-456 betlar.

BUXORO VILOYATINING MARKAZIY KOLLEKTORDA TUBAN SUVO‘TLARINING TARQALISHI

Jo‘rayeva Maftuna Alijonovna
Buxoro davlat universiteti Biologiya
(fan yo‘nalishlari bo‘yicha) mutaxassiligining
2- bosqich magistranti

Annotasiya: Ushbu maqolada kollektorda uchraydigan suvo‘tlarining turlari va ularning tarqalishida ekologik omillarning roli hamda suvning minerallashuv darajasi mavsumiy o‘zgarib turishi bu esa suvo‘tlarining tarqalishiga tasiri borasida fikrlar qayd qilingan.

Kalit so‘zlar: Kollektor, algoflora, suvning tiniqligi, minerallashuv, diatom suvo‘tlari

Yer yuzida aholi sonining ortib borishi bilan turli xil tabiiy tizimlarga, birinchi navbatda, turli tipdagi suv havzalariga antropogen ta’sirlar ham oshib bordi. Bu esa atrof-muhitni fizik-kimyoviy ko‘rsatkichlarining o‘zgarishiga va ekologik tizimlarning tabiiy holatini buzilishiga sabab bo‘ldi. Suv havzalarida uchraydigan ko‘plab organizmlarni yani o‘simlik va hayvonot dunyosining yashashi va ko‘payishiga ta’sir ko‘rsatdi. Ba’zi o‘simlik turlari ifloslangan suv havzalarida ham o‘sib rivojlanib ko‘paya oladi. Organic moddalarga boy bo‘lgan suvliklarda o‘sadigan o‘simlik turlari suvni mineral moddalardan tozalash xususiyatini ham namayon qiladi. Shu nuqtai nazardan bugungi kunda suv havzalarning florasini taqdiq qilish ularning ahamiyatini o‘rganib, istiqbolli turlarni ko‘paytirish mexanizmlarini ishlab chiqish ahamiyatga molik ishlar hisoblanadi.

Buxoro markaziy kollektori 1969-yil tashkil qilingan bo‘lib Buxoro viloyatining Romitan va Jondor tumanlaridan oqib o‘tadi va Zomonbobo ko‘liga olib borib kuyadi. Umumiy uzunligi 51 kmga teng. Suvning rangi tiniq bo‘lganligi tufayli bu kollektordagi suv o‘tlarining turlari boshqa tadqiqot olib borilgan kollektorlarga nisbatan ancha ko‘pligi bilan farqlanadi. Kollektorning boshlanish qismida suvning hajmi kam va tiniq bo‘lganligi sababli, u yerda suvo‘tlari va suvda o‘sadigan o‘simliklar ko‘p tarqalgan suvo‘tlarning o‘sishi, rivojlanishi va tarqalishida ekologik omillarning ham ta’siri katta. Kollektor suvlarida o‘sayotgan suvo‘tlarning tarqalishi va rivojlanishida tashqi muhitning barcha ekologik omillari yorug‘lik, suvning harorati, suvning tiniqligi, suv havzasining chuqurligi, suvning oqimini tezligi, suvda erigan organik va anorganik birikmalar, suvga tashlanadigan sanoat va maishiy xo‘jaliklarning chiqindilari, oqava suvlar ham ancha ta’sir qiladi. Ekologik omillardan quyosh nurining yorug‘ligi suvo‘tlarning rivojlanishidagi asosiy omillardan biri bo‘lib

hisoblanadi. Quyosh nurining energiyasi turli suv havzalariga birday yetib bormaydi, bunga sabab suv havzasining chuqurligi va tiniqligiga bog‘liq bo‘ladi. Quyosh nuri yorug‘ligining suv qatlamlariga qay darajada kirib borishi shu suvlarda rivojlanayotgan suvo‘tlarning tarqalishini belgilaydi. Suvning harorati suvo‘tlarining tarqalishi va rivojlanishiga, turlarining tarkibiga, ularni bir xilda bo‘lmasligiga tas’ir qiladigan asosiy omillardan biri bo‘lib hisoblanadi.

Buxoro viloyati Markaziy kolletorida ham suvo‘tlarining tarqalish yil davomida o‘zgarib turadi. Bining asosiy sabablarida biri yuqorida sanab o‘tilgan omillar hisoblanadi. Mavsum davomida kollektor suvida olingan namunalar tahlil qilib borilganda suvo‘tlarning bir necha bo‘limga ta’luqli turlari aniqlandi bunga ko‘ra:

Ko‘k-yashil suvo‘tlaridan *Oscillatoria limosa* Ag, *O.amphbia* Ag, *O.angusta* Koppe, *O.sancta* Gom, *Merismopedia glauca* Nag, *M.tenuissima* Lemm, *Microcystis muscicola* Elenk, *Anabaena bergii* Ostenf, *A.variabilis* Kutz, *Spirulina gomontiana* Geitl, *S. mojor* Kutz, *S. tenuissima* Kutz, *Phormidium ambiguum* Gom, *Ph.valderiae* Geitl, *Lyngbyna salina* Kutz, *L. limnetica* Lemm. Yashil suvo‘tlardan *Scenedesmus acuminatus* Chodat, *S.obliquus* Kutz, *S. quadrricauda* Breb, *S. acutiformis* Schroed, *Pediastrum borganum* Menegh, *Chlorella ellipsoidea* Geneck, *Chlorella ellipsoidea* Geneck, *Ch. vulgaris* Beyer, *Ankistrodesmus angustus* Bern, *A. acicularis* Korschik, *A. arcuatus* Korschik, *Ulothrix zonata* Kutz, *U.variabilis* Kutz, *Clodophora glomerata* Kutz, *Vaucheria geminate* D.C., *Closterium parvulum* Nag, *Cosmarium angulogum* Breb, *C. granatum* Breb, *Spiragira varianus* Czurd. Diatom suvo‘tlaridan *Diatoma elongatum* Ag, *D. anceps* Kirchn, *D. vulgare* Bory, *Melosera ambigua* O.Mull, *M.varians* Ag, *Cuclotella comta* Kutz, *C. operculuta* Kutz, *C. bodanica* Eulenst, *Synedra acus* Kutz, *S.capitata* Her, *S.tabulata* Kutz, *Navicula cari* Her, *N.cincta* Kutz, *Cymbella laevis* Nag, *C. turgida* Cl, *Mastogloia baltica* Grun, *M. elleptica* Cl, *M. smithii* Thw, *Cyrosigma spenceri* Cl Evglena suvo‘tlaridan *Euglena variabilis* Klebs, *E.acus* Her*Phacus alatus* Klebs, *Ph. caudatus* Hubner kabi turlar keng tarqalganligi aniqlandi.

Kollektorda tarqalgan suv o‘tlarning tahlili bilan bir qatorda suvning minerallashuv darajasi ham aniqlandi. Bunga ko‘ra minerallashuv darajasi mavsumiy xarakterga ega bo‘lib, o‘rtacha 4,5-5,0 g/l tashkil qilishi va bevosita suvo‘tlarning uchrash indekisiga ham tasir ko‘rsatishi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Anisimova O. V., Gololobova M. A. Kratkiy opredelitel rodov vodorosley. M., 2006. — 159 s.

2. Алимжанова Х, Ташпулатов Й, Ражабова М. Летний фитопланктон bacillariophyta и xanthophyta акдарьинского водохранилища среднего течения реки зарафшан // O‘Zbekiston Milliy Universiteti Xabarlari, 2019, [3/2]

3. Buriev, S.B. and Kobilov, A.M. (2019) The Region’s Aquatic Vegetation of Lake Kara-Kira Bukhara. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 9, 5-11. https://doi.org/10.5958/2249-7137.2019.00072.7

4. Muxtorovich, Q. A.., & Alijonovna, J. M.. (2022). Buxoro Shahar Kunju Qal’a Kollektoridagi Tuban Suv O‘tlar. "ONLINE - CONFERENCES&Quot; PLATFORM, 60–61. Retrieved from http://papers.online-conferences.com/index.php/titfl/article/view/1015

5. Amonovich, S. and Muxtorovich, Q. (2022) High Vegetation of Lake Ayakagitma in Bukhara Region and Their Distribution. American Journal of Plant Sciences, **13**, 1373-1380. doi: 10.4236/ajps.2022.1311093.

6. Буриев, С. Б., & Кобилов, А. М. (2019). Повышение рыбопродуктивности за счет водных растениями в озере Кара-Кыр. Вестник Хорезмской Академии Маъмуна.-Хорезм. Специальный, (2019), 12-17.

7. Давронбек Саминжонов, Муаттархон Юлдашова. Куз мавсумида катта фарғона канали альгофлорасининг таксономик ва экологик тахлили // O‘zbekiston Milliy Universiteti Xabarlari 2022, [3/1/1]

MTT TARBIYALANUVCHILARI ONGIDA TABIATDA RANGLAR JILOSI TUSHUNCHASINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Eshmurodova Aziza G‘ayrat qizi
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola rangni idrok etishni o‘rganish jarayonlari va usullari, ranglarni mo‘jizakor olamini, uning sirli jilvalarini o‘zida aks ettirib, unda ranglarning bolalar ruhiyatiga ko‘rsatadigan ta’siri, tarbiya jarayonida bolalarda ranglar vositasida ijobiy sifatlarni shakllantirish yoritib berilgan.

Tayanch so‘zlar: rang, ruhiyat, psixologik ta’sir, bolalar tarbiyasi, rangni idrok etish grafikasi,neoplazma, promaksimal rivojlanish zonasi.

Bola uchun dunyo ulkan, rang-barang, hissiyotli va eng muhimi turli ranglar kombinatsiyasi ko‘rinishida ko‘rinadi. Ota-onalar va tarbiyachilar ko‘pincha kundalik hayotning bolaga ta’sirini baholay olmaydi. Yangi odamlar, rang-barang kitoblar, ko‘p qirrali tabiat, klassik san’at asarlari. Bola juda sezgir va u atrofidagi dunyoni juda qiziquvchanlik bilan tushunadi. Shuning uchun ham bilish va ijodiy faoliyatni uyg‘unlashtirishga o‘rgatish imkoniyati mavjud.

Rang bolaning his-tuyg‘ulariga ta’sir qiladi, badiiy faoliyat jarayonida ishtirok etadi, badiiy didning shakllanishiga ta’sir qiladi.Shuning uchun ham go‘zalik va rang tushunchasi tuyg‘usini shakllantirish muhimdir.Rang estetikani rivojlantirishning asosiy tarkibiy qismidir. Bolalarni ranglarni idrok etishga o‘rgatish muammosi bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar mavjud bulib, ularda psixologik, pedagogic va uslubiy nuqtai nazardan masalalar ko‘rib chiqiladi.Bolalarning individual psixofiziologik farqlari sharoitida bolalar o‘rtasida ranglarni idrok etish va ko‘paytirishni shakllantirishning pedagogic asoslari yetarlicha o‘rganilmagan. Bu qo‘shimcha uslubiy tavsiyalardan foydalanish orqali bolalarda rang idrokini shakllantirish muammosining dolzarbligini tushuntiradi.

Rasm chizish bolalarning sevimli mashg‘ulotidir.Ular mustaqil ravishda qalam yoki bo‘yoqlarni olib, dunyoni bevosita idrok etishni faollashtiradilar.Bolalar birinchi marta atrofdagi dunyoning ko‘plab hodisalarini ko‘rishadi. Bu ularning chizilgan narsaning noqulay, ammo juda yorqin o‘ziga xos ifodasini tushuntiradi.Bu holdagi rang idroki individualdir. Bolalarning idroki kattalarnikidan farq qiladi, chunki bolalarning ko‘rish apparati to‘liq shakllanmagan, shuning uchun psixologik, fiziologik va estetik baholash aralashib, axloqiy bilan o‘zaro bog‘liq bo‘ladi.

Rang-rang tasvir tilini ifodalashning asosiy vositasi.Uni o‘zlashtirish bolaning umuman madaniyat, xususan, tasviriy sanat bilan tanishtirish jarayonining boshlanishi

hisoblanadi.Rang tili bolalar uchun shakl, chiziqlar hajmdan ko‘ra ko‘proq tushuniladi.Bola atrofdagi dunyoni, ijtimoiy me’yorlarni va madaniyatni o‘rgangan holda, ma’lum rang standartlarini o‘zlashtirilishi va ko‘rgan va qo‘l tekizadigan hamma narsani tizimga kiritishi kerak. Rang meyorlarini tanlash qanchalik anniq bo‘lsa (yashil archalar, ko‘k osmon, sariq quyosh, qizil gul va boshqalar), bola o‘sib ulg‘aygan sayin “bolalar idroki” doirasi shuncha kengayib boradi. Va aksincha ranglar kombinatsiyasining kengligini va o‘zgaruvchanligini tanlash imkoniyatini oshiradi, idrokning analizator xususiyatlarini ingichka qiladi.

Bo‘yoqlar bilan ishlash, bo‘yoq ranglarini atrof-muhit va tabiat obyektlari bilan taqqoslash, yangi rang olish uchun bo‘yoqlarni aralashtirib yangi rang olish-bular bolalar uchun yoqimli mashg‘ulotlardir.Talabalar atrofdagi dunyoning rang-barangligini shaxsiy idrok etish prizmasi bilan his eta olsalar, rasm bilan ishlash ularga ma’naviy boy bo‘lishga, tasavvurlarni rivojlantirishga va yosh rassomning dunyosini ko‘ra olish qobiliatiga ega bo‘lishga imkon beradi.

Rangni idrok etishning fiziologik jihati uchun nerv signalini hosil qiluvchi inson qorachig‘ining orqa tomonidagi ikki xil fotoretseptorlar javob beradi: tayoqchalar va konuslar. Shu bilan birga, tayoqchalar qora va oqning kontrasti nuriga sezgir, ayni paytda ko‘k, yashil, qizil ranglarni idrok etadigan konuslar rangni idrok etish uchun javobgardir.Har qanday rang uchun mas’ul bo‘lgan bir yoki ikkita konusning yuqligi rangni kurishni buzilishiga olib keladi.

Hayotning ikkinchi yilidagi bolalar tomonidan idrok etilgan birinchi xususiyat bu ob’ektning shakli, undan keyin –hajmi va faqat ikki yoshga to‘lganda rangidir.Ob’yektning shakli va rangi bo‘yicha tasniflash qobiliyati hayotning ikkinchi yilning ikkinchini yarmida ko‘pchilik bolalarda shakllanadi.Bundan tashqari, 1 yoshdan 2 yoshgacha bo‘lgan bolalar taqlid qilish qobiliyatini nomoyon etadilar, bu esa mustaqil ijodiy faoliyat uchun promaksimal rivojlanish zonasini yaratadi.Bu yoshdan boshlab bolaning shaxsiy rivojlanishida idrok rivojlanishining roli ortadi.Idrok rivojlanishining yana bir yo‘nalishi ijtimoiy ta’sirlarning natijasi bo‘lgan va nutq orqali amalga oshiriladigan har xil turdagi neoplazmalar paydo bo‘lishida ifodalanadi.Bularga geometrik figuralarning ijtimoiy idrok etuvchi standartlarini, ranglar spektirini va temprli musiqiy miqyosni o‘zlashtirish kiradi.Maktabgacha yoshdagi muhim neoplazma idrokning eng yuqori ijtimoiylashtirilgan shakli –kuzatish bo‘lib, uni amalga oshirishning muayyan usullarini shakllantirish bilan bog‘liq bo‘lib, bola kognitiv faoliyat sub’yekti sifatida harakat qila boshlashi maqsadga muvofiqdir.

Sezgi funksiyalaridagi yoshga bog‘liq o‘zgarishlar turli xil sezuvchanlik ko‘rsatkichlarining intensuiv dinamikasida ifodalanadi.Qiyosiy yosh rejasida o‘rganilgan barcha turlar uchun sezuvchanlik hayotning ushbu davrida tezlashtirilgan va bir vaqtning o‘zida sezgirlikning noteks o‘sishi, ayniqsa differentsial bilan farqlanadi.Aromatik ob’ektlarning yorqinligiga nisbatan ko‘zning o‘ziga xos sezgirligi

juda sezilarli darsajada oshadi. 16 yoshda u 6 yoshli bolalardan 2,5 barobar ko‘p. L. A. Shvartsning fikriga ko‘ra, o‘ziga xos rang sezgirligi ham yosh bilan sezilarli darajada oshadi. Birinchi sinf o‘quvchilari bilan solishtirilganda, uchinchi sinf o‘quvchilari uchun o‘rtacha 45% ga, beshinchi sinf o‘quvchilari esa 160 % ga oshadi.

Rangni idrok etish sub’ektiv bo‘lgani uchun uni psixologik va sotsiologik nuqtai nazardan o‘rganish kata qiziqish uyg‘otadi.Bizning ongimizdagi ranglar ko‘pincha hissiy holat bilan bog‘liq, xususan, qizil, to‘q sariq va sariq faollik va hayajonni uyg‘otishi mumkin, ko‘k, binafsha, kulrang-tinchlantiradi va qora-depressev holatga olib keladi.Tasviriy sanatni o‘zlashtirishning samarali yo‘llarini tanlash, shuningdek, o‘quvchilarning badiiy hunarmandchilik tizimini takomillashtirish bugungu kunda pedagog uchun muhimdir.

Tasviriy san’atning kognitiv funksiyasi va rangtasvir orqali atrofdagi dunyoni bilish mexanizmlarining ilmiy tavsifi V. P. Zinchenko, S. E. Ignatieva, A. I. Ikkonikova, N. V. Sokolnikova, B. C. Kuzina, L. G. Medvedov, N. K. Shabanova, T.Y. Shipikolova, B.P. Yusov asarlarida o‘z aksini topgan.

Sakulina rasm chizish jarayoni bolalarda predmetlarni oldingi idrok etish bilan bevosita bog‘liqligini, bu bolalarning visual idrok va g‘oyalari xususiyatlariga bevosita bog‘liqligini ifodalaydi.

Nataliya Sigareva maktabgacha yoshdagi bolalarda rang idrokni shakllantitrish-didaktik va tarbiyaviy o‘yinlardir.

Komeniskiyning so‘zlariga ko‘ra, rang estetik idrokni rivojlantirishda kata ahamiyatga ega bolalar va bola uchun ob’yektning belgilaridan biri sifatida harakat qilishi mumkin. Uning qarashlariga F. Ferebel to‘liq qo‘shilgan.

E. A.Flerinaning so‘zlariga ko‘ra, 3-4 yoshda bola ranglarni 5-6 xilini bilishi,farqlashi va nomlashi zarurati bor.

Inson hayotining ko‘p jabhalariga ta’sir ko‘rsatadigan rangni idrok etish, shaxsiyat rivojlanishining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, atrofimizdagi dunyoni to‘liqroq va kengroq bilishga, undagi estetik tamoyil rivojlantirishga imkon beradi.

Rangni idrok etishni o‘rganish jarayoni bosqichma-bosqich ketma-ket qurilgan.Birinchi bosqichda bolalarda xromatik va axromatik ranglar haqidagi g‘oyalar paydo bo‘ladi.Ikkinchi bosqichda maktabgacha yoshdagi bolalar asosiy va aralash ranglar bilan tanishadilar, issiq va sovvuq ranglar, ranglarning kontrasti haqida bilib oladilar.Uchinchi bosqichda bolalar hodisalarga, qahramonga munosabatni ifodalash, his-tuyg‘ularni, ichki holatlarni yetkazish uchun rangdan foydalanishni o‘rganadilar.Rangni idrok etishni rivojlantirishda ta’lim muommolarini hal qilishda asosiy rolni og‘zaki tushuntirishni sezilarli darajada to‘ldiradigan ko‘rgazmali material o‘ynaydi. O‘yinlar juda muhim rol o‘ynaydi, ular olingan bilimni takrorlash va

mustahkamlash vazifasini bajaradi. O‘yinlar butun guruh bilan yoki kichik guruhda o‘tkaziladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, borliqdagi narsa-hodisalar bolalar ongida akslanishi natijasida unda ma’lum bir kayfiyat uyg‘otishi, psixologik ta’sir qilishi mumkin.Shu ma’noda ranglarning turli jilvasi bolalar uni qabul qilganda mavjud hissiyot bilan sintezlashib, psixologik holatni boshqarish xususiyatiga ega. Shunday ekan, ranglarning sirli xususyatlarini anglash va ulardan oqilona foydalanish samaradorlikka erishishning muhim shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Miranova L. N. “Rang haqidagi fan” Minsk, 1984 y
2. Klar G. Luscher “Rang psixologiyasi” Peter, 1998 y
3. Frumkina R. M. “Rang, ma’no, o‘xshashlik”1984 y
4. Freeling G, Auer K.”Inson-rang-makon” Peter 1995 y
5. B. A. Shashlov “rang va rangni ko‘paytirish” 1986 y
6. http://www. San’at-granatis.uz/ma’lumot/rang/indeks.html
7. http://www.illuhin. Com/eslatmalar/rang/indeks.html

SUV RESURSLARI IFLOSLANISHI VA UNING TIRIK ORGANIZMLARIGA TA’SIRI

Omonov Doniyorbek Dilshodbek o‘g‘li
Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti asisstenti
Mamatqulova Ziyoda Ikromjon qizi
Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti talabasi
Oqilova Hilola Muhiddin qizi
Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada atrof-muhitga chiqarilayotgan kimyoviy zararli moddalarni suv resusrslariga ta’siri, turlari,ularni amalga oshish mehanizmlari,tirik organizmlarga ta’sir ko‘rsatkichlari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Ekologiya, suv resurslari, kimyoviy moddalar, SO_2, biologik xilma-xillik, texnogen omillar, iqlim o‘zgarishi.

Аннотация: В данной статье представлены воздействия химических вредных веществ, выбрасываемых в окружающую среду, на водные ресурсы, их виды, механизмы реализации, показатели воздействия на живые организмы.

Ключевые слова: Экология, водные ресурсы, химические вещества, SO_2, биологическое разнообразие, техногенные факторы, изменение климата.

Annotation: This article presents the effects of chemical harmful substances released into the environment on water resources, their types, mechanisms of their implementation, indicators of impact on living organisms.

Key words: Ecology, water resources, chemicals, SO_2, biological diversity, man-made factors, climate change.

Rivojlanib borayotgan hozirgi zamonda insoniyatning,qolaversa, barcha tirik organizmlarning rivojlanishi va o‘z populyatsiyasini saqlab qolishida suv resurslariga zararli moddalar doimiy ravishda o‘z ta’sirini ko‘rsatib keladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida 28.01.2022-yildagi PF-60-sonli farmonida ham 2022-2026-yillarda atrof-muhitni muhofaza qilish va yashil o‘simliklarni ko‘paytirish bo‘yicha quyidagi maqsadli ishlar rejalashtirilgan.

79-maqsad: Aholi salomatligi va genofondiga ziyon yetkazadigan mavjud ekologik muammolarni bartaraf etish. Atrof muhitga ta’sir xavfi yuqori daraja (I toifa)dagi obyektlarning ifloslantiruvchi manbalaridan avtomatik ravishda namunalar olish tizimini tatbiq etish.

80-maqsad: Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish, shahar va tumanlarda ekologik ahvolni yaxshilash, “Yashil makon” umummilliy loyihasini

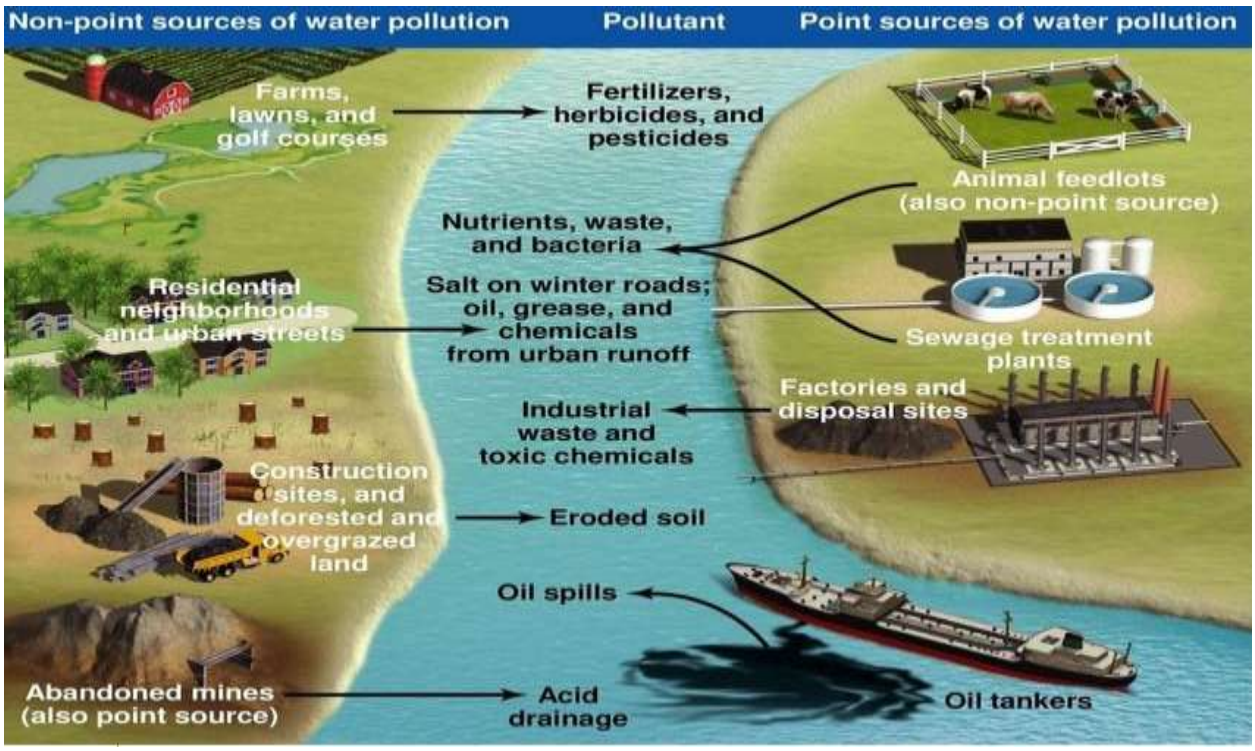
amalga oshirish. “Yashil makon” umummilliy loyihasi doirasida har yil kamida 200 million tup daraxt ekish. “Yashil makon” umummilliy loyihasi tashabbuslariga mos tarzda respublikaning 10 ta hududida aerobiologik monitoring tizimini yo‘lga qo‘yish.

Maishiy chiqindilarni yig‘ishni 100 foizga, ularni qayta ishlash darajasini 2026-yilga qadar 21 foizdan 50 foizga yetkazish.

Respublika bo‘yicha 51 ta yer usti tabiiy suv obyektlari (daryolar, kichik daryolar va tabiiy ko‘llar)ning sanitariya-muhofaza zonalari va sohil bo‘yi mintaqalarini belgilash ishlarini yakunlash.

Har yili 3,4 milliondan ortiq ifloslangan suv tufayli nobund bo‘ladi. Ko‘pincha ifloslangan suvdan kelib chiqqan diareya kasalliklari besh yoshgacha bo‘lgan bolalar o‘limining asosiy sabablaridan biri bo‘lib, har yili taxminan 525000 o‘limga olib keladi. Noto‘g‘ri sanitariya infratuzilmalari va gigiena amaliyoti ko‘plab mahalliy suv manabalarini ifloslantiradi hamda suv orqali yuqadigan kasalliklarning aksariyati ifloslangan suvni iste’mol qilish natijasida yuzaga keladi. Dunyo bo‘ylab 2 milliarddan ortiq odam hojatxonaga kirish imkoniyatiga ega amas.Har yili bolalarda 1,7 milliard diareya kasalligi qayd etiladi. Tibbiyot muassasalarining 38 %ida suv ta’minoti yetarli emas.

Sanoat ishlaridan olingan metallar va erituvchilar daryo va ko‘llarni ifloslantirishi mumkin. Ular suv hayotining ko‘plab shakllari uchun zaharli bo‘lib, ularning rivojlanishini sekinlashtirishi, bepushtlikka olib kelishi yoki hatto o‘limga olib kelishi mumkin. Pestitsidlar dehqonchilikda begona o‘tlar, hasharotlar va qo‘ziqorinlarga qarshi kurashda qo‘llaniladi. Ushbu pestitsidlarning oqishi suvning ifloslanishiga va suvdagi hayotning zaharlanishiga olib kelishi mumkin. Keyinchalik, qushlar, odamlar va boshqa hayvonlar infektsiyalangan baliqlarni iste’mol qilsalar, zaharlanishi mumkin. Neft kimyoviy ifloslantiruvchi moddalarning yana bir shakli bo‘lib, odatda kema yorilib ketganda neft to‘kilishi orqali suvni ifloslantiradi. Yog ‘to‘kilishi odatda yovvoyi tabiatga faqat mahalliy ta’sir ko‘rsatadi, lekin milyaga tarqalishi mumkin. Yog‘ ko‘plab baliqlarning o‘limiga olib kelishi va dengiz qushlarining patlariga yopishib olishi, ularning uchish qobiliyatini yo‘qotishi mumkin.

Dunyo bo‘ylab har daqiqada bir million plastik butilka sotib olinsa, har yili dunyo bo‘ylab 5 trilliongacha plastik paket ishlatiladi.

T/R	Plastik material nomi	Mahsulot nomi
1	Polietilen tereftalat (PET)	Suv idishlari, tarqatish idishlari, pechenye tovoqlari
2	Yuqori zichlikdagi polietilen (HDPE)	Shampun idishlari, sut idishlari, muzlatgichli sumkalar,muzqaymoq idishlari
3	Past zichlikdagi polietilen (LDPE)	Qopqoqlar, tovoqlar,konteynerlar, oziq-ovqat qadoqlash plyonkasi
4	Polipropilen (PP)	Mikroto‘lqinli idishlar,muzqaymoq idishlari, shisha qopqoqlari,bir martalik yuz niqoblari
5	Polistirol (PS)	Pichoqlar, laganlar, stakanlar
6	Kengaytirilgan polistirol (EPS)	Himoya qadoqlash, issiq ichimlik idishlari

Dunyo bo‘ylab har yili dunyo okeaniga 12 million tonnagacha neft oqib tushadi.Neft suv sathini yupqa plyonka bilan qoplaydi,natijada tirik organizmlar uchun zarur bo‘lgan kislorodni cheklab qo‘yadi.

Xulosa qilib aytganda, suv resurslari barcha tirik va notirik tabiat komponentlariga doimiy ravishda zarur manbadir. Barcha tirik organizmlarni asosiy

massasini suv tashkil etadi. Shuningdek, ifloslangan suv resurslari iste’mol qilish natijasida tirik organizmlarda xavfli kasalliklarni avj olishi, turlarning popolyatsiyasi kamayishi, turli xildagi nizolarni kelib chiqishi kabi muammolarni keltirib chiqarmoqda. Ushbu muammolarni xal etish bugungi kunning asosiy maqsadi bo‘lishi zarur. Suvdan foydalanishda insonlarda madaniyatni uyg‘otish, yangi ilg‘or texnikalarni joriy qilishni taqqazo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” 28.01.2022 PF-60-sonli farmoni.
2. https://www.renovablesverdes.com

OROL DENGIZI KECHA, BUGUN HAMDA ERTA MISOLIDA

Abdulloyeva Go‘zal Xidirboy qizi
Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tobora cho‘llashib borayotgan Orol dengizi hududlariga cho‘llashishga zamin bo‘luvchi geografik sabablar hamda unga qarshi kurashish choralari to‘grisida ayrim malumotlar keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Cho‘llashish,Orol dengizi, O‘rta Osiyo, BMT,xo‘jalik, Amudaryo, Sirdaryo, saksovulzorlar, sug‘orma dehqonchilik.

Orol dengizi va unda yondosh hudud O‘rta Osiyo mintaqaviy ijtimoiy ekosistemasining shimolida joylashgan. Umumiy maydoni 47 ming km2 aholi soni 3 mln kishidan ortiqroq. Sovet hokimyati yillarida ilgari ko‘chmanchi chorvachilik va sug‘oriladigan dehqonchilik mavjud bo‘lgan. Orol buyi jadal sug‘orishga asoslangan ko‘p tarmoqli qishloq xo‘jalik ishlab chiqarish o‘lkasiga aylandi. 1950 yil Orol xavfzasida 2,9 mln gektar yer sug‘orilardi. Hozirga kelib sug‘oriladigan yer maydoni 7 mln ga yetdi. Bu yerlar ittifoqda jami paxtaning 95 foizini, sholining 40 foizini, meva va uzumning uchdan dan bir qismini beradi. Orolning suv tizimi normaga yaqin bo‘lgan davrga nisbatan har yili qishloq xo‘jalik ishlab chiqarish hajmi 3,8 dan 15,8 mln gacha o‘sib bordi. Aholi tez ko‘payishiga qaramay jon boshiga daromad 1,8 marta oshdi. Orol dengizi qita ichkarisidagi suvi oqib chiqib ketmaydigan tuzli hamda dengiz va ko‘p xislatlariga ega suv havzasidir. U Qozog‘iston va O‘zbekiston Respublikalarning tropic cho‘llari tashqarisida joylashgan. Dengizga Amudaryo va Sirdaryo suv yetkazib beradi.

Dengiz suv holati bir tomondan yuqori fikr etilgan daryolarning suv keltirishi, ikinchi tomondan suv yuzasidagi bug‘lanishlar bilan yuzaga keladi. Bu holatlar iqlimiy geotektonik va antropogen omillar dengizning morfologik jihatlari bilan bog‘liq 60 yillargacha Orol dengizi nisbatan barqaror edi. Amudaryo va Sirdaryoning unga tutashuvchi suvlari (yiliga 56 km3) va yog‘in-sochin suvlari (9 km3) dengiz yuzasidan bug‘lanadigan suv hajmini 65 km3 qoplardi. Bunda suv hafzasi maydoni 67 ming km2 ni hajmi 1064 km2 ni eng chuqur joyi 69rivojlantirish uchun lqaytarilmas suv iste‟molining o‘sishi shuningdek qator yillardagi qurg‘oqchilik Orol dengiziga daryo suvlari quyilishining asta-sekin kamayishiga hatto butunlay to‘xtab qolishga olib keladi. 90 yillar boshlariga kelib dengizning sathi 38 metrgacha pasaydi, suv hajmi 400 km3 gacha kamaydi. Minerallashuv 21 gr/l ga ko‘paydi. Paxta maydonlarini sug‘orish uchun suvdan bejtartib foydalanish keyingi yillarda orol dengiziga Amudaryo va Sirdaryo suvlarining keskin qisqarishiga olib keldi. Dengiz sathi 14 metardan ziyod

pasaydi, suv maydoni 60 yillar boshlaridagiga nisbatan uchdan birga kamaydi. Suv hajmi 60 % ga kamaydi. Amudaryo va Sirdaryo quyi oqimlarida daryolari suvining sifati yomonlashdi. Iste‟molga deyarlik yaramay qoldi. Yerlari qurg‘oqlashib sho‘rlanmoqda. Ekologik sistemasi hayvonot va o‘simlik dunpyosi chuqur inqirozga uchramoqda. Sug‘oriladigan yerlarning tuproq unumdorligi pasaymoqda. Natijada odamlar salomatligi uchun xavfli ekologik va sanitar epidemiologic vaziyat vujudga kelmoqda. Hozir (1985-90) Orol dengizining qurib qolgan tubi 26 ming km2 ga cho‘zilgan. Ana shu maydondan Orol dengizining hamma tomonga million tonnaga yaqin qum va chang uchib boradi. Keyingi yillarda iqlim ancha yomonlashdi. Orol dengizining chekinishi natijasida paydo bo‘lgan qurin qaqshab yotgan yerlar shamol ko‘taradigan chang to‘zon va tuzlar o‘chog‘idir. Chang-to‘zon 200 km dan ham uzoqqa yetib boradi. Atmosferaga har yili 15 mln tonnadan 75 mln tonnagacha chang ko‘tariladi. Keyingi yillarda O‘zbekiston olimlari Orol dengizining qurigan [tubini tadbiq qildilar. Ayro faza materiallaridan keng foydalanildi, ayrosuratlarga olish o‘tkazildi. Amudaryo deltasi asosan yumshoq qumloq yer va alyuvial (daryo suzlari oqizib kelgan) jinslardan tashkil topgan, kam sho‘rlangan. Bu yerda shamol va suvdan yemirilish uyg‘unlashib, o‘nqir-cho‘nqir murakkab relf hosil qiladi. Mustahkamalangan qumloq maydonlarda ko‘p yillik o‘simliklar – saksovul, yulg‘un, to‘qay nihollari va boshqalar yaxshi rivojlanmoqda. Orolning sharqiy qismidagi 1 mln gektarli oqtepa arxepalegi tuzlar to‘planishining eng yirik manbayidir. Bu arxepelak qizilqum shimoliy sharqiy qismining davom etib kelgan past baland va ariqsimon qumlaridan shakllangan. Balandligi 10-15 metr. Orol dengizi tubining qurigan doirasi mikrorelifi qatlamlar litalogiyasi ko‘rib borishning jadalligi va yer osti suvlarinign chuqur yoki yuza joylashganligiga qarab galageo kimyoviy jarayonlarning uzoq davomli bosqichi o‘tadi.

Orol mintaqasi ijtimoiy ekologik buxronning sabablari.

1. Ko‘p suv talab qiladigan ishlab chiqarishga mo‘ljallangan rivojlantirish, joylashtirish va ularning xomashyo xarakteri.

2. Qishloq xo‘jaligi ekinlarining ekologik jihatdan asoslanmagan tuzilmalari joriy qilinishi.

3. Bir qator xollarda yerlarni kengaytirish va sug‘orish ishlari sifatida e‟tibor bermay hosildorlikni past melioratsiyalash qiyin bo‘lgan zaminlash o‘zlashtirilgan.

4. ayrim hollarda sug‘orish tizimlarini loyixalashtirish, qurish ishlari sifatsiz bajarildi.

5. sug‘orish me‟yorlari ko‘p hosildorlikka erishishni o‘ylab yetarli asoslanmagan holda belgilandi.

6. Aholi hayot kechirish sifati yaxshilashga qaratilgan butun xo‘jalik siyosiy faoliyatining ijtimoiy mo‘ljallari kuchsiz edi.

Kishlok xujaligi va sanoat ishlab chikarishi bilan boglik xoldagi nisbatan kichik xududda axoli zichligi. Shuning uchun insonning kimyolashtirish xujalik va maishiy faoliyati natijasida - atrof muxitga salbiy ta‟siri seziladi.

Suv resurslarining tankisligi undan sugorish sanoat, maishiy turmush soxalarida keng foydalanish va uning ifloslanishi. Respublika xududining bir kismi tog oraliklarida bulgani uchun tabiat - iklim xususiyatlari bilan xavfli zona xisoblanadi. Markaziy Osiyoda suv resurslaridan asossiz va nourin foydalanish natijasida Orol va Orol buyi muammosi vujudga keladi.

Yerlarning kayta sho‘rlanishi va suvning yaroksizligi kuchayib bormokda. Usimliklardan foydalanish, chorvani betartib utlatish, tabiiy manzaraga rekracion tazziik respublikadagi ekotizimlarning maxsuldorligining kamayishga olib keladi.

Orol dengizi ilgari vaktda dunyodagi katta ichki dengizlardan bari xisoblanib, undan balikchilik, ovchilik, transport rekracion maksadlarda foydalanilar edi.. Dengiz suv rejimini unga kuyiladigan Amudaryo, Sirdaryo Yer osti suvlari xamda atmosfera yoginlari tushishi yuzadan suvning buglanishi tashkil etardi. Kadimgi davrda dengiz satxining 1,5-2 m uzgarishi tabiiy iklim xususiyatlari bilan boglik bulib suvning xajmi 100-150 kub km suv satxi maydoni 4000 kv. km ni tashkil etganOrol va Orol bo‘yida sodir bo‘layotgan jadal ravishdagi cho‘llanish xodisasi dunyo tajribasida uchratilmagan. Shuning uchun ham uni miqdor va sifat jixatidan baxolashda ancha qiyinchiliklarga duch kelinmoqda. Dengiz tubini ochilishi va daryo deltalarining qurishi hisobiga cho‘l maydonlari kengaymoqda. Ochilib qolgan 4mln gektar maydon yuzasi mayday tuz zarrachalari bilan qoplanib, yangi shakildahi qum qoplamlari hosil qiladi. Shunday qilib, Markaziy Osiyo xududi qum tuz aerozollarini shamol yordamida ko‘chirib yuruvchi kuchli yangi manba vujudga keldi. Dastlabki ma‟lumotlarga ko‘ra, yiliga atmosferaga 15-75 mln. tonnagacha chang-to‘zon ko‘tarilishi mumkin.

Dengiz tubidan ko‘tarilgan chang tuz to‘zoni atmosferani ifloslanishini 5 foizdan ham orttirib bormoqda. Chang tuz to‘zonlarini atmosferaga ko‘tarilishini birinchi marta 1975 yili kosmosdan kuzatilgan. Bunday to‘zonlar yilning uch oy davomida kuzatiladi. Chang-tuz to‘zonlarining uzunligi 400 km eni esa 40 km bo‘ladi, radiusi 300 km ni tashkil etadi.

Tuzlarning yer yuziga yog‘ilishi paxtaning hosildorligi 5-15 foiz, sholining esa 3-6 foizga pasayib ketdi. Orol bo‘yida yog‘ilayotgan chang-tuz zarrachalarning umumiy miqdori o‘rtacha 52 kg ni tashkil etib, tuproq holati yomonlashuvini asosiy sababchialridan biri bo‘lib qoldi. Qoraqalpog‘iston respublikasining sug‘oriladigan maydonlari chang-tuz fraksiyalari 250 kg dan, Chomboy tumanida 500 tonnagacha boradi. Sho‘rlangan qum-to‘zonlari yiliga Orol bo‘yidagi 15 mingga yaqin yaylovlarni egallab bormoqda. G‘o‘za uchun ajratilgan maydonlar kasallik qo‘zg‘atuvchi zararkunandalar bilan zararlangan. Qishloq xo‘jalik mahsulotlarning hosili pasayib ketmoqda.

Amudaryoning yuqori oqimidagi hududlarida meliorativ holati yomonlashishi (Surxandaryo, Qashqadaryo, Buxoro, Samarqand) II kategoriyadagi yerlarning ko‘payishiga olib kelmoqda. Amudaryoning o‘rta oqimiga joylashgan Turkmanistonning suv xo‘jalik tumanlarida murakkab meliorativ holat kelib chiqmoqda. Amudaryo va Sirdaryoning quyi oqimlarida ko‘pchilik maydonlar qoniqarsiz meliorativ aholi bilan III va IV kategoriyaga mansub yerlar hisoblanadi. Sho‘rlangan, kuchli sho‘rlangan maydonlar 35-70 foizni tashkil etadi. Tuproqlarning sho‘rlanishi hisobiga qishloq xo‘jalik mahsulotlari hosili O‘zbekistonda 30 foiz, Turkmanistonda 40 foiz, Qozog‘isotnda 30-33 foiz, Tojikistonda 19 foiz, Qirg‘izistonda 20 foizga pasayib ketdi. Sho‘rlangan yerlar maydoni kundan-kunga ortib bormoqda. Qirg‘oqchilik tufayli iqlimning keskin kontinentanligi ortib ketdi. Dengiz va quruqlik o‘rtasidagi haroratni o‘zgarishi shamol tezligining ortishi suvning to‘lqinlanish xodisasini kuchayishiga olib keldi. Avvali qumlar ortiqcha namlikni yutishi hisobiga, namlikni doimo ushlab turishiga cho‘l o‘simliklarning rivojlanishiga yordam berar edi.

Kuchli sho‘rlangan yer osti suvlarining yuza joylanishi, cho‘llanish jarayonini kuchaytirmoqda. Amudaryo va Sirdaryo qirg‘oqlarining pasayishi natijasida daryoning quyi qismida suv toshqinlarini kamaytirib yubordi. Bu o‘z navbatida to‘qay o‘simliklari maydonlarini qisqarishiga ilgari gumusga boy bo‘lgan o‘tloqlar o‘tloq botqoqli tuproqlar unumsiz, o‘tloq taqir, cho‘l, qumli o‘tloqlarga ayalanishiga olib keladi. Sut emizuvchi hayvonlar va qushlar kamayib ketdi. Qurigan maydonlar aholi uchun xavfli kasallik tarqatuvchi kemiruvchilar bilan to‘lib bormoqda. Orol buyining epidemiologik ahvoli nihoyatda og‘ir. Aholining markazlashgan suv bilan ta‟minlash 29067 foizni tashkil etadi. Aholining yarmi ifloslangan ochiq suv xafzalaridan foydalanadi. Orol dengizini saqlab qolish mumkinmi? Orol muammosining asosini uning kdengiz sifatida saqlab qolishni tashkil etadi. Shuni ta‟kidlash lozimki Orol o‘z tarixi davomida ilmiy malumotlarga qaraganda ko‘p marta o‘z shaklini o‘zgartirgani va qurib qolgani malum.

Orol dengizi dastlabki absolyut balandligini tiklash uchun 100 m3km dan ortiq suv kerak bo‘ladi. Orolni saqlab qolish haqida hozirgi vaqtda bir necha fikrlar mavjud.

1. Orolni qanday bo‘lmasin qutqarish va avvalgi holatiga qaytarish zarur.

2. Orol dengiziga sathni barqaror bir sathga saqlab bo‘lmaydi, shuning uchun uni to‘liq qurishi muqarrar.

3. Orol sathini ma‟lum bir sathda saqlab qolish mumkin va uni amalgam oshirish zarur.

Birinchi fikr 1985 – 1987 yillarda O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi a‟zolari tomonidan va boshqa qardosh respublika yozuvchilari tomonidan ko‘plab quvvatlangan. Ikkinchi fikrni ba‟zi meliorativ va elegatorlar ko‘plab quvvatlamoqdalar. Ular barcha suvni yangi yerlarni o‘zlashtirish va sug‘orishga

sarflash kerak. Dengizni qutqarib bo‘lmaydi, uning qurishi muqarrar demoqda. Uchinchi fikr Orol muammosi bilan maxsus shug‘ullangan olimlar va mutaxassislar tomonidanm ko‘tarilgan. Ular o‘z fikrlarini ushbu muammo uslubida olib brogan ko‘p yillik ilmiy izlanishlari asosida tushuntirib dengizning barcha ekologik va ijtimiy-iqtisodiy ahamiyati to‘g‘ri tahlil qilingan holda, uning sathini ma‘lum mutloq balandlikda saqlab qolish mumkinligini isbotlab berdilar.

Orol dengizi dastlabki mutloq balandlikka (53 m) ko‘tarishni iloji yo‘q.

Oliy maktablarda ekologiya ta‘limi, tabiat muxofazasi masalalarning ilmiy asoslarini chuqur va har tomonlama o‘rganishga inson faoliyati natijasida biosferada ro‘y berayotgan xodisalarning sabab va qonuniyatlarini tahlil etish maqsadlariga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Gerasimov I P ekalogicheskie problem’ v prrshloy nostoyashiy ibudushey geografii mir M Nauka 1985

2. Izrael’ Yu A ekalogiya ikontrol sostoyaniya prirodnoy sred’ M Gidrameteozdat 1984

3. Manitoring prirodnoy Srediu v basseyne Aral’kogo morya L Gidrometedizdat 1991

4. Berg L. S, Aralskoye more, SPB,1908;

5. Shuls V. L., Mashrapov R., O‘rta Osiyo gidrografiyasi, T., 1969;

6.Rafikov A. A.,Tetyu yan G. F., Snijeniye urovnya Aralskogo morya i izmeneniye prirodnix usloviy nizovyev Amudari, T., 1981;

7. Glazove kiy A. F., Aralskiy krizis, M., 1990; Akramov 3., Rafikov A. A., Proshloye, nastoyasheye i budusheye Aralskogo morya, T., 1990;

8.Xikmatov B. F., Izucheniye dinamiki elementov vodnogo balansa i mineralizatsii Aralskogomorya, Dissertatsiya na soiskaniye akademicheskoy stepeni magistra gidrologii, T., 2003.

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI NUTQ VA MULOQOT FE’LLARIDA DARAJALANISH
GRADUONYMY IN SPEECH COMMUNICATION VERBS IN UZBEK AND ENGLISH VERBS
ГРАДУОНИМИЯ ГЛАГОЛОВ РЕЧИ И ОБЩЕНИЯ В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Otaboyeva Mazmuna Raximovna
Qo‘qonDPI, Ingliz tili va adabiyoti kafedrasi o‘qituvchisi, PhD

Annotatsiya. Ushbu maqola o‘zbek va ingliz tilida nutq va muloqot fe’llarida darajalanish muammolariga bag‘ishlangan bo‘lib, unda o‘zbek tilidagi nutq fe’llari va ingliz tilidagi muloqot fe’llaridan hosil qilingan darajalanish qatorlarini chog‘ishtirilgan. Har ikki tillarda yuqoridagi keltirilgan semantik kategoriyalarga mansub leksemalarning izohlari keltirilib, ularga asoslangan holda darajalanish qatorlari hosil qilingan.

Kalit so‘zlar: graduonimiya, darajalanish qatori, nutq fe’llari, muloqot fe’llari, izohli lug‘at, sinonim.

O‘zbek tilidagi nutq fe’llari ifodalagan ma’nolarni ingliz tilidagi aloqa va muloqotni anglatuvchi fe’llar ham bildiradi. O‘zbek tilidagi nutq fe’llari faqat insonning gapirish jarayoni bilan bog‘liq harakatlarni ifodalasa, ingliz tilidagi muloqot fe’llari (communication verbs) nutq bilan bog‘liq fe’llardan tashqari, boshqa aloqa vositalarini ifodalovchi fe’llarni ham o‘z tarkibiga oladi. Masalan, *yozmoq (write), tinglamoq (listen)* kabi. Qolgan aksariyat hollarda nutq bilan bog‘liq fe’llarni ifodalaydi.

O‘zbek tili sinonimlari lug‘atida *gapirmoq* fe’lining *so‘zlamoq, so‘ylamoq* kabi sinonimlari keltirilgan bo‘lib, unda quyidagicha izohlanadi: “Bu so‘zlar *gap aytmoq, so‘z aytmoq* ma’nosini bildiradi. *Gapirmoq – so‘zlamoq, so‘ylamoq* so‘ziga nisbatan keng qo‘llanadi. S*o‘zlamoq*− kitobiy so‘z. *So‘ylamoq*− ko‘proq poeziyada qo‘llanadi”[15]. Izohlardan kelib chiqib, ushbu so‘zlarni ishlatilish ko‘lamiga ko‘ra *so‘ylamoq→so‘zlamoq→gapirmoq* tarzida darajalash mumkin.

O‘zbek tilidagi nutq fe’llari guruhiga mansub *gaplashmoq* fe’li ishtirokida darajalanish qatorlari hosil qilamiz. *Gaplashmoq* fe’liga suhbat jarayonini ifoda etuvchi *suhbatlashmoq. so‘zlashmoq*; suhbatning “qizib” ketishini ifodalovchi *chaqchaqlashmoq, gurunglashmoq, laqillashmoq, otamlashmoq, ulfatlashmoq, hasratlashmoq, dardlashmoq* kabi fe’llarni ma’nodosh qilib keltirish mumkin. Ushbu fe’llar ma’nolaridagi farqlarni aniqlash maqsadida izohli lug‘atga murojaat etamiz.

[15] Ҳожиева А. Ўзбек тили синонимларининг қисқача луғати. –Тошкент, 1963. – Б.49.

GAPLASHMOQ 1. Suhbatlashmoq; so‘zlashmoq. Nega odamlar gaplashyapti? (S.Zunnunova, “Ko‘k chiroqlar”)

2.O‘zaro kelishmoq, bitishmoq [16]

SUHBATLASHMOQ Yig‘ilishib, o‘zaro gaplashmoq, suhbat qilmoq. Suhbat qurmoq, gurunglashmoq. Fozil odam bilan suhbatlashsang, rohat qilasan.(Oybek, Tanlangan asarlar)

SO‘ZLASHMOQ 1.So‘zlamoq fl.birgalik nisbat. 2.Gapirishmoq, gaplashmoq. Notiqlar o‘n minutdan so‘zlashdi.3. Biror narsa. masala haqida o‘zaro muzakara olib bormoq, gapirishmoq, kelishmoq, bitishmoq. Ta’til to‘g‘risida direktor bilan so‘zlashib qo‘ydim[17].

CHAQCHAQLASHMOQ Xushchaqchaqlik bilan vaqt o‘tkazmoq, suhbatlashmoq.[18]

GURUNGLASHMOQ Qizg‘in suhbatlashmoq, suhbatlashib o‘tirmoq.[145]

LAQILLAMOQ 3. Bo‘lar-bo‘lmas gaplarni qilmoq, lozim bo‘lmagan gaplarni gapirmoq[19].

ULFATLASHMOQ 1. O‘rtoq yoki oshna bo‘lib qolmoq; inoqlashmoq; do‘stlashmoq. 2. Ulfatchilik qilmoq, suhbatlashmoq

OTAMLASHMOQ 1. Hasratlashmoq, yurakdagi dard-alamlarni o‘rtoqlashmoq. U (Umrzoq ota) har gal G‘ani samovarchining hujrasiga tushar, u bilan otamlashib, dardini yozib kelardi. (H.G‘ulom “Mash’al”).

2. Yozilib, miriqib, ko‘ngilli suhbat qilmoq, ulfatlashmoq. Ular mehmonlar ketgandan keyin ham allamahalgacha otamlashib o‘tirishdi. (T.Ashurov Oq ot)[20].

HASRATLASHMOQ Biror qiyinchilik, g‘am, tashvish kabilar haqida o‘zaro gaplashmoq, shunday mazmunli suhbat qurmoq; dardlashmoq[21].

DARDLASHMOQ Bir-biriga ko‘nglidagi g‘amu tashvishlarini, qayg‘uhasratini izhor qilmoq, hasratlashib ko‘ngil yozmoq, hasratlashmoq.

Yuqoridagi izohlardan *so‘zlashmoq, gaplashmoq, suhbatlashmoq* fe’llarining bildirgan ma’nolari orasida graduonimik munosabat mavjud emas, chunki ular bir ma’noni ifodalovchi leksemalar hisoblanadi. Ular darajalanish qatorida bitta pog‘onada joylashtiriladi. Izohi keltirilgan fe’llarning barchasi insonlar orasidagi muloqotni anglatib, *chaqchaqlashmoq, gurunglashmoq, laqillashmoq, otamlashmoq* kabi fe’llarda suhbatning uzoqroq davom etganligi ottenkasi mavjud. Ular yordamida

[16] Ўзбек тилининг изоҳли луғати. “Г” ҳарфи. – Б.486. www.ziyouz.com kutubxonasi.
[17] Ўзбек тилининг изоҳли луғати. “С” ҳарфи. – Б.606, 610. www.ziyouz.com kutubxonasi.
[18] Ўзбек тилининг изоҳли луғати. “Ч” ҳарфи. – Б.470. www.ziyouz.com kutubxonasi. [145] Ўзбек тилининг изоҳли луғати. “Г” ҳарфи. – Б.528. www.ziyouz.com kutubxonasi.
[19] Ўзбек тилининг изоҳли луғати. “Л” ҳарфи. – Б.492. www.ziyouz.com kutubxonasi.
[20] Ўзбек тилининг изоҳли луғати. “О” ҳарфи. – Б.153. www.ziyouz.com kutubxonasi.
[21] Ўзбек тилининг изоҳли луғати. “Х” ҳарфи. – Б.514. www.ziyouz.com kutubxonasi.

suhbatning davomiyligi asosida *so‘zlashmoq/gaplashmoq/ suhbatlashmoq → gurunglashmoq → laqillashmoq → otamlashmoq → hasratlashmoq/ dardlashmoq* kabi darajalanish qatorini tuzish mumkin.

Chaqchaqlashmoq. gurunglashmoq, otamlashmoq fe’llarida xursandchilik bilan gaplashish ma’nosi mavjud. Ular ishtirokida suhbatning “qizg‘inlashib” borishiga ko‘ra: *so‘zlashmoq/gaplashmoq/suhbatlashmoq → chaqchaqlashmoq→ gurunglashmoq→ otamlashmoq/ulfatlashmoq* graduonimik qatori hosil qilinadi. SHu o‘rinda ta’kidlash joizki, *otamlashmoq va ulfatlashmoq* so‘zlari qo‘llanilish doirasiga ko‘ra gender xususiyatga ega bo‘lib, faqat erkaklarga nisbatan ishlatiladi.

Hasratlashmoq va dardlashmoq fe’llarining izohlaridan ularda g‘amqayg‘u kabilar haqida gaplashish ma’nosi anglashiladi. Suhbat davomiyligida qayg‘u ottenkasining ortib borishiga ko‘ra ham fe’llarni darajalash mumkin: *so‘zlashmoq/gaplashmoq/suhbatlashmoq → ko‘nglini yozmoq → hasratlashmoq/ dardlashmoq.*

Gaplashmoq fe’lining suhbatlashishdan tashqari *muzokara olib bormoq, gapirishmoq, kelishmoq, bitishmoq* kabi ma’nolari hisobiga bu so‘z ishtirokida biron-bir masalani hal qilish bosqichlari ifodalasiga ko‘ra *gaplashmoq→kelishmoq→bitishmoq* graduonimik qatorini ham hosil qilish mumkin.

Ulfatlashmoq fe’li suhbatlashish, gaplashish ma’nolaridan tashqari *do‘stlashmoq, inoqlashmoq* kabi fe’llar bilan ma’no jihatdan farqlanadi va ularda “yaqinlik” belgisining kuchayib borishi asosida *tanishmoq→ do‘stlashmoq → inoqlashmoq → ulfatlashmoq* tarzidagi graduonimik munosabatlar ifodalanadi. SHu o‘rinda aytish lozimki, *ulfatlashmoq* va *otamlashmoq* fe’llari gender xususiyatiga ega bo‘lib, odatda erkaklarga nisbatan qo‘llaniladi.

Ingliz tilida *gaplashmoq* so‘zining tarjimasi sifatida *talk* so‘zini olish mumkin, uning sinonimlari bilan birga darajalanish qatori hosil qilamiz. Ushbu so‘zga ma’nodosh so‘zlarning izohlarini ham berib o‘tamiz.

TALK – speak in order to give information or express ideas or feelings – ma’lumot berish yoki fikr va tuyg‘ularini ifodalash maqsadida gaplashmoq.

Synonyms: speak, chat, chatter, gossip, prattle, babble, rattle on, blather, inf. yak, gab, jaw, chew the fat.

***speak** – say something in order to convey information or to express a feeling – ma’lumot yetkazish yoki tuyg‘ularini ifodalash maqsadida nimadir demoq; **chat** – talk in a friendly and informal way – do‘stona va norasmiy tarzda suhbatlashmoq; **chatter** – talk informally about unimportant matters – muhim bo‘lmagan masalalar haqida norasmiy ravishda suhbatlashish; **gossip** – engage in gossip engage in gossip – g‘iybat bilan band bo‘lmoq; **prattle** – talk at length in a foolish or inconsequential way – ahmoqona va*

muhim bo‘lmagan usulda suhbatini davom ettirish; ***babble*** *– talk rapidly and continuously in a foolish, excited, or incomprehensible way – ahmoqona, xursand bo‘lib yoki tushunib bo‘lmaydigan tarzda tez-tez va uzoq gapirish;* ***rattle on*** *– talk rapidly and at length, especially in an inane way – asosan behuda tez-tez va uzoq gaplashish;* ***blather*** *– talk in a long-winded way without making very much sense –*

unchalik his qilmasdan, uzoq nafasda gaplashish; ***yak*** *– talk at length about trivial or boring subjects – arzimas yoki*

zerikarli masalalar haqida uzoq gaplashish;

gab *– talk at length, typically about trivial matters – odatda arzimas*

narsalar haqida uzoq gaplashish; ***jaw*** *– talk at length; chatter – uzoq gaplashish; laqilllashish;* ***chew the fat*** *– chat in a leisurely and prolonged way*[22] *– shoshilmay va*

uzoq suhbatlashish; dildan suhbatlashish.

Keltirilgan izohlarga ko‘ra, quyidagi darajalanish qatorlari hosil

qilish mumkin:

- suhbatlashishning davomiyligiga ko‘ra: *talk/speak →prattle→jaw→*

chew the fat;

- muhim bo‘lmagan narsalar haqida suhbatlashish davomiyligiga ko‘ra:

chatter→ gossip→ prattle →babble/rattle on→ yak/gab.

Garchi muhim bo‘lmagan narsalar haqida suhbatlashish davomiyligiga ko‘ra hosil qilingan darajalanish qatorida *talk* so‘zi ishtirok etmagan bo‘lsa-da, unga ma’nodosh so‘zlar orasidan ushbu qator shakllantirildi. CHunki *talk* so‘zi ifodalagan ma’no ijobiy bo‘lib, muhim bo‘lmagan narsalar haqida yoki behuda gaplashish ma’nosida ushbu darajalanish qatoriga kiritish mumkin emas.

O‘zbek tilida ham muhim bo‘lmagan narsalar haqida suhbatlashish bo‘yicha darajalanish qatori tuziladigan bo‘lsa, *gaplashmoq* fe’lini ushbu qatorga qo‘shish unchalik ham to‘g‘ri bo‘lmaydi. CHunki bu fe’l odatda, ijobiy ma’noda qo‘llaniladi. Ushbu graduonimik qatorni quyidagicha berish mumkin: *laqillamoq→g‘iybat qilmoq→yomonlamoq.* Bu qatordagi so‘zlar asosan salbiy ma’noda qo‘llaniladi.

Ingliz tilidagi *talk* fe’lining izohlari orasidan suhbatning “qizg‘inlashib” borishiga ko‘ra darajalanish qatorini hosil qilish imkoni mavjudligini aniqlash maqsadida o‘zbek tilidagi *gurunglashmoq, chaqchaqlashmoq, otamlashmoq* fe’llarining inglizcha tarjimasini lug‘atlarda berilishini ko‘rib chiqamiz:

Gurunglashmoq – talk amicable in a friendly fashion[23]

CHaqchaqlashmoq – berilmagan; chaqchaq - merry, chaqchaq qilmoq – be merry, have fun[24].

[22] Oxford Dictionare of English and Concise Thesaurus.

[23] Бутаев Ш. Кўрсатилган луғат. – Б.796.

[24] Бутаев Ш. Кўрсатилган луғат. – Б.1010.

Otamlashmoq – to have heart-to-heart talk[25].

Yuqorida berilgan ma’lumotlarda *gurunglashmoq, chaqchaqlashmoq, otamlashmoq* fe’llarining o‘rnini bosuvchi ma’nodosh leksemalar emas, ularga ingliz tilida izohlar ham berildi. SHu sababli ingliz tilida suhbatning “qizg‘inlashib” borishiga ko‘ra darajalanish qatori tuzishning imkoni bo‘lmadi.

Talk fe’lining izohlarida o‘zbek tiliga o‘xshab suhbat davomiyligida qayg‘u ottenkasining ortib borishini ifoda etuvchi ma’nodoshlari berilmagan. SHuning uchun *dardlashmoq* va *hasratlashmoq* fe’llarining tarjimalariga e’tibor qaratamiz:

Dardlashmoq – commiserate[26].

Commiserate – express or feel sympathy or pity, sympathize – rahmdillik yoki achinishni his qilish yoki ifodalash, hamdardlik bildirish.

Yuqoridagi izohlardan ko‘rinib turibdiki, *commiserate* fe’lida gaplashish ma’nosidan ko‘ra, ko‘proq his-tuyg‘uni ifoda etishi bois, nutq fe’li emas tafakkur fe’llari guruhiga mansub. Demak, ingliz tilida ushbu leksemani o‘zbek tilidagi kabi *suhbatlashmoq, dardlashmoq, hasratlashmoq* tarzida suhbat davomiyligida qayg‘u ottenkasining ortib borishiga ko‘ra darajalanish qatoriga qo‘shish mumkin emas.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hojiyea A. O‘zbek tili sinonimlarining qisqacha lug‘ati. –Toshkent, 1963.
2. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. www.ziyouz.com kutubxonasi.
3. Oxford Dictionare of English and Concise Thesaurus
4. Orifjonova SH. O‘zbek tilida lug‘aviy graduonimiya: Filol. fan. nomz. ... diss. avtoref. – Toshkent, 1996.
5. Djumabayeva J. O‘zbek va ingliz tillarida leksik graduonimiya. Monografiya. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2014.
6. Bozorov O O‘zbek tilida darajalanish. f.f.doktori dissertatsiya. T., 1997

[25] Бутаев Ш. Кўрсатилган луғат. – Б.890.
[26] Бутаев Ш. Кўрсатилган луғат. – Б.764.

SOBIQ TUZUMNING QATAG‘ONLIK SIYOSATI: TARIX VA TAXLIL

Dilhavas To‘lanboyeva
NamDU talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada sobiq sovet tuzimining O‘zbekistondagi qatag‘onlik siyosati, bu siyosat natijasida nohaq qatag‘on qilingan yurtimizning begunoh siyosiy aboblari, milliy ziyolilari, shoir va yozuvchilari, olim va adiblari hamda ularning fojeali taqdiri haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Sobiq tuzum, sho‘rolar, Stalin, O‘zbekiston, siyosiy aboblar, milliy ziyolilar, shoirlar, yozuvchilar, mustaqillik, 31-avgust.

O‘zbekiston 70 yildan o‘rtiq sobiq sovet tuzumi davrida yashadi. Bu davr O‘zbekiston tarixining O‘zbekiston SSR davri deb ataladi (1925 – 1991-yillar).

Sobiq sovet tuzumi davrida O‘zbekistonda bir necha bor daxshatli qatag‘onlik siyosati amalga oshirilgan. Dastlab Stalin boshchiligida bu tuzum XX asr 20-yillarning oxiri – 30-yillarning boshlarida “Quloq siyosati” bilan bir qatorda “18 lar guruhi”, “inog‘omovchilik”, “qosimovchilik”, “badriddinovchilik” kabi soxta, to‘qima ishlarni uyushtirdi va xalqimizning ilg‘or fikrli, davlat lavozimlarida ishlaydigan, xalqimiz va respublika sha’nini himoya qilishga urungan bir qator insonlarini yo‘q qildi.

1937 – 1938-yillarda sovet tuzumining olib borgan qatag‘onlik siyosati natijasida yurtimizning ham bir qator rahbar kadrlari, siyosiy arboblari, ilg‘or ziyolilari ham qurbon bo‘ldi. Ular o‘qigani, o‘qishni hohlagani, bilgani, o‘z fikrini barilla ayta va yoza olgani, adolatsizlikka qarshi chiqqani uchun qatag‘on qilindi.

Sho‘ro hukumati millatning guli bo‘lgan, xalqning eng ma’rifatli vakillari bo‘lgan ziyolilarni ayovsiz qatag‘on qilgan. Hattoki shoir, yozuvchilar ozgina ozodlikni tarannum etuvchi she’rlari, asarlari uchun qamoqqa olingan, yoki qatag‘on qilingan. Yurtimizning mashhur olimlardan biri Naim Karimov bu davrlarni “Hasratli tarix” deb ataydi va quyidagilarni qayd etadi: “Mening to‘liq bo‘lmagan ro‘yxatimda otib tashlanganlarning orasida Cho‘lpon, Abdulla Qodiriy, Fitrat, Otajon Hoshimov, Ziyo Said, katta tilshunos o‘zbek olimi G‘oziolim Yunusov, Mo‘min Usmonov, Muhammad Hasanov, Qosim Sorokin, Ziya Gimadinov kabi o‘nlab insonlar bor edi. Bularning hammasi o‘zbek adabiyotining, o‘zbek madaniyatining yirik namoyandalari bo‘lgan. Ularning birortasi ustidan sud jarayoni bo‘lmagan. Besh minutning ichida so‘roq qilingan, so‘rog‘iga bergan javoblari asosida uni xalq dushmani ekanligi “isbot qilingan”. Sho‘ro hukumati har qanaqa demokratiya normalarini yig‘ishtirib qo‘yib, O‘rta Osiyoda, xususan, O‘zbekistonda olib borgan siyosatida nihoyatda vaxshiy bir

tuzumni yaratgan davlat sifatida ish ko‘rganligini va o‘zbek xalqining eng ilg‘or ziyolilarini qirib tashlaganini aytmoqchiman”[27].

Sobiq tuzumning qatag‘onchilik siyosati 1980-yillar o‘rtalarigacha davom etgan bo‘lib, bu davrgacha ko‘plab o‘zbek ziyolilari, olim, shoirlari – Abdulla Qodiriy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho‘lpon, shuningdek, Fayzulla Xo‘jayev, Turor Risqulov, Abdulla Raximboyev singari davlat arboblari, olimlar, xorijda o‘qib qaytgan A.Murodiy, S.Jabbor, S.Muhammad, F.Sherahmedov, R.Rasuliy singari agranom, genetik, tibbiy olimlar, jurnalist, pedagoglar asossiz ravishda nemis josuslari, millatchilik tashkilotini a’zolari sifatida ayblanib qatag‘on qilingan.

Buyuk jadid mutaffakirlaridan biri Abdurauf Fitrat 1938-yilning 4-oktabrida Toshkentning Bo‘zsuv anhori bo‘yida otib tashlangan. Bo‘zsuv anhori bo‘yida otib tashlanganlar orasida Abdulhamid Cho‘lpon ham bor edi. Shuningdek, Is’hoqxon To‘la Ibrat va Ashurali Zohiriylar kabi o‘z davrining yetuk fikrli ziyolilari 1937-yilda o‘limga hukm etilgan. Bu vatandoshlarimizning o‘limga hukm etilishiga sabab ularning ilg‘or g‘oyalari edi. Xususan, Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romani o‘zbek adabiyoti taraqqiyotiga o‘zining ilg‘or fikr va g‘oyalari bilan katta ta’sir ko‘rsatgan. Romanda XX asr boshlarida Turkiston o‘lkasida bo‘lib o‘tgan voqealar yorqin misollar bilan ko‘rsatib beriladi, insoniy taqdirlarga oydinlik kiritiladi. Roman ma’rifatparvarlik xususiyatiga ham ega bo‘lib, xalqqa taraqqiyot g‘oyalari yetkaziladi. Millat rivojiga to‘sqinlik qilayotgan voqealarga ishora qiladi[28].

Naim Karimovning “Qatag‘on qurbonlari va ularning adabiy-badiiy hamda publisistik merosi” kitobida ma’shum qatag‘onlik davri haqida ushbu jumlalar keltiriladi: “Bugun biz 1937 – 1938- yillarda yuragini hovuchlab yashagan xalqning uyidagi arab yozuvida bitilgan noyob bosma va qo‘lyozma asarlarini muqovasiga “Cho‘lpon”, “Abdulla Qodiriy”, “Fitrat”, “Fayzulla Xo‘jayev” singari ismlar yozilgan kitoblarni anhorlarga olib borib, sinch devorlar orasiga yashirib yoki gulhanlarda yondirib tashlaganini eslab ko‘z yoshlarimizni duv-duv to‘kamiz. Shu kitoblar bilan birga buyuk olimlarimiz va yozuvchilarimizga Alloh bergan aql-zakovat va porloq iste’dod samaralari ham yonib kul bo‘lgan”[29].

“Shahidlar xotirasi” jamg‘armasi ma’lumotlariga ko‘ra, birgina 1937-yilning sentyabr’ oyida hozirgi O‘zbekiston hududida 10700 kishi hibsga olinib, sudlangan. Ulardan 3613 nafari o‘lim jazosiga hukm qilingan, 7087 nafari esa 8 yildan 10 yilgacha bo‘lgan lagerlarda qamoqda saqlangan. Shu yilning 13-noyabridan – 28-noyabrigacha bo‘lgan davrda 1611 kishi sudlangan bo‘lsa, 1937-yil dekabr’ oyida mahkumlar soni

[27] Karimov N. Qatag’on qurbonlari. – Toshkent, 2015. – B. 164.
[28] Alimova D. Jadidchilik fenomeni. – Toshkent, 2022. – B. 242.
[29] Karimov N. Qatag’on qurbonlari va ularning abadiiy, badiiy, pulisistik merosi. – Toshkent, 2015. – B. 3.

3610 kishini tashkil etgan. Qurbonlar orasida Abdulla Qodiriy, Fitrat, Choʻlpon kabi taniqli arboblar, olim va adiblar bor edi[30].

Umuman olganda 1937 – 1953-yillarda birgina Oʻzbekiston SSR ichki ishlar xalq komissarligi (NKVD) tomonidan 100 mingdan ortiq kishi qatagʻonga uchrab, 15 ming nafari otib tashlangan. 1936 – 1940-yillarda faqat davlat arbobi va yozuvchi, shoirlar, olimlardan 5758 kishi qamoqqa olinib, ularning 4811 tasi otib tashlangan.

Sobiq ittifoqda “Xalqlar otasi”, “Xalqlar dohiysi” Stalin oʻlimidan soʻng (1953), qatagʻon qilinganlarni oqlash jarayoni boshlanadi. Oʻzbekiston boʻyicha otilgan va qamoqqa olinganlardan 40 000 nafarga yaqin kishi oqlanadi. Lekin, mustabid sovet rejimi oʻziga ma’qul kishilarnigina grajdan (fuqaro) sifatida oqlaydi. Biroq Stalin oʻlimidan soʻng ham “boshqacha fikrlovchilar” ta’qib ostiga olinadi va ularning eng oʻtkirlari doimiy ravishda qatagʻon qilib boriladi[31].

Oʻzbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan soʻng qatagʻon qilinganlarning koʻpchiligi huquqiy jihatdan oqlandi. Ularning porloq nomlari tiklandi. Qatagʻon qurbonlarini oʻrganish, ularning nomlarini abadiylashtirish maqsadida Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 1999-yil 12-mayda e’lon qilgan farmoyishi, 1999-yil 22-iyuldagi Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Vatan va xalq ozodligi yoʻlida qurbon boʻlgan fidoiylar xotirasini abadiylashtirish toʻgʻrisida” qarori qabul qilindi. “Shahidlar xotirasi” xayriya jamgʻarmasi tuzildi[32]. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2001-yil 1-mayda qabul qilgan “Qatagʻon qurbonlarini yod etish kunini belgilash toʻgʻrisida” farmoni asosida 2002-yil 31-avgust kuni Toshkent shahrining Yunusobod tumani, Boʻzsuv arigʻi yonida “Shahidlar xotirasi” yodgorlik majmuasi barpo etildi.

[30] https://uzbekiston.travel
[31] Zamonov A. O’zbekiston tarixi. – Toshkent, 2017. – B. 110.
[32] http://mustaqillik.uz

TURIZM FAOLIYATIDA RAQOBATBARDOSHLIKKA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR

Karimova Fatima Abdurasulovna
Buxoro davlat universiteti, turizm
(faoliyat turlari bo‘yicha) mutaxassisligining 2-bosqich magistranti
Telefon raqami: +998 93 458 09 94

Annotatsiya: Turizm tashkilotlarining raqobatbardoshligi mahalliy turizm iqtisodiyotiga sezilarli darajada qo‘shilishi, mintaqaviy va ma’muriy ta’sir kabi nomoddiy qadriyatlarni yaxshilashi va investorlar va mahalliy aholi uchun daromad keltirishi mumkin. Hozirgi kunda ko‘plab mamlakatlar turizm industriyasini rivojlantirishga intilmoqda, xususan, iqtisodiy rivojlanishi zaif va ekologik sharoitlari yaxshi bo‘lgan ayrim hududlar turizmni mahalliy yetakchi sanoatga aylantirdi. Turizm industriyasining raqobatbardoshligini oshirish uchun bir qancha omillar ta’sirini ko‘rish mumkin.

Kalit so‘zlar: raqobatbardoshlik omillari, ichki omillar, tashqi omillar, bevosita ta’sir muhiti, bilvosita ta’sir muhiti.

Turistik korxonaning raqobatbardoshlik darajasining o‘zgarishiga ta’sir qiluvchi va uning xizmat ko‘rsatish xo‘jalik faoliyati va jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti bilan bog‘liq bo‘lgan hodisa va jarayonlar raqobatbardoshlik omillari hisoblanadi. Iqtisodiy adabiyotlarda ularni tasniflashda turlicha yondashuvlar mavjud. Ammo asosiy tasniflash usuli - bu raqobatbardoshlik omillarining butun majmuasini korxona rahbariyati tomonidan deyarli to‘liq belgilanadigan omillarga, ya’ni ichki omillarga va korxona faoliyatidan deyarli mustaqil bo‘lgan omillarga bo‘lish, ya’ni tashqi omillar.

Ichki omillar - bu turistik korxonaning o‘z raqobatbardoshligini ta’minlash qobiliyatini belgilovchi ob’ektiv mezonlar. Ichki omillar: xizmat ko‘rsatish va texnologik salohiyat, turistik korxonaning tashkiliy tuzilmasi, ilmiy-texnik salohiyat, boshqaruv sifati, marketing faoliyati samaradorligi, strategik boshqaruv darajasi, savdo tarmog‘ini rivojlantirish, korxonaning investitsion jozibadorligi, kadrlar salohiyati.

Aynan ichki muhit omillariga ta’sir qilish orqali korxona o‘zining raqobatbardoshligini ta’minlay oladi va uni tartibga soladi.

Tashqi omillar - bu turistik korxonaga narx va narxsiz xarakteristikalar bo‘yicha yanada jozibador bo‘lgan turmahsulotlarni yaratish imkonini beruvchi ijtimoiy-iqtisodiy va tashkiliy munosabatlardir. Tashqi omillarga quyidagilar kiradi:

- davlatning qonuniy ta’siri;
- mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasi;
- bozorning asosiy xarakteristikalari;

- kapital bozorlari faoliyati samaradorligi va moliyaviy xizmatlar sifati;
- ilmiy-texnik salohiyatni rivojlantirish.

Korxonaning atrof-muhit omillariga bevosita ta’sir qilish imkoniyatlari juda cheklangan, chunki ular asosan unga nisbatan ob’ektiv harakat qiladi[4].

M.X. Meskon, M. Albert va F. Xedouri turistik korxonaning tashqi muhitini yana ikkita guruhga ajratadilar:

- bevosita ta’sir muhiti (yetkazib beruvchilar, iste’molchilar, raqobatchilar, kasaba uyushmalari, qonun chiqaruvchi va davlat organlari);
- bilvosita ta’sir muhiti (iqtisodiyot holati, ijtimoiy-madaniy omillar, fan-texnika taraqqiyoti, xalqaro voqealar).

Atrof-muhitning barcha omillarining umumiy ta’siri uning beqarorlik darajasini shakllantiradi va korxonaning barqaror ishlashi uchun samarali boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishga majbur qiladi[2].

Maykl Porter raqobatbardoshlikka ta’sir etuvchi barcha omillarni uchta yondashuv asosida tizimlashtirishni taklif qiladi. Birinchisi doirasida u korxonaning raqobatbardoshligi omillarini ishlab chiqarish omillari bilan bog‘laydi, ularni bir necha guruhlarga birlashtiradi.

1. Inson resurslari - mehnatning soni, malakasi va narxi.
2. Fizik resurslar - tabiiy resurslarning miqdori, sifati, mavjudligi va narxi (yer, suv, foydali qazilmalar, suv, o‘rmon resurslari, iqlim sharoiti, geografik joylashuvi va boshqalar).
3. Bilim resursi - turli manbalarda jamlangan, mahsulotning raqobatbardoshligiga ta’sir etuvchi ilmiy-texnikaviy va bozor ma’lumotlari majmui.
4. Pul resurslari - raqobatbardoshlikni moliyalashtirish uchun ishlatilishi mumkin bo‘lgan kapitalning miqdori va qiymati.
5. Infratuzilma - raqobat xarakteriga ta’sir qiluvchi mavjud infratuzilmaning turi va sifati hamda undan foydalanish uchun to‘lovlar (transport tizimi, aloqa tizimi, pochta aloqasi, to‘lov o‘tkazmalari, sog‘liqni saqlash va madaniyat tizimlari va boshqalar).

M.Porter tomonidan taklif qilingan korxona raqobatbardoshligi omillarini tasniflashning ikkinchi yondashuvining asosi ularning ixtisoslashuv darajasi hisoblanadi. Shunga ko‘ra, barcha omillar ikki turga bo‘linadi:

1. Umumiy omillar, jumladan, avtomobil yo‘llari tizimi, debet kapitali, oliy ma’lumotli xodimlar. Ko‘pincha ular turli sohalarda qo‘llanilishi mumkin va korxonaga cheklangan imtiyozlar beradi.
2. Ixtisoslashgan omillarga yuqori ixtisoslashgan kadrlar, aniq infratuzilma, ma’lum bilim sohalaridagi ma’lumotlar bazalari kiradi. Bu omillar korxonaning raqobatbardoshligi uchun uzoq muddatli mustahkam asos yaratadi.

M.Porterning uchinchi yondashuvi korxona raqobatbardoshligi omillarini ikki turga ajratishga asoslanadi:

1. Asosiy omillar - tabiiy resurslar, iqlim sharoiti, geografik joylashuvi.

2. Rivojlangan omillar - zamonaviy infratuzilma, yuqori malakali kadrlar va universitetlarning ilmiy-tadqiqot bo‘limlari.

Uchinchi yondashuv doirasida bo‘linish ancha shartli bo‘lib, asosiy omillar faqat ayrim tarmoqlar uchun alohida ahamiyatga ega, umuman korxonalarning raqobatbardoshligi uchun rivojlangan omillar muhimroqdir[3].

Fransuz iqtisodchilari A.Ollivier, A.Dastan va R.Ursening fikricha, korxonaning raqobatbardoshligiga quyidagi sakkiz omil ta’sir qiladi:

- korxona faoliyati asos bo‘lgan mahsulotlar tushunchasi;
- bozor yetakchilari mahsulotlarining yuqori darajasiga muvofiq ifodalangan va so‘rovlar va qiyosiy testlar orqali aniqlangan miqdor;
- mumkin bo‘lgan marjaga ega bo‘lgan mahsulotlarning narxi;
- faoliyatning tijorat usullari va vositalari nuqtai nazaridan savdo;
- o‘z va qarz mablag‘lari;
- kompaniyani doimiy mijozlar bazasi bilan ta’minlaydigan sotuvdan keyingi xizmat ko‘rsatish;
- korxonaning obro‘sini boshqarish imkonini beruvchi tashqi savdosi;
- sotishdan oldingi tayyorgarlik, bu uning nafaqat kelajakdagi iste’molchilarning ehtiyojlarini oldindan bilish, balki ularni ushbu ehtiyojlarni qondirish uchun korxonaning ajoyib imkoniyatlariga ishontirish qobiliyatini ko‘rsatadi[1].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Вютрих, Х. Конкурентоспособность глобальных предприятий. / Х. Вютрих, В. Винтер. – М., 2005. – 101 с.

2. Маркс, К. Нищета философии / К. Маркс. – 2-е изд. Том 5. – 166 с.7. https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/online-travel-market-in-europe

3. Портер, М. Конкурентная стратегия. Методика анализа отраслей и конкурентов / М. Портер. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 464 с.

4. Туризм больших чисел [Электронный ресурс] //https://www.kommersant.ru/doc/2821008 (дата обращения 23.05.2017г.)

5. Davies H., Ellis P. Porter’s competitive advantage of nations: time for the final judgement? //Journal of management studies. – 2000. –Т. 37. – №. 8. – С. 1189-1214.

PISA XALQARO BAHOLASH TOPSHIRIQLARIGA O‘XSHASH O‘QUV TOPSHIRIQLARI ASOSIDA TABIIY-ILMIY SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Meliqo‘ziyev Dadaqo‘zi Juraqo‘ziyevich
Qo‘qon DPI fizika-matematika fakulteti
Fizika va astronomiya kafedrasi o‘qituvchisi
dadaxon.xadjaev@gmail.com

Umumta’lim maktab o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy savodxonlikligini rivojlantirishda PISA xalqaro baholash dasturida qo‘llanilgan topshiriqlarga o‘xshash topshiriqlardan keng foydalanilmoqda. Topshiriqlar jamiyat, atrof-muhit, tabiat hodisalari, texnika va texnologiya, insoniyat taraqqiyoti, salomatligi, global va kundalik hayot, zamonaviy fanlarga oid vaziyatlar, holatlar, ma’lumotlar va muammolarga bog‘lagan holda ishlab chiqiladi. Pedagogikaga oid so‘nggi ilmiy-tadqiqot ishlari shundan dalolat beradiki, xalqaro baholash dasturlarining qamrovi kengayishi o‘quv jarayonida foydalaniladigan topshiriqlarga e’tiborni kuchaytirgan. PISA xalqaro baholash dasturida qo‘llanilgan topshiriqlarga o‘xshash topshiriqlarni o‘quv jarayoniga keng tatbiq qilish va shu orqali o‘quvchilar tabiiy-ilmiy savodxonliklarini shakllantirish baholash dasturida ishtirok etayotgan davlatlarning ta’lim strategiyalaridan biri hisoblanib, topshiriqlar yuzasidan bir qancha ilmiy tadqiqotlar o‘tkazilmoqda.

Umumta’lim maktabi o‘quvchilarda butun hayoti davomida turli hayotiy vaziyat, muammo va holatlar uchun yyechim topish ko‘nikmasi shakllanib boradi va bu orqali ularda ijtimoiy tajribalar ortib boradi. O‘quvchilarda tabiat hodisalarini kuzatish orqali va bu orqali tafakkur qilishi orqali tabiiy-ilmiy savodxonlik asoslari shakllanib boradi. O‘quvchilarda tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirishda maktab ta’limi, mustaqil ta’lim, oila muhiti, atrof-muhit, maktabdan tashqari ta’lim muhit katta ahamiyatga ega. O‘quvchilarda tabiiy-ilmiy savodxonlini rivojlantirish ularni kasbiy faoliyatga muvaffaqiyatli tayyorgarlik ko‘rishining ajralmas qismidir.

PISA xalqaro baholash dasturi kontseptsiyasiga muvofiq o‘quvchilarda tabiiy-ilmiy savodxonliklarni rivojlantirish milliy ta’lim tizimining o‘quv-me’yoriy hujjatlarida o‘z aksini topadi. Ma’lumki o‘quv-me’yoriy hujjatlarda egallanishi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar kompetentsiya shaklida berilmoqda. O‘quvchilarda atrof-olamni o‘rganishga ishonch tuyg‘ularini hosil qilish, tabiatdagi jarayon va hodisalarni kuzatish, tahlil qilish, tabiat hodisalarini o‘rganishda asboblar, vosita, uslublardan to‘g‘ri foydalana olish, atamalar, tushunchalar, qonuniyatlar, kattaliklarni matematik formulalar bilan ifodalay olish, fan sohasida erishilayotgan yutuqlar, ularning amaliyotga tatbiq qilish orqali o‘quvchilarning ilmiy

dunyoqarashlarini rivojlantirish, kelajakda insoniyatni fan va texnologiyalar yutuqlaridan to‘g‘ri foydalanishda fan va texnika ijodkorlariga hurmat bilan qarash, ma’naviy va madaniy merosni avaylab asrash, ularda umumbashariy madaniyat elementlarini tarbiyalashdan iborat.

O‘quvchilarda tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirish o‘quv jarayonida o‘qituvchining yo‘naltiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi vazifasini bajarishni taqozo etadi. O‘quv jarayonida o‘quvchilarda tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlanishi quyidagi talablarni bajarishni nazarda tutadi:

- o‘quvchilarning kognitiv faolligi va mustaqilligini ta’minlashni;
- o‘qishga sog‘lom, kuchli hamda ta’sirchan motivatsiyasini shakllantirish;
- o‘zini mustaqil va o‘zini o‘zi boshqaruvchi sub’ekt sifatida his etishi;
- erkin so‘zlashi va faol ishtirok etishini qo‘llab-quvvatlash.

PISA xalqaro baholash dasturi asosida o‘quvchilar tabiiy-ilmiy savodxonliklarini shakllantirishda o‘quvchilarning o‘z o‘quv faoliyatini tahlil qilish borishni, muhim hayotiy muammolarni hal etish amaliyotni o‘rganishni, o‘z faoliyati natijalari va imkoniyatlari darajasini ob’ektiv baholashni, refleksiv tafakkurni rivojlantirishi muhim ahamiyatga ega.

PISA baholash dasturida qo‘llanilgan topshiriqlar ko‘plab ilmiy-pedagogik tadqiqotlarning ob’ekti bo‘lib kelmoqda. PISA xalqaro baholash dasturi topshiriqlaridan foydalanish o‘quv-me’yoriy hujjatlar bilan belgilanib qo‘yilmoqda[33]. Bundan tashqari, ta’lim standartlari, o‘quv rejasi va dasturlarning mazmuniga bevosita dastur topshiriqlarining murakkablik darajasidagi topshiriqlarning bajarilishi zaruriy bilim, ko‘nikma, malaka va kompetentsiyalar shaklida belgilandi.

O‘quv mashg‘ulotlarining samarali tashkil etilishi topshiriqlarning o‘quv maqsadlariga mos ravishda tanlanishi, didaktik jihatdan asoslanishi va ta’lim maqsadlariga yo‘naltiruvchi didaktik vosita sifatida tanlashi o‘qituvchining professional yondashuviga bog‘liq bo‘ladi. Topshiriqlar davlat ta’lim standartida ko‘rsatilgan fanga oid va tabiiy-ilmiy savodxonliklarning shakllanishi va rivojlanishiga xizmat qiluvchi didaktik vosita vazifasini bajaradi. O‘qituvchi topshiriqlar orqali o‘quv jarayonini moslanuvchanligi va to‘liqligiga erishishi lozim.

O‘quv jarayonida foydalanadigan topshiriqlar o‘quv va nazorat topshiriqlariga bo‘linadi[34]. O‘quv topshiriqlari yangi mavzuni mustaqil yoki sinfda o‘rganish maqsadida tuziladi. O‘quvchilar o‘quv topshiriqlarini o‘zaro almashishlari va taqqoslashlari, topshiriqning echish usullarini muhokama qilishlari va yechimlarini taqqoslashlari mumkin bo‘ladi. O‘quv topshiriqlari oldindan ko‘rsatilgan usullarni o‘quvchining mustaqil qo‘llash ko‘nikmasini shakllantirish uchun qo‘llaniladi. O‘quv

[33] Kulgemeyer C. PISA tasks in comparison. Structural analysis of the natural science items from the PISA runs 2000 to 2006 // Books on Demand GmbH, 2009. – p. 3.

[34] Lethiger H. Learning and performance tasks in competence-oriented teaching // https://www.budrich-journals.de/index.php/ HiBiFo/article/ view File/10123/8722.-p.12-24

darsliklarida o‘quv topshiriqlari murakkablik darajasiga qarab belgilab qo‘yilgan. Yuqori murakkablik darajasidagi topshiriqlarning bajarilishi o‘quvchining mazkur mavzu bo‘yicha yaxshi o‘zlashtirganligini belgilaydi. Nazorat topshiriqlari orqali o‘quvchining individual savodxonligi baholanadi. Nazorat topshiriqlari ko‘p hollarda bir qancha o‘quv topshiriqlarining birlashmasidan iborat bo‘lib, ma’lum vaqtda o‘tilgan mavzularga oid bir qancha topshiriqlarni o‘z ichiga oladi. Mazkur topshiriqlarda mavzulararo topshiriqlar kamdan-kam uchraydi va asosan mavzularga oid topshiriqlardan iborat bo‘ladi. O‘quvchilar ko‘p holatda bunday topshiriqlarni chorak yakunlari yoki sinfdan sinfga ko‘chish imtihonlarida echishadi.

O‘quv jarayonida tabiiy fanlarga doir topshiriqlar tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirishning zaruriy sharti sifatida qaraladi. PISA xalqaro baholash dasturi topshiriqlari xalqaro konsortsiumning uchta xalqaro instituti testologlari tomonidan ishlab chiqiladi. Shundan so‘ng dasturda ishtirok etuvchi davlatlar milliy ekspertlarining fikrlari o‘rganiladi va tegishli o‘zgartirishlar kiritiladi. Bundan tashqari, har bir ishtirokchi davlat shu dastur topshiriqlarini milliy darajada tatbiq etish maqsadida topshiriqlar va so‘rovnomalari bilan qo‘shimcha tarzda to‘ldiradi[35].

Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkilotining (IHTT) PISA xalqaro baholash dasturi kontseptsiyasiga muvofiq tabiiy-ilmiy savodxonlik quyidagicha tavsif etilgan.

Tabiiy fanlar bo‘yicha savodxonlik	tabiiy fanlarning tasnif qiluvchi xususiyatlari va hozirgi zamondagi ahamiyatini tushunish, tabiiy bilimlarni amalda qo‘llash, tabiiy fanlarga oid muammolarni bilish, tabiiy hodisalarini tavsiflay olish, ilmiy dalillar asosida xulosa chiqara olish, tabiiy fanlarga oid g‘oyalar va ilmiy masalalarga munosabatini	1. Tabiiy -ilmiy savodxonlikka doir topshiriqlar o‘quvchilarning tabiiy jarayonlar va unga insoniyat ta’siri, uning oqibatlari haqidagi bilimlarini tekshiriladi. PISA xalqaro baholash dasturi topshiriqlari o‘quv dasturidagi fizika, kimyo, biologiya va geografiya fanlaridagi tushunchalarga asoslanadi, lekin aynan mazkur bilimlar so‘ralmaydi. O‘quvchilar kundalik hayotdagi ilmiy savollarga javob berishi uchun mazkur bilimlarni qo‘llashi talab etiladi. Ushbu topshiriqlar tabiiy fanlarning kundalik hayot, sog‘liqni saqlash, atrof-muhit, texnika va texnologiyalarda qo‘llanilishiga oid bo‘ladi. 2. Tabiiy fanlarga oid jarayonlarni o‘z

[35] Lehmann P. Aspects of the initial learning situation and learning development // https://bildungsserver.hamburg.de/contentblob/2815702/3b66049d4257501a0d44dce9b7ca449c/data/pdf-schulleistungstest-lau-5.pdf;jsessionid=41BC7B89339EDDFA1C84B4F5DA60AEE8.liveWorker2 , 1999. – p. 17.

	bildirgan holda tushuntira olish qobiliyati tushuniladi[36].	ichiga olgan topshiriqlarda o‘quvchilarning asoslab berish, interpretatsiya qilish va amalga oshirish ko‘nikmalari tekshiriladi. Bunda o‘quvchilar ilmiy savollarni tushunishi, ilmiy asoslay olishi, o‘zaro bog‘liqliklarni aniqlay olishi, xulosalarini bayon qilishi, ilmiy kontseptsiyalarni tushunishi tadqiq qilinadi. 3. Tabiiy fanlarga oid holatlarni o‘z mazmunida aks ettirgan topshiriqlarda kundalik hayotda duch keladigan, tabiiy fanlar o‘quv mashg‘ulotlari va laboratoriyalarda kam kuzatiladigan holatlarga munosabat, fikr, xulosa so‘raladi. Mazkur topshiriqlar o‘quvchilarning shaxsiy hayotida duch keladigan va yoki global qiziqishiga oid holatlar to‘g‘risida ham bo‘lishi mumkin.

1-jadval. Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkilotining tabiiy-ilmiy savodxonlik tushunchasiga berilgan tavsifi

Hozirgi kundagi o‘quv mashg‘ulotlari «axborotni yodlash va band qilishga qaratilgan bo‘lib, tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish ko‘nikmalari va boshqa malakalarni rivojlantirishga to‘sqinlik qilmoqda[37]». O‘quvchilarga o‘quv mashg‘ulotlarda ko‘p holatlarda to‘liq, kompleks topshiriq ustida emas, balki shu kompleks topshiriqning bo‘laklari yoki «qism topshiriqlari» beriladi. Aksariyat hollarda topshiriqlar o‘quvchilarni baholash maqsadidagina foydalaniladi.

PISA halqro baholash dasturi topshiriqlari o‘quv jarayonini emas, balki baholash dasturi o‘tkazilgan vaqtdagi o‘quvchining savodxonligini tekshiradi. Topshiriqlar jamiyat, atrof-muhit, tabiat hodisalari, texnika va texnologiya, insoniyat taraqqiyoti, salomatligi, global va kundalik hayot, zamonaviy fanlarga oid vaziyatlar, holatlar, ma’lumotlar va muammolarga bog‘lagan holda ishlab chiqiladi.

[36] OECD. learning for life. First results of the school performance study PISA2000//http://www.oecd.org/education/school/programmeforinternationalstudentassessmentpisa/33691612.pdf . – p. 24.

[37] Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида» 2019 йил 29 апрелдаги ПФ-5712-сон Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 29.04.2019 й., 06/19/5712/3034-сон.

PISA xalqaro baholash dasturi topshiriqlarida kontekstual ma’lumotlar keng qo‘llaniladi. O‘quvchilarda o‘qish, matematik, tabiiy-ilmiy savodxonlikni baholash maqsadida shakllantirilgan topshiriqlarda turli real vaziyatdagi jarayonlar hamda mazkur jarayonlarga tegishli bo‘lgan muammolarni hal qilish uchun o‘quvchilarga qo‘yilgan talablar keltirib o‘tilgan.

PISA xalqaro baholash dasturi kontseptsiyasida keltirilgan jarayonlar va o‘quvchilarga qo‘yilgan talablar

Jarayonlar	Shaxsga qo‘yilgan zaruriy talablar
Globallashuv	Insoniyat oldidagi burch hissining shakllanishi
Siyosiy	Faol fuqarolik pozitsiyasining shakllanishi
Iqtisodiy	Oqilona munosabati shakllangan iste’molchi bo‘lishlilik
Ijtimoiy	Ijtimoiy ongi rivojlangan faol va rivojlangan shaxs pozitsiyasini shakllanishi
Texnik, texnologik	Yangilik, qulaylikka intiluvchanlik
Atrof-muhitga bog‘liq	Resurslardan oqilona foydalanish va faol targ‘ibot qilish

2- jadval. PISA xalqaro baholash topshiriqlariga o‘xshash o‘quv topshiriqlari asosida tabiiy-ilmiy savodxonligini rivojlantirish texnologiyasi

Tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirishga doir topshiriqlarda kontekstual ma’lumotlar hal qiluvchi ahamiyaga ega bo‘lib, topshiriqni o‘quvchi tomonidan anglab yetishiga xizmat qiladi. Kontekstual ma’lumotlar xuddi real vaziyat kabi bir qancha ma’lumotlar majmuasini o‘z ichiga oladi. Barcha ma’lumotlar ham topshiriqni yyechimini topish uchun bevosita ma’lumot bermasa ham, umumiy vaziyatni baholash, shuningdek asosiy ma’lumotlarni qidirib topish uchun bilvosita yordam beradi. Tabiiy fanlarda quyidagi kontextlar keng qo‘llaniladi.

Kontekstlar	**Misollar**
Tabiiy resurslar	Neft, gaz, rangli metallar qazib olish, resurslardan oqilona foydalanish
Xavf-xatarlar	Toshqinlar, muzlarning erishi, qurg‘oqchilik
Salomatlik va kasalliklar	Epidemiya, pandemiya, to‘yib ovqat yemaslik
Atrof-muhit	Cho‘llashish, biologik turfa xillik, yo‘qolib borayotgan o‘simlik va xayvonot olami
Ilm-fan va texnologiyalar sohasidagi yangi bilimlar	Sun’iy intelekt, virtual laboratoriyalar

3.Jadval. Tabiiy fanlarda qo‘llaniladigan kontekstlar va ularga doir misollar

Mazkur kontekstlardan foydalanish topshiriqlar mazmunini o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirilishiga, ularni kognitiv faollashtirishga xizmat qiladi. PISA xalqaro baholash dasturida tabiiy-ilmiy savodxonlikni baholashda o‘quvchilardan quyidagi topshiriqlarni bajarish talab etiladi:

- ilmiy matnlarni o‘qish;
- grafik, rasmli, eskizli topshiriqlarni talqin qilish;
- ma’lumotlardan xulosa chiqarish;
- aqliy modellarni yaratish;
- tezislarni asoslash, gipotezalar tuzish va qarama-qarshilikni taqqoslash;
- muammolarni maqsadli verbalizatsiya qilish, biror pozitsiyani egallab, faktlarni baholash.

PISA xalqaro baholash dasturi topshiriqlari o‘z navbatida ishtirokchi davlatlarda «topshiriqlar ishlab chiqish » an’anasini boshlab berdi. «Topshiriqlar an’anasi» tushunchasi deganda o‘quv mashg‘ulotida topshiriqlarni maqsadli va maqbul ravishda qo‘llash tushuniladi[38].

C.Aufschnaiter «topshiriqlarning o‘quv mashg‘ulotida tizimli qo‘llash optimal o‘quv jarayoniga hal qiluvchi ta’sir»ga ega ekanligini ta’kidlaydi hamda o‘z mulohazalarini davom ettirib «topshiriqlar an’anasi»ni rivojlanishiga yana bir muhim omil bu o‘quvchilarning mustaqil tushuntirib berish ko‘nikmalarini rivojlantirishdan iborat ekanligini bayon qiladi[39]. Topshiriqlarda o‘quvchilarga taqdim qilinadigan ma’lumotlar tayyor holatda emas, balki mustaqil ravishda qidirish, takrorlash va boshqa topshiriqlar bilan taqqoslash orqali ma’lumotlar topishi nazarda tutilishi kerak. Topshiriqlar o‘quv jarayonining davom etishiga qarab murakkablashib borishi lozim.

X.Gudjons «murakkab bo‘lib boruvchi topshiriqlarni bajarish orqali bilimlar yangidan tizimlashib boradi. Amaliyotda qo‘llanilishiga oid topshiriqlarni bajarish orqali esa boshqa bilimlar bilan mujassamlashib, tayanch bilimlarga bog‘lanib boradi[40]» degan xulosaga kelgan. O‘qituvchi yangi dars mavzusini tushuntirish, o‘quvchilarga shu mavzuga oid topshiriqlarni bajarishda mustaqil topshiriq namunalaridan yechish, o‘z yyechimini taqdimot qilish imkoniyatini berishi lozim bo‘ladi. Bu orqali o‘qituvchi o‘quvchining «hozirgi holati» va «potentsial holati»ga baho beradi[41].

O‘quvchilar tomonidan topshiriqlarni bajarishda yo‘l qo‘yilgan xatolar bilan samarali ishlash topshiriqlar ishlab chiqishda e’tibordan chetda qoladigan jihatlardan

[38] Aufschnaiter C. Process-based detailed analyzes of the educational quality of physics lessons: An exploratory study // Journal for Didactics of Natural Sciences; Vol. 9, 2003. – p. 105

[39] Haeußler P., Lind G. "Task Culture" - What is that? // In: Practice of Natural Sciences - Physics 49 (2000) No. 4. - p. 2-10

[40] Gudjons H.Intelligent practice. Methods and strategies// https://www.fachportal-paedagogik.de/literatur/vollanzeige.html, 26 (2006) 138-139. – p. 13.

[41] Schelten A., Riedl A. Cross-curricular and action-oriented teaching: teaching of prerequisites for the ability to act in professional practice // In: VLB-akzente 6 (2), 1997. - p. 11-13.

biri hisoblanadi. O‘quvchilar yo‘l qo‘ygan xatolar topshiriqlarni mukammalashishi va sifatining ortishiga xizmat qiladi. O‘quvchilarning topshiriqni yechishda xato qilishidan qo‘rqmaslikka, xatolar orqali yakuniy to‘g‘ri yechimga kelishga rag‘batlantirish kerak. P.Xeuslur va G.Lind o‘zining ilmiy tadqiqotlarida «kimki qanday xato kelib chiqishini bilsa, to‘g‘ri yechim qanday bo‘lishini biladi[42]», degan qat’iy xulosaga kelganlar. Pedagogik nuqtai nazardan dars jarayonida xatolar yo‘q qilinishi zarur bo‘lgan yoki yo‘l qo‘yib bo‘lmas yechim sifatida qabul qilinmaydi, balki xatolardan va xatolar orqali o‘rganish mumkin, deb qarash lozim bo‘ladi[43]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aufschnaiter C. Process-based detailed analyzes of the educational quality of physics lessons: An exploratory study // Journal for Didactics of Natural Sciences; Vol. 9, 2003. – p. 105
2. Meliqo‘iyev D. PISA xalqaro baholash dasturi asosida o‘quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligini rivojlantirish //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. 12. – C. 57-62.
3. Duit R. Learning everyday ideas and physics // In E.Kircher & W.Schneider, eds., Physics didactics in practice (pp. 1-26). Berlin: Springer, 2002.-p. 184
4. Gudjons H.Intelligent practice. Methods and strategies// https://www.fachportal-paedagogik.de/literatur/vollanzeige.html, 26 (2006) 138-139. – p. 13.
5. Jurakuziyevich M. D. Developing students’natural science literacy through the pisa international assessment program //Conference Zone. – 2021. – C. 243-246.
6. Haeußler P., Lind G. "Task Culture" - What is that? // In: Practice of Natural Sciences - Physics 49 (2000) No. 4. - p. 2-10
7. Melikuziev D. Content of formation of student natural literacy on the basis of pisa international assessment program //InterConf. – 2021.
8. Kulgemeyer C. PISA tasks in comparison. Structural analysis of the natural science items from the PISA runs 2000 to 2006 // Books on Demand GmbH, 2009. – p. 3.
9. Lehmann P. Aspects of the initial learning situation and learning development // https://bildungsserver.hamburg.de/contentblob/2815702/3b66049d4257501a0d44dce9b7ca449c/data/pdf-schulleistungstest-lau-

[42] Haeußler P., Lind G. "Task Culture" - What is that? // In: Practice of Natural Sciences - Physics 49 (2000) No. 4. - p. 2-10.
[43] Riedl A. Didactics of vocational training// Stuttgart: Steiner (pedagogy) 2004. – p. 121

5.pdf;jsessionid=41BC7B89339EDDFA1C84B4F5DA60AEE8.liveWorker2 , 1999. – p. 17.

10. Lethiger H. Learning and performance tasks in competence-oriented teaching // https://www.budrich-journals. de/index.php/ HiBiFo/article/ view File/10123/8722.-p.12-24

11. Meyer H. Competence orientation alone does not make good teaching! Handout for the lecture at didacta 2012// Carl von Ossietzky University of Oldenburg. - p 129.

12. OECD. learning for life. First results of the school performance study PISA2000//http://www.oecd.org/education/school/programmeforinternationalstudentassessmentpisa/33691612.pdf . – p. 24.

13. Reiss K., Weis M., Klieme E., Köller O. PISA 2018. Basic education in an international comparison // 1st edition. Münster: Waxmann, 2019. -p.266.

14. Riedl A. Didactics of vocational training// Stuttgart: Steiner (pedagogy) 2004. – p. 121

15. Schecker H., Gerdes J. Interviews about experiments on movement processes // In: Journal for Didactics of Natural Sciences4, 1998. - p. 61-74.

16. Schelten A., Riedl A. Cross-curricular and action-oriented teaching: teaching of prerequisites for the ability to act in professional practice // In: VLB-akzente 6 (2), 1997. - p. 11-13.

17. Выготский Л.С. Психология развития человека // – М.: Смысл Экасто, 2005. – с. 220.

18. Краевский В.В. О культурологическом и компетентностном подходах к формированию содержания образования // Доклады 4-й Всероссийской дистанционной августовской педагогической конференции «Обновление российской школы» / – М.:, 2002.– 17-23 с.

19. Тарбия (ота-оналар ва мураббийлар учун энциклопедия). – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. М.Аминова таҳрири остида, 2010. -406 б

20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида» 2019 йил 29 апрелдаги ПФ-5712-сон Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 29.04.2019 й., 06/19/5712/3034-сон.

MAQSUD SHAYXZODANING TOSHKENTDAGI HAYOTI

Qo‘ziboyev Behruz Bahodir o‘g‘li
Ochilov Bahodir Ramozon o‘g‘li
Toshkent Davlat Transport Universiteti

Annotation: This article talks about the history of Maqsud Sheikhzadeh’s arrival in Tashkent, his work in Tashkent, the difficult situation in Central Asia during the colonial period, and Maqsud Sheikhzadeh, who was a lover of the two peoples who

Keywords: colonialism, philosophy, literature, literary studies, national renaissance, theater, drama, performance.

Аннотация: В данной статье рассказывается об истории прибытия Максуда Шейхзаде в Ташкент, его работе в Ташкенте, непростой ситуации в Средней Азии в колониальный период, а также о Максуде Шейхзаде, который был любителем двух народов, творивших вопреки такому положению.

Ключевая слова: колониализм, философия, литература, литературоведение, национальное возрождение, театр, драма, спектакль.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Maqsud Shayxzodaning Toshkentga kelish tarixi, Toshkentdagi ijodi, mustamlakachilik paytlaridagi O‘rta Osiyodagi og‘ir ahvol haqida va shunday vaziyatga qaramay ijod qilgan ikki xalq dilbandi bo‘lmish Maqsud Shayxzoda to‘g‘risida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: mustamlakachilik, sh’riyat, adabiyot, adabiyotshunoslik, milliy uyg‘onish, teatr, dramma, spektakl.

XIX asrning 60-yillarida O‘rta Osiyo mustamlakachilik davrida edi. Shuning uchun mintaqada yashagan xalqlarning erkinliklariga tusqinliklar kup edi. Shunga qaramay, O‘rta Osiyoning yirik shaharlaridan biri – Toshkent ya’ni bizning yurtimizda XX asr boshlarida tezlik bilan ravnaq topdi. Bir tomondan, shu davrda Eron, Turkiya va Rossiyada sodir bo‘lgan ijtimoiy voqealar, ikkinchi tomondan, Bog‘chasaroy, Qozon, Ufa, Istanbul, Kohira, Kalkutta singari shaharlarda nashr etila boshlagan taraqqiyparvar gazeta va jurnallarning tarqalishi Turkistonda, ayniqsa, Toshkentda milliy uyg‘onish harakatining vujudga kelishiga zamin hozirladi. Turkiston xalqlari hayotida jilva qila boshlagan o‘zgarishlar bu yerga ko‘plab maorif va madaniyat ahlining ko‘chib kelishiga sabab bo‘ldi. Mahalliy aholidan yetishib chiqqan savdogar va tadbirkorlar Turkiston bozorlarini egallagan kapitalistlar bilan faqat raqobatlashmasdan, o‘z mollarini Rossiyaning Nijniy Novgorod va boshqa shaharlaridagi yarmarkalarga ham olib bora boshladilar. Ayrim turkistonlik savdogar va tadbirkorlar esa hatto Parij, Berlin, Xelsinki, Varshava singari shaharlarda o‘z do‘konlarini ochdilar. Shunday o‘zgarishlar tufayli Turkiston va uning poytaxti

Toshkentga Kavkazdan ham ko‘plab turli soha vakillari kela boshladi. Agar ularning bir qismi 1905 yil rus inqilobidankeyin “ijtimoiy xavfli unsurlar” sifatida Turkistonga surgun qilingan bo‘lsa, boshqa qismi o‘z xalqining maorif va madaniyat sohasida erishgan yutuqlarini targ‘ib qilish, ayni paytda o‘zbek maorifi va madaniyati rivojiga hissa qo‘shish istagida keldi. Chunonchi, 1911 yilda mashhur aktyor Ahmadbek Qamarlinskiy rahbarligidagi ozarbayjon teatr truppasi Turkistonga kelib, Samarqandda M.Axundovning “Hodi qora”, N.Vazirovning “Yomg‘irdan qochib selga”, A.Haqberdiyevning “Og‘a Muhammadshoh kajar» singari spektakllarini namoyish qildi. 1915 yilda Ozarbayjon muzika teatri Turkistonga kelib, A.Qamarlinskiy tomonidan sahnalashtirilgan, Sidqiy Ruhullo, Aliakpar Husainzoda, Jalil Bag‘dodboyev, Husayn og‘a Hojiboboyev singari taniqli artistlar ishtirok etgan spektakllar Toshkent va Qo‘qon shaharlarida namoyish etildi. O‘zbek tomoshabinlari birinchi marta Molyerning “Zo‘raki tabib”, Uzeir Hojibekovning “Mashadi Ibod”, A.Haqberdiyevning “Pari jodu” singari spektakllarini ko‘rib, muzikali teatr san’atidan bahramand bo‘ldilar. Ozarbayjon teatri gastrollarining katta muvaffaqiyat bilan o‘tishi Sidqiy Ruhullo boshchiligidagi teatr gruppasining 1916 yilda “Layli va Majnun”, “Arshin mol olon”, “Asli va Karam”, “U o‘lmasin, bu o‘lsin” singari muzikali spektakllarni olib kelishi va namoyish etishiga imkon tug‘dirdi. 1916 yil 12 noyabrda mazkur truppa tomonidan “Layli va Majnun” muzikali dramasining namoyish etilishi Toshkent shahrining madaniy hayotida unutilmas voqea bo‘ldi.Toshkentlik taraqqiyparvarlar bu spektaklni katta quvonch bilan qarshi olibgina qolmay, o‘sha yilning 30 dekabrida Sidqiy Ruhullo rahbarligida sahnalashtirilgan “Layli va Majnun” spektaklida bevosita ishtirok ham etdilar. Shu tarzda yosh o‘zbek teatri namoyandalarining ozarbayjon teatri arboblari bilan ijodiy do‘stligi boshlandi. Agar teatr ikki qardosh xalq o‘rtasidagi madaniy aloqalarning ravnaq topishida muhim omil bo‘lgan bo‘lsa, bu aloqalarning ildizi ikki xalqning uzoq asrlarga boribtaqaluvchi adabiyotida edi. Uzoqqa bormaylik, Turkistonda fuzuliyxonlik, navoiyxonlik, bedilxonlik singari o‘ziga xos adabiy maktablardan biriga aylanishi yoki 1906 yildan boshlab ozarbayjon ma’rifatparvarlari Jalil Mamatqulizoda va Sobir tomonidan “Mulla Nasriddin” jurnalining nashr etilishi o‘zbek xalqi ma’rifati va madaniyatiga ta’sir etmay qolmadi. Xususan, “Mulla Nasriddin” ta’sirida o‘tgan asrning 20-yillarida “Mushtum” hajviy jurnali, shuningdek, gazeta va jurnallarning hajviy bo‘limlari maydonga keldi va talaygina hajvnavis shoir va yozuvchilar yetishib chiqdilar. Xuddi shu yillarda o‘zbek yoshlari Berlin, Moskva, Peterburg, Qozon, Orenburg shaharlari singari, Bokuga ham o‘qishga yuborildi. Sayfi qori Alimov singari artistlar, Hodi Zarif singari olimlar, G‘ayratiy singari shoirlar, Obid Karimoy singari matematiklar Ozarbayjonda tahsil oldilar. Ozarbayjon va o‘zbek madaniyatlari o‘rtasidagi bu aloqa ayrim shaxslar doirasidagi hodisa emas, balki ikki xalq o‘rtasida o‘rnatilgan barqaror va kundan-kunga mustahkamlanib borayotgan voqea edi. Shuning uchun ham uch

yillik surgun muddatini o‘tkazish tashvishi bilan yashayotgan Maqsudning Toshkentni tanlashi tasodifiy emas edi. Endigina 20 yoshga qadam qo‘ygan yigitning Toshkentni najot sohili sifatida tanlashi otasi Ma’sumbekning istak-xohishi bilan ro‘y berdi. O‘sha kezlarda xizmat safari bilan Moskvada bo‘lgan Ma’sumbek xotini Fotimaxonimga Toshkentda yaxshi tanishlari borligi va shu tanishlari arosatda qolgan farzandlariga mehr-oqibat ko‘rsatishi mumkinligini xabar qilgan edi. Ma’sumbekning bu tanishi yoki tanishlari kim bo‘ldi ekan?.. Maqsud kichik bir yukxaltasi bilan Toshkentga yetib kelganida, kim unga o‘z bag‘rini ochgan va, ota-onasi orzu qilganidek, unga mehr-oqibat ko‘rsatgan. Afsuski, Shayxzoda hayotining shu mushkul davrini eslab, uni ochiq chehra bilan kutib olgan kishi yoki kishilar nomini biror yerda tilga olmagan.

Bunday ma’lumotni biz tergov hujjatlarida ham uchratmaymiz. Shubhasiz, o‘sha yillarda turli bahonai sabab bilan Toshkentga kelib, o‘zbek diyorida istiqomat qilayotgan ozarbayjonlar oz bo‘lmagan. Shunday kishilardan biri nomi yuqorida tilga olib o‘tilgan Posha G‘aniyev edi. U garchand 1894 yilda Ozarbayjonning Shemaxa shahrida dunyoga kelgan bo‘lsa-da, bolaligida, bizga noma’lum sabablarga ko‘ra, ota-onasi bilan Oqtoshga ko‘chib borgan. 1916 yilning oktyabr oyida, mashhur xalq qo‘zg‘olonining aks-sadolari so‘nmagan bir vaqtda Toshkentga ko‘chib kelib, o‘sha paytda Sirdaryo guberniyasiga qarashli Mirzacho‘lda istiqomat qila boshlagan. U ham biror tazyiq orqasida bunday qarorga kelgan bo‘lsa kerakki, ko‘p o‘tmay, qora qilib kelgani akalari bag‘rida, Mirzacho‘lda ro‘zg‘or tebratmay, Samarqandga ko‘chib borgan. Posha G‘aniyev o‘qimishli, bilimdon kishilardan bo‘lganligi tufayli 1930 yilga qadar Samarqandda yashab, davlat idoralaridan birida xizmat qiladi. Ammo o‘sha yillarda o‘zbek yurtining poytaxti bo‘lib turgan Samarqand o‘z mavqeini yana Toshkentga qaytarib bergan va barcha davlat idoralari yana Toshkentga ko‘chirib keltirilgan. Posha G‘aniyev ham xizmat qilayotgani idora bilan birga Toshkentga qaytib kelib, 1930 yildan boshlab shu yerda tuz-nasibasini totib yashagan. Ma’sumbek O‘zbekiston Respublikasi poytaxtining 1925 yilda Toshkentdan Samarqand shahriga ko‘chirilgani, binobarin, Posha G‘aniyevning ham ishxonasi bilan birga yangi poytaxtga ko‘chib ketganidan bexabar, o‘g‘liga xotini orqali uning Toshkentdagi manzilgohini bergan bo‘lishi mumkin. Har holda Shayxzoda o‘zbek yurtiga kelgach, tergov hujjatlarida qayd etilganidek, otasining boshqa bir tanishi Sobir Sharipovning Turk Yangi shahar ko‘chasidagi uyini izlab topib, shu yerda yashay boshlagan. Sobir Sharipovning bu otameros uyida o‘sha vaqtda, uning o‘zidan tashqari, yana ikki akasi ham bola-chaqalari bilan yashardi. Oradan ikki-uch oy o‘tganidan keyin bo‘ydoq holda yashayotgan Sobir Sharipov oila qurib, xotini bilan boshqa joyga ko‘chib o‘tgan va uning Shayxzoda bilan birga istiqomat qilayotgan xonasi akalarining ixtiyorida qolgan. Uysiz-joysiz qolgan Shayxzoda Qashg‘ar mahalladagi musofirlar uchun mehmonxona vazifasini o‘tovchi choyxonadan panoh topishga majbur bo‘lgan. Odatda biror mashhur yozuvchi yoki san’atkorning hayot yo‘li to‘g‘risida so‘z borganda, uning

qayerda va qanday yashagani masalasi chetlab o‘tiladi. Ammo, boshqa mashhur yozuvchi va san’atkorlardan farqli o‘laroq. Shayxzoda Toshkentga ko‘chib kelganidan keyin bir necha yil mobaynida sarsonsargardonlikda yashaganki, bu hol uning ijodiga va shu kezlardagi hayot tarziga ta’sir o‘tkazmasligi mahol edi. Shuning uchun, siz hurmatli kitobxondan uzr so‘ragan holda Shayxzodaning Toshkentdagi “odisseya”sini bayon etishda davom etsam. Shayxzoda Qashg‘ar mahalla choyxonasida yotib yurgan kunlarning birida ittifoqo tatar millatiga mansub bir kishi bilan tanishib qoladi. U musofir yigitning shirinzabon suhbatdosh va tanti inson ekanligiga mahliyo bo‘lib, uni biror qo‘nimli joy topguniga qadar o‘z uyida yashashga taklif etadi. O‘sha kezlarda Shayxzoda uchun turar-joy bilan birga biror ishga joylashib, rizq-nasibasini topish, ochiqroq aytsak, iqtisodiy muammoni hal qilish masalasi g‘oyat muhim edi. Uning baxtiga, o‘sha yillarda Toshkent vokzali yaqinida ozarbayjonlilar uchun maktab ochilgan bo‘lib, u bir muncha muddat Narimonov nomi bilan atalgan shu maktabda muallimlik qiladi. Maqsud mazkur maktabda Dadakishi ismli muallim bilan tanishadi. Dadakishi mazkur maktab yaqinida umrguzaronlik qilgani uchun, Shayxzoda, agar u rozi bo‘lsa, uning uyida ijarada yashash istagi borligini aytadi. Xullas, ozarbayjon millatiga mansub Dadakishining roziligi bilan Maqsud 1929 yil bahoriga qadar uning uyida hamxona bo‘lib yashaydi. Xullas Maqsud Shayxzoda ijodidavomida ko‘plab ijodiy to‘siqlarga uchradi, shunga qaramay ijodini tqxtatmadi. Toshkentga kelgandan so‘ng xam ko‘plab ijodiy namunalar yaratdi. Biz xam ajdodlarimiz kabi yuksalishimiz kerak. Zero tinch va imkoniyatlari yetarli davlatda yashaymiz.

ERROR CORRECTION IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Sodiqova Sayyoraxon Talabovna
Senior lecturer of the Chair of the English language and literature, Kokand State Pedagogical Institute

Annotation: This article is devoted to the study of the importance of how and when to correcting student’s errors . It also encompasses the difference between error and mistake and suggests options for correcting them.

Key words: fluency, accuracy, error, mistake, self-correction, peer correction.

One day we were observing an English lesson of the teacher who was new to the trade.The teacher didn’t correct her students’ mistakes .One of our experienced teachers was surprised at her action and asked me a question:”Don’t you correct your students’ mistakes?”

One of the most frequently posed questions in the language-teaching profession is the following: When and how to correct the speech errors in the classroom? At first let’s identify error and a mistake. Errors are regular mistakes coming from misconceptions. Mistakes are occasional ones which seem to be more random in nature. Mistakes are caused by the lack of passive knowledge of certain vocabulary or grammar items(when students cannot recognize or understand a certain word or a grammar structure)and the lack of a certain productive skill(when students know words or structures but cannot use them correctly in writing or speaking) .

Mistakes in form((when students use appropriate word or structure but mispronounce it or make mistakes in structure: I am agree instead of I agree);mistakes in meaning(word or phrase is used in a wrong context: I am interesting in books instead of I’m interested in books. Some teachers advise to treat them in the flow of speech and some don’t. Michael Long [2,288] suggested that this question has no simple answer. He says that teacher hesitates to treat it or not when he notices it.

Kathleen Bailey [1, 77]recommended error treatment options.

Basic options

1.To treat or to ignore

2.to treat immediately or to delay

3. To transfer treatment (to say other learners) or not

4. .To transfer to another learner, or the whole class

5. To return or not to the original error maker after treatment

6. To permit other learners to initiate treatment

7.To treat for the efficacy of the treatment.

Possible Features

1. Fact or error indicated
2. Location indicated
3. Opportunity for new attempt given
4.Model provided
5. Error type indicated
6. Remedy indicated
7. Improvement indicated
8. Praise indicated

Teacher must identify the importance of error. James Hendrickson (1980)advised teachers to try to find the difference between global and local errors. Once a learner of English was describing an old hotel in Europe and said:”There is a French widow in every bedroom (instead of window he pronounced widow).It is a local error and usually they needn’t be corrected if the message is clear. Teacher’s correction of local errors might interrupt the learner in the flow of speech, but global errors need to be treated since the message isn’t clear. As we know learners never learn what teachers teach. We often get irritated by our students making a lot of mistakes, because we think they should know this by now. Students make mistakes mostly when they want to tell something from their life, saying something spontaneously. In this case we mustn’t punish our student, we must be glad to hear this because students are trying to use the language for communication.

It’s quite clear that our students want and expect their errors to be corrected. We must give optimal feedback to the student’s error in order to be effective. Too many interruptions, corrections may lead learners to shut off their attempts at communication. They will be afraid to speak, they will not try language. Too much positive feedback isn’t also good .If we let errors go uncorrected, errors may become stable. The teacher needs to develop the intuition ,through experience and established theoretical foundations ,for ascertaining which option is appropriate at given moments. Teacher should recognize when the student is experimenting and support him or her. If student can self-correct we should give them an opportunity to self-correct. Peers also can correct mistakes. We mustn’t be afraid of our students’ mistakes ,because they learn from them.

Used literature:

1. D.Allwright, K.Bailey Focus on the language classroom.Cambridge University Press , 1985

2 .M.H.Long .Problems in SLA: Second language acquisition research , 2007

MAQSUD SHAYXZODA IJODIGA QO‘YILGAN TO‘SIQLAR

Qo‘ziboyev Behruz Bahodir o‘g‘li
Ochilov Bahodir Ramozon o‘g‘li
Toshkent davlat transport universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Maqsud Shayxzodaning ijodiga qo‘yilgan to‘siqlar xaqida so‘zlangan, shu to‘siqlarga qaramasdan ijodini davom ettirgani, shunchalik qaltis davrda ijod qilgani xaqida bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: qatag‘on, lager, maxbus, ozodlik, drammaturgiya, ijodiy to‘siqlar.

Аннотация: В данной статье рассказывается о препятствиях на пути творчества Максуда Шейхзаде, о том, как он продолжал свою работу, несмотря на эти препятствия, и как он творил в столь неспокойное время.

Ключевая слова: репрессия, лагерь, заключенный, свобода, драматургия, творческие преграды.

Annotation: This article talks about the obstacles to the work of Maqsud Sheikhzadeh, how he continued his work in spite of these obstacles, and how he created during such a turbulent time.

Key words: repression, camp, prisoner, freedom, dramaturgy, creative barriers.

Qatag‘on davrining achchiq tuzini totgan kishilar azob-uqubat lagerlaridan sog‘-omon qaytib kelganlaridan keyin ko‘rgankechirganlari to‘g‘risida bir og‘iz bo‘lsa ham gapirmay o‘tdilar. Agar ularning aksar qismi lagerdan ozod bo‘lishlari oldida tilxat berganlari va yuraklarida qo‘rg‘oshindek o‘rnashib qolgan hadik tufayli og‘izlariga qulf solib yashagan bo‘lsalar, boshqa birlari mudhish zamonlarni eslab, yana bir bor ezilmaslik, xalq va mamlakatga yangi kuch bilan xizmat qilish uchun chekkan jabrzulmlari haqida churq etmadilar. Shayxzoda qatag‘on qurbonlarining ana shu ikkinchi guruhiga mansub edi. U na biror asarida shu haqda yozdi, na biror do‘stiga yoki yaqin qarindoshiga shu haqda so‘z ochdi. Shuning uchun ham biz uning lagerdagi hayoti to‘g‘risida biror ma’lumotga ega emasmiz. Bizga faqat shu narsa ma’lumki, u hukm qonuniy kuchga kirganidan keyin Irkutsk viloyatidagi lagerlardan biriga jo‘natilgan. Irkutsk - Rossiyaning O‘rta Osiyo bilan tutashgan etaklarida, aniqrog‘i, Sharqiy Sibirning janubiy qismida joylashgan shaharlardan biri. Irkut daryosi Angaraga kelib quyiladigan yerda barpo etilgan bu shahar tarixi 1686 yildan boshlanadi. Bu shaharga borish uchun Toshkentdan Qarag‘anda, Novosibirsk, UlanUde yo‘nalishi bo‘yicha poyezdda yurgandan keyin, Mo‘g‘uliston poytaxti Ulan-Bator tomonga bir oz buriladi. Boyko‘ldan 66 km g‘arbdagi bu shahar tegrasida 1937 yilda Irkutsk viloyati tashkil etilgan. Viloyatda chuvashlar, buryatlar, evenklar va tofalar yashagan. Qatag‘on yillarida bu yerga ko‘plab ukrain, belorus va boshqa millat

vakillari kelib qolgan. 50-yillar qatag‘oni arafasida yangi mehnat-tuzatuv lagerlarini barpo etish zarurati tug‘ildi. 1947 yil 18 fevralda Irkutsk viloyatining Kitoy tuman-bekatida shu shahar nomi bilan atalgan mehnat-tuzatuv lageri qurildi. Tez sur’at bilan barpo etilgan lager 1960 yilga qadar faoliyat ko‘rsatdi.

Shu davrda lagerga yuborilgan 50 mingdan ziyod mahbuslar Sibirning uzoq davom etuvchi ayozli qishida neftni qayta ishlash kombinati, alebastr, g‘isht va non zavodlari, beton kombinati, muzlatgich, tikuv va mebel fabrikalari, Aloqa minisrligining maxsus radiomarkazi, shosse va temir yo‘l, uy-joy qurilishlari va daraxt kesish ishlarida ishladilar. Barhayot zamondoshlarning shahodat berishlariga ko‘ra, Shayxzoda bilan birga O‘zbekiston Telegraf agentligining mas’ul xodimi, tarjimon va jurnalist Nasibulla Habibullayev Irkutskdagi lagerga etap qilingan. Habibulla akaning farzandi, tarix fanlari doktori Nozim Habibullayevning aytishicha, ular poyezdda borayotgan paytlarida yonlaridagi ayblov xulosasida yozilgan “58-modda” degan so‘zdagi 58 raqamining oldiga 1 raqamini qo‘shib qo‘yganlar. Ana shu ayblov xulosasi asosida ularni dastlab siyosiy mahbuslar emas, balkio‘g‘ri va kallakesarlar lageriga joylashtirishgan. Ammo oradan 10-15 kun o‘tgach, siyosiy mahbuslar lageriga yetib kelmagan o‘zbeklarni axtarish ishlari boshlangan va ular topilib, maslakdoshlari yotgan boshqa lagerga olib kelingan. Ma’lum bo‘lishicha, bu lagerda mahbuslarga beriladigan ovqat o‘g‘rilarga atalgan ovqatga nisbatan ancha sifatsiz va to‘yimsiz ekan. Bu holni ko‘rgan Shayxzoda: “Ajabo, sovet davlatida to‘g‘rilar emas, o‘g‘rilar izzat-ikromda yashashadi-ya! Qani endi biror hafta bizga ham o‘g‘rilarlardek munosabatda bo‘lishsa!” - deb hayratlangan ekan. Shayxzodaning qaysi qurilishda ishlagani, nima bilan shug‘ullangani ma’lum emas. Ammo bizga shu narsa ayonki, tergov paytidagi qiynoqlarda Shayxzodaning ko‘zoynagi sinib chil-chil bo‘lganligi sababli u lagerda ko‘zoynaksiz ishlashga ko‘nikkan vaSibirning toza havosida uning ko‘zlari hatto ziyraklashgan. Ammo Ollohning inoyati bilan favqulodda katta iste’dodga ega bo‘lgan, o‘z asarlari bilan o‘zbek madaniyati va ilm-fani taraqqiyotiga bebaho hissa qo‘shgan shoirning ajal tegirmoniga tashlanishi, Sovet davlatining dahshatli lagerlaridan birida qora mehnat bilan shug‘ullanishi chidash mumkin bo‘lmagan adolatsizlik edi.

U Cho‘lpon va Fitrat singari vatandoshlarining fojiali taqdirini o‘z ko‘zi bilan ko‘rgan bo‘lsa-da, adolat qilichining bu darajada egilishi bilan murosa qila olmadi. Shayxzoda o‘z qismatini, sodir bo‘lgan vaziyatni o‘zgartirish uchun qabih kimsalarning hasad va tuhmatlari orqasida qamalganini asoslab, Moskvadagi oliy darajali idoralarga arizalar yozdi. 1953 yil bahorida lager bo‘ylab “xalqlar dohiysi”ning o‘lganligi xabari tarqaldi. Har kuni Stalinni necha marta bo‘ralab so‘kib ishlayotgan mahbuslar, boshqa lagerlardagi taqdirdoshlari singari, bir necha kun mobaynida ko‘tarinki kayfiyatda yashadilar. Bu, jabrdiydalarning chinakam bayramlari edi. Taxmin qilish mumkinki, Shayxzoda qamalishi arafasida Stalinni ko‘klarga ko‘tarib she’rlar yozganini eslagan, “dohiy”ning o‘limi mamlakat hayotiga qanday ta’sir

koʻrsatishi, oʻz taqdirining qanday hal qilinishi mumkinligi haqida, albatta, oʻylagan. Lagerdagi siyosiy mahbuslar oʻsha bayram kunlaridan boshlab Moskvaga ariza yozishga kirishdilar. Nafaqat mahbuslar, balki ularning ota-onalari ham adolatning singan qilichini tiklab berishni soʻrab Moskvadagi turli idoralar nomiga ketma-ket arizalar yoʻllashdi. Xuddi shunday xatlarni mahbus shoirning onaizori Fotima aya ham koʻz yoshlari bilan yozib, SSSR Yozuvchilar uyushmasi raisi A.A.Fadeyevga va Moskvadagi boshqa mansabdor shaxslarga yubordi.

MAQSUD SHAYXZODANING “JALOLIDDIN MANGUBERDI” ASARINING YOZILISHI

Qo‘ziboyev Behruz Bahodir o‘g‘li
Ochilov Bahodir Ramozon o‘g‘li
Toshkent davlat transport universiteti

Annotation: In this article, the reason for writing the tragedy of Jalaluddin Manguberdi by Maqsud Sheikhzadeh, detailed information about this work is given.

Key words: Mongol invasion, Movaraunnahr, Khorezmshah, scene, courage, victory.

Аннотация: В данной статье приводится причина написания Максудом Шейхзаде трагедии Джалалуддина Мангуберди, дается подробная информация об этом произведении**.**

Ключевая слова: монгольское нашествие, Мовараунnахр, Хорезмшах, ссена, отвага победа.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Maqsud Shayxzodaning “Jaloliddin Manguberdi” tragediyasining yozilish sababi, ushbu asar haqidagi batafsil ma’lumutlar berib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Mo‘g‘ul istilosi, Movaraunnahr, Xorazmshox, saxna, jasorat, g‘alaba.

Hayoti xavf ostida qolgan xar bir inson Ollohdan madad kutadi. Dushman sovet mamlakatining g‘arbiy chegaralarini bosib o‘tib, bir necha oy mobaynida Moskva ostonalariga yetib kelganida, taqdiri katta xavf ostida qolgan davlat rahbarlari yozuvchilarni o‘tmishdagi mashhur sarkardalar haqida asar yozishga da’vat etdilar. Ular fikriga ko‘ra, bunday asarlar xalq va armiyani o‘tmishdagi jasur sarkardalardan, xalq qahramonlaridan ibratolishga da’vat etishi, ularni bu mashhur shaxslarning vatanparvarlik fazilatlari ruhida tarbiyalashi mumkin edi. Shunday ijofndiy buyurtmani olgan Shayxzoda o‘zbek xalqining jasur farzandlaridan biri Jaloliddin haqida sahna asarini yozishga kirishdi. Mo‘g‘ul istilosi davrida Movaraunnahrda katta jasorat ko‘rsatgan Jaloliddin haqida Shayxzodaga qadar birorta badiiy asar yaratilmagan, sovet tarixchilarining ilmiy asarlarida esa uning na nomi, na jangovar jasorati iliq so‘zlar bilan tilga olingan edi. Shunga qaramay, Shayxzoda bu ajoyib siymo haqidagi Shahobuddin Muhammad Nasaviyning “Siyrat as-sulton Jaloliddin Mangburni” va Alouddin Atomalik Juvayniyning “Tarixi jahongushoyi Juvayniy” kabi asarlarini o‘qib, shu asarlarda tasvirlangan tarixiy davr voqealari asosida o‘z asarini yozishga ahd qildi. Shuni alohida qayd etish joizki, Jaloliddin haqidagi noyob manbalardan biri – Nasaviyning nomi yuqorida qayd etilgan asarida mashhur sarkardaning ismi Jaloliddin

rMangburni deb atalgan. “Mangburni” laqabini ayrim tarixchilar “burnida xoli bor”, “xoldor” deb talqin Naim Karimov. Mahmudxo‘ja Behbudiy www.ziyouz.com kutubxonasi 121 qiladilar. Ammo Shayxzoda o‘z asarida Jaloliddinni, tarixiy manbalardan farqli o‘laroq, “Manguberdi” deb atagan va Nasaviy kitobidagi “Mangburni” so‘zini o‘zbek tiliga shunday tarjima qilgan. Va mashhur sarkarda o‘zbek xalqi o‘rtasida hanuzgacha shu nom bilan yashab keladi. Tarixiy manbalarga qaraganda, agar Xorazmshoh Chingizxonning tinchlik va totuvlik haqidagi taklifini qabul qilib, u yuborgan elchi bilan birga savdo karvonini ham qilichdan o‘tkazmaganida, qudratli Xorazm saltanati XIII asrda mo‘g‘ullar tomonidan qonga botirilmagan bo‘lardi. Xorazmshoh Chingizxonning o‘sha davrdagi eng qudratli qo‘shinni to‘plagani bilan hisoblashmay, katta xatoga yo‘l qo‘ygan bo‘lsa, chor atrofga o‘lim urug‘ini sochib, ya’juj-ma’juj singari bosib kelayotgan mo‘g‘ullarga qarshi otlangan Jaloliddinga yordam bermay, aksincha, unga har tomonlama qarshilik ko‘rsatib, yana-da katta xato qilgan. Jaloliddin vatan va tarix oldidagi burchini chuqur his etgani uchungina kichik bir qo‘shin bilan mo‘g‘ullarga qarshi tengsiz kurashga otlanadi va chinakam jasorat namunalarini ko‘rsatadi. Jaloliddin mo‘g‘ullarning ashaddiy dushmani bo‘lganiga qaramay, Chingizxon uning dovyurakligi va sarkardalik mahoratiga tan berishga majbur bo‘ladi. Shayxzoda yetuk yozuvchi sifatida yoza boshlagan ilk sahna asariga ana shunday tarixiy shaxsni –mo‘g‘ul qo‘shinlariga g‘ulg‘ula solgan, g‘alaba yuz o‘girgan jang maydonlaridan ham omoneson chiqib ketgan Jaloliddinni qahramon qilib oladi.

Tarixiy asar, shubhasiz, yozuvchidan tarixiy manbalarni qunt bilan o‘rganishni taqozo qiladi. Shayxzoda 1943 yili, uchto‘rttata she’r yozganini e’tiborga olmaganda, aksar vaqtini tarixiy hujjat va sanadlarni o‘rganishga bag‘ishladi. So‘ngra 1944 yilning boshlaridayoq bevosita asar ustida ishlay boshladi. Urush davri o‘zbek adabiyoti va san’ati yiriknamunalarining maydonga kelishida Usmon Yusupovning xizmatlari oz emas. Respublikaning o‘sha paytdagi bu tinibtinchimas rahbari boshqa muhim va dolrazb ishlari bisyor bo‘lishiga qaramay, adabiyot va san’at namoyandalarining samarali ishlashlari uchun yo‘l-yo‘riq ko‘rsatibgina qolmay, amaliy yordam ham berdi. U Shayxzoda yoza boshlagan asarning tezroq yakunlanishi uchun uni O‘zbekistonning xushmanzara maskanlaridan biri – Farg‘ona viloyatidagi jamoa xo‘jaliklaridan biriga qarashli boqqa yubordi. “Boshqa ishlar bilan xayolingni bo‘lma. Xalq va armiya sendan Jaloliddin to‘g‘risidagi asarni intizorlik bilan kutmoqda. Vodilga borib, uni tezroq tugallab qayt!” – dedi u shoirga. Shayxzoda xotini Sakinaxonim bilan birga Vodilga yo‘l olib, o‘sha yerda olti oycha biror narsaga chalg‘imay ishladi. Shoir Vodilga yetib borganida, erta bahor bo‘lgani tufayli bog‘bonlar ham, boshqa kolxozchilar ham ko‘chat ekish bilan mashg‘ul edilar. Shayxzoda ijoddan horigan soatlarida ular bilansuhbatlashib, o‘zi ham bir-ikki ko‘chat ekdi. Shunday ”ko‘chatxonlik” paytlarida manglayida o‘tgan yillar izi bo‘rtib turgan bir bog‘bon bilan

tanishib, unga bag‘ishlab she’r yozdi. Shoir vafotidan keyin e’lon qilingan bu she’r garchand Jaloliddin mavzuiga aloqador bo‘lmasa-da, uning o‘sha kezlardagi ruhiy hayoti bilan tanishishimizga yordam beradi, deb o‘ylaymiz.Bu asardan uning o‘zi emas, boshqalar bahramand bo‘lishadi. May oyi bo‘lsa kerak, Shayxzoda shogirdlaridan biriga ikki enlik xat yozadi. Xatda uning bir necha kitob olib, Vodilga birrov kelib-ketishi so‘ralgan edi. Shogird Xorazmshohlar tarixiga doir bir-ikki tarixiy kitobni olib, Vodilga yetib boradi.. So‘ngra uning iltimosi bilan Marg‘ilonga borib, Xudoyorxon lashkarida xizmat qilgan keksa kishilarni surishtirib topadi va o‘sha paytda qo‘llangan qurol-yarog‘larning nomlarini aniqlab keladi. Shundan keyin ustoz shogirdni yetaklab, Xo‘jandga boradi. Ular Sirdaryo bo‘yidagi Xo‘jand qal’asining mudofaa qo‘rg‘oniga borib, qadimiy istehkom vayronalarini, Jaloliddin va Temur Malikning izlari hali o‘chmagan joylarni o‘z ko‘zlari bilan ko‘radilar. Odatda shunday sayrlar chog‘ida Jaloliddin yoki Temur Malikning qaysi yo‘ldan yurib, Sirdaryoning qaysi yoqasi orqali daryoni kechib o‘tganini “o‘z ko‘zi bilan ko‘rgan” yo eshitgan kishilar uchrab qoladilar. Shayxzoda shunday ”tirik guvohlar” bilan suhbatlashar ekan, ular bergan ma’lumotlar qanchalik to‘g‘ri yo noto‘g‘ri bo‘lishidan qat’iy nazar, bu olis tarix bilan qiziquvchi kishilarni uchratganidan astoydil quvonar, ularni noto‘g‘ri ma’lumotlari uchun hijolatga qo‘ymagan holda o‘zi Jaloliddin Manguberdi va Temur Malik haqidagi tarixiy haqiqatni zavq bilan so‘zlab berar edi. Shayxzoda asar ustida ana shu tarzda berilib ishladi. Bundan yetti asr muqaddam ro‘y bergan o‘ta murakkab va dahshatli voqealarni ko‘z oldiga yaqqol keltirgandan keyingina asarni yozib tugatdi.

ЮКЛАМАЛАР ГАП ҚОЛИПИНИНГ ШАКЛЛАРИ СИФАТИДА

Ойбек Бозоров
Қўқон ДПИ, ф.ф.н

Аннотация. Ушбу мақолада юкламаларнинг тилнинг энг юқори сатҳи бўлган синтаксиснинг коммуникатив (нутқий, фикрий, жонли тафаккур) билан боғланишини акс эттирувчи, гап қолипларини жумлаларга айлантирувчи синтактик-коммуникатив ёки логик-грамматик шакл ясовчилар сифатида мулоҳазалар берилган.

Калит сўзлар: қолип, юклама, тил бирлиги, гап.

Тил бирликлари ҳам, ҳар қандай нарса ва ҳодисада бўлганидек, ўзининг ўзгарувчан шаклларига эгадир. Хусусан, нутқ товушининг муайян ҳолатини ўзгармас қисм ёки қолип (1: 86) деб олсак, бу қолип турли нутқий шароитларда турлича шаклларга эга бўлади. Масалан [*и*] фонемаси қолипининг нутқий чўзиқ, қисқа, юмшоқ, қаттиқ каби кўринишлари [*и*] товуши типининг хусусий шаклларидир. Бу шуни кўрсатадики, товуш типи ёки фонема ўзининг турғун ташкил этувчилари (дифференциал) ёки интеграл белгилари) йиғиндиси (бутунлиги) мақомида мавҳум тил бирлигини (4: 14) ташкил этса, **“фонема қолипи + қўшимча нутқий ҳодисалар”** эса аллофон ёки муайян нутқ товушини ҳосил қилади. Аллофонларнинг (фонема нутқий вариантларининг) ҳосил бўлиши аслида фонемани ташкил этувчи фарқловчи белгилардан айримларининг ёки ҳаммасининг уйғунлигидаги ўзгаришлари асосида ҳосил бўлади. Шунинг учун ҳам нутқдан тилга боришда (3: 13) ушбу хусусий ўзгаришлар эътибордан соқит қилинади ёки фонеманинг соф ташкил этувчи элементлари (муҳим белгилари) номуҳим, қўшимча фонетик ҳодисалардан “фильтрланиб” олинади.

Маълумки, тил бирликларига, фонемадан ташқари, морфема, лексема, сўз бирикмаси, гап кабилар ҳам мансубдир. Шундай экан, бу лисоний бирликлардаги шакл ясалишларига ҳам эътибор беришга тўғри келади.

Ушбу ўринда юкламалар ва уларнинг гап қолипига муносабати ҳақида фикр юритамиз.

Анъанавий тилшунослигимизда юкламаларга сўз, сўз бирикмаси ва гапга қўшимча маъно берувчи ёрдамчи бирликлар (сўз ёки аффикс шаклидаги) сифатида қараб келинди. Кўп тавсифларда юкламанинг қайси сўзга ёки сўз бирикмасига қўшилиб келишига (2: 18) эътибор беришга ҳаракат қилинди. “Бутунича гапга қўшимча маъно беради” дейилганда эса юкламаларнинг кесимларга қўшилиб келиши назарда тутилди. Шу нуқтаи назардан ёндашилса, -*ку* юкламасининг ўзига хос хусусияти бир гап ичидаги сўз, сўз бирикмаси ёки

кесим билан очилмаслиги маълум бўлади. Масалан, *-ку* юкламаси *Мен кеча келдим* гапининг ҳар бир бўлагига қўшила олади: *Мен-ку кеча келдим...; Мен кеча-ку келдим...; Мен кеча келдим-ку...* каби. Демак бу ўринда қўлланиш имконияти бўлган *-ку* юкламасининг ўзига хос вазифаси содда гапнинг ички мазмуни билан эмас, балки бу гапнинг бошқа содда гап мазмуни билан бўлган муносабати асосида амалга оширилади: *Мен-ку кеча келдим, сиз кеча келмадингиз; Мен кеча-ку келдим, лекин аввалги куни келганим йўқ; Мен кеча келдим-ку, нега ундай дейсиз.* Кўриниб турибдики, *“Мен кеча келдим”* гапи ёки нисбий ўзгармас қисм (семантик қолип) *-ку* юкламаси ёрдамида уч хил контекстга (зиддиятли шахс, вақт, ҳаракат) боғланмоқда ёки шу контекстларда ўзининг муайян мавҳум мундарижасини уч йўналишда шакллантирмоқда.

“*Мен кеча келдим*” = “Шахс + вақт + ҳаракат” = “Кишилик олмоши + пайт равиши + ўтган замон/биринчи шахс/феъл”дан иборат гап қолипи ёки инвариант (ўзгармас қисм, тип) турли нутқий шакл ясовчилар ёрдамида вариантлар ҳосил қилади. Бошқача айтганда, лисоний гап (гап қолипи) худди фонема, лексема сингари ўзининг шакл ясовчиларига эгадир. Бундай шакл ясовчиларга оҳанг (интонация), ўрин (позиция), юклама (морфологик восита) кабилар киради. Оҳанг-шакллар: *Мен кеча келдим; Мен кеча келдим; Мен кеча келдим*; ўрин шакллар: *Келдим кеча мен; Кеча мен келдим* (ўрин-шаклга оҳанг-шакл ҳам муайян даражада ҳамроҳ бўлади); юкламали шакллар: *Мен-ку кеча келдим; Мен кеча-ку келдим* каби.

Шуни эътироф этишимиз керакки, оҳанг, ўрин ва юкламали шакллар ҳар бири ўзининг гуруҳи ва гуруҳичи хусусиятларига эгадир. Албатта, бу шакллар ичида оҳанг ва ўрин-шакллар келиб чиқишига кўра бирламчи бўлса-да, семантик жиҳатдан юкламалар сингари ранг-баранг эмас. Юкламалар гапнинг мазмун турлари ва уларнинг ички семантик кўринишларига хосланган коммуникатив ёрдамчи бирликлардир. Ҳар бир юкламанинг ўзига хос коммуникатив функциясини аниқлаш аслида у билан боғлиқ бўлган гапнинг ички семантик қолипларини белгилаш асосида амалга оширилади. Ҳар бир ички семантик тур (қолип) ўзига хос юклама-шакллар билангина иш кўриши мумкин. Масалан, “*Мен борай*” мазмун тур кесимининг юклама-шаклларга муносабатини кўриб чиқайлик; *Мен борай+ми?*; *Мен борай-ку*(?); *Мен борай+чи; Мен борай+да; Мен борай+оқ*(?); *Мен борай+ки; Мен борай+а?; Мен фақат борай; Мен худди борай*(?); *Мен борай+дир*(?) каби. Энди “*Мен борай*” нисбий семантик қолипидаги эга (субъект, бажарувчи) қисмнинг юклама-шаклларни қабул қилиш имкониятларига назар ташлайлик: *Менки борай; Мен-ку борай; Мен-да борай*(?); *Мен-чи борай; Меноқ борай*(?); *Мен-а борай*(?); *Фақат мен борай; Худди мен борай* каби. Биз бу ўринда буйруқ-истак майли билан боғлиқ бўлган семантик турнинг юкламали шаклларини кўрсатдик. Шунингдек, *Мен бордим, Мен*

боряпман, Мен бормоқчиман, Мен борарман каби мазмун турларнинг ҳам юкламалар гуруҳига нисбатан турлича муносабатда бўлиши шубҳасиздир.

Юқоридаги таҳлиллар шуни кўрсатадики, юкламалар гап мазмун турларининг шакл ясовчиларидир. Ҳозирга қадар юкламаларнинг морфологик воситалар сифатида санаб ўтилиши ва уларнинг ўта умумий тавсифланиши тил бирликлари ва нутқ бирликларининг ўзаро кескин фарқланмаганлиги, шунингдек, гапнинг қолиплари ҳақидаги таълимотнинг эндигина амалга оширилаётганлиги, гап қолиплари ва уларнинг қўлланиши билан боғлиқ бўлган матн тилшунослигининг ютуқларидан кам фойдаланаётганлигимиз натижасидир. Шунингдек, бизнинг “шакл ясовчи” тушунчамиз ҳозиргача фақат сўзнинг морфологик шакли билангина чегараланиб қолмоқда. Бизнингча, “шакл ясовчи” тушунчасини нафақат лексема, балки фонема, сўз бирикмаси ва гап қолипларига нисбатан ҳам қўллаш даври келди. Зеро шакл ҳар қандай предмет, белги, ҳодиса каби лисоний бирликларнинг ҳам воқеланиш воситасидир. Мазмун нисбий ўзгарувчан ва ранг-баранг бўлганлиги учун бунга мос ҳолда юрувчи шакл ҳам турли даражалардаги хилма-хилликка эга. Тилнинг ҳар бир сатҳи ўзига хос шакл ва мазмун мақомларига эга. Юкламалар тилнинг энг юқори сатҳи бўлган синтаксиснинг коммуникатив (нутқий, фикрий, жонли тафаккур) билан боғланиши акс эттирувчи, гап қолипларини жумлаларга айлантирувчи синтактик-коммуникатив ёки логик-грамматик шакл ясовчилардир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйҳати:

1. Абстрактлик ва конкретлик диалектикаси. – Тошкент, Фан, 1978.
2. Исақов З.С. Ўзбек тилида сўз туркумларининг ўзаро муносабати ва унда юкламаларнинг ўрни. – Филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати, Фарғона, 2005.
3. Неъматов Ҳ., Бозоров О. Тил ва нутқ. – Тошкент, Ўқитувчи, 1993.
4. Раҳматуллаев Ш. Тил қурилишининг асосий бирликлари. – Тошкент, Университет, 2002.

MAQSUD SHAYXZODANING IJOD YO‘LI

Qo‘ziboyev Behruz Bahodir o‘g‘li
Ochilov Bahodir Ramozon o‘g‘li
Toshkent davlat transport universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Maqsud Shayxzodaning ilm yo‘li, ijodiy faoliyati xaqida so‘z boradi. Qaysi tashkilotlarda ish-faoliyatlarini olib borganliklari xaqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Sharq haqiqati, gazeta, jurnalistika, ijodiy yo‘l, drammaturgiya.

Аннотация: В данной статье рассказывается о пути познания и творческой деятельности Максуда Шейхзаде. Дана информация об организациях, в которых они работали.

Ключевая слова: восточная действительность, газета, публицистика, творческий путь, драматургия.

Annotation: This article talks about the path of knowledge and creative activity of Maqsud Sheikhzadeh. Information is given about the organizations in which they worked.

Key words: Eastern reality, newspaper, journalism, creative way, dramaturgy.

Maqsud Shayxzoda O‘rta Osiyo Davlat universitetida bor-yo‘g‘i bir yil o‘qidi. 1928/1929 o‘quv yilidan keyin universitetni tark etib, Toshkent okrug partiya komiteti va ijroiya komitetining “Sharq haqiqati” gazetasi tahririyatida tarjimon bo‘lib xizmat qila boshladi. Mazkur gazeta 1928 yil dekabrida “Qizil O‘zbekiston” gazetasi tahririyatining o‘sha yillardagi respublika poytaxti Samarqandga ko‘chishi munosabati bilan tashkil etilgan edi. Birinchi soni o‘sha yilning 11 dekabrida O.Oysin muharrirligida nashr etilgan gazeta bor-yo‘g‘i ikki yil davomida faoliyat ko‘rsatdi va 1930 yil 24 dekabrdagi so‘nggi soni bilan chiqishda taqa-taq to‘xtadi. Shayxzodaning shu yillarda Oybek, G‘afur G‘ulom singari yosh o‘zbek shoirlari bilan tanishishi, o‘zbek tilini mukammal egallashga va she’riyat olamida nafas olishga intilishi uni universitetdan ketishga majbur etgan asosiy sabab edi. Ammo shu bilan birga universitetda dadil ijtimoiy-siyosiy qarashlarini bayon qilgan Muxtor Avezovning “Alash o‘rda” partiyasiga daxldor bo‘lganlikda ayblanib, qamoqqa olinishi ham uni - Mirzakalon Ismoiliyga qaraganda qozoq adibiga ko‘proq yaqin shoirni o‘z taqdiri to‘g‘risida o‘ylashga majbur etgan edi. Xullas, “Qizil O‘zbekiston” gazetasi tahririyati 1931 yili, respublikaning boshqa barcha markaziy idoralari qatori, Toshkentga ko‘chib kelishi bilan “Sharq haqiqati” gazetasi respublikaning o‘zbek tilidagi bosh nashriga qo‘shilib ketadi. Va Shayxzoda jurnalistlik faoliyatini endi “Qizil O‘zbekiston” gazetasi tahririyatida davom ettiradi. “Sharq haqiqati” gazetasida qisqa muddat

ishlaganiga qaramay, u xuddi shu davrda o‘zbek tilini qunt bilan o‘rgana boshladi. 1929yili o‘zbek tilida yozilgan “Traktor” sarlavhali birinchi she’rini shu gazeta sahifalarida e’lon qildi. Bu, atoqli shoirning o‘zbek tilidagi birinchi she’ri edi.

U shu vaqtdan boshlab umrining so‘nggi soniyasiga qadar o‘zbek adabiyotining ravnaqi yo‘lida ter to‘kib, adabiyotimiz xazinasini o‘ziga xos shayxona jo‘shqin she’r va dostonlar, drama va tarjimalar, publitsistik va adabiy-tanqidiy maqolalar bilan boyitdi. Shayxzoda “Qizil O‘zbekiston” gazetasida bir yildan mo‘lroq ishlaganidan keyin, 1932 yilning yoz oylarida, Karim G‘aybullayev yosh shoirni o‘zi muharrirlik qilayotgan “Yosh leninchi”gazetasiga ishga taklif etadi va u bir yil davomida shu gazetaning axborot bo‘limini boshqaradi. XX asrning olovli yillarida, zamona zayli bilan, o‘zbek diyoriga boshqa millatlarga mansub ko‘plab kishilar ko‘chib kelganlar. Shunday kishilardan biri Vog‘iz Muzaffarov 1929 yili Toshkentga kelib, dastlab “Komsomoles Vostoka” (“Sharq komsomoli”), so‘ngra “Yosh leninchi” gazetalari tahririyatida ishlagan. 1933 yilda yoshlar gazetasi muharriri Karim G‘aybullayev orqali Shayxzoda bilan tanishgan. Vog‘iz Muzaffarov shoir bilan bo‘lib o‘tgan uchrashuv va hamkorlik yillarini eslab, farg‘onalik adabiyotshunos Yo‘ldosh Solijonovning: “Shayxzodaning qanday xislatlarini qadrlaysiz?” degan savoliga: “E’tiqodini, – deb javob bergan va bunday so‘zlarni aytgan edi. - U buyuk e’tiqod egasi edi. Uni maqsadi va maslagidan hech narsa ajrata olmasdi. Keyin g‘oyat ehtirosli odam edi. O‘zi doim qaynab-toshib yurguvchi edi. Ayni chog‘da “ehtiros” so‘zini yaxshi ko‘rardi. Bilasizmi, biz u kishi bilan SSSR yozuvchilarining Birinchi qurultoyi materiallarini birga tarjima qilgandi. Shu qadar g‘ayrat va ehtiros bilan ishlaganki, ma’ruzalar “Yosh leninchi” gazetasida boshqa gazetalarga nisbatan oldinroq bosilib chiqqan. Shu qurultoyda Maksim Gorkiydan tashqari, N.Buxarin va K.Radek ham ma’ruza qilgan edi. Tarjimadagi bir jarayon haqida - Shayxzodaning bilag‘onligi, ongining teranligi va so‘z qadrini yaxshi anglab yetishini aytmoqchi edim. N.Buxarinning nutqi “Nado derzat!” degan chaqiriq so‘zlari bilan tugallangan edi.

RECENT FAREWELL

Yuldasheva Dilfuza Muydinjanovna
TSTU, Department of Foreign Languages
assistant, supervisor (scientific advisor)
Kuzibayev Bekhruz Bahodir ugli
a student of the AB-6 group of
the Faculty of Electrical Engineering and Computer
Engineering of the Tashkent State University of Communications
(Tashkent state transport university)

Annotation: This article about the latest days of fantastic poet Sheikhzade. All well-known writers and poets visited him when he was ill and was really impressed by the conversation, which they had. Sheikhzade never tried to show his illness and pain, he met every persons with smile and maintained the conversation in a good mood. Some passages of the article describe the friendly relationship between the poets and Sheikhzade.

Key words: poet, guest, publication, poems, translation, pain, sever, memory.

The new year 1967 came in rapidly. For someone this year was the October coup and the 50th anniversary of the establishment of the Soviet state, for someone it was the 30th anniversary of the great massacre of 1937-1938. However, the reforms in society, in particular the republication of Gulistan magazine in January of this year, and the publication of works such as "Timur’s trzuklar" " My Dagestan " - were as a sign of the good end of the year. Sheikhzade had met this year with great hopes and dreams. In early January Suyimakhan invited Sheikhzade with wife to his home. Knowing well the science of how to receive a dear guest, the lady set a beautiful table. The poet laid out from the treats he liked. The guests came, greeted each other, and drank a cup of tea. Suyimahan was going out into the kitchen and pouring soup, when Sakinahon came in the kitchen.

Suyimahan, don’t get too carried away. We will not sit long. Your teacher’s condition is not good. "Tell out, many bother let it not be", - says your teacher.

Sakinahonim said that and tears from her eyes poured came involuntarily. Although Suyimakhon herself also became gloomy, but she collected herself and gave comfort to Sakinahon. Then the two women came out laughing to Sheikhzadeh, as if it had not happened. Sheikhzade tasted of the food brought by the host in, and then read one the translation made by Samad Vurgun from his new poems. Suyimahan recently came out of publication in her translation "Alisher Navoi" along with the story" Kalila and Dimna" presented her brochure to the master. In exchange for these books

Sheikhzade will present as gift the collection of poems "alley", which will soon come out of print. There will be days when every minute is kept in memory for a lifetime. If we could have any information about each day of Sheikhzade: what he was able to write during this time, how in his heart the Dream and the arches hit the shelves and, of course, the"Beruni when we could know how his further fate was...

February 9, 1967. Chairman of the Writers ‘Union Kamil Yashin, together with the editor of the newspaper" culture of Uzbekistan" (now Literature and art of Uzbekistan") Laziz Kayumov, will go to see the sick poet. Unfortunately, the last days of the poet, Laziz Kayumov were informed in the "Telegraph style", wrote only such words: "if the pain is severe, it is necessary, but it has dealt with. Brother Yashin: "let’s call a doctor from Moscow?" when he asked:" no, the doctor is good, the skill is high, but the patient’s heart is weak," he said. Again, from the words of this memory, it became clear that Shaikhzade did not drink the drugs that the doctors wrote down, "my drink went as a pharmacy." Looking at Yashin aka Sheikhzade, who heard the reproaches of my sakinahon about this: "It is necessary to listen to wives. Sakinahan not only your faithful wife, but also a doctor. She knows well that medicines are useful," he said. Then the patient in response to The Poet Yashin will give such an answer:

Mulla Nu’man’s sons, the poets say, as long as a man lived in ancient times.

Whether because he was sick like me or for some other reason, in any case, when he was lying on the bed, a fly came and disturbed him. Then, as long as the man killed one of the flies and chased one, the king of the flies waved over this man and complained to God. God is a justice; he takes the side of the flies and says to the man: "I have created you and the fly. You have no right to wave flies. Then do not be able to do such an indecent thing." Then the man opened his two hands, looking at the sky, and said, "O God, you have created both man and creature living in seven climates. You give them your judgment. If I could not subdue one pale fly, then what would you do by creating me?"- as long as it says. Likewise, if I could not subdue my noble wife, What Would the God do by creating me. Even though Sheikhzade was ill he was able to respond with such humor to his friends. On February 9, 1441, His Majesty Alisher Navoi, the great Uzbek poet and thinker, was born in Herat. Here, more than sixty years have passed, every year on the birthday of great poet, Alisher Navoi of the Academy of Sciences the Institute of language and Literature named after is celebrated in the form of traditional navoiykhanate conferences. Well-known Navoi scientist Hamid Orasli from Azerbaijan was invited to participate in this year’s conference. Unfortunately, in the work of the YIII conference (1964), Sheikhzadeh, who participated in the report of the Azerbaijani scientist Sadiq Kitabdor about the "Majma ul-Havas", this time couldn’t come to the conference due to his illness. Having known about the illness of his compatriot, the Baku scientist, after the conference, together

with the director of the Institute, Aziz Kayumov and his brother Laziz Kayumov, will see the poet and go to the hospital in Shurtepa (Lunacharsk) to get care about his health. So, February 12 (13), 1967. This is how St. Kayumov remembers this day in his memoirs about Sheikhzade: "A miracle room of the hospital. The teacher Sheikhzade was lying on a high pillow over the bed. He was pale. He lost weight. The reverend wife of the poet is at the service next to him. They met us with an open face. We had a little conversation. The Sheikhzadeh, no matter how severe his condition was, spoke to us in a good mood, and even laughed. We said goodbye to that person, expressing a desire to recover faster...”

This memory of St. Kayumov gives us such an impression that the scientists who came to visit Sheikhzade saw his sick state and, without sitting for long, said goodbye. But Laziz Qayumov, together with his brother and Hamid teacher, remembered the day when he visited the poet and said: "their conversation was sweet, good - natured", saying that they had a sweet conversation on this day, despite the fact that they had not been in the presence of the poet for a long time.

February 13(14) 1967 the student of Azad Sharafiddinov, together with the literary critic Umarali Normatov, will go to the hospital to see the sick poet. They see the disease gnawing at poet’s health for quite some time, as they did not meet with Sheikhzade in the coming months.Thanks to the fact that the life-loving poet retained his spiritual vivacity, especially when he sees Ozod Sharafiddinov, he was happy. "He was overflowing and in a hurry to pour out the heart," Umarali Normatov recalls that memorable day. He told about experienced curious situations, adventures, unrequited dream. Especially after the earthquake, during a trip to Baku, they told with such detailed, interesting regrets about how they captured the manuscript of some unique scientific work on the poetics of classical poetry, which Kazbek forgot in the taxi.

Literature:

1.Abdullayev A. Literary and critical views of Maksud Sheikhzade. AKD. Tashkent, 1981.

2. Alimdkanova.S. Creative conception and image (on the material of Sheikhzade’s poetic creativity). - 170 -AND. Tashkent, 1974.

ТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МАКСУДА ШЕХЗАДЕ-ПЬЕСА «МИРЗО УЛУГБЕК»

Юлдашева Дилфуза Муйдинжановна
Кузибаев Бехруз Бахадир угли
(Ташкентский государственный транспортный университет)

Аннотация: В данной статье рассказывается насколько трудно пришлось Максуду Шехзаде в годы войны. Но однако данные трудности принесли ему большие успехи в его художественной деятельности. Приведены примеры из известных стихов для анализа. Глубоко изучается его пьеса «Мирзо Улугбек». В ней показаны последние годы жизни знаменитого внука Амира Тимура-Мирзы Улугбека. В впечатляющих картинах, противоречиях, в водовороте войны поистине шекспировскими красками здесь обрисован образ великого учёного и шаха с трагической судьбой, воссозданы его тяжёлые душевные переживания.

Ключевая слова: мировая война, испытание, статья, стихи, духовный мир, философия, военная лирика.

Годы Второй мировой войны и для Шейхзаде явились временем тяжёлых испытаний. Уже с первых её дней он все свои творческие силы, знания, чувства направил для приближения победы над врагом. Его пламенные публицистические статьи, взволнованные стихи, боевые страстные очерки и другие произведения военных лет служили моральной поддержкой народу, укреплению его боевого духа, вдохновляли к новым победам.

В военные годы на узбекском языке были изданы сборники Шейхзаде “За что борьба?”, “Сражение и песня”, “А сердце говорит”, на русском языке “Сааз”, “Грозою рождённые”, “Сердце говорит”.

Творческие искания Максуда Шейхзаде в военные годы привели к значительным результатам. Наиболее удачными в художественном отношении являются поэмы “Одиннадцатые”, “Женя”, “Третий сын”. В них поэт сумел более глубоко проникнуть в духовный мир человека, в интересной форме выразить ненависть к врагу и любовь к Родине. В качестве яркого тому примера достаточно вспомнить стихотворение “За что борьба?”:

Мы будем помнить истину одну:
“Коль хочешь мира, выиграй войну”.
За право жизни мы борьбу ведём,
За всё, что нашим создано трудом.
За Пушкина борьба, за Навои,
И за Бабурову газель - бои.

Ещё одной важной чертой военной лирики Шейхзаде является её обогащение боевым духом, ораторским искусством. Во многих своих стихах поэт обращается непосредственно к народу, призывает его к мобилизации всех сил. Шейхзаде свободно изливает переполняющие его чувства. Чтобы довести свои слова до сознания читателя, поэт использует повторы в различных формах. Риторический повтор становится любимым изобразительным средством Шейхзаде. Поэт задаёт вопрос и сам же начинает отвечать на него.

Перечисленные выше стихотворения и поэма “Аксакал”, посвящённая историческому лицу - Юлдашу Ахунбабаеву свидетельствует о переходе Шейхзаде к творческой зрелости. Этот вывод подтверждается и тем, что в военные годы он обращается к одному из сложных жанров художественной литературы как драма и создаёт пьесу “Джалалиддин Мангуберди”. Эта драма была закончена в 1944 году, а в 1945 поставлена на сцене Узбекского государственного драматического театра имени Хамзы.

Драма отличается богатством ярких, романтических красок. В рецензиях того времени была дана высокая оценка произведению. “Долгие годы мы мечтали о значительном художественно зрелом сценическом произведении. “Джалалиддин” соответствует нашей мечте”, - писали тогда Айбек и Гафур Гулям. Несмотря на это первая драма Шейхзаде в своё время осуждалась за идейное содержание. Критика несправедливо обвинила автора в идеализации прошлого и образа Джалалиддина. В действительности же в драме “Джалалиддин Мангуберди”, рисующей картины борьбы народа против монгольских захватчиков, не было никаких идейных изъянов. Пьеса была несовершенна в художественном отношении. Многие события в ней, в частности, сюжетная линия, связанная с сестрой Джалалиддина, органично не сплеталась с основным направлением, духом драмы. Подобные недостатки были совершенно естественными, ибо это произведение было первым опытом автора в области драматургии.

В послевоенные годы, когда Шейхзаде вступил в период творческой зрелости, в его жизни происходят трагические события. В сентябре 1952 года Шейхзаде был подвергнут репрессии. Он был обвинён в распространении контрреволюционных идей, а также как руководитель некоей подпольной организации.

Это обвинение засвидетельствовали 12 известных интеллигентов того времени. В результате Шейхзаде в качестве врага народа был осуждён на 25 лет лишения свободы. После смерти Сталина в середине 50-х годов Шейхзаде освобождается из заключения. В его творчестве начинается этап зрелости.

На протяжении 1956-1967 годов Шейхзаде выпускает сборник избранных произведений под названием “Диван четверти века”, “Поэму о Ташкенте”, книги

стихов “Годы и дороги”, “Проспект”. Сборник поэта “Мир вечен” стал событием в нашей литературе. Всё это свидетельствует о плодотворности творчестве поэта в последнем периоде, когда были созданы прекрасные произведения, соответствующие растущим эстетическим запросам народа.

Очевидным недостатком лирики Шейхзаде этого периода является чрезмерная описательность, декларативность, риторика. Вместо выражения подлинных лирических чувств, оригинальных мыслей зачастую поэт повторяет общеизвестные идеи и образы. В результате вместо настоящих лирических произведений появляется голое восхваление, поверхностное отображение. Например, в стихотворении “К узбекскому морю” есть такие строки:

В капле моря роза расцветает,
И глоток воды расправит крылья птиц.
От него идут арыки - сад благоухает,
От него каналы в степь приносят жизнь.

Однако главной чертой стихов, вошедших в перечисленные выше книги, является то, что философские взгляды, размышления поэта о жизни, об эпохе, о человеке, о художнике были наполнены экспрессией и драматизмом:

Если песня была бы пиалой воды,
Чтобы путнику подать для утоленья жажды,
Эта песня другом стала бы в пути,
И певцом прекрасного - поэт, её создавший.

Именно это качество поэта наиболее выпукло проявляется в “Поэме о Ташкенте” (1958г.). Хотя в ней автор большей частью чрезмерно восхищённо воспевает город Ташкент, все же основное внимание он уделяет раскрытию духовного мира живущих здесь людей, делится философскими размышлениями о смысле жизни:

Кочует в руслах вековых вода,
Не вечны мы, но вечны города...
И вдруг пронёсся в тишине ночной
Тоскливый возглас: “Ах, Ташкент родной!”
Мы обернулись: что за человек?
Глядим - понурый, пожилой узбек.
Сидит, вздыхая: “Ах, Ташкент, Ташкент!;
И поднялся и ожил в тот момент...
Когда о Ташкенте при мне говорят,
В глазах моих яркие солнца горят,
Горячее лето, и множество лет,
И тени деревьев, и солнечный свет...
О солнце моё, собеседник отцов!..

“По солнцу живи!” - их обычный привет.

В период зрелости, точнее в 60-е годы, Шейхзаде создал своё главное произведение - трагедию “Мирзо Улугбек”. В ней показаны последние годы жизни знаменитого внука Амира Тимура-Мирзы Улугбека. В впечатляющих картинах, противоречиях, в водовороте войны поистине шекспировскими красками здесь обрисован образ великого учёного и шаха с трагической судьбой, воссозданы его тяжёлые душевные переживания.

Основой для произведения Шейхзаде послужили последние два года жизни и деятельности Улугбека.

Пьеса “Мирзо Улугбек” знакомит нас с далёкой и неизвестной нам средой - жизнью Самарканда середины XV века. Драматург приглашает нас во дворец султана, на многолюдные базары, представляет нам жизнь медресе. В этой суматошной скандальной среде мы как бы лицом к лицу сталкиваемся с такими историческими личностями, как Абдуллатиф, Гавхаршод-бегим, Ходжа Ахрор, Саид Абид, Аббос, Али Кошчи, Саккакий, Абдураззак Самаркандий, Кази Мискин.

В первую очередь драматург стремится показать достоинства учёного и мыслителя Улугбека, передать его взгляды о человеке и мире:

...За полог тайн небесных и земных
Мудрец проникнуть долгий век стремится.
К познанью страсть неистребима в нас.
Её сравню с костром, зажжённым в поле.
Костёр нельзя задуть, чтоб он погас:
Чём дуешь ты сильней, тем пламя более.

Улугбек желает, чтобы люди были чистыми и благородными, не блуждали в потёмках как слепые, а жили, освещая свой путь светом разума, и призывает людей брать пример со звёзд:

Но, царствуя, стремился я всегда,
Чтоб стали знанья спутниками власти,
Я говорил, что зрячая беда
Порою лучше, чем слепое счастье.
Я сеял семя света весь свой век,
Я всходов жду, пусть люди мыслят сами...

Посредством создания образа Улугбека автор стремится выразить не только свои сокровенные мысли и мечты, но и чаяния предков о справедливом властелине и великом учёном. Под сильным воздействием классового подхода господствующей идеологии времени облик Хаджи Ахрара в трагедии получился слишком реакционным и фанатичным, противоречащим с исторической действительностью. Несмотря на это, в целом пьеса “Мирзо Улугбек” явилась

вторым серьёзным достижением узбекской литературы в области трагедии после исторической драмы Фитрата “Абулфайзхан”. Она заняла одно из самых почётных мест в узбекской драматургии 60-х годов.

Литература:

1.Абдуллаев А. Литературно-критические взгляды Максуда Шейхзаде. АКД. Ташкент, 1981.

2. Алимдканова.С. Творческий замысел и образ (на материале поэтического творчества Шейхзаде).- 170 -АНД. Ташкент, 1974.

Об авторах:

1. Кузибаев Бехруз Бахадир угли - является студентом группы АБ-6 факультета «Электротехника и вычислительная техника» Ташкентского государственного университета путей сообщения.

2. Юлдашева Дилфуза Муйдинжановна – ТГТУ, кафедра иностранных языков, ассистент, научный руководитель (научный руководитель).

TA’LIM XIZMATLARI BOZORI VA UNING TARTIBGA SOLINISHI

Radjabova Gavxar Umarovna
Qo‘qon davlat pedagogika instituti “Maktab menejmenti” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Maqolada “Ta’lim xizmatlari”, “ta’lim sohasi xizmatlari”, “ta’lim xizmatlari bozori” tushunchalarining mohiyati ochib berilgan. Ta’lim xizmatlari bozorining tuzilishi, uning mehnat bozori bilan o‘zaro ta’sirining o‘ziga xos xususiyatlari ochib berilgan. Ta’lim xizmatlari sohasidagi bozorning "muvaffaqiyatsizliklari"ning xususiyatlari ko‘rsatilgan, ushbu sohadagi bozor munosabatlarini davlat tomonidan tartibga solish yo‘nalishlari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim xizmati, ta’lim sohasi xizmatlari, ta’lim xizmatlari bozori, ta’lim xizmatlari bozori sub’ektlari, bozor muvaffaqiyatsizliklari, ta’lim sohasida bozor munosabatlarini tartibga solish.

Annotation. The approaches to defining the essence of educational service, related services in the educational field and educational services market were analyzed. The structure of the education market, the specificity of its interaction with the labor market is revealed. The nature of “market failures” in rendering educational services, the directions of state regulations in the field are shown.

Keywords: educational service, related services in the sphere of education, educational services market, actors of the educational services market, “market failures”, state regulation of market relations in the education sector.

Postindustrial jamiyat ehtiyojlariga javob beradigan zamonaviy ta’lim tizimini yaratish va uning negizi – axborot iqtisodiyotiga davlat tomonidan alohida e’tibor berilmoqda.

Ta’lim sohasida asosiy investitsiyalar odamlarga yo‘naltiriladi. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, AQSH milliy boyligi tarkibida asosiy ishlab chiqarish fondlari (binolar, inshootlar, mashina va uskunalar) bor-yo‘g‘i 19%, tabiiy resurslar - 5%, inson kapitali - 76% ni tashkil etadi. G‘arbiy Evropada tegishli ko‘rsatkichlar - 23%, 2% va 75%, Rossiyada - 10%, 40% va 50%. [6, 141 – 142-b].

Axborot iqtisodiyotida bilimning strategik ahamiyati ta’lim sohasida yetakchi o‘rinni egallash vazifasini ustuvor vazifalardan biri sifatida ilgari suradi. Uning yechimi asosan ta’lim xizmatlari bozorining shakllanishi bilan belgilanadigan mavjud ta’lim tizimini modernizatsiya qilishni taqozo etadi. Bozor munosabatlarining rivojlanmaganligi ta’lim sohasi muammolarini yanada kuchaytirmoqda, jumladan,

- jahon bozorida ta’lim sifati va raqobatbardoshligining pasayishi, mehnat bozorlari va ta’lim xizmatlaridagi nomutanosiblik, iqtisodiyot ehtiyojlarini qondirish

uchun yuqori malakali kadrlarning etishmasligi, resurslar bilan ta’minlanish darajasining pastligi.

Ta’lim sohasida rejali iqtisodiyotdan ochiq bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonida ro‘y berayotgan o‘zgarishlar qizg‘in bahs-munozaralarga sabab bo‘lmoqda. Amaldagi kontseptual apparatni aniqlashtirish modernizatsiyaga qaratilgan chora-tadbirlar samaradorligini oshirish va shu orqali zamonaviy ta’lim tizimini yaratish jarayonini tezlashtirish imkonini beradi.

Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, ta’lim xizmati tushunchasi hali ham munozarali. Muallif ta’lim xizmati tushunchasini sub’ektlarning ehtiyojlarini qondiradigan ta’lim berish jarayoni sifatida belgilaydi. Ta’lim xizmati o‘qituvchilarning "jonli mehnati" bilan yaratiladi va keyingi o‘zgarishlarga duch keladi. Biz ta’lim jarayonining bosqichi yangi materialni (o‘z-o‘zini o‘qitish) haqiqiy rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lgan "ta’lim xizmati o‘z tabiatiga ko‘ra bunday emas va bo‘lishi ham mumkin emas" degan mualliflarning fikriga qo‘shilamiz. [2,49-b].

“Ta’lim xizmatlari” va “ta’lim sohasidagi xizmatlar” tushunchalarini farqlash zarur. Ikkinchisi ta’lim jarayonlarini ta’minlovchi, ularning mazmunli qismi bo‘lmagan xizmatlar to‘plamidir (masalan, kommunal xizmatlar, konsalting va boshqalar).

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda ta’lim xizmati ko‘pincha jamoat mulki sifatida tavsiflanadi [1, 11-b; 7, 85-b va boshqalar].

Ta’lim xizmatlari bozori sub’ektlariga quyidagilar kiradi:

- tabaqalashtirilgan taklif bilan bozorga kiruvchi ishlab chiqaruvchilar (ta’lim tashkilotlari va yakka tartibdagi tadbirkorlar);

- iste’molchilar (talabalar - to‘g‘ridan-to‘g‘ri iste’molchilar), bozorga kiruvchi xaridorlarga o‘z xohish-istaklarini bildiradilar. Xohish - bu shaxsning madaniyat darajasi va individualligiga muvofiq o‘ziga xos shaklni olgan ehtiyoj;

- bozorda talabni taqdim etuvchi xaridorlar (uy xo‘jaliklari, tashkilotlar, davlat).

Ta’lim xizmatlarini ko‘rsatish jarayoni bir vaqtning o‘zida iste’mol qilish jarayoni ham bo‘lib, unda talabalar (bevosita iste’molchilar) alohida rol o‘ynaydi. Ta’lim xizmatlarining samaradorligi ko‘p jihatdan o‘quvchilarning shaxsiy xususiyatga ega bo‘lgan ularni taqdim etish jarayonida faol ishtirok etishiga bog‘liq. Darhaqiqat, talabalar ta’lim xizmatlarini birgalikda ishlab chiqaruvchilardir.

Ta’lim xizmatlari bozorining iqtisodiy maydonida, shuningdek, bozorlarning boshqa turlari kabi talab, taklif va narx shakllanadi. Ushbu ta’riflarni ta’lim sohasiga tatbiq etish uning xususiyatlarini hisobga olishni taqozo etadi.

Birinchidan, shuni ta’kidlash kerakki, ta’lim xizmatlari bozoridagi talab, ayniqsa, yangi ta’lim xizmatlariga noaniqlik bilan tavsiflanadi. Shu sababli, bunday xizmatlarni bozorga kiritish katta xavfga ega va har doim ham oqlanishi mumkin emas.

Ikkinchidan, ta’lim xizmatlarini taklif qilish narxlari egiluvchan emas, chunki ta’lim sektori narxlarning o‘zgarishiga tezda javob bera olmaydi. Masalan, ta’lim xizmatlarini ko‘paytirish uchun qo‘shimcha mablag‘lar, malakali kadrlarni tanlash, sinflar fondini kengaytirish va boshqalar.

Uchinchidan, ta’lim xizmatlari qimmat tovarlar bo‘lib, ular "asosan ularning chegaraviy foydaliligi, o‘ziga xosligi bilan bog‘liq" [7, 114-b].

Iqtisodiy adabiyotlarda pullik ta’lim xizmatlari bozor xizmatlari sifatida, bepul ta’lim xizmatlari esa nobozor xizmatlari sifatida qaraladigan nuqtai nazar mavjud [3, 39 – 52-b; 4, 3 – 8-b; 5, 43 – 49-b]. Biroq, bepul va pullik ta’lim bir butunning ikki tomonlaridir. Ta’lim xizmatlarini sotib olish va sotish jarayoni ham pullik, ham bepul ta’limda amalga oshiriladi.

Bepul ta’lim xizmatlari faqat bevosita iste’molchilar uchun. Ularni ta’minlash uchun qilingan xarajatlarni qoplash davlat mablag‘lari hisobidan amalga oshiriladi. Ta’lim xizmatlarini sotish ham pullik, ham bepul ta’limda amalga oshiriladi. Shu sababli, bepul ta’lim xizmatlari bozor xizmatlarining bir turi, bepul ta’lim xizmatlari bozori esa ta’lim xizmatlari bozorining sektori sifatida talqin qilinishi kerak.

Ta’lim tashkilotlari faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va sub’ektlarning farovonligini oshirish uchun bozor jarayonlariga davlat ta’siri bir qator chora-tadbirlar va tadbirlarni amalga oshirishni o‘z ichiga oladi, ulardan eng muhimlari quyidagilardan iborat:

- innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasini hisobga olgan holda yo‘nalishlar (mutaxassisliklar) bo‘yicha kadrlar tayyorlash mazmuniga qo‘yiladigan talablarni ishlab chiqish;

- shakllanayotgan innovatsion iqtisodiyotning uzoq muddatli ehtiyojlarini hisobga olgan holda yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashga davlat buyurtmasini shakllantirish;

- uzluksiz ta’lim tizimini yaratish. Uzluksiz ta’lim zamonaviy ta’lim tizimlarining tobora muhim elementiga aylanib bormoqda. O‘z bilim va ko‘nikmalaringiz darajasini oshirish yoki yangilarini o‘zlashtirish sizga faoliyat sohasidagi o‘zgarishlar bilan raqobatbardosh bo‘lishga, shuningdek, o‘zgaruvchan kasblarda harakatchanlikni oshirishga imkon beradi;

- ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning strategik dasturlarini shakllantirish asosi sifatida ta’lim xizmatlariga bo‘lgan ehtiyojning o‘zgarishi dinamikasining uzoq muddatli prognozlarini ishlab chiqish;

- axborot iqtisodiyotini rivojlantirish (ixtisoslashtirilgan nashrlarda nashrlar, bo‘sh ish o‘rinlari yarmarkalari, ko‘rgazmalar, kadrlar tayyorlashning mintaqaviy ahamiyatga ega yo‘nalishlari to‘g‘risida qulay jamoatchilik fikrini shakllantirish) manfaatlarida talabni rag‘batlantirish va kasblarni targ‘ib qilish uchun marketing vositalaridan keng foydalanish;

- ta’lim tashkilotlari faoliyati va resurslari to‘g‘risida to‘liq ma’lumot beruvchi milliy ta’lim portallarini yaratish;

- mablag‘lar manbalarini yanada moslashuvchan birlashtirish va ta’lim xizmatlariga talabni rag‘batlantirish maqsadida moliyalashtirishning amaldagi tizimini takomillashtirish;

- ta’lim bozorining talab va taklif sub’ektlari o‘rtasidagi samarali hamkorlikni ta’minlashda davlatning faolligini kengaytirish.

Umuman olganda, zamonaviy ta’lim xizmatlari bozorini tahlil qilish - uning mohiyati, tuzilishi, mehnat bozori bilan o‘zaro munosabatlari, "muvaffaqiyatsizliklar" - ta’limning bozor mexanizmiga davlat aralashuvi vositalari va darajasini yanada oqilona aniqlash, soha, bozor munosabatlarini o‘zlashtirishning shakl va usullarini tanlash imkonini beradi, bu esa ta’lim sohasini modernizatsiyalash muammolarini yanada muvaffaqiyatli hal etishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Гневашева, В. А. Образование как фактор производства в информационном обществе / В. А. Гневашева // Вестник высшей школы. - 2009. - № 4.

2. Гребнев, Л. С. Образование: рынок «медвежьих» услуг / Л. С. Гребнев // Мир России. - 2005. - № 2.

3. Ильинский, И. Об экономической природе современного отечественного образования / И. Ильинский // Высшее образование в России. - 2004. - № 9.

4. Колесов, В. Рынок образовательных услуг и ценности образования (между ВТО и Болонским процессом) / В. Колесов // Высшее образование в России. - 2006. - № 2.

5. Попов, Е. Услуги образования и рынок / Е. Попов // Российский экономический журнал. - 1992. - № 2.

6. Степанова, Т. Е. Экономика, основанная на знаниях (теория и практика): учеб. пособие / Т. Е. Степанова, Н. В. Манохина. - М.: Гардарики, 2008. - 238 с.

7. Щетинин, В. П. Экономика образования: учеб. пособие / В. П. Щетинин, Н. А. Хроменков, Б. С. Рябушкин. - М.: Рос. пед. агентство, 1998. - 306 с.

МАҚСУД ШЕЙХЗАДЕ-СУЛТАН ГАЗЕЛУЙ

Юлдашева Дилфуза Муйдинжановна
ТГТУ, кафедра иностранных языков, ассистент,
научный руководитель (научный руководитель).
Кузибаев Бехруз Бахадир угли
является студентом группы АБ-6 факультета «Электротехника и вычислительная техника» Ташкентского государственного университета путей сообщения
Ташкентский государственный транспортный университет

Аннотация: Данная статья посвящена изучению творческой деятельности великого поэта Максуда Шейхзаде. А также для анализа предоставлены отрывки из известных стихотворений. Одним из важных данных в этой статья является информация о его трудовой деятельности в Узбекистане, благодаря которой он знакомится с великими узбекскими поэтами. В своих первых стихах Шейхзаде ищет себя, свой голос и стиль, присущий только ему, именно поэтому вновь и вновь он использует одно и то же слово, одно и то же сравнение, аллегорию, перенося их из одного стихотворения в другое.

Ключевая слова: поэт, стихотворение, драматург, асприрантура, научная работа, художественная литература.

Максуд Шейхзаде - талантливейший поэт, драматург, литературовед, переводчик, который внёс значительный вклад в развитие узбекской литературы XX века. В 1928 году Максуд был сослан в Ташкент, где и оставался до конца своей жизни. В Узбекистане Шейхзаде также подвергался репрессиям. Об этом поэт писал в конце жизни:

Но не всегда была судьба ко мне мила,
Порою год за годом - всё сплошная мгла.
Я шёл пустыней - в жажде занемог
Отправлен в ссылку - горе мыкал без дорог.

В Узбекистане Шейхзаде преподаёт в школе имени Нариманова, работает в газетах “Шарк хакикати”, “Кизил Узбекистон”. Здесь он знакомится с узбекскими поэтами - Гафуром Гулямом, Айбеком, Хамидом Алимджаном, Миртемиром. В 1933-35 годах он учится в аспирантуре при Комитете наук Узбекистана, затем ведёт исследовательскую работу в качестве научного сотрудника в институте языка и литературы (1935-38 г.г.), с 1938 года и до конца жизни преподаёт историю узбекской литературы в Ташкентском Педагогическом институте имени Низами.

Ещё в Азербайджане Максуд Шейхзаде пробует силы в области художественного творчества. В 1921 году в газете “Коммунист” было напечатано его первое стихотворение “Песня красноармейца”. В 1923 году на азербайджанском языке была издана драма Шейхзаде “Революция 28 апреля”, Пьеса была поставлена на сцене самодеятельными артистами, однако из-за художественной слабости не была издана повторно. В 1927 году в журнале “Маориф ва маданият” в Азербайджане была напечатана первая поэма Шейхзаде “Народная притча о Наримане”, свидетельствовавшая о стремлении молодого поэта к широкому охвату жизни, о его творческих исканиях.

В Ташкенте Шейхзаде начинает писать на узбекском языке, продолжает поиски в художественной литературе. Плодом первых творческих исканий является стихотворение “Трактор”, напечатанное в 1929 году на узбекском языке в газете “Шарк хакикати”. Хотя стихотворение было слабым в художественном отношении, оно всё же свидетельствовало о том, что молодой поэт поставил перед собой благородную цель - воспеть человеческий труд. После этого один за другим печатаются книги стихов молодого поэта. К ним относятся стихотворные сборники “Достойный страж” (1932), “Десять стихотворений” (1933), “Третья книга” (1934), “Республика” (1935), “Двенадцать”, “Новый деван” (1937), “Песни выборов” (1938). Эти сборники, относящиеся к первому периоду творческого пути Шейхзаде были незрелыми в художественном отношении, имели множество недостатков.

Поэт часто излагал в стихотворной форме какую-нибудь популярную мысль. В этих стихах было мало оригинальных истин, открытий, зато чувствовалось сильное желание автора поддержать проводимую правительственную политику.

В ту пору большинство советских поэтов обращали внимание в первую очередь на общественную сущность поэзии. Шейхзаде также следовал этому принципу, поэта он считал воином новой жизни, поэзию - важным орудием создания нового мира. В частности, в 1932 году в стихотворении “Считанные дни” Шейхзаде пишет:

Не был в жизни я любви поэтом.

Вот вам стих “да здравствует”, а здесь вот - “пэри света”.

Я не тот поэт-ответ, что в двух тетрадях пишет.

Из поэзии сотрём двуличья пышность.

Из этого отрывка кажется, что поэт в своём творчестве осуждает двуличие, призывает к искренности. Однако чувствуется, что на первое место выдвигаются другие мысли. Особенное удивление вызывает противопоставление “поэта любви” и “выразителя общественных мыслей”.

В 30-е годы Шейхзаде постепенно осмысливает, что поэзия является очень сложным и ответственным искусством. Кроме таланта, поэзия - это мучительная, тяжелая работа, требующая не только глубоких знаний, образного мышления, но и способности к обобщениям.

Теперь в своих стихах он отказывается от риторики и описательности, сосредотачивает внимание на создании образа простого человека, на выражении его различных чувств, переживаний и раскрытии его духовного мира.

Воодушевлённый русской классической литературой и, особенно, творчеством В.В.Маяковского, Шейхзаде начинает использовать в своём творчестве свободную стихотворную систему и достигает при этом соединения традиций русской и восточной поэзии. В результате большое место в поэзии Шейхзаде стали занимать воспевание достижений и успехов в жизни, прекрасные картины природы, повседневные заботы простых людей, а также темы труда и любви. Шейхзаде неповторимыми красками стремится воссоздать своеобразный духовный мир узбекского народа. Бьющий ключом публицистический дух в стихах соединяется с философской глубиной. Большинство стихотворений, вошедших в первые сборники, отличаются тесной связью с эпохой и политикой, взволнованным духом времени, с одной стороны, и, с другой - несоответствием рифмы и размера. Чтобы убедиться в этом, достаточно привести отрывок из стихотворения “Республика”:

Если смотреть сквозь буржуев окно,
То правды всей не видать всё равно.
Наша революция - больше шара земного.
Любимая республика - отрада очей.
В тысячу раз мы богаче любых богачей.

В своих первых стихах Шейхзаде ищет себя, свой голос и стиль, присущий только ему, именно поэтому вновь и вновь он использует одно и то же слово, одно и то же сравнение, аллегорию, перенося их из одного стихотворения в другое. Примером этому могут служить строки из стихотворения “Я звездам стал соседом”.

Лети, Родина, лети, Родина.
Как молния, озари.
И змеиные головы,
Как молния, раздави.

Свидетельством продолжения исканий в первых его книгах является то, что изобразительные средства и образы поэт зачастую переносил из стихотворения в стихотворение. Порой одни и те же изобразительные средства Шейхзаде повторял в одном и том же произведении. Например, в стихотворении “Родина”:

Прикурить мне папиросу хочется

От лучей азиатского солнца.

Твоё пламя озаряет всё вокруг.

Прикурю я папиросу от него, мой друг.

Стремясь по-своему передать дух и политическую обстановку времени, Шейхзаде создаёт множество поэм, среди которых можно вспомнить “Товарищ имущество”, “Свет”, “Наследие”, “Земля и плата”, в которых поэт не достиг серьёзных успехов в художественном отношении. Книги М.Закирова “Максуд Шейхзаде”, И. Гафурова “Товарищ поэт”, а также литературный портрет О.Шарафиддинова “Сердце поэта слушает мир” свидетельствуют о том, что критика вступила в период изучения творчества поэта в более широком масштабе.

Литература:

1.Гачечиладзе Г.Р. Художественный перевод и литературные взаи- 165 мосвязи. М.: Советский писатель, 1972.

2. Гафурова Г. Развитие перевода в Узбекистане. Ташкент:1. Фан, 1973.

DORILMUALLIMIN

Yuldasheva Dilfuza Muydinjanovna
TSTU, Department of Foreign Languages
assistant, supervisor (scientific advisor).
Kuzibayev Bekhruz Bahodir ugli
a student of the AB-6 group of the Faculty of Electrical Engineering and Computer Engineering of the Tashkent State University of Communications.
(Tashkent state transport university)

Annotation: This article talks about Maqsud Sheikhzadeh’s studies at Darilmuallimin, as well as his creative activity in this institution of learning.

Key words: Creativity, medicine teacher, dramaturgy, theater, culture, diligence.

In the early twenties, a group of Uzbek Youth went to study at the Uzbek drama studio opened in Moscow, and others went to study at the Turkish theater Technical School in Baku. Students who graduated academic year from 1925 to 1926, returned to Tashkent gave such a description to their friends with pleasure that the young people who heard their legendary stories were awakened by the desire to go to this beautiful city to study.. One of such young people is the famous theater figure Nazira Alieva, who is the same as her this was how he expressed his state of affairs at the time in his book "art is my life:

“My friends described me the beauty of Baku, exiting air and landscape of the Khazur (Caspian) sea, the foothills located houses, about parks, the fact that the lessons are much more interesting in technical school, in the "Etudes" which was unfamiliar for me. I was caught by the passion to go to Baku...” Secondary education of children who graduated from primary school there was no other educational institution in Aktosh. Therefore, in late 1921, Maqsud accompanied a group of peers he went to Baku with the intention of continuing his studies. The news that he will go to study in the capital of the Republic for teenager born in a remote town in Azerbaijan, is a beautiful dream and awakened the fountain of hopes, as in Nazira Aliyeva. He is the only one of those years to come to Baku, surrounded by an already unknown excitement when he entered the educational institution of pedagogy – dorilmuallimin, the characteristic uneven landscape of the city, blowing from the sea a breeze saturated with the smell of oil reveals the tongue of his lock sent. He was prouded to start studying, in one of these relics of Eastern culture and began to take knowledge with great enthusiasm. At that time, the most famous scientist, poet and writers were teachinhg in this land of knowledge. Therefore, in the youth years of dorilfun

Sheikhzade, knowledgeable teachers played a major role in its formation in the spirit. Maxmudhoja Behbudi unlike teachers, scientists, poets and writers understood the true essence of the Bolshevik state from the very first steps of Soviet power, which is free living of Muslim peoples of the state and felt that it would not allow them to breathe, and therefore they were not interested from the strengthening of Soviet power in Azerbaijan.

Consequently, they did not allow the structure and activities of the komsomol organization in dorilmuallimin, as in the school "rushdia".

Dorilmuallimin is an educational institution opened for boys, and girls studied in dorilmuallimat, which had the same status. Celebrities of that time studied in nearly both of these institutions of knowledge- they carried out educational work. For Maqsud and his peers, Abdullah as poet and Hussein Jovid the poets ‘ lessons were a festive novelty. In addition to them, students J.Gabriel, P.Qasimov, Medinakhanim They were also looking forward to the lessons of teachers such as giyosbeyli, Shafiqahonim Afandizoda.

The famous Uzeir Hajibekov in the Music circle from the Western Music, the famous Muslim Magomaev, on the other hand, used to teach lessons from the ice of the East. One of the Friends of the Uzbek poet, Akram Jafar, who studied with Sheikhzade in dorilmuallimin, recalled that the dear teachers who taught in dorilmuallimin, especially Huseyn Jovid, who was pouring light from his whole being, would sweeten the student’s bread and turn his water into juice.

"In fact," he said, " our everyday life was not very good eating a dish made in sunflower oil with excellent appetite, we melted raw bread in the place of shirmoy (bread).

We were 16 sleeping friends. Maqsud, Aziz, Said Rustamov, Khalil Eminli had come from Aktosh. Azerbaijani literature Naim Karimov. Mahmudkhoja Behbudiy we would go through together with Turkish literature. The periods of Turkish literature called "Tanzimat", "sarvati Funun", "national literature" were especially in the center of attention. Among many, Sheikhzade was also thirsty for science, art. His work, his deed, was reading. We read the work "rubobi shikasta" by tavfik Fikrat so succinctly that even the sheets of the book were crumbled and scattered.

Mikoyil Mushfig and Maqsud Sheikhzade were the Dali - Devon of this book. Going further, our literary interest went a different path and stagnated. And our attitude towards some writers has changed dramatically. Only in Turkish literature, three genius artists: Namik Kamal, Tavfik Fikrat and Abdulhaq Hamid remained a place of worship for us. Sheikhzade said in his travels to adulthood that " Namik Kemal is one of the few artists of a broad nature, who entered not only the history of the lonely literature of the people, but also the history of socio - political thought."

Madinahonim, whose name is mentioned above, was the director of the gossip dorilmuallimat. But at the same time he also taught students in dorilmuallimin. There were few Azeri girls in educational institutions in those years, he brought talented girls from the lands such as Tashsolohli, Musakoyu, Togkesamanli which were distant districts and villages. One such girl was Marvarid Dilbozi, who reached the level of the star of Azerbaijani poetry.

Madinahonim had brought Yakutkhanim with her sister Marvaridhon from the Kazakh district to an educational institution he had headed. Although Marvarid Dilbazi came to Baku a year or two after Maqsud, answering the question of the Uzbek poet’s student years in Baku, he told a story that took place in 1926. According to his memory, in the same year the famous Turkish scientist Mehmet Fuod Fohrulu visited Baku.

The visitor during the same visit also met with Naim Karimov Mahmudhoja Behbudi and dorilmuallimat students. The students who learned about the upcoming meeting remembered the poems of Turkish poets and read them so expressively during the meeting that the Turkish scientist could not hide the tears that began to pour out of his eyes.

At this meeting, which turned into a real holiday, Marvaridhonim Tavfiq Fikrat told the poem "For my nurse", which begins with the line: "We were children, you are buried...

Although these memories of M. Dilbozi are directly related to Maqsud’s life in dorilmuallim, they give a vivid idea of what environment the future poet breathed into, what social and cultural factors were formed under the influence. It can be assumed that Maqsud, who lived intensely and effectively used every opportunity given by Allah for his creative growth, took an active part in the literary night, reading, of course, the poem of one of the Turkish poets or his own. In our eyes, even the story described in another memory of M.Dilbozi does not concern only the life of dorilmuallimat students. The poet recalled that the famous statesman of Azerbaijan of those years Agamali came to dorilmuallimat and was interested in the course process, was extremely pleased to see the level of knowledge of Azeri girls. But when it was asked from the girls "What writers do you know?" they only said the names of Turkish poets such as Yunus Emro, Ziyo Gokalp, Abdulhaq Hamid. "From these interrogations Madinah, who was a little annoyed, began to ask us questions from Nasimi, Fuzuli”- recalled Marvarid Dilbaziy. Hearing our answers, they burst into tears. Dorilmuallimat originally had two directions, two streams: those who studied Russian and those who studied Turkish. Nurulla Shahsuvorov, a teacher of the Russian language, and Jabbor Efendi, who studied in Istanbul, were distracted... As a result of such disputes Naim Karimov’s training programs were changed. Now Azerbaijani literature has begun to be studied more deeply.

A spring of Vagif flowed into our hearts..."reading these words of the famous poet kamina, the idea that the Great Azerbaijani poets, such as Nasimi, Fuzuli, Vaqif, and their immortal works began to conquer the spiritual world of students, who at first began to be brought up in the spirit of the works of Turkish poets, began to conquer in these years, became decisive in my mind. It is strange that yet school work has not been well established, educational programs and textbooks in all subjects have not been created in the early 20s, just like in Tashkent, famous poets such as Mikoyil Mushfig, M.Dilbazi, Mehdi Hussein, sabit Rahman, famous writers like Abdulhasan, S.Sumbatzade, M.Tahmasib, M.Gulizada, A.Outstanding scientists like Guliev, as well as the artist Ismail Akhundov, composer S.Rustamov, educator M.Murodkhonov grew up from these two educational institutions in Baku. In this series of famous people there was also our Maqsud Shaykhzadeh.

Literature:

1.Abdullayev A. Literary and critical views of Maksud Sheikhzade. AKD. Tashkent, 1981.

2. Alimdkanova.S. Creative conception and image (on the material of Sheikhzade’s poetic creativity). - 170 -AND. Tashkent, 1974.

UTILYSING THE THEORY OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN TEACHING ENGLISH

Tuxtasinova Zilola Mukumovna
ingliz tili va adabiyoti kafedrasi katta o‘qituvchisi, Qo‘qon DPI

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz tili fanini o‘qitishga xissiy intellekt nazariyasini tadbiq etishning ahamiyati, shuningdek, undan foydalanish usullari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: xissiy intellekt, nazariya, metod, feelings diary.

Abstract: This article highlights the importance of applying the theory of emotional intelligence to the teaching of English, as well as the methods of its use.

Key words: emotional intelligence, theory, method, feelings diary.

Uzbekistan, the implementation of novel approaches to teaching foreign languages is currently receiving a lot of attention. New approaches to teaching are investigated and implemented in lessons alongside these methods. Teachers’ contributions are valuable in this context. However, it is not easy to be an effective educator. as students look to their teachers for the knowledge, experience, and overall intelligence they possess. The teacher’s intelligence is based not only on his or her knowledge of the subject matter, but also on how he or she treats the students, treating them with love and respect. That’s why teaching emphasizes emotional intelligence as well as intellectual quotient.

Peter Salovey and John Mayer first developed emotional intelligence. Emotional intelligence, according to them, is “the ability to perceive emotions," “access and generate emotions in order to assist thought,” “understand emotions and emotional knowledge,” and “reflectively regulate emotions” in order to “promote emotional and intellectual growth.”[3,187] To put it another way, interpersonal skills can be examined in light of emotional intelligence. Later its regions were underscored Daniel Goleman in his book “Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ” defines the emotional intelligence dealing with feelings, inspiration, compassion and overseeing relational connections being the five areas of the ability to appreciate people on a profound level they are significant in any circle of life.[2,12]

As a result, a question arises: Why should emotional intelligence be developed in English language instruction? This question may be answered by the following studies:

1. Experience demonstrates that not every student is motivated in the same way or learns in the same way in a classroom. As a result, we believe that recognizing differences in teaching and learning styles and being able to connect with students are crucial to achieving success.

2. A teacher with a high level of emotional intelligence can make teaching easier. Emotional intelligence training can benefit students’ English and improve their learning as well as their social integration in the classroom.

3. It is believed that changes in family structure, the diminished role of parents in education, mobility, and technology all contribute to the need to cultivate emotional intelligence in all forms of education, including English language instruction.

Through classroom activities that encourage the exchange of ideas and communication, emotional intelligence is developed. The emphasis is placed on methods that are already part of the teacher’s arsenal of confidence-boosting activities:

• Having a wide range of activities keeps people interested and lets them learn in different ways and according to their own learning styles.

• When they are related to the subject matter, icebreakers, warm-ups, and mingle activities help students get to know one another and promote interest in lessons.

• The sharing of knowledge and opinions is facilitated by brainstorming and discussion.

• Playing a fictitious role is easier for some students to reveal themselves. Role-plays and simulations, on the other hand, should be carefully constructed and connected to the real world.

• Working in groups fosters cooperation. All members should be required to contribute to the same goal when tasks are designed. It is possible to use group speaking and collaborative reading and writing activities.

• Work on a project Students frequently compete. Collaboration is also encouraged by group completion of assessed and unassessed projects.

• Outlining the expectations and providing feedback on performance. The student should receive specific, objective feedback that focuses on a changeable aspect of their performance.

• Obtaining task feedback and observing how students responded to the task.

• Every positive aspect of a student’s performance, including their contribution to the group, can be evaluated and rewarded through continuous assessment.

It is encouraged for educators to modify materials to meet the requirements of students. Teachers must also modify materials to help students learn about each other’s interests, habits, preferences, and personalities in order to foster discussion and strengthen relationships for emotional intelligence development.

Self-awareness: When a person becomes more self-aware, they are better able to understand how they react and what causes them to feel upset or disturbed. One way to increase self-awareness is to ask students to keep a "feelings diary" in which they record their feelings, emotions, and even the teacher’s comments. This can be done with language learners who are intermediate or above.

Journals of feelings can be used by students and teachers to become more aware of their emotional lives.[1, 45] Additionally, students can learn to express themselves in written English through this approach. However, this is not the place to correct spelling and grammar errors. The teacher can offer insightful remarks about the kinds of emotional content that are being expressed in this section. The journal will improve students’ written language skills and help them comprehend what they are feeling at any given time. No matter how the teacher intends to add those corrections, not every piece of English homework needs to be corrected. However, the assignment must be thoroughly explained.

Using expressive voices and body language to tell jokes, they can also learn to tell jokes by looking them up online. While the students are practicing their pronunciation at the same time, this will make the other students laugh. Laughter boosts serotonin levels, which in turn boosts immune function and reduces stress. A good way to avoid the shame of a mistake from which we could learn is to be able to laugh at ourselves.

In conclusion, one of the valuable qualities of a successful teacher is the ability to conduct research, so the significance of teaching emotional intelligence and methods for developing it are still under investigation.

References:

1. Gillian Shotton. The Feelings Diary: Helping Pupils to Develop their Emotional Literacy Skills by Becoming More Aware of their Feelings on a Daily Basis, 2002, SAGE Publications Ltd, https://doi.org/10.4135/9781446280607

2. Goleman, D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More than IQ. 1995, New York: Bantam Books.

3. Salovey, P., & Mayer, J. D. Emotional Intelligence. Imagination, Cognition, and Personality, 1990, 9, 185-211. https://doi.org/10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CDG

UZUMNING URUG‘SIZ NAVLARINI HOSILDORLIK KO‘RSATKICHLARI

Fayziyev Jamoliddin Nasirovich
professor, q.x.f.d
Toshkent davlat agrar universiteti
Shokirova Xabibaxon Xudoyberdi qizi
2-bosqich tayanch doktaranti
Farg‘ona davlat universiteti
Raxmonov Abduraxmon Abdurashid o‘g‘li
2-bosqich magistri Andijon qishloq
xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti

Annotatsiya: Maqolada uzumning urug‘siz navlarini hosildorlik ko‘rsatkichlari o‘rganilgan. Uzumning urug‘siz navlari hosildorligi, hosildorlik koeffitsienti, hosil berish koeffitsienti va hosildorligi aniqlangan. Uzumning urug‘siz navlarida hosilli novdalar eng kup (36,8-46,6%) Motrudiy, Kishmish cherny, Kishmish kariza, Kishmish ovrutskiy va Kishmish Sog‘diana navlarida qayd etildi.Hosil berish koeffitsiyenti bo‘yicha tupdagi bir rivojlangan novdaga tog‘ri keladigan uzum boshlari (0,6) bo‘yicha Motrudiy navi alohida ajralib turdi. Uzumning urug‘siz navlarining hosildorligidagi Kishmish Sogdiana, Kishmish ovrutskiy va Kishmish cherny navlarida olindi. Ushbu navlarning hosildorligi mos holda 191,0; 165,0 va154,0s/ga ni tashkil etganligi aniqlangan.

Kalit so‘zlar: Uzum, uzumning urug‘siz navlari, hosildorlik ko‘rsatkichlari, hosildorlik koeffitsienti, hosilli novdalar, uzum boshlari.

Kirish. Bugungi kunda dunyo bo‘yicha tokzorlarning umumiy maydoni 7 mln 546 ming gektarni, yalpi uzum xosili 63 mln tonnani tashkil etmoqda.Yetishtiriladigan uzum xosilni asosiy qismi 83% vino tayyorlash, 12 % yangiligicha istemol qilish va 5% quritish uchun ishlatiladi. Xozirgi kunda dunyoni uzum yetishtiruvchi mamlakatlarida uzum xosildorligini oshirishda yangi navlarni yaratish, urug‘siz uzum navlarini agrabiologiyasini ishlab chiqishni takomillashtirish dolzarb muommolardan biri xisoblanadi.

Qishloq xo‘jaligini muxim tarmog‘i bo‘lgan uzumchilik soxasini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar natijasida uzumning istiqbolli urug‘siz navlarini chiqarish ullarni agrobiologiyasini o‘rganish va eng maqbul agrotexnikani ishlab chiqish amalyotda qo‘llash muxim vazifallardan biri xisoblanadi.

Novdalar hosildorligi, uzumning hosildorlik koeffitsiyenti, uzum boshi og‘irligi kabi ko‘rsatkichlar aksariyat holatda hosilning umumiy hajmini belgilab beradi. Shu bois har bir tanlanayotgan navda ushbu ko‘rsatkichlar tahlil qilish barpo etiladigan

bo‘lajak tokzorning potentsial hosildorligini oldindan bashorat qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Uzum hosildorligining novdalardagi differentsiatsiyalangan hosilli kurtaklarga bog‘liqligi O.Ye.Djamarova va P.P. Radchevskiy kabi olimlarning tadqiqot ishlarida alohida ta’kidlangan. Aynan mana shunday novdalar uzumning bo‘lg‘usi hosildorligini belgilab beradi. Uzuning o‘rganilgan urug‘siz navlarida hosilli novdalar miqdorini tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, eng ko‘p (36,8-46,6%) hosilli novdalar uzumning Motrudiy, Kishmish cherny, Kishmish kariza, Kishmish ovrutskiy va Kishmish Sog‘diana navlarida qayd etildi (1-jadvalga qarang).

1-jadval

Uzumning urug‘siz navlarini hosildorlik ko‘rsatkichlari, 2020-2021 yillar

T/r	Navlar	Hosilli novdalar, %			Bir hosilli novdaga to‘g‘ri keladigan uzum boshining o‘rtacha soni, dona	Bir novdaga to‘g‘ri keladigan uzum boshining o‘rtacha soni, dona
		bir uzum boshli	ikki uzum boshli	jami		
1.	Kishmish cherny – nazorat	34,1	3,8	37,9	1,3	0,4
2.	Kishmish Sog‘diana	33,8	3,2	37,0	1,3	0,4
3.	Motrudiy	37,8	8,8	46,6	1,3	0,6
4.	Kishmish ovrutskiy	33,7	3,1	36,8	1,3	0,4
5.	Qora bedona	25,9	2,5	28,4	1,3	0,3
6.	Kishmish bely – nazorat	16,4	3,4	19,8	1,3	0,3
7.	Kishmish Samarqand	23,1	1,8	24,9	1,2	0,4
8.	Kishmish kariza	31,5	5,5	37,0	1,3	0,4
9.	Kishmish irtishar	18,6	1,8	20,4	1,2	0,3
10.	Kishmish mramorny	17,4	2,4	19,8	1,2	0,3

Hosilli novdalarning eng kam – 19,8-20,4% miqdori uzumning Kishmish mramorny, Kishmish bely va Kishmish irtishar navlarida aniqlandi. Ushbu ko‘rsatkich bo‘yicha qolgan navlar yuqoridagi nav guruhlari orasida oraliq o‘rin egalladi va ularda hosilli novdalar miqdori 24,9-28,4% oralig‘ida bo‘ldi.

Motrudiy va Kishmish kariza uzum navlarida ikki uzum boshli novdalar eng ko‘p

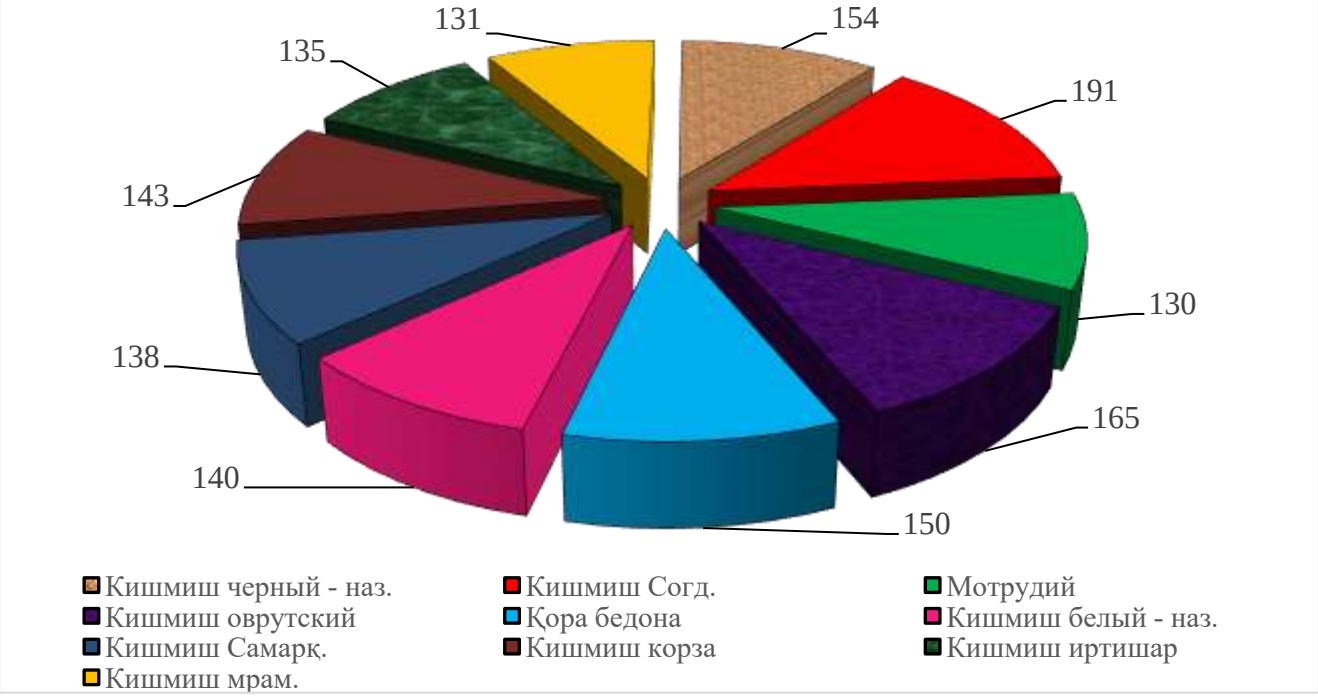
miqdorda bo‘ldi va mos ravishda 8,8% va 5,5% ni tashkil etdi. Ikki uzum boshli novdalarning eng kam – 1,8% miqdori Kishmish irtishar, Kishmish Samarqand uzum navlarida aniqlandi. Ushbu ko‘rsatkich bo‘yicha qolgan uzum navlari oraliq o‘rin egalladi va ularning tuplarida bunday novdalar 2,4-3,8% ni tashkil qildi.

Novdalarning hosildorligi yillar bo‘yicha tahlil qilinganda Kishmish cherny uzum navida eng barqaror bo‘ldi. Bu navda o‘rtacha qiymatdan farqlanish ±2% ni tashkil qildi.

Hosil berish koeffitsiyenti bo‘yicha tupdagi bir rivojlangan novdaga to‘g‘ri keladigan uzum boshlari (0,6) bo‘yicha Motrudiy navi alohda ajralib turdi. Boshqa navlarda mazkur ko‘rsatkich uncha yuqori bo‘lmay, bir rivojlangan novdaga to‘g‘ri keladigan uzum boshlari koeffitsiyenti 0,3 ni tashkil etdi.

Uzumning urug‘siz navlarining hosildorligidagi farqlanish ham sezilarli darajada ekanligi qayd etildi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, tadqiqot yillari mobaynida eng yuqori barqaror hosil uzumning Kishmish Sogdiana, Kishmish ovrutskiy va Kishmish cherny navlarida olindi. Ushbu navlarning hosildorligi mos holda 191,0; 165,0 va 154,0 s/ga ni tashkil etdi (3.8-rasmga qarang).

Tadqiqot yillarida eng past hosildorlik – 130,0-131,0 s/ga uzumning Motrudiy va Kishmish mramorny navlarida aniqlandi. Qolgan navlar o‘rtacha hosildorli guruhni tashkil etdi va ularda ushbu xo‘jalik ko‘rsatkichi 135,0-150,0 s/ga atrofida o‘zgardi.

1-rasm. Uzumning urug‘siz navlari hosildorligi, s/ga; 2020-2021 yillar

Xulosa Eng yirik uzum boshlari uzumning Kishmish Sog‘diana (599,0 g), Qora bedona (468,2 g), Kishmish cherny (338,6 g) navlarida, kichik uzum boshlar esa Motrudiy navida (176,6 g), qolgan navlarda o‘rtacha uzum boshlar (246-284 g) hosil bo‘ladi. Eng yirik g‘ujumlar Kishmish Sog‘diana va Kishmish Samarqand navlarida

(o‘rtacha 4,0-4,5 g), mayda g‘ujumlar – 0,9-1,9 g Kishmish mramorny, Kishmish ovrutskiy, Kishmish bely va Kishmish kariza navlarida qayd etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Дикань А. П. Плодоносность почек винограда как результат прохождения ими первого критического периода // Виноградарство и виноделие: Сб. науч. тр. ГБУ ННИИВиВ «Магарач». – Том XLV. – Ялта, 2015. – С. 32–35.

2.Дикань А.П. Резервы увеличения производства винограда. – Симферополь: Бизнес-Информ, 2010. – С. 87-91.

3.Михловски М. Эволюция винограда на устойчивость к неблагоприятным биотическим и абиотическим факторам. // Виноград и вино России. – М., 1994. – №6. – С. 23-24.

4.Temurov Sh.Uzumchilik. “O‘zbekiston milliy ensikloprdiyasi” Davlat ilmiy nashriyoti.Toshkent -2022.

TA’LIM TIZIMIGA OID LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISH VA BOSHQARISH XUSUSIYATLARI

Nabijonov Muhammadjalil Tolibjon o‘g‘li
Toshkent moliya instituti magistranti
muhammadjalil0095@mail.com
J. Hoshimov
Ilmiy rahbar. Ph.D

Bugungi kunda ta’lim tizimida keng islohatlar va tub o‘zgarishlar olib borilmoqda. Davlatimiz tomonidan Respublika bo‘ylab yoshlarimizni bilim va milliy qadryatiga mos ravishda ta’lim tizimiga oid loyihalar ustida ish olib borilmoqda.

O‘zbekistonda ta’lim tizim faoliyatining samaradorligi bir qator ichki omilllarga bog‘liq: Resus bazasi, kadr resurslari tashkil etish shakillari. Ular bilan ta’lim oluvchi jamiyatning bilim va malakaga bo‘lgan ehtiyojlarning mexanizimi muhim ro‘l o‘ynaydi, sababi tizimning samaradorligi ta’lim foydalaniladigan resurslar miqdori bilan belgilanmaydi va uning milliy iqtisodiyot talablariga muvofiqligi darajasi hamda ummumiy aholi va ta’lim oluvchi shaxslarga bog‘liq.

O‘zbekistonda ta’lim tizimini resurslar bilan to‘yinturish zarur, bu esa uni extiyojlarga moslashtirish imkonini beradi, xususan yuqori malakali mutaxasisslarga ehtiyoj ortib borayotgan mamlakatimiz iqtisodiyoti uchun zarur. Mamlakatimizda ta’lim tizimga bo‘lgan ehtiyojning mavjudligi, uning doimiy o‘sib borishi va bozor iqtisodiyotining yangi talablari ta’lim tizimida uzluksiz o‘zgarishlarga turtki bo‘ladi. Ta’lim, ta’lim bozorini shakillantirish va rivojlantirish bu umuman mamlakat xalq xo‘jaligida xizmatlarni takomillashtirishni taqazo qiladi. O‘zbekiston ta’lim tizimida mahaliy va xorijiy sanoat bilan hamkorlik yetarlik darajada rivojlanmagani, ustuvor texnik yo‘nalishlar bo‘yicha labaratoriyaning yetishmasligi, yuqori reyting(TOP-1000)ga ega OTMlar mamlakatimiz ta’lim tizimida yo‘qligi kabi muommolar ham aniqlangan. Bu haqida Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev “Oxirgi 3 yilda oliy ta’lim muassasalari soni 65 tadan 117 taga yetdi, qabul o‘rinlari 66 mingtadan 181 mingtaga oshdi. Ularning moddiy texnik bazasi mustahkamlandi. Xorijiy mamlakatlar bilan qo‘shma ta’lim dasturlari doirasida 64 ta yangi kasb bo‘yicha mutaxasislar tayyorlash yo‘lga qo‘yildi. Proffessor-o‘qituvchilarning maoshi o‘rtacha 3.5 barobarga oshirildi. Lekin sifat borasida hali o‘zgarishlar hali sezilmayapti. Ta’lim sifatini yaxshilash o‘quv ishlarini bozor ehtiyojlardan kelib chiqib tashkil etish masalasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, rektorlarining e’tiboridan chetda qolib ketmoqda”- deb takidlab o‘tadi.[569]

“O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Prezident farmoniga muvofiq, oliy ta’lim

sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish, hududlarda davlat va nodavlat oliy ta’lim muassasalari faoliyatini tashkil etish asosida oliy ta’lim bilan qamrov darajasini 50 foizdan oshirish, sohada sog‘lom raqobat muhitini yaratishga alohida e’tibor berilgan.[570] Bu borada amalga oshirilgan ishlar jaddalik bilan amalga oshirilayotganligini quydagi jadvalda ko‘rishingiz mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasining maqsadli ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkichlar nomi	**O‘lchov birligi**	**Yillar kesimida**					**Mas’ul ijrochilar**
		2019	**2020**	**2023**	**2025**	**2030**	
Nodavlat oliy ta’lim muassasalari, shu jumladan davlatxususiy sheriklik shartlari asosida	nodavlat oliy ta’lim muassasalari soni	5	10	20	28	35	Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi, Tashqi ishlar vazirligi, Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi, Davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish agentligi

Jadval ma’lumotlarida shuni ko‘rishimiz mumkinki, 2030 yilgacha 35 ta nodavlat oliy ta’lim muassasalari, shu jumladan davlat-xususiy sheriklik shartlari asosida ochish va bitiruvchilarning 50 foizini oliy ta’lim bilan qamrab olish rejalashtirilgan. Xususan 2014-yilda O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida bakalavrlar va magistrlar tayyorlaydigan 66 ta ta’lim muassasasi, shu jumladan 25 ta universitet, 41 ta institut,shuningdek, ikkita ilmiy akademiya, yettita xorijiy filial universitetlar (Moskva davlat universiteti, G. V. Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universiteti, Turin politexnika universiteti, Xalqaro Vestminster universiteti, Singapur Menejmentni rivojlantirish instituti, Rossiya davlat neft va gaz universiteti. Gubkin, Inha universiteti Janubiy Koreya) davlat tashkilotlari bilan hamkorlikda faoliyat yuritgan. 2021-yilga kelib nodavlat oliy ta’lim muassasalari soni 2017 yilda 4 tadan 2021 yil 34 taga yetkazildi va oliy ta’lim bilan qamrovning 15 % nodavlat oliygohlar hissasiga to‘g‘ri keldi.571 Oliy ta’lim tashkilotlarining uzoq muddatli raqobat ustunligini yaratish, akademik nufuzini oshirish va xalqaro reytinglarga (QS, THE, ARWU) kirishini qo‘llab-quvvatlash maqsadida: • Ilg‘or xorij tajribasi asosida (Xitoy, Janubiy Koreya, Germaniya, Rossiya) eng yaxshi rivojlanish dasturi va yuqori salohiyatga ega oliy ta’lim tashkilotlarini xalqaro reytinglarga kirishini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan

dasturini ishlab chiqish. • Eng yaxshi rivojlanish dasturiga va yuqori salohiyatga ega bo‘lgan oliy ta’lim tashkilotlarini ochiq tanlov asosida tanlab olish. • Tanlab olingan oliy ta’lim tashkilotlarini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash maqsadida maxsus Jamg‘arma tashqil etish va KPI asosida mablag‘ ajratish tizimini yo‘lga quyish maqsadga muvofiq.

MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALARNING RIVOJLANISHI ORQALI BANKLARNING TRANSFORMATSION SALOHIYATIGA TA’SIRI

Tolibjonov Xurshidjon
Qo‘qon universiteti Moliya yo‘nalishi
4-bosqich talabasiO‘zbekiston Respublikasi
Prezidenti Davlat Stipendiysi sohibi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Moliyaviy texnologiyalaring paydo bo‘lishi va rivojlanishi bilan an’anaviy banklarga ularning xizmat ko‘rsatish sohasiga kiritayotgan o‘zgarishlari va ta’siri o‘rganildi, muhokama qilindi. Tadqiqotning asosiy dizayni sifat tadqiqotdan iborat bo‘lib, ikkilamchi ma’lumotlar manbalari asosida tahlil o‘tkazildi shu bilan birga tadqiqotchining shaxsiy bilim va ko‘nikmalari asosida tayyorlandi. Tadqiqotni asosiy maqsadi Fintech kompaniyalari va startaplari banklarning xizmat ko‘rsatish sohasiga ko‘rsatayotgan ta’siri, shu bilan bir qatotda banklarning so‘ngi yillardagi transformatsion saloyihatini o‘zgarish bosqichlarini aniqlash va tahlil qilish. To‘plangan va tahlil qilingan ma’lumotlari maqola davomida grafik, jadvallar va belgi qatorlarda ko‘rishingiz mumkin. Maqola yakunida tadqiqotchining xulosalari va bu sohada tadqiqot olib boruvchilar uchun tavsiyalari berib o‘tildi.

Kalit so‘zlar: Moliyaviy texnologiyalar, bank xizmatlari, bank sanoati, raqamli ekotizim, katta ma’lumotlar, bankomat, online bank, blokcheyn texnologiyasi, moliya bozori, raqamli transformatsiya, innovatsiya.

Zamonaviy iqtisodiyot o‘sishining asosiy omillaridan biri moliyaviy bozorda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi hisoblanadi. Raqamlashtirish alohida va murakkab tarmoqlarni qamrab oladi, natijada inson resurslari va ular bilan bog‘liq barcha xarajatlar sezilarli darajada tejaladi, bu esa raqobatni yaxshilaydi. Hozirgi kunda umuman moliya tizimi, xususan, bank sektori raqamli iqtisodiyotning zamonaviy talablari asosida rivojlanmoqda. Raqamli transformatsiya tufayli biznes modellari va bank sektorini rivojlantirish konsepsiyalari takomillashtirilmoqda.

Bank sohasi axborot texnologiyalari (IT) asosida bank xizmatlarini ko‘rsatish, raqamlashtirish va texnologik taraqqiyoti tufayli katta o‘zgarishlarga duch kelmoqda. Moliyaviy ekotizimga “FinTech” atamasi asosida bu sohasida faoliyat yurituvchi startaplar kabi yangi o‘yinchilar qo‘shildi. Aksariyat ekspertlar moliyaviy texnologiyalarning o‘sishi 2008 yilgi jahon moliyaviy inqirozi va banklarga ishonch yo‘qligi, kredit olish keskin murakkablashganidan keyin boshlanganligida tasdiqlashadi. Bu davr FinTechning oltin davri deb ataladi. Biroq, tartibga soluvchilar, sanoat ishtirokchilari va iste’molchilarning unga va moliyaviy texnologiyalar sektoriga qiziqishi 2014 yildan keyin paydo bo‘ldi.

Garchi turli xil mijozlar va bozorlarga turli xil kanallar orqali turli xil bank mahsulotlari va xizmatlari taklif qilinsa-da, innovatsion xizmatlarni taqdim etishda qattiq tartibga solinadigan, ko‘pincha moslashuvchan va konservativ organlar tufayli banklar texnologik o‘zgarishlarga moslasha olmadi. Tadqiqotchilarning fikricha, FinTech kompaniyalari bu qoloqlikni qoplashi mumkin. Mijozlarning xulq-atvorining o‘zgarishi, texnologiyaga bog‘liqligi va ba’zi bank xizmatlarida bozor ulushini yo‘qotishi sababli, banklar raqamli transformatsiya orqali omon qolish uchun o‘zgarishi kerak.Haqiqatan ham, oldindan aytib bo‘lmaydigan kelajak haqida ko‘proq moslashuvchan bo‘lgan va ekotizim ishtirokchilari bilan hamkorlik qiladigan banklar omon qolish uchun ekotizim ishtirokchilarining imkoniyatlaridan foydalanishlari mumkin. Shu sababli, bank ekotizimining hal qiluvchi ishtirokchilaridan biri sifatida FinTech kompaniyalari bilan hamkorlik qilib, banklar innovatsion xizmatlarni taqdim etish uchun maksimal imkoniyatlaridan foydalanishga harakat qilishlari mumkin. KPMG Institutining 2020-yil sentabr hisobotiga ko‘ra, FinTech kompaniyalariga jahon sarmoyasi 25,6 milliard dollarga yetgan va bu sohadagi ba’zi yutuqlarga COVID-19 pandemiyasi sabab bo‘lgan. Ushbu statistika moliyaviy institutlar FinTech kompaniyalarining o‘zgaruvchan tabiatini qabul qilganligini ko‘rsatadi. FinTech kompaniyalari banklarga innovatsion xizmatlar va yanada samarali, tejamkor bank yechimlarini taqdim etadi. FinTech kompaniyalari nafaqat bunday xizmatlarni taqdim etish orqali pul ishlashadi, balki o‘zlarining innovatsion g‘oyalarini sinab ko‘rish uchun mijozlarning katta guruhiga kirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. FinTech ning o‘sishi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) sohasidagi innovatsiyalarning ortib borishi moliyaviy xizmatlar ko‘rsatishda raqamli transformatsiyaga olib keldi. Bunday xizmatlar makro darajada turli sohalarga, jumladan banklar, kredit uyushmalari, sug‘urta, aktsiyadorlik brokerlari, buxgalteriya va audit kompaniyalari, investitsiya fondlari va aktsiyadorlik agentliklari, iste’molchi moliya kompaniyalari, rieltorlik agentliklari, birjalar va mijozlarni akkreditatsiya qiluvchi kompaniyalarga taqdim etiladi.

Shuni ham ta’kidlash mumkinki, so‘nggi paytlarda banklar o‘zlarining tabiati bo‘yicha yuqoridagi ta’rifga mos keladigan innovatsion mahsulot va xizmatlar sonini ko‘paytirmoqda: ular moliyaviy xizmatlarni yaxshilashga qaratilgan texnologik yutuqlardan foydalanmoqdalar. Shu sababli, FinTechni bank institutlari tomonidan zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda moliyaviy xizmatlar ko‘rsatish (an’anaviy yoki tubdan yangi) sifatida ta’riflash maqsadga muvofiqdir, ular “moliyaviy texnologiyalar” va “FinTech sektori” tushunchalarini oqilona ko‘rib chiqish uchun ajratiladi. Ushbu yondashuv FinTech ta’sirida bank transformatsiyasining ikkita komponentiga e’tibor qaratish imkonini beradi: endogen o‘zgarishlar (banklarning ichki biznes modellari bilan bog‘liq, ya’ni innovatsion rivojlanish modellarini qo‘llash zarurati) va ekzogen o‘zgarishlar (yangi bank

bo‘lmagan, ammo amalda moliyaviy raqobatchilarning paydo bo‘lishi, bu tashqi biznesni o‘zgartirish zaruriyatiga olib keladigan bank modellari).

Moliyaviy muhandislik, axborot texnologiyalari va telekommunikatsiya sohasidagi innovatsiyalar mavjud bozor tuzilmalari doirasida banklarning raqobatbardosh xatti-harakatlariga ta’sir qiladi. Bizga tanish bo‘lgan bunday texnologiyalar misollaridan biri bankomatlardir. Ular yuqorida aytib o‘tilganidek, yuqori texnik xizmat ko‘rsatish xarajatlari tufayli bozorga kirish uchun to‘siq sifatida qabul qilingan qimmat filial tarmoqlarini yaratishga muqobil bo‘lib xizmat qiladi. Bankomatlar tarmog‘i asosiy bank xizmatlarini jismoniy tarqatish kanalining arzonroq shakli bo‘lib, u bilan bog‘liq xarajatlarni kamaytiradi va bozorga kirishni osonlashtiradi. Raqobatga ta’sir qilish nuqtai nazaridan bankomatlar tarmog‘ining kengayishi filiallar tarmog‘ining kengayishi - raqobatning qamrovining oshishi bilan bir xil natijalarni beradi. Bundan tashqari, texnik taraqqiyot natijalari joriy etilishi bilan so‘nggi o‘n yil ichida mijozga bankomat orqali ko‘rsatilayotgan xizmatlar ko‘lami sezilarli darajada oshdi. Bankomatlar tarmog‘ini kengaytirishning muqobil varianti masofaviy bank xizmatlaridir.Axborot texnologiyalari va telekommunikatsiyalar sohasidagi texnik taraqqiyot tufayli ushbu xizmat ko‘rsatish shakli mijoz uchun ham, bank uchun ham foydalanishning afzalliklariga ega. Bank xizmatlarini provayderi belgilangan xarajatlarni va miqyosda tejamkorlikni kamaytirish orqali samaradorlikni oshiradi, mijozlarning katta guruhini xabardor qilish uchun oddiy va arzon kanalga ega bo‘ladi shuningdek yangi xizmatlar taklifini shaxsiylashtirish uchun mijozlar haqida qimmatli ma’lumotlarni to‘plash qobiliyatiga ega. O‘z navbatida, bank xizmatlari iste’molchisi oraliq xarajatlarni (yo‘l haqini) va to‘g‘ridan-to‘g‘ri to‘lovlarni (yig‘im va komissiyalar) kamaytirish hisobiga taklifni narxlar bo‘yicha foydaliroq deb biladi va mutlaq mavjudligi (kuniga 24 soat, yetti kun) mijoz o‘z hisoblari holatini doimiy ravishda kuzatib borish imkoniyatiga ega bo‘ladi, shuningdek, navbatda turmasdan yoki hatto uydan chiqmasdan kirish qulayligini oladi.

Va nihoyat, masofaviy xizmat ko‘rsatishning oxirgi shakli mobil bankingdir. Internetga kirish imkoniga ega smartfon va planshetlarning ko‘payishi banklarni ushbu tarqatish kanalidan foydalanishga undadi, ayniqsa mobil qurilmalardan foydalanuvchi mijozlar bank bilan an’anaviy Internet-banking foydalanuvchilariga qaraganda 3,5 marta tez-tez o‘zaro aloqada bo‘lishadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bank xizmatlari provayderlarining xizmatlarni tarqatishning ushbu kanaliga qiziqishi ortib bormoqda: 2013 yilda banklarning 45 foizi mobil banking ustuvor kanal ekanligini ta’kidlagan va banklarning 63 foizi kelgusi o‘n yil ichida o‘z dolzarbligini yo‘qotmasligiga ishonishgan. Ko‘proq onlayn-banking singari, mobil banking ham bank xizmatlarini tarqatish uchun muqobil kanalga aylandi.

Shunday qilib, yuqoridagi tahlillar asosida shuni aytish mumkinki, FinTech ning keyingi rivojlanishi bank ishi rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. FinTech-dan

foydalanish, albatta, banklarga yangi imkoniyatlar beradi, lekin shu bilan birga banklar g‘amxo‘rlik qilishi va boshqarishi kerak bo‘lgan yangi risklar bilan. Umuman olganda, Fintech xarajatlarni kamaytiradi, bank faoliyati samaradorligini va raqobatbardosh bank muhitini oshiradi, axborot assimetriyasini kamaytiradi va moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini oshiradi. Shu bilan bir qatorda moliyaviy texnologiyalarning rivojlanishi bankning ishchilari soniga ham o‘z ta’sirini o‘tkazadi. Bitta fintech startap bir necha sonli ishchilarni o‘rnini bosa olishi mumkin. Bank sohasida ham keyinchalik IT va mutaxxasislik bilimlarini puxta egallagan ishchilar qolishini anglab yetishimiz mumkin.

Raqamlashtirish katta potentsialga ega, ammo u hali ham xabardorlikni talab qiladigan yangi xavf va tahdidlar bilan bog‘liq. Biroq, boshqa tomondan, moliyaviy texnologiyalar banklarda risklarni boshqarish vositalaridir (masalan, katta ma’lumotlar kredit riskini minimallashtirish uchun, ichki audit, nazorat va boshqalarda ishlatilishi mumkin).

Tadqiqot davomida ko‘rib o‘tgan jadvallarimizdan foydalangan holda an’anaviy banklar transformatsion saloyihatlarini yanada oshirishlari, bank faoliyatini bosqichma bosqich fintech xizmatlarini bilan boyitib borishlariga yordam berishiga ishonamiz. Zamonaviy Fintech xizmatlari va an’anaviy banklar ustunlik va kamchiliklari haqida berib o‘tilgan ma’lumotlardan foydalangan holda fanlar o‘z kamchiliklarini muammo asli nimada ekanligi aniqlab ish davomida ijobiy yechim berishlari imkoni bor.

Ushbu tadqiqot natijalariga asoslanib, bank sohasi strategiyalari FinTech kompaniyalarining e’tibordan chetda qolgan bank xizmatlarini aniqlashlari mumkin, masalan: ulgurji savdo, savdo banki, garovni boshqarish, hisobni boshqarish, operativ xizmatlar, IT boshqaruvi, tashkiliy xizmatlar (IT bo‘lmagan va kadrlar bo‘lmagan xizmatlar), biznes yo‘nalishlari, moliyaviy audit, mijozlarni boshqarish, savdo, marketing, xizmatlar, modellar, bank biznesi tahlil, qoidalar va muvofiqlik, mahsulotlarni boshqarish va FinTech kompaniyalari bilan hamkorlik qilish imkoniyatlaridan foydalanadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, FinTech kompaniyalari bank xizmatlarining barcha sohalariga kirmaydilar va banklarning bank xizmatlari sohasida FinTech kompaniyalarining to‘liq imkoniyatlaridan foydalana olmasligini hisobga olishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ablyazov, T., Asaul, V. 2018. On competitive Potential of Organization under Conditions of the New Industrial Base Formation. SHS Web of Conferences, 44.

2. Thalassinos, I.E., Thalassinos, Y. 2018. Financial Crises and e-Commerce: How Are They Related. Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=3330169.

3. Rupeika-Apoga, R., Zaidi, H.S., Thalassinos, E.Y. and Thalassinos, I.E. 2018. Bank Stability: The Case of Nordic and Non-Nordic Banks in Latvia. International Journal of Economics & Business Administration, 6(2), 39-55.

4. Dhar, V., and R. Stein. 2017. Economic and business dimensions: Fintech platforms and strategy. Communications of the ACM 60 (10): 32–35. https://doi.org/10.1145/3132726.

5. Alt, R., R. Beck, and M. Smits. 2018. Fintech and the transformation of the fnancial industry. Electronic Markets 28 (4): 235–243. https://doi.org/10.1007/s12525-018-0310-9.

6. Gomber, P., J. Koch, and M. Siering. 2017. Digital Finance and FinTech: Current research and future research directions. Journal of Business Economics 87: 537–580. https://doi.org/10.1007/ s11573-017-0852-x.

7. Hanafzadeh, P., and S. M. Haratinik. 2020. Confguration of data monetization: A review of literature. Global Journal of Flexible Systems Management 21 (1): 17–34. https://doi.org/10.1007/ s40171-019-00228-3.

8. https://www.thebusinessresearchcompany.com/report/financial-services-global-market-report#:~:text=The%20global%20financial%20services%20market,(CAGR)%20of%208.8%25.

СЎЗГА БЕЛГИ СИФАТИДА ЁНДАШИШ

М.Раҳимова
Қўқон ДПИ, Phd

Аннотация. Ушбу мақолада тилшунослик сўзга белги сифатида қараш бўйича маълумотлар келтирилиб, унда сўзнинг икки тмони ҳисобланмиш ифодаловчи ва ифодаланмиш муносабати ҳақида фикрлар берилган.

Калит сўзлар: сўз, белги, ифодаловчи, ифодаланмиш, номема, семема.

Сўзнинг товуш томони унинг мазмун томонига нисбатан белги эканлиги биринчи бобда кўрсатилди. Фердинанд де Соссюр ва билатералистик оқим вакиллари сўзни тушунча асосида белги ҳисоблаб, товуш томоннинг ёрдамчи элемент мақомига эга эканлигини айтади ва уни “signifier” деб атайди [4:70]. Бу атама рус тилшунослигига “означающее” атамаси билан қабул қилинган. Ҳар икки атама бир-бирига муқобил, эквивалент, зеро, улар таркибида белги (sign, знак) тушунчаси бор. Шу сабабли ҳар икки терминнинг ўзаро зидланувида уларнинг белгилик муносабатида эканлиги англашиниб туради: signifier – signified // означающее – означаемое. Афсуски, бу оппозитив атамалар ўзбек тилшунослигига ифодаловчи (выражающее) – ифодаланмиш (вырожаемое) тарзида таржима қилиб олинган ва ўзбекча муқобилида белгилик бўйича нисбатланиш акс этмай қолган. Аслида, атамалар, ўз моҳиятига кўра, белгиловчи (означаюшее) – белгиланмиш (означаемое) тарзида олиниши лозим эди. Шунингдек, ҳозирги даврда тилшунослар сўзнинг товуш томонини номема, мазмун томонини эса семема [3:37] деб аташмоқда. Бу атамалар муносабатида ҳам белгилик, сўзнинг белги-белгиланмиш муносабатига алоқадорлик сезилмайди.

Маълумки, психологияда бир психик бирлик (образ, тушунча каби)нинг бошқа бир психик бирликни ёдга туширилиши ассоциация ҳодисаси дейилади. Бу ҳодиса асосида икки лексик бирликнинг боғланишидан ҳосил бўлган муносабат ассоциатив муносабат ҳисобланади. Ассоциатив муносабатнинг ташкил этувчилари стимул ва ассоциатлардир. Хусусан, бу муносабатни сўзлар мисолида оладиган бўлсак, бошқа бир сўз (тушунча)ни ёдга тушириш учун хизмат қилувчи сўз стимул сўз, стимул сўз ёрдамида эсга туширилаётган сўз эса ассоциатдир[2:61].

Тил (нутқ)нинг пайдо бўлиши, аслида, товуш (товушлар комплекси)нинг тушунча (маъно) билан боғланиши натижасидир. Умуман, онгнинг, кейинроқ эса нутқ (тил)нинг шаклланиши асосида ассоциация ҳодисаси катта аҳамиятга эга бўлган.

Айтиш мумкинки, илк одамлар жамоасининг (жамиятининг) муайян босқичида меҳнат қуролларининг ясала бошлаши, ижтимоий муносабатларнинг шаклланиши, тараққиёти кишиларда онг, тафаккурнинг ўсишига, уларда янгидан янги тушунчаларнинг шаклланиши, бу тушунчаларни хотирада сақлаш, бошқаларга етказиш, онгли равишда ниманидир айтиш эҳтиёжининг кучайиши биринчи сигнал системасидан иккинчи сигнал системасига ўтиш эҳтиёжини келтириб чиқарди. Маълумки, биринчи сигнал (белги) вазифасини табиий предмет, ҳодиса, хусусият кабилар бажарган, яъни одам бир табиий предмет асосида иккинчи бир предметни сезиб, англаган. Хусусан, булут орқали ёмғир, очиқ ҳаво орқали қуёш чиқишини билган, улар ҳақида хабарга эга бўлган. Албатта, юқорида эслатилганидек, одамлар онгида вужудга келаётган кўплаб тушунчаларни ифодалаш учун сигнал, белги вазифасини бажарувчи табиий предмет, ҳодисалар етарли бўлмай қолган. Ана шунда табиий сигнал-белгилар тизими нутқ товушлари ҳисобига кенгайтирила бошлаган. Бошқача айтганда, масалан, табиий овоз-шовқин белгиси ёнига ўз нутқ органлари ёрдамида ҳосил қилинган шартли, товуш белгилардан ҳам фойдаланишга ўта бошланган. Шундай қилиб, шартли рефлексга асосланган биринчи сигнал системасидан нутқ товушлари ёрдамида ҳосил қилинган, сўз-белгига асосланган иккинчи сигнал системасига ўтила бошлаган[1:47].

Биринчи сигнал системасидан иккинчи сигнал системасига, яъни сўзнинг товуш томонини (номемасини) ҳосил қилишга ўтиш одам нутқи аппарати олдига кўп миқдордаги нутқ товушларини ҳосил қилиш вазифасини қўйган. Бу эса артикуляция ўрни ва усулларининг сермаҳсуллигини оширишга, янгидан янги интеграл ва дифференциал фонологик белгиларнинг шакллантирилишига, фонетик-фонологик оппозицияларнинг кўпайтирилишига олиб келган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйҳати:

1. Боймуродов Н. Амалий психология. - Тошкент: Янги аср авлоди, 2018. – Б. 47.
2. Лутфуллаева Д.Н. Ассоциатив тилшунослик назарияси. – Тошкент: Meriyus, 2017. – Б.61
3. Ҳ.Неъматов, Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б. 57;
4. Фердинанд де Соссюр. Курс общей лингвистики. - Екатерингбург: Изд-во Урал, 1999. – С. 70.

UMUMIY FIZIKA DARSLARIDA MODULLI TA’LIM TEXNOLOGIYASINI AMALGA OSHIRISH UCHUN CHIZMALI ORGANAYZERLARDAN FOYDALANISH

Allamberdiyeva Sevara Abirqul qizi
70110701 - Aniq va tabiiy fanlarni o‘qitish
metodikasi (fizika va astronomiya) mutaxassisligining 2-bosqich magistranti
(O‘zbekiston – Finlandiya pedagogika instituti)

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalarida umumiy fizika fanini o‘qitishda modulli ta’lim texnologiyasini amalga oshirish uchun modulli o‘qitish texnologiyasi tarixi, chizmali organayzerlardan foydalanish masalalari yoritib berilgan bo‘lib, ikkita chizmali organayzer va bitta talabalar bilimini sinash uchun uch darajali test namuna sifatida keltirilgan.

Kalit so‘zlar: modulli ta’lim, chizmali organayzerlar, nilufar guli, baliq skleti, venn diagrammasi, uch darajali test.

Kirish. «Agar tarixga nazar tashlaydigan bo‘lsak, dunyodagi deyarli barcha kashfiyot va texnologiyalarni yaratishda fizika fani fundamental asos bo‘lganini ko‘ramiz. Haqiqatan ham, fizika qonuniyatlarini chuqur egallamasdan turib, mashinasozlik, elektrotexnika, IT, suv va energiyani tejaydigan texnologiyalar kabi bugun zamon talab qilayotgan sohalarda natijaga erishib bo‘lmaydi», - degan edi O‘zbekiston Prezidenti Sh. M. Mirziyoev[44]**.** 1911 yilda darslarni modulli texnologiyalar asosida tashkil etish Amerika Qo‘shma Shtatlarida tadqiqotchilar J. Rassel va E. Parhest tomonidan taklif qilingan. O‘tgan asrning o‘rtalarida G. Ouens va M. Goldshmidtlar modulli texnologiyani ta’lim jarayoniga qo‘llashni takomillashtirib va katta shuhrat qozondi. «Modulli o‘qitish» termini xalqaro tushuncha - modul bilan bog‘liq bo‘lib («modul», lat. modulus), uning bitta ma’nosi faoliyat ko‘rsata oladigan o‘zaro chambarchas bog‘liq elementlardan iborat bo‘lgan tugunni bildiradi. Bu ma’noda u modulli o‘qitishning asosiy vositasi sifatida, tugallangan axborot bloki sifatida tushuniladi. ***Modulli o‘qitish asosan inson bosh miyasi to‘qimalarining modulli tashkil etilganligiga tayanadi.*** O‘qitishning modul tizimi haqida rasmiy ravishda birinchi marta, 1972 yil, YuNESKOning Tokiodagi Butunjahon Konferensiyasida so‘z yuritilgan edi. Modulli o‘qitish texnologiyasi funksional tizimlar, fikrlashning neyrofiziologiyasi, pedagogika va psixologiyalarping umumiy nazariyasidan kelib chiqadi [1, 2]. Modulli ta’limda talaba faoliyati o‘z-o‘zini nazorat

[44] Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ 6097-сон “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги қонуни //ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.10.2020 й., 06/20/6097/1431-сон; қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 09.11.2021 й., 06/21/3/1037-сон//

qilish asosida o‘zining harakatlarini doimiy ravishda kuchaytirib borishga qaratiladi. Hayotimizga zamonaviy axborot texnologogiyalarning kirib kelishi modulli o‘qitishni talabalar faoliyatini moslashuvchan boshqarish, o‘zini o‘zi boshqarishga aylantirish g‘oyasi bilan boyitdi.

Mamlakatimizda oliy ta’limni isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarga ega, raqobatbardosh va har tomonlama rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish, oliy ta’limni modernizasiya qilish, ta’limning barcha bosqichlarini rivojlantirishning yo‘nalishlarini aniqlash zarur. Shunday ekan, modulli o‘qitishni ta’lim jarayoniga qo‘llash samaradorligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Modulli ta’lim texnologiyasini amalga oshirish uchun chizmali organayzerlar. Jahonning rivojlangan mamlakatlarida ta’lim tizimi va ta’lim texnologiyalarining jadal taraqqiyoti negizida, modulli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari ta’lim sifati va samaradorligining oshishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shuningdek, modulli texnologiya ta’limda talabalarning kasbiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish jarayonlarini takomillashtirish yuzasidan amalga oshirilayotgan ilmiy izlanishlar orqali fizika fanini chuqur o‘rganish, talabalar ilmiy dunyoqarashini kengaytirish hamda fizikaning yangi yo‘nalishlari bo‘yicha turli sohalarda mustaqil fikrlovchi, ijodiy faoliyatini qo‘llay oladigan, ijodkor mutaxassislarni tayyorlash bugungi kun davr talabidir. Bu esa o‘z navbatida modulli o‘qitish texnologiyalaridan o‘quv jarayonida samarali foydalanish, uning pedagogik-psixologik yechimiga qaratilganligidadir.

Mamlakatimizda oliy ta’lim tizimini isloh qilish, o‘quv jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish borasida olib borilayotgan keng islohatlar oliy ta’lim muassasalarida o‘qitish sifat-samaradorligi ortishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga fizika fanini modulli o‘qitish texnologiyalari asosida o‘qitishga qaratilgan yondashuvlarni takomillashtirish zarurati ham mavjud. Oliy ta’lim tizimi oldida turgan ustuvor yo‘nalishlarda “Ta’lim va fan sohasini rivojlantirish, ta’limni tashkil etish va pedagogik texnologiyalar tizimidan foydalanish” kabi vazifalar belgilangan. Ushbu vazifalar yechimi sifatida oliy ta’lim muassasalarida modulli texnologiyaning o‘ziga xos xususiyatlari asosida talabalarning kasbiy kompetentligini shakllantirish metodikasini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi vaqtda modulli ta’lim o‘z rivojlanishining sifat jihatidan yangi bosqichidan o‘tmoqda, ta’limning barcha bo‘g‘inlarida – boshlang‘ich va o‘rta ta’limdan oliy ta’limgacha qo‘llanilmoqda. Modulli ta’lim texnologiyalarini ishlab chiqish va qo‘llash bilan bog‘liq muammolarni o‘rganish bo‘yicha N. X.Avliyakulov, N. N. Musaeva, N.N. Azizxodjaeva, N.V. Borodina, Ye.S.Samoylova, M.G. Davletshin, G.V. Lavrentev, U. N. Nishonaliev, N. Sayidaxmedov, T.G. Vaganova,

A.A. Verbiskiy, S.A. Kaynova, G.A. Malaxova, P.I. Tretyakov, M.A. Choshanov, P.A. Yusyavichen va boshqalarning tadqiqotlari hozirgi ilmiy-texnik jarayon sharoitida fizikani o‘qitish metodikasining rivojlanishiga salmoqli hissa qo‘shdilar**.**

Shu bilan birga, modulli dasturning tarkibiy elementlarini aniqlash va ularga mos keladigan ta’lim mazmunini ajratish muammosi modulli ta’lim nazariyasi uchun dolzarb bo‘lib qolmoqda. Modulli texnologiyani loyihalashning yana bir muammosi – modullarning mazmunini shakllantirish va uni o‘quv-uslubiy materiallarda taqdim etish ilmiy tadqiqotlarda kam aks ettirilgan. Shu bilan birga, o‘quv-uslubiy materiallar to‘plami shaklida maxsus ishlab chiqilgan o‘quv vositalarini yaratish nafaqat modulli o‘qitish texnologiyasining muhim tarkibiy qismi, balki uning boshqa o‘qitish texnologiyalaridan asosiy farqi ham shundadir.

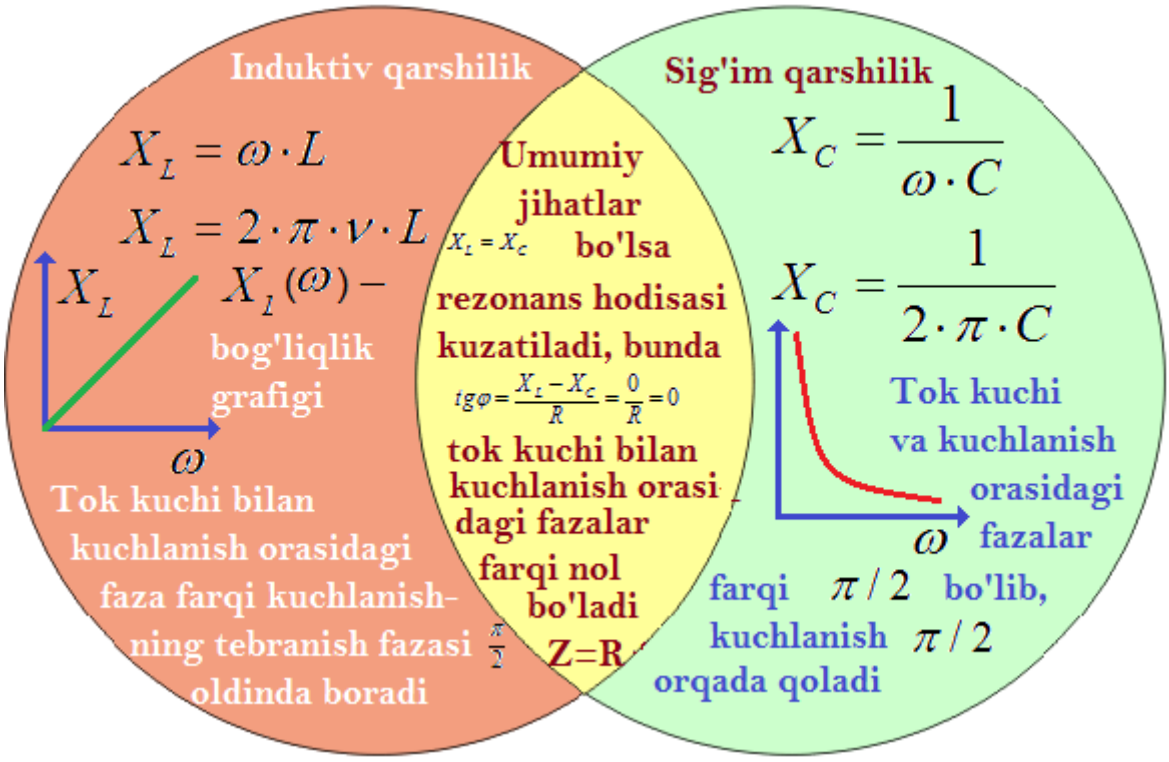
Muhokama va natijalar. Bugungi kunda zamonaviy ta’lim texnologiyalari zaxirasini o‘rganmasdan va o‘zlashtirmasdan turib, pedagogik malakali mutaxassis bo‘lish mumkin emas: • Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari, Rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalari, Muammoli ta’lim texnologiyalari, O‘yin texnologiyalari, Modulli texnologiya, Case-texnologiyalar, Integratsiyalashgan ta’lim texnologiyalari, Hamkorlik pedagogikasi, chizmali organayzerlar, Guruh texnologiyalari, An’anaviy texnologiyalar (sinf-dars tizimi) [3]

Modulli ta’lim texnologiyalari bo‘yicha mashg‘ulot o‘tish jarayonida foydalaniladigan ko‘rgazmali vositalar chizmali organayzerlar deb ataladi. **“Grafikli organayzerlar** (tashkil etuvchilar)” - fikriy jarayonlarni ko‘rgazmali taqdim etish vositasi. Grafikli organayzerlar ma’lumotlarni tartiblashtirish va tarkibiy bo‘lib chiqish, o‘rganilayotgan fizik tushunchalar (hodisalar, mavzular va shu kabilar) o‘rtasida aloqadorlikni o‘rnatish vositalari ["insert"-jadvali, "klaster (tutam, bog‘lam)"-sxemasi, "toifalash"-jadvali, "konseptual" jadval], ma’lumotlarni tahlil qilish, solishtirish va taqqoslash vositalari ("Venna" diagrammasi, "SWOT-TAHLIL” jadvali) va muammoni aniqlash, tahlil qilish va uni hal etishni rejalashtirish vositalari ("nima uchun?"-sxemasi,”baliq skleti" chizmasi, “qanday?” diagrammasi, "pog‘ona"-tuzilmaviy-mantiqiy chizma, "piramida" -chizmasi, "Nilufar guli"-chizmasi) kabi turlarga bo‘linadi. Grafikli organizatordan ma’ruza jarayonida foydalanilsa samarali natija beradi [4].

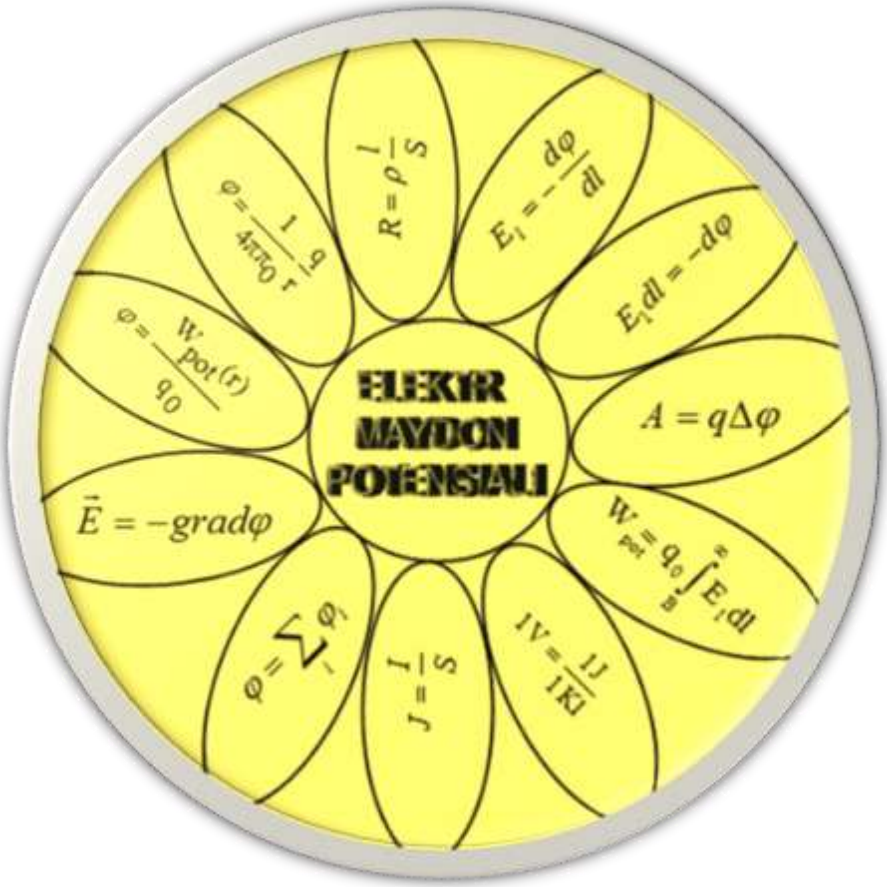
“Elektrostatik maydonning potensiali (energetik xarakteristikasi)” mavzusi bo‘yicha chizmali organizaynerlar va talabalar bilimini sinash uchun uch darajali test. Talabalar bilimini sinash uchun uch darajali testlar tuzishdan maqsad quyidagicha: Bunday testlarning odatdagi testlardan farqli tomoni shundaki, bunday testlar orqali talaba bilimi oddiy kuzatishdan to mantiqiy fikrlash darajasini qamraydigan darajada, ya’ni ularning blimini differernsiallashgan hajmda tekshirish mumkin.

1 – jadval. Uch darajali testga namuna

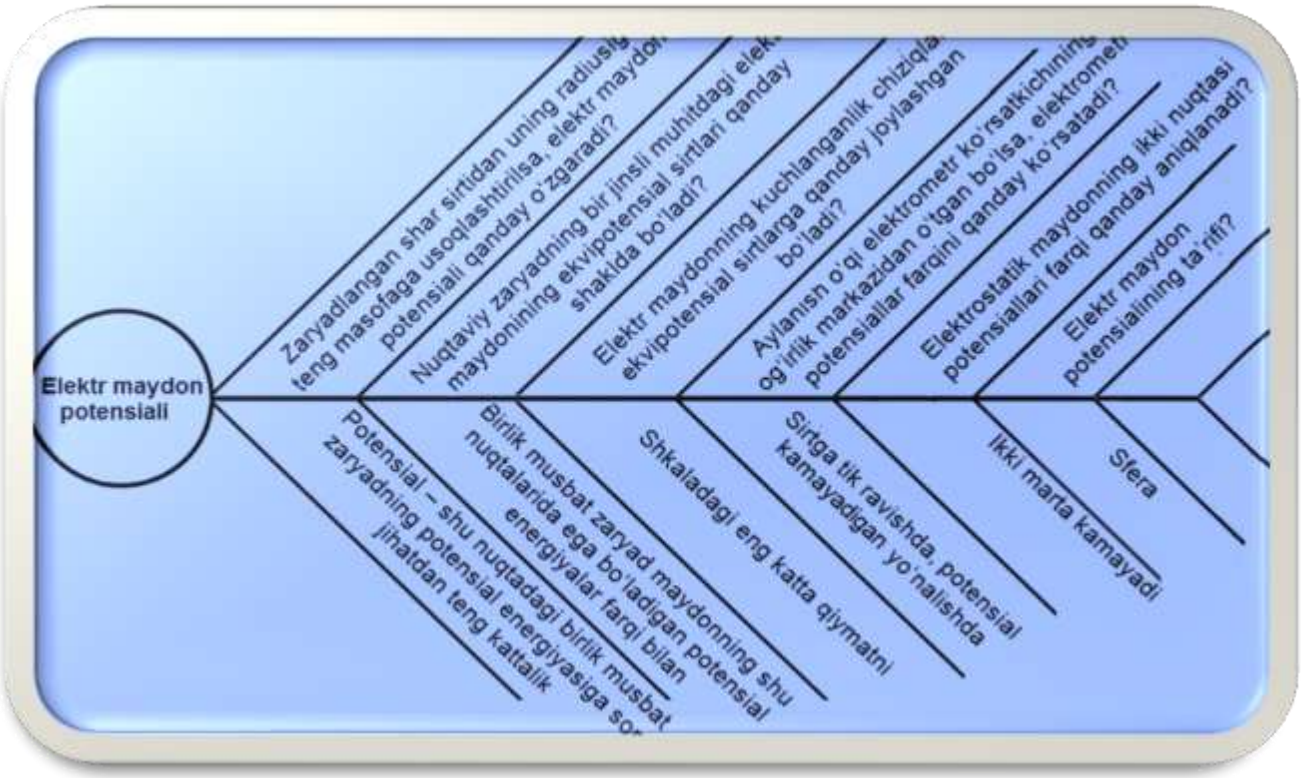
I. O‘qishga (tanishga) oid	Eslaydigan va taniydigan fizik hodisa yoki formulani aniqlash.	Keltirilganlardan modda ichidagi nuqtaviy zaryad potensiali ifodasini javoblardan ko‘rsating? @A. $\varphi = \frac{1}{4\pi\varepsilon_0\varepsilon}\frac{q}{r}$; B. $\varphi = \frac{1}{4\pi\varepsilon_0}\frac{q}{r}$; C. $\varphi = \frac{1}{4\pi\varepsilon_0\varepsilon}\frac{q^2}{r}$; D. $\varphi = \frac{1}{4\pi\varepsilon_0\varepsilon}\frac{q^2}{r^2}$;
II. Qo‘llashga (algoritmik) oid	Fizik hodisa yoki formulani amaliyotga qo‘llash ko‘nikmalarini tekshirish.	Elektr zaryadi $1.25\cdot10^{-12}$ C bo‘lgan va radiuslari 1 mm dan 8 ta simob tomchilari qo‘shilib bitta tomchi hosil bo‘ldi. Katta tomchi potensiali topilsin? A. 36 V; B. 38 V; @C. 45 V; D. 28 V;
III. Ijodiy (mantiqiy) fikrlashga oid	Mantiqiy fikrlash orqali topshiriqni yechish qobilyatini tekshirish.	Havoda tomonlari a bo‘lgan teng tomonli uchburchak uchlariga 3 ta bir xil nuqtaviy zaryadlar joylashgan. Maydonning uchburchak markazidagi potensiali hisoblab topilsin. @A. $\frac{3\sqrt{3}}{4\pi\varepsilon_0}\frac{q}{a}$; B. $\frac{1}{4\pi\varepsilon_0}\frac{q}{a}$; C. $\frac{3\sqrt{3}}{4\pi\varepsilon_0}\frac{q^2}{a^2}$; D. $\frac{\sqrt{3}}{4\pi\varepsilon_0}\frac{q}{a^2}$.

1 – rasm. Venn diagrammasi

2 – rasm. Qaysi biri ortiqcha? (Nilufar guli)

3 – rasm. “Baliq skeleti” – chizmasi

Xulosa o‘rnida. Ta’lim sohasida sifat darajasini yanada oshirish vazifalarini hisobga olgan holda chuqur bilimli, keng dunyoqarashli komil shaxsni tarbiyalash masalasi haqiqatan ham pedagoglardan yangicha ishlashni talab qiladi va ularga katta mas’uliyat yuklaydi. Modulli o‘qitish texnologiya asosida fizika fanini o‘qitishni amalda kengroq qo‘llash, ishlab chiqilgan o‘quv plakatlari, namoyish eksperimentlari va laboratoriya ishlarini amalda keng qo‘llash kasbiy kompetentlikni oshirishni va uni samarali o‘zlashtirishni ta’minlaydi. Shu sababli modulli ta’lim texnologiyasini barcha fanlarni o‘qitishda keng foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Авлиякулов Н.Х. Практические основы модулной системы обучения и педагогической технологии. Ўқув қўлланма - Бухара: 2001. - 99 с.
2. Avliyakulov N.X., Musaeva N.N. Kasb-hunar kollejlarida kasbiy fanlarning modulli o‘qitish texnologiyalari. O‘quv metodik qo‘llanma. - T.: Yangi asr avlodi, - 2003. – 88 s.
3. M. Djo‘rayev. Fizika o‘qitish metodikasi: O‘quv qo‘llanma Toshket-2015.
4. Innovatsion strategiyalardan fizikani o‘qitishda foydalanish metodikasi: O‘quv qo‘llanma / O. Quvondiqov; O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. – Samarqand: SamDU nashri, 2019. – 368 b.

USING AUTHENTIC MATERIALS IN THE CLASSROOM TO TEACH FOREIGN LANGUAGES

Набиева Зулайхо
Наманган Давлат Университети, 1-курс магистранти

Abstract: This thesis covers the themes about how to teach foreign languages with real resources like magazines, newspapers, books, advertisement and etc. to make the language learning process more effective and flexible. The advice is directed to teach foreign language in English classroom at Uzbek schools.

Key words: authentic material, magazines, newspapers, radio broadcasts, TV advertisements.

Annotatsiya: Ushbu tezis til o‘rganish jarayonini yanada samarali va moslashuvchan qilish uchun jurnallar, gazetalar, kitoblar, reklamalar va boshqalar kabi haqiqiy manbalar bilan chet tillarini qanday o‘rgatish bo‘yicha mavzularni o‘z ichiga oladi.Unda keltirilgan maslahatlar o‘zbek maktablarida ingliz tili darslarida chet tilini o‘qitishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: haqiqiy materiallar, jurnallar, gazetalar, radioeshittirishlar, televidenie reklamalari.

Аннотация: Этот тезис охватывает темы о том, как преподавать иностранные языки с помощью реальных ресурсов, таких как журналы, газеты, книги, реклама и т. д., чтобы сделать процесс изучения языка более эффективным и гибким. Совет направлен на преподавание иностранного языка на уроках английского языка в узбекских школах.

Ключевые слова: аутентичный материал, журналы, газеты, радиопередачи, телевизионная реклама.

INTRODUCTION

Language acquisition has always been an interesting and challenging phenomenon of all the time. By learning languages we understand the world, new cultures and of course by doing so we broaden our horizon. Language teachers play an important role in learning one’s language. There are so many methods and approaches teachers usually use while teaching and one of them is using real acceptable authentic materials. Authentic materials are great resource in any teaching context. Today thanks to modern technologies teachers can find a lot of recourses in English which are available not only in paper version but also in e-version. These kinds of materials are good assistant to any English teacher and can enrich English lessons. There are lots of resources available to English language teachers today: from textbooks to online teaching tools, they can all aid and enrich English lessons. Many teachers also

introduce authentic English material into their lessons to expose learners to the language as it is spoken in the real world.

What is authentic material? Authentic material is any material written in English that was not created for intentional use in the English language classroom[1]. Using this content to teach the English language can make the learning process even more engaging, imaginative and motivating for students. It can also be useful to elicit genuine responses from learners.

Why to choose authentic material? It is true that authentic materials are very easy to find as they are everywhere and one should not forget that they are not only articles or newspapers but also they can be in the form of any material written in English like leaflets, menus, films, songs, TV programs and etc.

Unlike traditional materials that have been created especially for second language learners, they aren’t structured in a special way[2] and they don’t use specific grammar or vocabulary because they assume that the reader can understand the language used to a native level.

There are a number of benefits from them:

1. They bring creativity to the classroom

As it is mentioned earlier, they allow language teachers to become more creative in the materials they use in the classroom, bring the language to life and inspire and motivate their students. An English teacher can use them in different way, as a reading source it is possible to make multiple- choose questions or filling the gap[3], as a speaking task to discuss the given topic[4].

2. They help the student develop a relationship with the language

Using these real-life language materials can also help ESL student to form a meaningful connection with the language and relate better to the content, supporting the entire learning experience.

3. They expose the student to real-world English usage

By integrating authentic materials to the classroom teachers are able to make the lessons more creative and closer to the real life communication as well as to produce variety activities for improving four skills: speaking, writing, reading and listening. Those materials are good source to create filling-gap activities, matching, role plays and many others.

Many more ways and approaches have been adopted to teach English in Uzbek schools and also many books were created too, such as Kid’s English, Fly High, and currently Prepare and Guess What series. First two books were good in particular ways. For example, there were some good activities like song singing, group works, reading materials. They were like primary and experimental textbooks. However, they did not meet the requirement and for that reason, were replaced by Guess What and Prepare textbooks. These two books are new and have advantage of containing a lot of different

activities and resources for the one topic. Besides, those books have many authentic texts which are useful for schoolchildren. They are able to know real life vocabulary which are currently used by millions people worldwide.

CONCLUSION

In conclusion, as English is a foreign language in Uzbek schools it is highly recommended to use authentic materials during the lessons. Pupils can use the target language without hesitation if they see the language in real contexts. I believe that when teachers use authentic materials they get enormous advantages and also ready materials to hold their lessons. Of course, it is important to choose authentic material by looking to their students’ level. Not every source can be used in the lessons, teachers should pay attention to the meaning of the source, language (weather it is difficult or not) and reliability. As an English teacher I have been using authentic materials at school and I have seen wonderful results too. Pupils were delighted from the activities which gave them motivation to continue their language learning ambitions.

References:

1. Steffanie Zazulak. Authentic materials and how to use them. April 26, 2017
2. To Use or Not to Use: Authentic Materials in a Reading/Writing Lesson; A Study Susan Laura Sullivan, 2010
3. Teaching Reading Skills in a Foreign Language. Christine Nuttall Heinemann,1996
4. Akbari, O. & Razavi, A. (2016). Using authentic materials in the foreign language classrooms: Teachers’ perspectives in EFL classes. International Journal of Research Studies in Education, 5(2)
5. British Council. (2013). The English Effect. Retrieved from https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/english-effect-report v2.pdf

KALSIYGA BOY BO‘LGAN MAHSULOTLARNING SUYAKLARGA FOYDALI HUSUSIYATLARI

Usmonova Gulnoza Baxtiyarovna
ADU kimyo kafedrasi 2-bosqich magistranti
To‘lakov Nurillo Qosimovich
ADU kimyo kafedrasi dotsenti (phD)
Aliyeva Nilufar Shovvozovna
Andijon media va ta’lim texnikumi biologiya fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: ushbu tezis suyak yetishmovchiligida muhim o‘rin tutgan kalsiy, hamda kalsiy elementiga boy bo‘lgan mahsulotlar, ularning inson organizmidagi muhim ahamiyati haqida bayon qilingan

.**Kalit so‘zlar:** kalsiyninng organizmdagi o‘rni, o‘zlashtirilishi, kalsiyga boy mahsulotlar.

Аннотация: в данной дипломной работе описывается кальций, играющий важную роль в костной недостаточности, а также продукты, богатые кальцием, и их значение в организме человека.

Ключевые слова: роль кальция в организме, усвоение, продукты, богатые кальцием.

Abstract: this thesis describes calcium, which plays an important role in bone deficiency, as well as calcium-rich products and their importance in the human body.

Key words: the role of calcium in the body, absorption, products rich in calcium.

Kalsiy — inson organizmidagi eng ko‘p uchraydigan mineral.Kalsiy organizm uchun juda katta ahamiyatga ega. Suyak va tishlarning holati, gormonlarning yetarlicha ishlab chiqarilishi va mushaklarning holati organizmdagi kalsiy moddasiga bevosita bog‘liqdir. Bolaning o‘sayotgan organizmi uchun esa kalsiy nihoyatda zarur. Afsuski, bu moddaning organizmga singishi juda qiyin bo‘lgani uchun kalsiyni qo‘shimcha vitamin tarkibida qabul qilishning foydasi juda kam. Shuning uchun bolalar, ayollar kalsiyga boy mahsulotlarni har kuni iste’mol qilishlari lozim. Birinchi o‘rinda:Danak, yong‘oq va dukkakli mahsulotlar.Sedana, bodom, loviya kalsiyga boy bo‘lib, kundalik taomnomangizda albatta bo‘lishi kerak. Ikkinchi o‘rinda: Ko‘katlar va na’matak. Bu mahsulotlar kalsiydan tashqari boshqa vitaminlarga ham boy. Sut, yogurt, qatiq, tvorog va pishloq kabi sut mahsulotlari ham kundalik iste’molda qo‘llanilishi kerak. Kalsiyni tabiiy ravishda mahsulotlarda yeyish organizmga hech qanday zarar keltirmaydi. Lekin qo‘shimcha vitamin shaklidagi kalsiy me’yoridan ortiq bo‘lsa, buyrakda tosh hosil bo‘lishiga olib keladi.

Kalsiy qanday o‘zlashtiriladi? Kalsiy ichakda o‘zlashtiriladi: hujayralarga tushib, ular orqali qonga chiqarib yuboriladi. Bu yo‘lda unga kalsitriol — D vitaminining faol shakli — ko‘maklashadi. U kalsiyning ichak hujayralariga singishini oshiradi, harakatni tezlashtiradi, uning ishlab chiqarilishida esa oqsillarga ehtiyoj tug‘iladi.Tadqiqotlarda aniqlanishicha, ratsiondagi oqsillar miqdorini 3 barobargacha (1 kg vaznga 2,1 grammgacha) oshirish ichakda kalsiy so‘rilishini 8 foizga ko‘taradi. Shu tarzda, nafaqat kalsiy, balki u bilan birgalikda yetarli miqdorda oqsil qabul qilish kerak, shuningdek quyosh ostida ko‘p bo‘lish yoki D vitaminiga boy mahsulotlarni tanlash ham muhim.

Kunlik me’yor:

Kalsiy — 1 000-1 200 mg.

Oqsil — erkaklar uchun 65-117 g, ayollar uchun 58-87 g.

D vitamini — 10 mkg.

Yaxshi o‘zlashtiriladigan kalsiyga boy mahsulotlar:

№	Mahsulotlarning nomi	g/mg
1	Tuhum po‘chog‘i (bir dona)	2gr
2	Kunjut (100g.da)	975mg
3	Pishloq (100g)	1.184mg
4	Yog‘dagi sardina (100g)	382mg
5	Suli yormasi (bir porsiya)	200mg

Tadqiqotlqrga ko‘ra, inson kuniga 1 000 mg kalsiy qabul qilishi kerak, 60 yoshdan oshgan keksalar esa — kuniga 1 200 mg. Kalsiy metabolizmi boshqa oziq moddalari ishtirokida sodir bo‘ladi: oqsil va D vitamini. Ularsiz kalsiy yetishmovchiligidan insonlar aziyat chekishlari mumkin. Buni oldini olish uchun yuqorida keltirib o‘tilgan tabiiy mahsulotlardan foydalanish, organizmda kalsiy yetishmovchiligini oldini olishga yordam beradi. Jumladan ushbu mahsulotalarning tarkibi quyidagichadir:

Baliq organizm uchun kalsiyga boy bo‘lgan ajoyib mahsulotdir. Atigi 100 gramm losos yoki sardina taxminan 350 milligramm kalsiyni o‘z ichiga oladi. Bir kishi uchun kunlik norma esa 1000 milligrammni tashkil etadi. Bundan tashqari, losos balig‘i organizmda kalsiyning so‘rilishiga yordam beradigan D vitaminining manbai sanaladi.

Suli yormasining o‘rtacha porsiyasida taxminan 200 milligramm kalsiy mavjud. Shuning uchun ham tongni suli yormasi o‘rin olgan mahsulotlarni qabul qilish organizm uchun foydalidir.

Pishloq kalsiy miqdori bo‘yicha yetakchi hisoblanadi. 100 g mahsulot tarkibida 1,184 mg kalsiy bor. Shu bilan birgalikda, ko‘p miqdordagi oqsil va 0,95 mkg D vitaminini o‘z ichiga oladi.Shunday qilib, kuniga 100 g pishloq iste’mol qilish orqali siz parhezli kalsiyga bo‘lgan ehtiyojingizni to‘liq qoplaysiz. Ammo, pishloq — to‘yingan yog‘larga boy bo‘lgan juda yuqori kaloriyali mahsulot. Agar kuniga 100 gramm pishloq iste’mol qilsangiz, boshqa yog‘li ovqat tanovul qilmaslik ma’qul.

Tuxum po‘chog‘ida 2 g kalsiy mavjud. U taxminan 5 g og‘irlikda bo‘ladi va maydalangan holatda bir choy qoshig‘i sig‘imida bo‘ladi.

Kunjut o‘simliklar orasida kalsiyga boybo‘lgan mahsulotlar ichida yetakchisidir. Ushbu mayda urug‘larning 100 g tarkibida 975 mg kalsiy va 17,7 g oqsil mavjud. Kalsiyning boshqa manbalari singari, kunjutning ikkinchi salbiy tomoni fitin kislotasidir. U antinutriyent bo‘lib, kalsiy va boshqa minerallarning so‘rilishini kamaytiradi. Fitin kislotasi donlar, dukkakli ekinlar, moyli o‘simliklar va yong‘oqlar og‘irligining 1–5 foizini tashkil qiladi. Ammo ishlatishdan oldin oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash orqali fitatlarning salbiy ta’sirini yo‘q qilishingiz mumkin. Kunjutni 4 soatga suvga ivitib, so‘ngra yengil qovurish orqli organizmda yaxshi o‘zlashtirilishini ta’minlash mumkin.

Hulosa qilib shuni aytish kerakki kalsiy inson salomatligi uchun juda zarurdir. Organizmdagi deyarli har bir hujayralar kalsiyni qandaydir tarzda ishlatadi. Bizning suyaklarimiz tanamizni tayanch funksiyasidan tashqari, kalsiyni saqlaydi. Kalsiyni biz iste’mol qilayotgan oziq-ovqat mahsulotlardan olamiz. Shunday ekan, yuqorida keltirib o‘tilgan mahsulotlarni kundalik ovqat ratsioniga belgilangan normalarga asosan, muntazam ravishda ite’mol qilinishi organizmda kalsiyga bo‘lgan ehtiyojni qondira oladi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Asqarov I.R. “Tabobat qomusi”.-T. Mumtoz so‘z, 2020.-1598 b.
2.M.T.Sagdiyev, R.A.Alimova “O‘simliklar fiziologiyasi” Toshkent 2007.
3.M. Odilov, N.Musayeva “Farmakologiya asoslari” Toshkent 2007.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARNING IJTIMOIY ONGINI SHAKILANTIRISHDA ERTAKLAR AHAMIYATI

Karimnazarova Vazira
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
“Boshlang‘ich ta’lim” yo‘nalish 2 kurs talabasi

Anntotatsiya: ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning ijtimoiy ongini shakillantirishda xalq og‘zaki ijodi janiri bo‘lgan ertaklarning o‘ziga xos xususiyatlari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Ertak, xalq og‘zaki ijodi, milliy tarbiya, metodika, qadriyat.

Аннотация: В данной статье описываются особенности сказок, которые являются жанром народного устного творчества, в формировании общественного сознания учащихся начальной школы.

Ключевые слова: Сказка, народное устное творчество, национальное воспитание, методология, ценность.

Annotation: this article describes the peculiarities of fairy tales, which are a genre of folk oral creativity in shaping the social consciousness of elementary school students.

Keywords: fairy tale, folk oral creativity, national upbringing, methodology, value.

O‘zbek xalkiga xos milliy hususiyatlar, uning milliy madaniyati, ilm-fan, san’at va adabiyot soxasida erishgan yutuqlarida, oilaviy turmush tarzida bola tarbiyasida qullangan usul va tadbirlarda nomoyondir.

Yosh avlodni xayotga tayyorlashda ko‘p asrlar davomida qullangan usul va vosita tadbir shakllari, urf-odat va an’analar, tarbiya xaqidagi g‘oyalar-xayotiy tajribalar o‘zbek halk pedagogikasida mujassamdir.

Ertak xalq og‘zaki poetik ijodining asoaiy janirlari biri to‘qima va uydurmaga asoslangan sehirli sarguzasht va maishiy xaraktirdagi epik badiy asar. Asosannasir shakilida yoziladi. Ertak hayot va haqiqatning hayoliy va hayotiy uydurmalar asosida tasvirlanganiligi tilsim va sehr vositalariga asoslanishi voqiya va haraktirning ajoyib g‘aroyib holatlarida kechishi qahramonlarining g;ayritabiy jasorati bilanfolklorning boshqa janrlaridan farq qiladi. Ertaklarda uydurma muhim mezon bo‘ilib sujet voqiyalarining asosini tashkil etadi. Ertaklar ikki guruhga hayoliy va hayotiy uydurmalar asos bo‘lgan. Ertakni hayotiy uydurmalar aoso bo‘lgan. Ertaklarga bolish mumkin. Xayoliy uydurmalar asosidagi. Ertaklar sujeti mojizali sehrli hayotiy uydirmalarga asoslanadi.

Ertaklar bolajonlar uchun qiziqarle bolishi lozim ertaklarda asosan uch maqsadda hikoya qiladi. Birinchidan udiyal qahramoning jasorati yozuv kuchlariga qarshi chiqib xalq manfatini himoya qilish ikkinchidan asosan bosh qahramonlarining o‘zga yurt malikalariga yoki parizodlariga oshiq bo‘lib uylanish kasalga dori kasalga dori topishi aajidar va devlar olib qochgan kishuilarining ozod qilishi uchunchidan esa adolatsizlikka zulimga qarshi chiqishi kabi maqsadlar bayon qilinadi. Ertaklar mishiy sehi jodu to‘qima uydurmali va estitik tarbiyali majoziy fantastic hajviy ertaklarga bolinadi. Maishiy ertaklar ki\o;proq zulim va adolatsizlikka qoralanadi [“uch og‘aini botirlar”, “oygul bilan Bahtiyor”, “Tohir va Zuhra’’,”farhod va Shirin”,”zolim opodisho va boshqalar] masalan “uch o‘g‘a ini botirlar“ ertakdagi ota nasihat bilan boshlanadi. Bunda ota kambag‘al likn hayot tajribalariga boy bolgan shaxs boshqa variatlarga esa shox bo‘lib o‘g‘illari shahzodalardir. ular oq kongil va jasur yigitlar bo‘lishadi. Uch og‘a ini botirla juda ko‘p mashaqatlarni boshidan otkazadi ular juda oq ko‘ngil bo‘lganligi sababli juda ko‘p insonlarga yordam beradi ular barchani oldida olqish va obru topadi ular juda ko‘p yaxshi ishlarni qilishadi chunke ularni yoshligidan ota- onasi tarbiyalaydi ular barcha o‘zida bolgan hamma hislatlarni farzandlarida bo‘lishini xoxlaydi. Uch og‘a ini botirlar hamisha bir birini qo‘llab quvatlaydi yaxshi yomon kunida hamisha yonma yon turishadi va bir biriga bo‘lgan mehri yanada yaqinlashtiradi va hamjihatlikda ishlashga chorlaydi. Malikani yovuz kuchlardan qutqarishi, qishloq axolisinin devlardan saqlab qolishi tinch axolini yovuzlar qurshab olganda ulardan saqlab qolishi bu ularning mardligi va oq kongilligi ekanligidan dalolat beradi. Bolajonlar eng avvolo tarbiyani ota onasidan olishi va ularning buir biriga bo‘lgan munosabatidan o‘rganadi.

Bir kattani bil bir kichikni
Inson odobi bilan,
Osmon oftobi bilan.
Kattaga salom ber;
Kichikka- kalom
Kattani hurmati qarz
Kichikka salom farz

Bolojonlarga shuni aytish keraki bolajoinlar uchun ertak ezgu goyani ilgari suradiertak bolajonlar uchun va eslab qolish va yaxshilik qilishga filirlshga undaydi ular hayotda yaxshilik vayomonlik bolishi va hamisha yomonlikda foyda yoqligini dostlari oldida uyalib qolishi mumkinligini biladfilar yaxshilik hamisha g‘olib bolib chiqish va ularni hamma hurmat qilish uchun chorlaydi bolajonlarni hamisha yaxshilikka o‘rgatish kerakligini kattalarga salom berishni va yol berishni orgatishimiz lozim. Biz ota- onalar hozirda tarbiyalanib kelayotga yoshlarimizga eng avalo hurmat izatni orgatayli ishimiz deb farzandlarimizga bo‘lgan e’tiborimizni susaytirmaylik.

Фойдаланилилган манбалар:

1. Халк педагогикаси-инсон камолотининг асоси. 1-5 китоблар. Т. 1992й.
2. Ўзбек халк эртаклари. Т. “Уктувчи” 1988 й ва хк
3. **https://ziyouz.uz/ozbek-xalq-ogzaki-ijodi/ozbek-xalq-ertaklari/**

PEDAGOGIKA FANLARINI TADQIQ ETISHNING ISTIQBOLLARI: QARASHLAR VA NAZARIYALAR

Xakimov Mirkomil Shuxratjon o‘g‘li
Farg‘ona Politexnika Instituti Muhandislik kommunikatsiya tizimlari qurilishi va montaji (turlari bo‘yicha) mutaxassisligining 1- bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogika tushunchasi, pedagogika fanlarini tadqiq etishning istiqbollari haqida bayon etiladi. Bu haqida qarashlar va nazariyalar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: pedagogika, shaxs kamoloti, didaktika, tendensiyalar, pedagogik faoliyat, Avesto.

O‘zbekiston sharoitida pedagogik innovatsiyalar asossan pedagogik tizmini takomilashtirish, shu asosda ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishga yo‘naltirilgan pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va ta’lim jarayoniga tatbiq etishga qaratilgan.Shu boisdan pedagogika fanlarini tadqiq etish bo‘yicha bir qator istiqbolli rejalar, qarashlar va nazariyalar yaratilmoqda. Yangi O‘zbekiston jamiyatida bugungi pedagogika tizimida ham bir qancha yangiliklar, rivojlanishlar yuz berdi. Tizimli innovatsiyalar pedagogika fanlarini tadqiq etish uchun istiqbolli rejalardan hisoblanadi. Tizimli innovatsiyalar-bu muayyan muammo doirasidan kelib chiqadigan, aniq maqsad, vazifalariga ega innovatsiyalardir.Pedagogika fanlarini tadqiq etishning vazifalari sifatida quyidagilarni aytish mumkin:

- Milliy pedagogika sifatida tarkib topishi;
- Byurokratizm rasmiyatchilik illatlaridan qutulish,jahon fanida yuqori darajaga ko‘tarilishi;
- Milliy mafkur, kadrlar tayyorlash Milliy modeli, bozor iqtisodi talablari va jahon fani tajribalari asosida o‘z metodologiyasi va yo‘nalishini tubdan o‘zgartirish;
- Pedagogik investitsiyani rivojlantirish;
- Ilg‘or pedagogik texnologiyalarni yaratish;
- Jahonda raqobatbardosh loyaihalarni ishlab chiqish;

Bunday vazifalar esa o‘z navbatida pedagogika fanlarini chuqur tadqiq etish uchun yuqori ta’lim sifatini oshiradi. Eng qadimgi zamonlardan beri to hozirgi kungacha bo‘lgan pedagogika tariximizni chuqur o‘rganish, buyuk ajdodlarimiz merosini bugungi zamon talablaridan kelib chiqqan holda tahlil qilish, xalq asrlarosha omon etib kelayotgan pedagogikasi, ma’naviy-ma’rifiy qadriyatlar asosida yaratilgan darsliklar, qo‘llanmalar yaratish kabi qarashlar pedagogika fanini yuksalishi uchun

muhim omillardan hisoblanadi. Ma’lumki, umuminsoniyat tarixida Amir Temur asos solgan saltanat davrida ijtimoiy hayotda yuksalish,ilm-fan, madaniyat gurkirab rivojlangan. Bu davrda yashab ijod etgan Al-Buxoriy, At-Termiziy, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Yusuf Bahouddun Naqshband, Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi buyuk daholar jamiyat tarixi va jahon madaniyati rivojiga benazir hissalarini qo‘shganlar.Bu buyuk mutafakkirlar turli fanlarga oid yaratgan asarlarida ma’naviy–madaniy qadriyatlarning ilmiy-falsafiy asoslarini ishlab chiqqanlar.Ular asrlar davomida ta’lim-tarbiya sohasida ajdodlarimiz orttirgan tajribalarning kuchli qudratga ega ekanligini va xalqchilligini o‘z asarlarida ifodalaganlar. XIX asrning oxiri va XX asr boshlarida Turkistonda jadidchilik harakatining taniqli rahbarlari Muhammadxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov, Sadriddin Ayniy, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda, Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon kabi ma’rifatparvarlar madaniyatni rivojlantirish uchun ma’rifatparvarlikka asoslanish, ta’limni isloh qilish zarurligi g‘oyasini olg‘a surib, Turkistonda ijtimoiy ong, pedagogik qarashlar taraqqiyotini boshlab berganlar.

Milliy pedagogika tariximizni, umumbashariy pedagogika taraqqiyoti rivojiga benazir hissa qo‘shgan buyuk alloma olim-u shoirlarimizning ta’limotlari, g‘oyalarini har tomonlama o‘rganish ham mustaqil fikrlovchi, o‘zining qadr-qimmatini anglaydigan, irodasi baquvvat, iymoni butun, hayotda aniq maqsadga ega bo‘lgan insonlarni shakllantirish va yetishtirishda g‘oyat muhimdir. Pedagogikada ta’lim va tarbiya jarayonlarining qaysi jihatlarini o‘rganishdan kelib chiqadigan bir qancha soha va bo‘limlar mavjud. O‘qitishning maqsadi, vazifalari, tamoyillari, usullari bilan sohasi didaktikadir. Shaxsning axloqiy sifatlarini tarkib toptirish, unda e’tiqod, dunyoqarash, axloq singari ma’naviy jihatlarni shakllantirish masalalarini pedagogikaning tarbiya nazariyasi va amaliyoti tarmog‘i o‘z ichiga oladi.

Pedagogika tarixi inson faoliyatining eng qadimgi turi sanaladi. U odam bilan birga paydo bo‘lgan va odamning odamligini, uning oila, jamoa hamda jamiyat bo‘lib yashashini ta’minlab turgan fan va amaliyotdir. Insoniyat mavjud tajribalarni o‘rganish va boshqalarga o‘rgatishni yo‘lga qo‘ya boshlagan vaqtdan, ya’ni pedagogika paydo bo‘lganidan buyon hamda shu tufayligina mavjuddir. Odamzodning hayotiy va aqliy tajribasi ortib, turmush kechirish tarzi xilma-xillashib, mehnat taqsimoti yuzaga kelib turli fanlar paydo bo‘la boshlashi bilan pedagogika ham inson faoliyatining alohida sohasiga aylandi. Ta’lim va tarbiyaga doir qarashlar tizimi shakllandi. O‘zbek pedagogikasi juda qadim tarixga ega bo‘lib, uning dastlabki ildizlari Avesto, O‘rxun-Enasoy bitiklariga, Selung‘ur madaniyatiga borib taqaladi. Avestodagi ezgu fikr, ezgu so‘z, ezgu amal haqidagi, kishilarga ko‘ngil ma’rifati berish borasidagi qarashlar yozma milliy pedagogik qarashlarning dastlabki namunasi hisoblanadi. Davrlar o‘tishi bilan esa zamonaviy pedagogika uchun bu qarashlar dasturulamal bo‘lib xizmat qiladi.

Xalqimizning asrlarosha oshib kelayotgan mentaliteti, milliy mafkura, bozor iqtisodiyotining o‘ziga xos xususiyatlari, demokratik huquqiy davlat va ochiq fuqarolik jamiyati talablari asosida mustaqillikni mustahkamlash, ma’naviy salohiyatni oshirish, har bir insonni, yosh avlodni XXI asr sharoitida baxtli–saodatli yashashga tayyorlash ham pedagogika fani uchun tadqiq manbasi bo‘lib xizmat qiladi. Uzluksiz ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlarini kadrlash tayyorlash Milliy modeli, jahon andazalari asosida takomillashtirish. Pedagogik texnologiya bilan ta’minlash qonuniyatlari zamonaviy pedagogika uchun ulkan yutuqlarni keltirib chiqaradi. Eng muhim pedagogika fani uchun istiqbolli rejalardan yana biri-komil inson-barkamol shaxsning hozirgi davr mezonlariga, sifatlariga javob beraoladigan, yetuk insonparvarlik g‘oyalarini rivojlantiraoladigan kadrlarni yaratishdir.

Yangi O‘zbekiston qurayotgan jamiyat rivojida pedagogika fanlarini tadqiq etishning istiqbolli rejalariga misol sifatida quyidagilarni sanash mumkin:

- Tarbiyaning umumiy metodlarini takomillashtirish;
- Sharq xalqlarining tarbiya borasidagi tajribalarini qo‘llash metodikasini yaratish, tarbiya mazmuni va metodini insonparvarlashtirish;
- Kasbga yo‘llash ta’lim-tarbiyda ustuvorligini, har bir kasb shaxsining modelini, kasbnomalarini ishlab chiqish, boqimandalik illatidan qutilish, yoshlarni hayotga, mehnatga tayyorlash, mehnatni ijtimoiy zaruriyatga aylantirish metodikasini takomillashtirish;
- Milliy mafkura, milliy g‘oyani har bir ijtimoiy guruhga singdirish, yoshlarning ijtimoiy ongini shakllantirish metodikasini yaratish.

Bugun o‘quv muassasalari mustaqilligi va tashabbuskorligini ta’minlash mexanizmi ishlab chiqildi. O‘quvchilar bilimni nazorat qilish va o‘z-o‘zini o‘zlashtirish darajasini tekshirishning pedagogik tizimini ishlab chiqish, reyting tizimini keng ko‘lamda joriy etish bo‘yicha bir qator yangi qarorlar, o‘zgartirishlar, qonunlar qabul qilindi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogika fanlarini tadqiq etishning istiqbolli rejalari bugungi Yangi O‘zbekiston jamiyati va kelajagi uchun keng imkoniyatlar eshigi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.M.E.Axmedova. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Toshkent, 2011.

2.X.Ibragimov, Sh.Abdullayeva. Pedagogika nazariyasi.Toshkent-2008.

3.O‘.M.Asqarova, M.Xayiyboyev, M.S.Nishonov. Pedagogika.Toshkent-Talqin: 2008.

TALABALARDA INTELLEKTUAL-IJODIY QOBILIYATNI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUMI

Xalmuratova Jumagul Gaybullayevna
Toshkent to’qimachilik va yengil sanoat instituti
«Ijtimoiy fanlar va jismoniy madaniyat» kafedrasi dotsenti
Telefon raqam: +99893-594-95-78

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta’lim tizimida talabalarda intellektual ijodiy qobiliyatni rivojlantirish masalalari yoritib berilgan bo‘lib, talabalarda kasbiy salohiyatini oshirishning qisqacha bayoni keltirilgan.

Kalit so‘zlar: intellectual, texnologiya, kreativ, didaktik metodlar, metodik tavsiya.

Dunyo miqyosida o’quv jarayoni nazariy bilimlar berishdan olingan bilimlarni amaliyotda qo’llash ko’nikmalarini rivojlantirish, axborot texnologiyalari asosida talabalarda mustaqil ta’lim olish malakalarini shakllantirish bo’yicha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Ushbu yo’nalishda jumladan, oliy ta’lim tizimida innovatsion texnologiyalar tatbig‘iga asoslangan dars tahlili va uning metodikasini takomillashtirishga qaratilgan tadqiqotlar ustivor hisoblanmoqda. Bu borada o’qituvchi-murabbiy talaba shaxsining ma’naviy-axloqiy dunyosini o’zgartirish, unga pedagogik ta’sir ko’rsatish orqali undagi bor imkoniyat va qobiliyatlarni yuzaga chiqarish, ijtimoiy faol va malakali raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga alohida e’tibor berilmoqda.

Yoshlarni kasbga o’rgatish va uni egallashi jamiyat taraqqiyoti uchun o’z hissasini qo’shib yashashi va shu orqali jamiyatda o’zligini namoyon etishi, ya’ni shaxsning kamol topishi, bu borada talaba shaxsining o’zini-o’zi ma’naviy-kasbiy tarbiyalash texnologiyasi har qachongidan dolzarb hisoblanib, jamiyatimizning ma’naviy yangilanishida, ijtimoiy yo’naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishda jahon hamjamiyatiga qo’shilishini ta’minlaydigan demokratik huquqiy davlat qurish, kadrlar tayyorlashning milliy masalasi ustuvor mezon sifatida muhim ahamiyatga ega.

Respublikamizda uzluksiz ta’lim tizimida har tomonlama yetuk va ijodkor shaxsni tarbiyalash masalasi ta’lim-tarbiya jarayonining barcha bosqichlarida pedagogik tizimning tarkibiy qismlari o‘zaro aloqadorligi, muvofiqligi hamda istiqbolga yo‘naltirilganligini ta’minlash ehtiyojini yuzasidan keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilib, muayyan natijalarga erishilmoqda. «2022-2026 yillarda O‘zbekiston Respublikasi Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida, jumladan oliy ta’limga jamiyat taraqqiyotini rivojlantirish, modernizatsiyalash bilan bog‘liq bo‘lgan yangi, yuqori talablarni qo‘ymoqda... » [1, B.2]. «Milliy tafakkur

salohiyatiga ega bo‘lgan iste’dodli yoshlarni tarbiyalash va ularni qo‘llab-quvvatlash masalasiga alohida e’tibor qaratishimiz lozim» kabi muhim vazifalar belgilab berilgan [2, B.4]. Ushbu vazifalarini amalga oshirishda, jumladan, ta’lim jarayonini individuallashtirish, integratsiyalash va uning samaradorligini ta’minlash orqali shaxsning intellektual salohiyatini oshirish, bilim egallashning mustaqil, faol ijodiy metod va usullarini ta’minlash muammosi intellektual-ijodiy qobiliyatni rivojlantirish bilan chambarchas bog‘liq ravishda takomillashtirishni taqozo etmoqda.

Ijod - bu subektning tafakkuri, aqli va idroki nazorat qiluvchi, tartibga soluvchi, yinaltiruvchi, shu bilan birga ijtimoiy amaliyotga muvofiq ravishda muttasil izgarib boruvchi obektiv olamning subekt ongidagi faol in’ikosidir.

Talabalarda intellektual-ijodiy qobiliyatni rivojlantirishda zamonaviy ta’lim texnologiyalariga bo‘lgan ehtiyoj mavjudligi asoslovchi tajriba-sinovda o‘z tasdig‘ini topdi.

Talabalarning intellektual salohiyati ularning ilmiy-tadqiqot faoliyati natijasi bo‘lib, ijodiy qobiliyatlarni, ta’lim va kasbiy tayyorgarlikni, yangilik, o‘ziga xoslik va o‘ziga xoslik bo‘lgan intellektual mahsulotlarni yaratish zarurligini o‘z ichiga oladi.

Ta’lim texnologiyalar bo‘yicha ilmiy metodik tavsiyalarni keltirishdan avval uning o‘quv jarayonidagi in’ikosiga oid nazariy ma’lumotlarni keltirib o‘tish joiz deb bildik. Zamonaviy texnologiyalar nafaqat ta’lim mazmunini rivojlantirish, balki talabalarni intellektual-ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda qo‘l keladi. So‘nggi yillarda oliy ta’lim jarayonida rivojlantiruvchi, muammoli, hamkorlikdagi, dasturli, blok-modulli, shaxsga yo‘naltirilgan, o‘yinli va axborot texnologiyalar keng qo‘llab kelinmoqda. Har qanday ta’lim texnologiyasi uzluksiz ta’limning qaysi bo‘g‘inida qo‘llanmasin, uning markazida ta’lim oluvchi shaxsi va uning qiziqishlari, ehtiyojlari ko‘zda tutilishi kerak. Shuningdek, intellekt va ijodiy qobiliyatni rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalari tizimlashtirildi. Ushbu texnologiyalarning maqsadi talabalarda kasbiy salohiyat rivojlantirish, kelajak faoliyati haqidagi tasavvurlarni mustahkamlash, o‘z-o‘zini rivojlantirish hamda shaxsiy sifatlarini tarbiyalashdan iborat [3, B.4].

Intellektual qobiliyatlar-bu shaxsning ta’sirchanligi, predmetni idrok qilishining kuchliligi va yaxlitligi, u to‘g‘risida keng ma’lumotlarga ega bo‘lishdir. Shunindek, tafakkur o‘zgaruvchanligi va tezkorligi, mantiqiy va savodli mulohaza yuritish, tizimli harakatlar, sintez-tahlil-sintez, ijodiy ifodalay bilish, umumlashtirish va xulosalash, o‘z fikriga ega bo‘lish bilan namoyon bo‘ladi.

Talabalarda intellektual-ijodiy qobiliyatni rivojlantirishda ta’limning amaliy va nazariy shakllarini innovatsion didaktik metodlarni qo‘llash orqali amalga oshiriladi natijada zamonaviy malakali shaxsni shakllantirishga erishiladi.

Shunday qilib, talabalar kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish davlat ahamiyatidagi va ijtimoiy-pedagogik muammo bo‘lib hisoblanadi. Talabalada asosiy kreativ–

intellektual-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish–hozirgi zamon ta’lim tizimida birinchi darajali vazifadir.

Yuksak intellektual salohiyatli zamonaviy bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlash tizimidagi integratsion jarayonlarni tahlili natijasida kompetentlik yondashuvi asosidagi integrativ kurslarni ishlab chiqishning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash, ushbu jarayonning belgilangan natijalarga erishilishini ta’minlaydi. Integratsion jarayonning asosi sifatida kasbiy kompetensiyalar tanlanib, ular bitta yoki bir nechta integrativ kurslar doirasida shakllantirilishi mumkin.

Binobarin, yangi avlod shaxsining kreativ–ijodiy rivojlanishi, unda yuksak idrok qilish faolligi bilan intellektual-ijodiy singari shunday muhim qobiliyatlarning rivojlanishi – zamon talabi, o‘quv, hayotiy, mehnatga oid va sotsial-ijtimoiy muvaffaqiyatning asosidir [4, B.17]. Yuqori bosich Talabalarining muntazam ravishda doimiy-intellektual ijodiy jihatdan rivojlantirilishi maqsad qilib qo‘yilmog‘i lozim. Talabalarning, ayniqsa, intellektual-ijodiy qobiliyatlar sohasida kreativini shakllantirish va rivojlantirishning ilmiy asoslangan – tizimi, mazmuni, shakllari, texnologiyalari, metodlari, usullari, uslublari va vositalari zarur.

Bo’lajak mutaxassislarning intellektual salohiyatli oshirish, shuningdek, talaba shaxsini yuksaltirish, mantiqiy fikrlashga undovchi jarayonlar va imkoniyatlarni ta’lim amaliyotida keng qo’llashda integrativ yondashuvlar asosida ta’lim-tarbiya jarayonlarini tashkil qilish maqsadga muvofiqdir.

Ular talabalarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishga nisbatan o‘z-ijodiy yondashuviga ega bo‘lishlari lozim. Ta’lim jarayonlarida talabalarlarning ijodiy fikrlashi, ijodiy tasavvuri tegishli darajasini rivojlantirishni ta’minlashga, ijodkorlik metodlarini o‘quv-tarbiyaviy jarayonda qo‘llanilishiga yetarli vaqt ajratilmog‘i kerak [5, B.8].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot Strategiyasi to‘g‘risida. PF-60-son. 28.01.2022// https://lex.uz/docs/5841063

2.Mirziyoyev SH.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash - yurt taraqqiyoti va xalq faravonligining garovi. – Toshkent: «O‘zbekiston», 2017, 48-b.

3.Rahimov B.X. Yoshlarni ilmiy ijodiy faoliyatga yo‘naltirish asoslari. - Toshkent: Fan, 2010. - 128 b.

4.Xekxauzen X. Motivasiya деyatelnost.-2-e izд.- SPБ. : Piter - Moskva: Smisl, 2003. - 860 s.

5.Safarova R. O‘quvchilarning bilim sifatini oshirish // Xalq ta’limi. 2005. №1. - B.14-19.

OLIY TA’LIM MUASSASASI TA’LIM JARAYONIDA PEDAGOGLARNING KASBIY KOMPETENTSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHNING MAZMUNI

Xasanova Gulnoza Ilxom qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta’lim metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Erkin shaxsni shakllantirish muammosi bugungi kunda ta’lim muassasalarida o‘quv-tarbiyaviy ishlarni zamonaviy pedagogik texnologiyaga o‘tkazishni taqozo etayotgan bir vaqtda pedagoglardan xam o‘z kompitensiyasiga ega bo‘lishni toqazo etmoqda. Ushbu maqolada pedagoglarning ilmiy pedagogik kompitentlikka ega bo‘lishlarining mazmuni va axamiyati Haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: aqlan yetuk, ma’naviy shakllangan avlod, davlat talablari, ta’lim-tarbiya berish, maktab ta’limiga tayyorlash, kompetensiyaviy yondashuv.

Аннотация: Проблема формирования свободной личности требует перевода воспитательной работы в образовательных учреждениях на современные педагогические технологии, и в то же время требует от педагогов собственной компетентности. В данной статье говорится о содержании и значении педагогов, обладающих научно-педагогической компетентностью.

Ключевые слова: интеллектуально зрелое, духовно сформированное поколение, государственные требования, воспитание, подготовка к школьному обучению, компетентностный подход.

Annotation: The problem of forming a free personality requires the transfer of educational work in educational institutions to modern pedagogical technology, and at the same time, it also requires pedagogues to have their own competence. This article talks about the content and importance of pedagogues having scientific pedagogical competence.

Key words: intellectually mature, spiritually formed generation, state requirements, education, preparation for school education, competency approach.

Bugungi kunda uzluksiz ta’lim tizimida shaxsning ma’naviy-ma’rifiy shakllanishi bilan boglik savollarga javob berish, uzluksiz ta’lim tizimida faoliyat kursatayotgan xodimlarni shu yunalishdagi kunikma va malakalarini oshirishga karatilgan amaliy tavsiyalar berish, ta’lim-tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanish uslublarini taklif etish, ularda treninglar va ochik munozaralar utkazish, shuningdek, mashgulotlarni yakka, juftlik, kichik guruxlar va jamoa tartibida tashkil kilish va o‘tkazish xamda ukuvchilarni tarbiyaviy jarayonga jalb etish masalalariga bagishlangan kerakli uslubiy tavsiyalar va maslaxatlarni pedagog kadrlarga yetkazish

xozirgi kunning dolzarb vazifasi hisoblanadi. Bu kabi vazifalarni amalga oshirishda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida zamon talabiga mos keladigan Davlat talablarini yangi, qo‘shimchalar kiritilgan variantini ishlab chiqish zarurati ko‘zga tashlanmoqda.. Pedagogika oliy ta’limida bo‘lajak o‘qituvchilarga xizmat ko‘rsatuvchi xodimlar, moddiy bazaning elementlari va boshqa ko‘plab vositalar yordamida ta’limga moslashtirish jarayoni amalga oshiriladi. Masalan, bo‘lajak o‘qituvchilarga tushunchalar ustida ishlash, amaliy mashg‘ulotlarni bajarish, nutq boyligini oshirish, mimik va pantomik harakatlardan o‘z vaqtida foydalana olish, bolalar bilan ishlash, o‘quv va pedagogik amaliyot jarayonlarida maktab hayotiga moslashtirib borish kabilar.

Har bir jamiyatda shaxsni shakllantirish maqsadi belgilab olinadi va unga mos ravishda pedagogik tizim mavjud bo‘lishi kerak. Agar maqsad o‘zgarsa mavjud tizim ham o‘zgarishi muqarrardir. Erkin shaxsni shakllantirish muammosi bugungi kunda ta’lim muassasalarida o‘quv-tarbiyaviy ishlarni zamonaviy pedagogik texnologiyaga o‘tkazishni taqozo etayotgan bir vaqtda pedagoglardan xam o‘z kompitensiyasiga ega bo‘lishni toqazo etmoqda. Bunda ixtiyoriy qurilayotgan va joriy etilayotgan o‘qitish tizimini qat’iyan ilmiy asoslangan pedagogik tizimga aylantirish kerak. V.P.Bespalkoning ta’rifiga ko‘ra “pedagogik tizim - ma’lum shaxs sifatlarini shakllantirishga tartibli, aniq maqsadni ko‘zlab va oldindan o‘ylab pedagogik ta’sir etishni vujudga keltirish uchun zarur bo‘lgan o‘zaro bog‘liq vositalar, usullar va jarayonlar yig‘indisidir”.

Ta’lim-tarbiyaning umumiy maqsad va vazifalari - pedagoglarning shaxsiy kompitentligini aniq belgilab beradi yoki oliy ta’lim uchun pedagogik tizimning mavjudlik shartlarini kafolatlaydi. Bundan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, yosh avlodning tarbiyasi, uni tashkil etish mazmuni, shaxs kamoloti, balki jamiyat taraqqiyotini щam belgilovchi muxim omil ekanligi ta’kidlanadi. Bu esa pedagogning kasbiy madaniyatga, maxoratga va kompitensiyaga ega bo‘lishi talab etiladi. “Kompetentlik” tushunchasi - ta’lim sohasiga psixologik izlanishlar natijasida kirib kelgan yangi tushuncha xisoblanadi. Shu sababli xam kompetentlik “noan’anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o‘zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o‘zaro munosabatlarda yangi yo‘l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to‘la ma’lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik” qilishni anglatadi.

Pedagoglarning kasbiy kompetentlik sifatlariga ega bo‘lishida ularning o‘z-o‘zini baholash malakalariga egaligi ham muhimdir. O‘zini o‘zi baholash – shaxsning o‘z-o‘zini tahlil qilishi orqali o‘ziga baho berishi. O‘zini o‘zi baholash sub’ekt uchun shaxsiy imkoniyatlarini hisob-kitob qilish, o‘ziga ob’ektiv baho berish, o‘zidan qoniqishni ta’minlaydi. O‘z-o‘zini baholash shaxsning qobiliyatini o‘z kuchi bilan yuzaga chiqishiga yordamlashishi zarur. O‘z-o‘zini baholash qiyin, lekin shaxsni

bunga bevosita tayyorlash mumkin. Har qanday mutaxassisda bo‘lgani kabi pedagogning ham o‘zini o‘zi samarali baholay olishiga bir qator omillar ta’sir ko‘rsatadi.

Oliy ta’lim muassasasi pedagoglarning kasbiy kompetensiyasi – ularning soxaga oid bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malaka, xamda qarashlarida, shaxsning qadriyati va sifatlarida yoki pedagogik taktikasi xamda ta’sir ko‘rsatish qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Bunday ulkan mas’uliyatni yuqori saviyada bajarish uchun pedagogdan yuksak pedagogik texnik tayyorgarlikka ega bo‘lish talab etiladi. Kasbiy-pedagogik kompetentlikka ega bo‘lishda o‘z ustida ishlash, o‘z- o‘zini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Pedagoglarning o‘z ustilarida izchil, samarali ishlashlarida faoliyatga loyihali yondasha olishlari qo‘l keladi. Ularning loyihali yondashuv asosida quyidagi modelni shakllantira olishlari maqsadga muvofiqdir. Maktabgacha ta’lim tashkilotida tarbiyachi tarbiyalanuvchilarni kuzata oladigan, ularni xulqi, xatti-harakati sabablarini to‘g‘ri tahlil qilib, unga ta’sir etuvchi vositalarni qo‘llay oladigan bo‘lishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda davlatimiz tomonidan ta’limga qaratilayotgan e’tibor barcha pedagog xodimlarning o‘z ustida ishlashi, tinmay izlanish olib borishi ta’lim sohasiga yosh mutaxassislarning kelib qo‘shilishiga imkoniyat yaratmoqda, bu esa o‘z navbatida ta’lim muassasasi pedagog xodimlar oldiga yanada yangi vazifalar qo‘yadi. Shunday ekan, xar bir pedagog tarbiyachilarimiz o‘z faoliyatlarida kasbiy kompitentlik asosida yondashuvni tashkil etishlari maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Axmedjanov M.M., Xo‘jaev B.Q., Hasanova Z.D. Pedagogik mahorat-Buxoro Davlat universiteti, 2014y.

2. G.I.XASANOVA “Ta’lim jarayonida dasturlashtirilgan o‘qitish texnologiyasidan foydalanishning afzalliklari” Jizzax: 2020. 420 bet. 223-225b

3.Xasanova, G. (2021). Oliy ta’lim muassasalari pedagoglarining Kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishning mazmuni. Academic Research in Educational Sciences, 2(1), 778-782.

РОЛЬ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОГО МИНИМУМА НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Абдуманнонов Хожиакбар Акмалжон ўғли
1998i.xuol1998@gmail.com
Магистрант 2-го курса, Андижанский государственный
Институт иностранных языков, Учитель английского языка,
Профессиональная школа Бустанского района

Аннотация: Данная статья посвящена роли и важности фразеологического минимума как добавочного учебного пособия в преподавании английского языка как иностранного. Так как данная статья является обзорной в ней даются мнения авторитетных ученых данной сферы.

Ключевые слова: Фразеологизм, фразеологический словарь, фразеологический минимум, урок, английский язык.

Наука лексикография, как отмечают специалисты данного направления, занимается фиксацией уровня развития народа во всех его сферах существования, т.е. она в одно и то же время является и зрителем его бытия, и судьей. Результатами данного процесса, в конечном итоге, становятся словари. «Словарь, как верно отметил В.В. Дубичинский, - предстает как произведение культуры, достижение науки данного общества в определённый период исторического развития. Хороший словарь входит в историю народа как откровение, создание человеческого духа подобно произведениям изобразительного искусства или музыки» [3, С. 31].

Поистине словари играют важную роль в обществе, а также в жизни человека, становясь его своего рода советчиком, источником знаний, а также гидом в различных вехах его жизнедеятельности. По В.Г. Гаку, «Лексикограф говорит не вполне «от своего имени», он выступает как посредник между обществом – коллективным носителем речи – и индивидуумом, который, обращаясь за справкой к словарю, как бы задаёт вопрос лексикографу. Ответы лексикографа (носителя коллективного знания) воспринимаются как более или менее обязательные предписания для читателей словаря, поскольку словарь предназначен для того, чтобы устранить расхождение между индивидуальным знанием и всего коллектива» [2, С. 11-27].

«Лексикограф, как пишет В.В. Дубичинский, - поэтому воспринимается двуединым началом. С одной стороны, создатель словаря – авторская индивидуальность, с другой стороны, автор старается деперсонализировать текст словаря, ориентируясь на среднего представителя языкового коллектива.

Таким образом, автором текстов, представленных в словаре, является как бы анонимный усреднённый носитель языка. Налицо диалектическое взаимодействие субъективности автора с объективностью представленного в лексикографическом труде общественного знания» [3, С. 30].

Далее, известный теоретик лексикографии В.В. Дубичинский приводит основные функции словарей в социальной жизни этноса:

1. Научное изучение и описание языка, его истории, современного состояния.
2. Систематизация знаний, и в частности лингвистических.
3. Изучение и нормализация родного языка, установление правил устной и письменной речи.
4. Объяснение заимствованных, непонятных и устаревших слов.
5. Обеспечение межъязыкового общения и переводческой практики.
6. Обучение иностранному языку, глубокое познание истории и культуры народа, говорящего на изучаемом языке.
7. Научное предвидение языкового развития [3, С. 32-33].

Конечно, формируется вопрос: А зачем нужны фразеологизмы? В чем же польза от фразеологического минимума в учебном процессе вузов? Для того чтобы дать ответ на эти вопросы нам следует сначала анализировать роль ФЕ в речи носителей языка, а потом уж говорить о роли ФМ.

Сущность величия и богатства народа, исторический опыт, традиции, обиход, менталитет, нравственные ценности, вера и убеждение, духовное богатство, со временем, оставят в его языке свои следы. Ядром данного феномена, принято считать, фразеологизмы. Также, они являются звеном при изучении языка. Правильное и своевременное использование фразеологических единиц придает речи говорящего неповторимую меткость и образность, своеобразную выразительность, уникальный колорит, при этом повышая его речевую культуру и этикет. Например, *стреляный воробей, ноль без палочки, души не чаять, как сивый мерин, колоть глаза, лодыря гонять, считать ворон, душа в душу, втирать очки (кому), с гулькин нос* и т.д.

Отсутствие учебного справочника, специализированного на фразеологический материал целевого языка, может иметь негативные последствия, а именно, недостаточная разработанность теории и практики фразеологии и фразеографии данного языка, повышение культуры речи говорящих на данном языке, степень изучения и его масштабы инофонами и другие.

Зарубежный опыт создания фразеологических минимумов показывает, что составление ФМ в языке является толчком для повышенной мотивации учащихся к процессу изучения как родного, так и иностранного языков. Важным

моментом здесь является способствование формированию и усовершенствованию познавательной и практической деятельности студентов как адресатов словаря. Расширение общей языковой, вместе с фразеологической картины мира, обоснование научного мировоззрения, глубокое понимание функционирования языка как биосоциального феномена, его связь с жизнью общества, с его развитием и историей являются ключевыми факторами ФМ как учебного пособия.

Фразеология каждого языка представляет собой самостоятельную языковую страту, как и лексика языка. По своей уникальности фразеология включается на начальных этапах обучения родному языку. Однако, в нашем случае, данный вопрос не касается обучения иностранных языков. Исследователи русского языка (Л.В. Адонина, С.В. Лазарев, В.В. Никитина, С.В. Смирнова и др.) утверждают, что существуют некоторые недостатки в данном направлении. «Опросы педагогов, которые обучают иностранных студентов на основных факультетах, свидетельствуют, что основным недостатком лексической стороны речи студентов 1-2 курсов являются неточное употребление в речевых актах устойчивых сочетаний, неидиоматичность словоупотребления. Все вышесказанное приводит к необходимости переоценки места фразеологии в методике обучения русскому языку как иностранному» [1, С. 26-38].

Благодаря своей лингвокультурологической характеристике, фразеологизмов следует включать в учебный процесс. Как Ф.И. Буслаев отметил, фразеологизмы представляют собой «своеобразные микромиры, они содержат в себе и нравственный закон, и здравый смысл, выраженный в кратком изречении, которые завещали предки в руководство потомкам. Это душа всякого национального языка, в которой неповторимым образом выражается дух и своеобразие нации». В.Н. Телия описывает их как «зеркало, в котором лингвокультурная общность идентифицирует свое национальное самосознание, именно фразеологизмы как бы навязывают носителям языка особое видение мира, ситуации» [5, С. 82].

По мнению Т.П. Чепковой, конечный итог овладения иностранным языком проявляется в его свободном пользовании как лексической, так и фразеологической страты того языка. Она пишет, что «утверждать, что иностранный учащийся овладел коммуникативной компетенцией, можно только в том случае, если при общении с носителями изучаемого языка он успешно решает задачи взаимопонимания в соответствии с нормами общения и культурными традициями данной страны, используя все богатство и разнообразие языковых средств, в том числе и фразеологических» [3, С. 211-213].

Вдобавок к составлению фразеологического минимума, учитель также должен формировать у студентов навыки пользоваться словарем. Студенты вузов, как будущие специалисты-филологи должны уметь пользоваться словарями разных типов самостоятельно, также уметь обучать своих учеников данной деятельности. Как студенты вузов, так и учащиеся школ должны справляться с непонятными понятиями, данные которые требует особенного статуса; им нужно знать, что словарь не последний вариант для использования, т.е. учащийся должен творчески подходить к получении информации и, в возможных случаях, внести авторские нововведения; студентам стоит представить многообразие словарных произведений и пользовательской культурой.

Учитывая все вышеперечисленные мнения, нам кажется разумным завершить наш краткий анализ вопросов данного направления, словами известного фразеографа проф. В.М. Мокиенко: «Общего минимума, минимума “для всех” носителей конкретного языка, видимо, не существует. Существует лишь “зона узнавания”, которая определяет более или менее условное ядро национальной паремиологии. Но и это ядро колеблется в языковом сознании конкретных носителей языка в зависимости от индивидуального восприятия Слова, его образных и экспрессивных потенций и личного речевого опыта» [4, С. 6-20].

Список использованной литературы:

1. Адонина Л.В., Лазарев С.В., Никитина В.В., Смирнова С.В., Фисенко О.С., Чернова Н.В. Значение фразеологии в методике обучения русскому языку как иностранному // Современная высшая школа: инновационный аспект. – 2017. – Т. 9. – № 2. С. 26-38. DOI: 10.7442/2071-9620-2017-9-2-26-38
2. Гак В.Г. О некоторых закономерностях развития лексикографии // Актуальные проблемы учебной лексикографии. – М., 1977. С. 11–27.
3. Дубичинский В.В. Лексикография русского языка: учеб. пособие / Дубичинский В.В. – М. : Наука: Флинта, 2008. С. – 31.
4. Мокиенко В.М. Современная паремиология (лингвистические аспекты) // Мир русского слова. 2010. no 3. С. – 6-20.
5. Телия, В. Н. Что такое фразеология [Текст] / В.Н. Телия. – Москва, 1966. – С. – 82.
6. Чепкова Т. П. Лингвометодические аспекты изучения русской фразеологии в иностранной аудитории // Вестник Орловского государственного университета. — 2010. С. – 211-213

NAFAS YO‘LLARI KASALLIKLARINI DAVOLASHDA ISHLATILADIGAN AYRIM SINTETIK DORI VOSITALARINING KIMYOVIY TARKIBI
ХИМИЧЕСКИЙ СОСТАВ НЕКОТОРЫХ СИНТЕТИЧЕСКИХ ЛЕКАРСТВ, ПРИМЕНЯЕМЫХ ПРИ ЛЕЧЕНИИ РЕСПИРАТОРНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ
CHEMICAL COMPOSITION OF SOME SYNTHETIC MEDICINES USED IN THE TREATMENT OF RESPIRATORY DISEASES

Asqarov Ibrohim Rahmonovich
Andijon davlat universiteti Kimyo fanlari doktori,
Kimyo kafedrasi professori, O‘zbekiston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan ixtirochi, O‘zbekiston "TABOBAT" Akademiyasi raisi
Xojiqulov Azizbek Sobirovich
Andijon davlat universiteti, kimyo kafedrasi
katta o‘qituvchisi, k.f.f.d.(PhD)
xojiqulov76@inbox.ru; +998-97-339-04-76
G‘offorov Islombek Raximjon og‘li
Andijon davlat universiteti, kimyo
Kafedrasi 2- kurs magistranti.
Ziyonurtextile@gmail.com.tel;+998901411070.

Anotatsiya: Maqolada nafas yo‘llari kasalliklari va uning kelib chiqish sabablari, zamonaviy tibbiyotda nafas yo‘llari kasalliklarini davolash usullari, nafas yo‘llari kasalliklarini davolashda ishlatiladigan zamonaviy sintetik dori-darmon vositalarning kimyoviy tarkibi tahlil qilinib, ularning kimyoviy fo‘rmulalari va inson organizmiga salbiy ta’siri haqidagi ma’lumotlar batafsil yoritilgan.

Kalit so‘zlar: nafas yo‘llari, nafas yo‘llari kasalliklari, virus, infeksiya, o‘tkir respirator kasalliklar, shamollash, yo‘tal, gripp, havo - tomchi, endotoksin, rinit, nazofaringit, laringit, traxeit, bronxit, ensefalitlar, meningoensefalitlar, nevritlar, solpadein, libeksin, ambrobene, bromgeksin, Prenoksdiazin, salbutamol, eufillin, kofein, ambroksol.

Аннотация: В статье анализируются и подробно описываются заболевания дыхательных путей и их причины, методы лечения в современной медицине, химический состав современных синтетических препаратов, применяемых при лечении заболеваний дыхательных путей, их химические формулы и влияние на организм человека, а также побочные эффекты.

Ключевые слова: дыхательные пути, заболевания дыхательных путей, вирус, инфекция, острые респираторные заболевания, простуда, кашель, грипп, воздушно-капельный, эндотоксин, ринит, назофарингит, ларингит, трахеит,

бронхит, энцефалит, менингоэнцефалит, неврит, солпадеин, либексин, амбробене, бромгексин, Преноксдиазин, сальбутамол, эуфиллин, кофеин, амброксол.

Abstract: The article analyzes and describes in detail respiratory diseases and their causes, methods of treatment in modern medicine, the chemical composition of modern synthetic drugs used in the treatment of respiratory diseases, their chemical formulas and effects on the human body, as well as side effects.

Keywords: respiratory tract, respiratory diseases, virus, infection, acute respiratory diseases, cold, cough, flu, airborne, endotoxin, rhinitis, nasopharyngitis, laryngitis, tracheitis, bronchitis, encephalitis, meningoencephalitis, neuritis, solpadein, libexin, ambrobene, bromhexine, prenoxdiazine, salbutamol, eufillin, caffeine, ambroxol.

Mamalakatimizda kuz fasli kirib kelishi bilan havo harorati pasayib borishi, havoning nisbiy namligi ortishi, ertalab kechqurunlari havo sovib, kunduzgi vaqtda iliq bo‘lishi kuzatiladi. Bunday vaqtlarda turli kasallik tarqatuvchi virus va bakterialarni rivojlanishiga qulay sharoit tug‘iladi. Bu viruslar inson nafas olish organlarining faoliyatiga ta’sir etadi. Natijada sovqotish, immunitetning kuchsizlanishi nafas olish organlarining kasallanishiga sababchi bo‘ladi. Nafas yo‘llariga burun, hiqildoq, kekirdak, bronxlar shilliq pardalari kiradi.

Shamollash-organizmning sovqotishidan kelib chiqadigan hastalikdir. Shamollash o‘tkir respirator kasalliklarning umumiy nomi bo‘lib, bu turkumga tumov, zotiljam, gripp kabi bir nechta virus infeksiyali kasalliklar kiradi. Shamollash yuqumli kasallik bo‘lib, turli xil virus shtammalri orqali chaqiriladi. Viruslar doimo rivojlanishi va o‘zgarib turishi sababli organism ularga qarshi doimiy immunitet hosil qila olmaydi. Shuning uchun ham shamollash kishining kuch – quvvatini va organizmning mikroblarga qarshi kurashish qobiliyatini susaytiradi. Shamollagan kishining eti uvishadi yoki sovqotadi, aksiradi, burun achishib suv keladi, tana xarorati ko‘tariladi, boshi og‘rib, ohas bo‘ladi, darmoni quriydi. Shamollash sog‘lom odamga havo – tomchi orqali yuqadi. Ammo shamollash bilan grippni farqlash kerak. Aslida gripp va shamollashning simptonlari bir qancha o‘xshash bo‘lsada, lekin shamollash grippga nisbatan bemorda yengil kechadi va gripp bemorni o‘ta zayif qilib qo‘yadi [1, B.796-798].

Hozirgi kunda zamonaviy tibbiyotda gripp va shamollash kasallik belgilarining namoyon bo‘lish jiddiyligini kamaytirishga qaratilgan davolash usuli – **Simptomatik terapiyadan** keng foydalaniladi. Bu organizm patogenga qarshi kurashish uchun qo‘shimcha kuch beradi. Ushbu guruh vositalariga analgetik dori-darmonlar, antipiretiklar (isitma tushiruvchi vositalar), yallig‘lanishga qarshi, mukolitik va mukokinetik preparatlar hamda umumiy qo‘llab-quvvatlovchi dori-darmonlar kiradi.

Ularning asosiy vazifasi-kasallikning salbiy namoyon bo‘lishi: bosh og‘rig‘i, mushak og‘rig‘i, titroq va isitma kabi alomatlarni bartaraf etish, burun bitishini kamaytirish, balg‘am ko‘chishini yaxshilash va hokazo [2,B.39-40].

Gripp epidemiyasi mavsumida shamollashni uy sharoitida davolash usullari aholining deyarli yarmi tomonidan esga olinadi: ko‘pchilik tezda va iloji bo‘lsa, ko‘p harajatsiz shifo topishni istaydi. Albatta, shamollash va grippga qarshi dorilar tanlashning eng yaxshi usuli — shifokor bilan maslahatlashishdir. Biroq, u yoki bu sabablarga ko‘ra buning imkoni bo‘lmasa, qanday davolanish usullari mavjudligini, gripp va uning asoratlariga qarshi tabletkalar va kukunsimon parashoklarning qay holatda ishlatilishi va bir-biridan qanday farq qilishi haqida bilish foydadan holi emas.

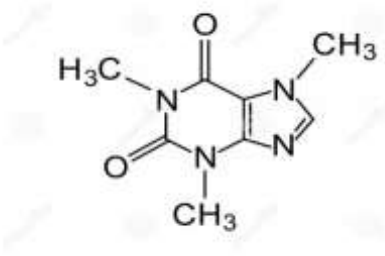
Biror kasallikni davolash yoki uning oldini olish maqsadida ishlatiladigan dorilar organizmga maxalliy yoki umumiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Dori qo‘llangan joyning o‘zida ko‘rsatadigan ta’sir maxalliy ta’sir xisoblanadi. Bu ta’sir dorining to‘qimaga tushgan joyida yuz beradi. Masalan: ko‘zga tomiziladigan, og‘iz va tomoq chayqaladigan dorilar va hokazolar. Dorilarning umumiy ta’siri dori vositalarining qonga so‘rilganidan so‘ng boshlanadi. Masalan: lobelin, sititon, qon tomirlariga yuborilgandan so‘ng nafas markazini qo‘zg‘atadi va nafas olish tezligi oshadi, efir nafas yo‘llari orqali ta’sir etganda shilliq qavatlar sekin soviydi, so‘ngra sezmaydigan bo‘lib qoladi. Keyin efir qonga so‘rilib, avval markaziy nerv sistemasini qo‘zg‘atadi, so‘ngra tinchlantiradi, ya’ni narkoz ro‘y beradi. Umumiy ta’sir ko‘rsatuvchi dorilar biror organ faoliyatini qo‘zg‘ashi yoki susaytirishi mumkin[3].

Nafas organlariga ta’sir ko‘rsatadigan vositalarga yo‘talni to‘xtatadigan, balg‘am ko‘chiruvchi bronxolitik moddalar kiradi. Yo‘talga qarshi vositalar ta’sirida yo‘talish kamayadi. Yo‘tal – murakkab reflector jarayon bo‘lib, yuqori nafas yo‘llari, bronxlar va bronxiolalarning ta’sirlanishi tufayli yuzaga keladi va asosan, himoya vazifasini o‘taydi, chunki yo‘tal nafas yo‘llaridagi qitqilovchi ba’zi zarrachalarni tez chiqarib tashlaydi[4, B. 234 – 256].

Uzoq vaqt davom etadigan yo‘tal bemorni bezovta qiladi. Bemorlar surunkali bronxit, nafas olish yo‘llarining yallig‘lanishida ko‘proq yo‘taladilar. Hozirgi kunda zamonaviy tibbiyotda ko‘p ishlatilib kelinayotgan sintetik dori vositalariga quyidagilarni misol qilib keltirishimiz mumkin:

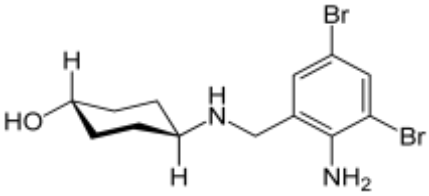
Solpadein- Yo‘talni va og‘riq qoldiruvchi preparat. Qadog‘ida 12 ta bo‘ladi. Tasir qiluvchi faol modda: Parasetamol($C_8H_9NO_2$), Kofein($C_8H_{10}N_4O_2$).

Nojo‘ya ta’siri: O‘ta yuqori sezuvchanlikning teri reaksiyalari, shu jumladan toshma, Bosh aylanishi, bosh og‘rig‘i, uyqusizlik, qo‘zg‘aluvchanlik, xavotirlik va ta’sirchanlik, asabiylik. Kuchli yurak urishini his qilish. Davolanish vaqtida kofein saqlovchi ichimliklar bilan qabul qilish organizmda kofeinning dozasini oshishiga olib keladi, u o‘z navbatida kofeninning nojo‘ya reaksiyalarini paydo bo‘lish xavfini oshirishi mumkin.

Kofein($C_8H_{10}N_4O_2$)

Ambrobene- Tabletka va sirop shaklida ishlab chiqariladi. Shamollash va grippda qo‘llaniladi. Tasir etuvchi modda; Ambroksol($C_{13}H_{18}Br_2N_2O$).

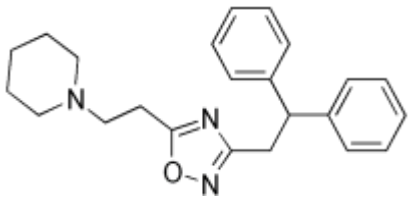

Ambroksol($C_{13}H_{18}Br_2N_2O$)

Nojo‘ya ta’siri: Allergik reaksiyalar. Kam hollarda – holsizlik, bosh og‘rig‘i, diareya, og‘iz bo‘shlig‘i va nafas yo‘llarini qurishi, ekzantemalar, rinoreya, qabziyat. Yuqori dozalarda uzoq muddat qabul qilinganda – gastralgiya, ko‘ngil aynishi, qusish[4].

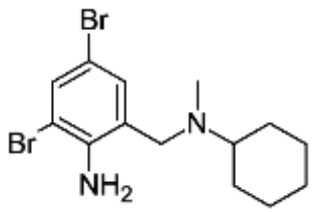
Libeksin-shamollash va grippga faol tasir qiladi. Faol modda: Prenoksdiazin ($C_{23}H_{27}N_3O$).

Nojo‘ya ta’siri: Allergik reaksiyalar. Kam hollarda teri toshmasi, angionevrotik shish, og‘iz va tomoqni qurishi, og‘iz bo‘shlig‘i shilliq qavatining anesteziyasi (vaqtinchalik uvishishi va sezuvchanlikni yo‘qolishi). Nerv tizimi toliqishi[5].

Prenoksdiazin($C_{23}H_{27}N_3O$)

Bromgeksin-sintetik modda. Shilliq tarkibidagi mukoprotein va mukopolisaxarid tolalarini depolimerizatsiyalab, balg‘amni suyultiradi va qovushqoqligini kamaytirib, ajralishini osonlashtiradi. Bundan tashqari, kuchsiz darajada yo‘talni kamaytiradi[5]. Ushbu dori vositasi sirop va tabletka xolida uchraydi shamollash va gripp kasaliklarini davolashda ishlatiladi. Tasir etuvchi modda: Bromgeksin ($C_{14}H_{20}Br_2N_2$).

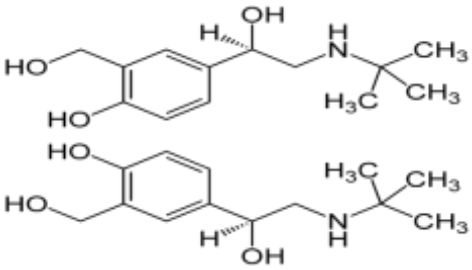
Bromgeksin($C_{14}H_{20}Br_2N_2$)

Nojo‘ya ta’siri: Kam, uzoq muddat qabul qilinganida ko‘ngil aynishi, qusish, dispeptik ko‘rinish, me’da yarasi kasalligining zo‘rayishi, allergik reaksiyalar (teri toshmalari, yuzni shishi, rinit va boshqaalar); transaminazalarning qon zardobidagi darajasini oshishi paydo bo‘lishi mumkin. Bunday hollarda preparatni qabul qilish to‘xtatiladi.

Bundan tashqari yana bir necha dorilarni misol keltirish mumkin. Ular nafas yo‘llarining yallig‘lanishida, balg‘am ko‘chishini yengillashtiradi, yo‘talni yumshatadi.

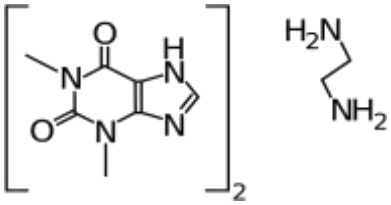
Bronxolitiklar deb - nafas yo‘llari, bronxlarning torayib qolishini bartaraf etadigan, ularni kengaytiradigan, nafas olishni tiklaydigan preparatlarga aytiladi. Bronxial astma kasalligining og‘ir yengilligiga qarab, uning xurujini bartaraf qilish uchun bronxolitiklar beriladi.

Salbutamol- bronxial astma xurujlarini bartaraf etish va oldini olish uchun qo‘llaniladi. Aerosol ko‘rinishida chiqariladi, ingalyatsiya qilinadi[6]. Tasir qiluvchi modda; salbutamol.

Salbutamol

Eufillin- eng samarador miotrop spazmolitik hisoblanadi. Bronxolitik ta’siridan tashqari eufillin kichik qon aylanish doirasida bosimni tushiradi, yurak, buyrak va bosh miyada qon aylanishini yaxshilaydi[6]. Faol modda; Aminofillin ($C_{16}H_{24}N_{10}O_4$).

Aminofillin($C_{16}H_{24}N_{10}O_4$)

Preparatini ishlatish ancha bexatar va samaralidir. Uning 10ml 2,4% eritmasi venadan yuboriladi[6, B. 263].

Xulosa qilib aytganda, hozirgi kunda zamonaviy tibbiyot usullari asosida nafas yo‘llari kasalliklarini davolashni bir necha turlari bo‘lib, ularning barchasida sintetik dori vositalari qo‘llanib kelinmoqda. Bu sintetik dorilar kimyoviy tarkibi ko‘rib chiqilganda, ularning asosini aspirin (atsetilsolitsil kislota), prenoksdiazin, salbutamol, eufillin, kofein, ambroksol kabi birikmalar tashkil etadi. Mazkur pereparatlar nafas yo‘llari kasalliklarini davolash bilan bir qatorda organizmga nojo‘ya ta’sir

ko‘rsatmoqda. Shuning uchun bugungi kunda shifokorlar oldidagi eng dolzarb muammolardan biri sintetik dori vositalarini inson organizmiga nojo‘ya ta’sirini bartaraf etishdan iboratdir. Buning uchun nafas yo‘llari kasalliklarini davolashda ishlatiladigan dori vositalarini kimyoviy tarkibiga ko‘ra ushbu moddalar qaysi o‘simliklarda mavjudligini aniqlash va ularni ajratib olish usullarini ishlab chiqish lozim. Biz bu muammoni hal qilishda inson organizmi uchun nojo‘ya ta’sirga ega bo‘lmagan tabiiy davolovchi vositalar sifatida otquloq o‘simligi, pista po‘sti, arpabodiyon va anjir o‘simliklari, sarimsoq piyozi, sholg‘om, dolchin, qizil lavlagi, oq tol bargi va qayin novdalari, qoqio‘t, sabzi, turup kabi shifobahsh o‘simliklar va tabiiy asaldan foydalangan xolda davolash usullarini ishlab chiqishni tavsiya etamiz.

Foydalanigan adabiyotlar:

1. I.R.Asqarov Sirli tabobat.//Fan va texnologiyalar nashriyoti-matba uyi.-2021. 796-798 b.

2. A.M.Ubaydullayev Nafas organlari kasallilkalri. Toshkent “Yangi asr avlodi” 2009. 39-40 b.

3. O‘.B.Sharopov, F.K.G‘afforova, U.I.Shodmonov “Ichki kasalliklar”, T, 2003.

4. M.J.Allayeva, Z.Z.Hakimov, S.R.Ismailov, S.Dj.Aminov, T.B.Mustanov Farmokologiya “Hilol media” nashriyoti. Toshkent – 2020. 234 – 256 b.

5. S.S.Azizova “Farmakologiya” Yangi asr avlodi-Toshkent. 2006.

6. Д.А.Харкевич Фармакология. Москва издательская группа “ГЭОТАР-Медиа” 2018. 263 стр.

JIGAR TARKIBIDAGI OG‘IR METALLARNI ANIQLASH ОПРЕДЕЛЕНИЕ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ В ПЕЧЕНИ DETERMINATION OF HEAVY METALS IN THE LIVER

Asqarov Ibrohim Rahmonovich
Andijon davlat universiteti, kimyo kafedrasi professori,
kimyo fanlari doktori
Xojiqulov Azizbek Sobirovich
Andijon davlat universiteti, kimyo kafedrasi
katta o‘qituvchisi, k.f.f.d.(PhD)
xojiqulov76@inbox.ru; +998-97-339-04-76
Kenjayeva Dilfuza Akbarali qizi
Andijon davlat universiteti kimyo kafedrasi 2- kurs magistranti.

Anotatsiya: Maqolada qoramol jigari tarkibidagi og‘ir metallarni suvli ekstraktlar holida eritmaga o‘tkazish, jigar tarkibidagi og‘ir metallarni ajratishning to‘laligini ta’minlash, simob, kadmiy, qo‘rg‘oshin va temirning qoramol jigaridagi miqdorlarini aniqlash Ionomer U-130 qurilmasida potentsiometrik oksredmetrik titrlash orqali va spektrofotometrik aniqlashlar KFK-3 spektrofotometrida olib borilganligi to‘g‘risidagi ma’lumotlar batafsil yoritilgan.

Аннотация: В статье рассмотрен данные по солюбилизация тяжелых металлов в печени крупного рогатого скота в виде водных экстрактов и обеспечение полного отделения тяжелых металлов в печени, определение количества ртути, кадмия, свинца и железа в печени крупного рогатого скота методом потенциометрического оксиметрического титрования на приборе «Иономер У-130» и спектрофотометрические определения проводились на «Спектрофотометр КФК-3».

Abstract: The article discusses data on the solubilization of heavy metals in the liver of cattle in the form of aqueous extracts and ensuring the complete separation of heavy metals in the liver, the determination of the amount of mercury, cadmium, lead and iron in the liver of cattle by the method of potentiometric oximetric titration on the device "Ionomer U- 130" and spectrophotometric determinations were carried out on the "Spectrophotometer KFK-3".

Kalit so‘zlar: jigarni suvli ekstrakti, simob, kadmiy, qo‘rg‘oshin va temir ionlari, potentsiometrik titrlash va spektrofotometriya, oksidlanish-qaytarilish jufti, ekvivalent nuqta, Ionomer potentsiali, optik zichliklar, UB spektrlari, darajalash chizmasi.

Ключевые слова: водный экстракт печени, ионы ртути, кадмия, свинца и железа, потенциометрическое титрование и спектрофотометрия, окис-лительно-

восстановительная пара, точка эквивалента, иономерный потенциал, оптические плотности, УФ-спектры, градуировочная диаграмма.

Key words: aqueous liver extract, mercury, cadmium, lead and iron ions, potentiometric titration and spectrophotometry, redox couple, equivalent point, ionomer potential, optical densities, UV spectra, calibration diagram.

Kirish

Respublikamizdagi ekologik xavfsizlik muammosi nafaqat Respublikamiz xalqi uchun balki butun insoniyatni umumiy muammosiga aylangan. Tabiat va inson o‘zaro muayyan qonuniyatlar asosida munosabatda bo‘ladi. Bu qonuniyatlarni buzish o‘nglab bo‘lmas ekologik falokatlarga olib keladi. Ekologik muvozanatni buzilishi atrof-muhitni va uni tashkil etuvchi ob’yektlar; tuproq, suv, havo, o‘simliklar, hayvonlar hamda insonlar uchun salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Mavjud muammolardan kelib chiqqan holda biz qoramollar jigaridagi og‘ir metallarni aniqlash mavzudagi ilmiy-tadqiqot ishlarini olib bordik.

Dunyo olimlari bu sohaga katta e’tibor berishayotganliklarini o‘rganilgan adabiyotlat ham ko‘rsatib turibdi. Olim va tadqiqotchilar tuproq, havo, suv, u yoki bu oziq moddalar, o‘simliklar va boshqalarni sistematik tekshirishlari natijasida atrof-muhitning og‘ir metallar ionlari bilan zararlanishini belgilash uchun turli mezonlar ishlab chiqishgan. Masalan, atrof-muhitning zararlanish darajasini daraxtlar bargidagi og‘ir metallar miqdori bo‘yicha aniqlash mumkin.

Tajribaviy qism.

Oziq-ovqat mahsulotlari tarkibidagi og‘ir metallarni aniqlash uchun tekshirish ob’ekti sifatida Andijon viloyati Buloq-boshi tumanida boqilgan qoramol jigari Andijon viloyati Buloq-boshi tumani dehqon bozoridagi jigar rastasidan olindi. Tekshirish ob’ekti sifatida qora mol jigaridan 300 gr namuna olindi. Olingan ob’ekt namuna yaxshilab qiymalanadi. So‘ngra bu namuna bir litrli hajmdagi idishga solinib kimyoviy toza kontsentirlangan (CH_3COOH) sirka kislotadan 300 ml qo‘shildi. Idishni og‘zi berkitilib, sirka kislotaga solingan qoramol jigari namunasidan hosil bo‘lgan eritma Byuxner voronkasida fil’tirlab, ajratib olindi. Eritmasi ajratib olingan jigar namunasi 5-6 marta distillangan suv bilan yuvildi. Natijada qoramol jigari namunasidan -1,5 litr eritma ajratib olindi. Ajratib olingan eritmalar 70-80^oC temperaturada distilyatsion usul yordamida kontsentirlanadi. Ajratib olingan jigar filtirati 800 ml hajimgacha bug‘latib kontsentirlandi. Kontsentratlar jigar tarkibidagi og‘ir metallarni aniqlash uchun ishlatildi[1].

Filtratlar tarkibida og‘ir metallar borligi aniqlangach, jigar namunalarining qoldiqlari yana distillangan suv bilan 2 marta yuvildi. Oltinchi marta yuvilishdan hosil bo‘lgan filtratlarda, og‘ir metallar ionlarini aniqlash maqsadida sifat reaktsiyalari o‘tkazildi. Bunda yuqoridagidek o‘zgarishlar sodir bo‘lmadi. Shunday qilib, namuna tarkibidagi og‘ir metallarni eritmaga to‘la o‘tishiga erishildi. Barcha filtratlar bir

idishga yig‘ilgandan so‘ng distilliyatsion usul yordamida 70-80°C haroratgacha qizdirib, kontsentirlandi. Natijada jigar namunasi filtratining hajmi 800 ml gacha etkazildi. Mazkur eritma jigardagi og‘ir metallarni aniqlash uchun ishlatildi[2, B.34].

Analiz uchun tayyorlangan jigar namunasi eritmasidagi og‘ir metallarni potentsiometrik tekshirish uchun jigar namunasidan olingan eritmadan 400 ml ajratib olindi. Olingan eritma tarkibidagi Cd^{2+}, Pb^{2+}, Hg^{2+} ionlarini potentsiometrik aniqlash uchun bu eritma 3 qismga bo‘lindi. So‘ngra shu eritmadan Cd^{2+}, Pb^{2+} va Hg^{2+} ionlarining miqdori aniqlandi. Cd^{2+} ni potentsiometrik aniqlashni boshlashdan oldin U-130 ionomeri ishga tushirildi. So‘ngra Cd^{2+} uchun ajratilgan jigar namunasidan olingan filtiratdan 10 ml hajimdagi darajalangan pipetka yordamida 5 ml ajratib olinib, hajmi 50 ml bo‘lgan titrlash stakaniga solindi. Eritmaga oksidlanish qaytarilish juftini hosil qilish maqsadida 1 tomchi 0,03 M $K_3[Fe(CN)_6]$ eritmasidan qo‘shildi. So‘ngra stakandagi eritmaga 10 ml distillangan suv qo‘shildi. Stakandagi eritma elektrodlar va magnitli aralashtirgich sterjeni bilan MM-3M nusxali magnitli aralashtirgichga joylashtirildi[3, B.56].

Ionomer potentsialni o‘lchashga sozlandi va titrlash hajmi 25 ml bo‘lgan mikrobyuretkadagi $K_3[Fe(CN)_6]$ ning standart eritmasidan har 40-60 sekundda titrant ulushlarini qo‘shish orqali amalga oshiriladi.

Tekshiriladigan jigar namunasi filtratlarining ikkinchi qismiga mo‘l miqdorda NaOH ning suyultirilgan eritmasi qo‘shildi. Natijada og‘ir metallar gidroksidlari cho‘kmaga tushdi. Hosil bo‘lgan cho‘kma ajratib olinib, distillangan suvda 3-4 marta yuvildi. Yuvilib tozalangan cho‘kma HNO_3 ning (1:10) konsentratsiyadagi eritmasida eritildi. Olingan eritmalar spektrofotometrik aniqlashlarga sarflandi. Filtratlar tarkibidagi Cd^{2+}, Hg^{2+} va Fe^{3+} ionlari miqdorlarini aniqlash uchun nitratlarga aylantirilgan eritmalar uch qismga bo‘lindi va har qaysi metall ioni uchun ajratilgan eritmadan spektpofotometrik aniqlashlar olib borildi. Spektrofotometrik aniqlashlarni boshlashdan 30 minut oldin KFK-3 fotometri kyuveta bo‘linmasining qopqog‘i ochib qo‘yilgan holda ishga tushirildi. Spektrofotometrik aniqlashlarni amalga oshirishda darajalash chizmasi usulidan foydalandik. Buning uchun $Cd(NO_3)_{2*}4H_2O$, $Hg(NO_3)_{2*}2H_2O$, $Fe_2(SO_4)_{3*}9H_2O$ larining standart eritmalaridan foydalanildi va shu etitmalar yordamida aniqlashning optimal sharoiti tanlandi. Dastlab qalinligi 10 mm bo‘lgan kyuvetaga tekshiriladigan metall ionining 0,1 M xloroformli standart eritmasiga ditizon ta’siridan hosil qilingan kompleksning ekstrakti, ikkinchisiga xloroform solinib, eritmaning optik zichligi o‘lchandi[4, B.82-90].

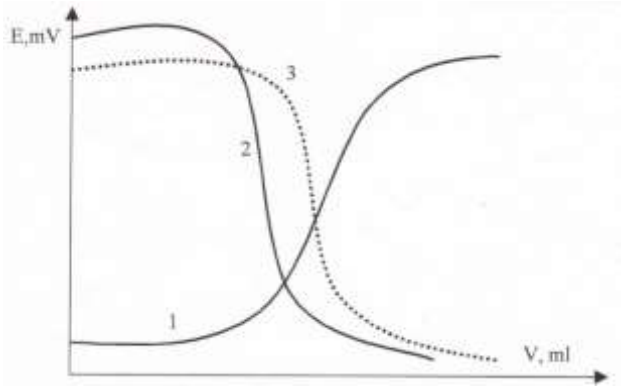
Qoramol jigariidan olingan filtratlardagi Hg^{2+} ioni pH=0 bo‘lganda (yuqoridagi tartibda) ekstraktsiyalandi. Ekstrakt qizg‘ish-sariq rangli bo‘lib, to‘lqin uzunligi 540 nm bo‘lganda maksimal optik zichlikka ega bo‘ladi. Hosil qilingan ekstrakt shu to‘lrin uzunligida tekshirildi.

Ekstrakt tarkibida bo‘ladigan mis(II)-ionining ta’sirini yo‘qotish uchun ekstraktning optik zichligi 630 nm (ditizonning maksimal yutish sohasi) da o‘lchandi. Shundan so‘ng ekstraktga KJ eritmasi qo‘shilib, chayqatilganda ekstrakt tarkibidagi simob ditizonati parchalanib, Hg^{2+} pH=4 bo‘lganda HgJ_4^{2-} kompleksi holiga o‘tadi. Simob ditizonati parchalanganda ekvivalent miqdorda hosil bo‘lgan ditizonning optik zichligini 620 nm da o‘lchanib, yutishdagi farqlash asosida simobning miqdori aniqlandi[5, B.2130-3].

Olingan natijalari muhokamasi

Og‘ir metallar ionlarini (Pb^{2+}, Cd^{2+}, Hg^{2+}) potentsiometrik aniqlash uchun ularning oksredmetrik imkoniyatlaridan foydalanildi. Pb^{2+} ioni berilgan sharoitda suvli eritmada elektroaktiv bo‘lganligi uchun oxirgi nuqtani aniqlash maqsadida oksidlanish-qaytarilish jufti titrant hisobidan hosil qilinadi, ya’ni $Cr_2O_7^{2-}/Cr^{3+}$ juftini hosil qilish uchun eritmaga 1 tomchi 0,02884 M $CrCl_3$ eritmasi tomiziladi. Bunda titrlash davomida $PbCrO_4$ cho‘kmaga tushadi. Eritmada titrlanadigan Pb^{2+} tugagach oxirgi qo‘shilgan bir tomchi $K_2Cr_2O_7$ elektrod potentsialining ko‘tarilishiga olib keldi. Titrlash natijalariga ko‘ra Pb^{2+} ioni miqdori jigar (lahm) tarkibida o‘rtacha 9,02 mg/kg ni tashkil qildi. Parallel aniqlashlar soni birinchi holda 7 va ikkinchisida 9 ga teng bo‘ldi.

Qoramol jigari tarkibida Pb^{2+} miqdori kam bo‘lganligi uchun titrlash titrantni (0,004903 M $K_2Cr_2O_7$) tomchilab qo‘shish orqali amalga oshirildi. Titrlashning oxirgi nuqtasida potentsial sakrashi 15 mv atrofida bo‘ldi. Oksidlanish-qaytarilish potentsialini hosil qilish uchun tekshiriladigan eritmaga $K_3[Fe(CN)_6]$ ning 0,0291 M eritmasidan bir tomchi qo‘shildi.

1-rasm. Og‘ir metallar ionlarini potentsiometrik titlash egri chiziqlari.

1 — Pb^{2+}, 2 — Hg^{2+}, 3 — Cd^{2+}

Jigar tarkibidagi Cd^{2+} ni aniqlashda ham titrant ($K_4[Fe(CN)_6]$ 0,004229 M) tomchilatib qo‘shildi. Titrantning ekvivalentlik nuqtasida potentsial sakrashi 50 mv atrofida bo‘ldi. Otkazilgan paralell tajribalar soniga (4 va 7) ko‘ra Cd^{2+} ning miqdori jigarda (lahm) 7,49 mg/kg ni tashkil etdi.

Hg^{2+} ning jigardagi miqdorini aniqlash ham tomchilab titrlash asosida amalga oshirildi. Olingan natijalarga ko‘ra Hg^{2+} ning (lahm) miqdori 7,22 mg/kg ni tashkil

etdi. Simobni aniqlashning qayta takrorlanuvchanligini baholash uchun 5 va 7 parallel tajriba o‘tkazildi.

Og‘ir metallarning qoramol jigaridagi miqdorlarini potentsiometrik aniqlash natijalari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

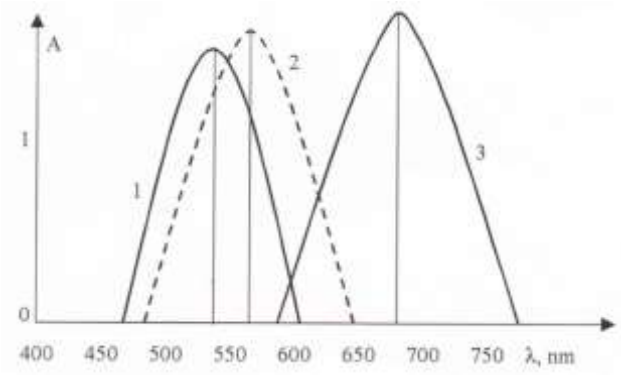
Jigardagi og‘ir metallar ionlarini potentsiometrik aniqlash natijalari

Ob’ekt	R, mg			S, mg			Xato, %		
	Pb^{2+}	Cd^{2+}	Hg^{2+}	Pb^{2+}	Cd^{2+}	Hg^{2+}	Pb^{2+}	Cd^{2+}	Hg^{2+}
Jigar	13,07	8,09	9,15	0,05	0,04	0,04	0,88	1,21	0,99

Olingan natijalarning to‘g‘riligi spektrofotometrik usul yordamida baholandi.

Og‘ir metallar ionlarini (Fe^{3+} Cd^{2+} Hg^{2+}) spektrofotometrik aniqlash uchun ularning turli organik birikmalar bilan rangli komplekslar hosil qilishidan foydalandik. Temir (III) ioni ammiakli muhitda sulfosalitsil kislota bilan sariq rangli kompleks birikma hosil qiladi. Hg^{2+} ioni xloroformli eritmada to‘q sariq va Cd^{2+} ioni esa pushti rangli kompleks hosil qiladi.

Hosil qilingan rangli eritmalarning 0,05 M eritmasi yordamida aniqlashning optimal sharoiti tanlandi. Buning uchun qalinligi 10 mm bo‘lgan kyuvetaga tegishli eritma solinib, uning optik zichligi tarkibida tekshiriladigan ion bo‘lmagan erituvchiga nisbatan to‘lqin uzunligining 310 nm dan 998 nm gacha oralig‘ida o‘lchandi. Olingan spektrlar 2-rasmada keltirilgan. Tajribalarning ko‘rsatishicha, Hg^{2+} ioni to‘lqin uzunligining 540 nm qiymatida maksimal optik zichlikka (2-rasm, 1-egri chiziq) ega bo‘ldi.

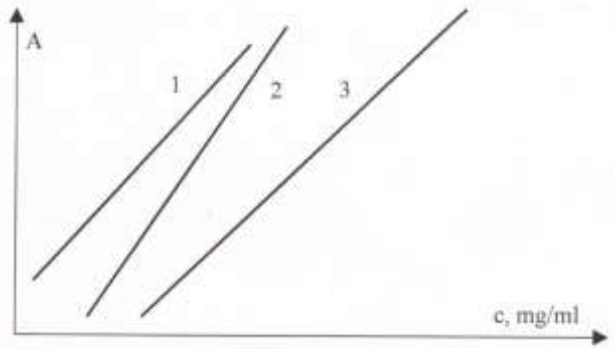

2-rasm. Og‘ir metallar eritmalarining UB spektrlari:

1 – Hg^{2+} ; 2 – Cd^{2+} ; 3 – Fe^{3+}

Optik zichliklar kontsentratsiyaning 0,00625 – 0,05 M oralig‘ida to‘g‘ri chiziqli bog‘lanishga (3-rasm, 2-egri chiziq) ega bo‘ldi. Cd^{2+} ioni esa to‘lqin uzunligining 560 nm qiymatida maksimal optik zichlikka (2-rasm, 2-egri chiziq) ega bo‘lib, optik zichliklar kontsentratsiyaning 0,0125 – 0,1 M oralig‘ida to‘g‘ri chiziqli ko‘rinishga (3-

rasm, 1-chiziq) ega bo‘ldi. Fe^{3+} ionining eng maksimal optik zichligi (2-rasm, 3-egri chiziq) to‘lqin uzunligining 680 nm ga to‘g‘ri keldi. Temir (III) ioni 0,0015625 – 0,05 M kontsentratsiyalar oralig‘ida to‘g‘ri chiziqli (3-rasm, 3-chiziq) ko‘rinishga ega bo‘ldi. Analizning qayta takrorlanuvchanligini ta’minlash uchun parallel tajribalar o‘tkazildi. Darajalash chizmalari o‘rtacha 3-4 parallel tajriba natijalariga tayanilgan holda tuzildi. Qoramol jigaridagi temir miqdorini aniqlashda 4 ta parallel tajribalar o‘tkazildi. Olingan natijalar (2-jadval) shuni ko‘rsatadiki, temirning miqdori jigarda o‘rtacha 0,48 mg/kg ni tashkil etdi. Bu belgilangan normaga ancha yaqin. Simobning miqdorini aniqlash uchun mos ravishda (qoramol jigarii ekstraktlarida) 5 va 9 parallel tajribalar o‘tkazildi. Olingan natijalarga qarab chiqish (2-jadval) shuni ko‘rsatadiki, qoramol jigaridagi simob miqdori 7,24 mg/kg ni tashkil etib, bu qiymatlar belgilanganidan ancha yuqori. Spektrofotometrik usul yordamida jigar mahsulotlaridagi metallar miqdorlarini aniqlash natijalari 2-jadvalda keltirilgan.

3-rasm. Og‘ir metallar ionlarining darajalash chizmalari:
1 — Cd^{2+}; 2 — Hg^{2+}; 3 — Fe^{3+}

Jigardagi kadmiy miqdori mos ravishda 7,48 mg/kg ni tashkil etib, natijalarning qayta takrorlanuvchanligini baholash uchun mos ravishda 5 va 7 parallel tajriba o‘tkazildi. Barcha olingan natijalar matematik statistika usullari yordamida baholandi. Standart chetlashish 0,05 mg dan ortmadi. Bu ular aniqligining etarli darajada ekanligidan dalolat beradi.

2-jadval

Jigardagi og‘ir metallar ionlarini spektrofotometrik aniqlash natijalari

Ob’ekt	X, mg			S, mg			Xato, %		
	Fe^{3+}	Cd^{2+}	Hg^{2+}	Fe^{3+}	Cd^{2+}	Hg^{2+}	Fe^{3+}	Cd^{2+}	Hg^{2+}
Jigar	0,70	9,47	9,12	0,04	0,04	0,05	15,90	1,06	1,24

Spektrofotometrik aniqlashlar natijalari potentsiometrik titrlash natijalalari bilan taqqoslanib, ularning to‘g‘riligi baholandi. Har ikki usul yordamida olingan natijalarning o‘zaro yaqinligi, ko‘p hollarda mosligi natijalarning to‘g‘riligini ko‘rsatadi.

XULOSALAR

1. Qoramol jigaridagi og‘ir metallar ionlarini eritmaga o‘tkazish metodikasi islab chiqildi. Tekshirilgan og‘ir metallar ionlarining nitratlari suvda yaxshi eriganligidan foydalanib, ularni eritmaga nitratlar shaklida o‘tkazishga erishildi.

2. Qoramol jigaridagi og‘ir metallar ionlarini miqdorlarini aniqlash uchun potentsiometrik oksredmetrik titrlash hamda spektrofotometrik usullardan foydalanildi.

3. Qoramol jigaridagi simob ionini potentsiometrik oksredmetrik titrlash NaJ (J_2 ishtirokida), qo‘rg‘oshin ionini titrlash $K_2Cr_2O_7$ (Cr^{3+} ishtirokida) va Cd^{2+} ionini titrlash esa $K_4[Fe(CN)_6]$ ($K_3[Fe(CN)_6]$ ishtirokida) yordamida o‘tkazildi.

4. Qoramol jigaridagi og‘ir metallar ionlari miqdorlarini spektrofotometrik aniqlash uchun Fe^{3+} ning ammiakli muhitda sulfosalitsil kislota, Hg^{2+} va kadmiyning xloroformli eritmada ditozon bilan hosil qiladigan rangli komplekslaridan foydalanildi.

5. Natijalarning aniqligi va to‘g‘riligini baholash uchun potentsiometrik va spektrofitometrik usullar yordamida olingan qiymatlardan foydalanildi. Olingan natijalarning o‘zaro mosligi ularning to‘g‘riligidan dalolat beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. G.Pardaeva, A.Khozhiqulov, O.Faizullaev, O.O.Faizullaev. Spectrophoto-metric determination of some heavy metals in meat products. Sat. mat. report young teachers, graduate students, undergraduates and students of Moscow State University "Lomonosov-2003". M.: MGU, 2003.

2. O.F. Fayzullaev, N.P.Norova. Titrimetric determination of lead in aqueous and water-mixed non-aqueous solutions. Kimyogar. 2002, p.34

3. O.F.Fayzullaev, O.O.Fayzullaev. Determination of copper ions in meat and meat products. 223^{d} ACS National Meeting (0-8412-3822-7). American Chemical Society. Abstracts of paper. Part 1.Orlando,FL.2002, 56 p.

4. Sh.T.Kholikulov, I.Bobobekov. Changes in the content of heavy metals at the birth of mineral and organic fertilizers. Increasing the productivity of irrigated gray soils and its environmental problems. conf. Matt. Part 1. Samarkand, 2002, pp. 82-90.

5. O.O.Fayzullaev, O.F.Fayzullaev. Titrimetrical Determination of Lead lons. Pittcon. 2003, 2130-3 p.

GELMINTOZ KASALLIKLARIDA ISHLATILADIGAN DORI VOSITALARI VA AYRIM DORIVOR O‘SIMLIKLARINING KIMYOVIY TARKIBI
ХИМИЧЕСКИЙ СОСТАВ ЛЕКАРСТВЕННЫХ СРЕДСТВ И НЕКОТОРЫЕ ЛЕКАРСТВЕННЫЕ РАСТЕНИЯ, ПРИМЕНЯЕМЫЕ ПРИ ГЕЛЬМИНТОЗНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЯХ
CHEMICAL COMPOSITION OF MEDICINES AND SOME MEDICINAL PLANTS USED IN HELMINTHIC DISEASES

Asqarov Ibrohim Rahmonovich
O‘zbekiston tabobat akademiyasi raisi, k.f.d., professor
Xojiqulov Azizbek Sobirovich
Andijon davlat universiteti, kimyo kafedrasi
Katta o‘qituvchisi, k.f.f.d.(PhD)
xojiqulov76@inbox.ru; +998-97-339-04-76
Oripov Ibroximjon Obidjon o‘g‘li
Andijon davlat universiteti, kimyo kafedrasi 4-kurs talabasi
Oripovibroximjon09@gmail.com tel:+998931973198

Annotasiya: Maqolada gelmintozlarni davolashda qo‘llaniladigan sun’iy va tabiiy preparatlarning tarkibi, ularning farq va o‘xshash tomonlari, qovoq o‘simligining meva va urug‘larining kimyoviy tarkibi, qovoq tarkibidagi vitaminlarning inson organizmidagi ahamiyati haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Ichak kasalliklarining sabablari, Gelmintoz, Mebendazol, Albendazol, Pirental, Niklozamid, qovoqning shifobaxsh hususiyatlari.

Анатация: В статье приведены сведения о составе искусственных и натуральных препаратов, применяемых при лечении гельминтозов, их различиях и сходствах, химическом составе плодов и семян растения тыквы, значении витаминов, содержащихся в тыкве, в организме человека.

Ключевые слова: Причины кишечных заболеваний, Гельминтозы, Мебендазол, Албендазол, Пирентал, Никлозамид, лечебные свойства тыквы.

Anatation: The article provides information on the composition of artificial and natural preparations used in the treatment of helminthiasis, their differences and similarities, the chemical composition of the fruits and seeds of the pumpkin plant, the importance of the vitamins contained in the pumpkin in the human body.

Key words: Causes of intestinal diseases, Helminthiases, Mebendazole, Albendazole, Pirental, Niclosamide, medicinal properties of pumpkin.

Ichak kasalliklarining kelib chiqish sabablari juda ko‘p bo‘lib, katta bir bo‘limni o‘z ichiga oladi. Biz parazitlar keltrib chiqaruvchi ichak kasalliklarining ayrim bo‘limi haqida ma’lumot beramiz. Parazitlar (protozoyalar, gelmintlar va bo‘g‘im oyoqlilar)

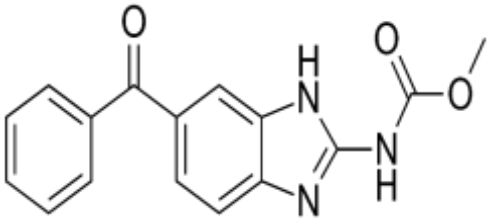
keltirib chiqaradigan kasalliklar guruhi bo‘lib, ularda parazit xost organizmiga zarar yetkazadi yoki uning hisobidan yashaydi. Ular yuqumli kasalliklarning ajralmas qismidir.

Parazitar kasalliklar yuqumli kasalliklarning bir qismi bo‘lsa-da, ular odatda ajratiladi va yuqumli kasalliklar bir hujayrali organizmlar (viruslar, bakteriyalar, zamburug‘lar, protozoyalar) keltirib chiqaradigan kasalliklar deb hisoblanadi. To‘g‘rirog‘i, viruslar moddani tashkil qilishning hujayra bo‘lmagan shakliga ishora qiladi. Parazitar kasalliklarning qo‘zg‘atuvchisi ko‘p hujayrali hayvonlar - turli gelmintlar va artropodlardir. Parazit qurtlar odamda turli gelmintozlar qo‘zg‘atadi: chuvalchanglar trematodalar, tasma chuvalchanglar sestodioz, akantotsefalozlar akantotsefaloz, yumaloq chuvalchanglar nematodalar, zuluklar hirudinozlar qo‘zg‘atadi.

Parazitar kasalliklar keng tarqalgan. Masalan, M.S.Fredrix boshchiligidagi bir guruh Evropalik olimlar tomonidan olib borilgan selektiv tadqiqotlarga ko‘ra, bolalarda parazitoz bilan kasallanish maktabgacha ta’lim muassasalariga boradigan bolalarning 8,5 % ni, maktab o‘quvchilarining 11 % ni, bir kunlik bo‘lgan internatlardagi bolalarning 20 % ni, kechayu kunduz bo‘lgan bolalarning 100% ni tashkil qiladi. Bolalar muassasalariga bormaydigan 7 yoshgacha bo‘lgan bolalarda parazitoz bilan kasallanish 6,9 % ini tashkil qilishi aniqlangan. Inson tanasiga parazitar kasalliklar qo‘zg‘atuvchilarining kirib borishi tabiiy teshiklar orqali, ko‘pincha og‘iz orqali, ba’zan siydik yo‘llari, jinsiy a’zolar, teri orqali sodir bo‘ladi. Kasallik qo‘zg‘atuvchilari oziq-ovqat va suv bilan (ko‘pchilik gelmintozlar, kantarioz, miyoz va boshqalar) kirib boradi.

Gelmintoz kasalligini tabiiy yo‘l bilan davolash uchun, shuvoq o‘simligidan foydalanish mumkin. Shuvoq - keng spektrli parazitlarga qarshi ta’sirga ega, ayniqsa yumaloq qurtlarga (yumaloq qurtlar, pinvorms) qarshi samarali ta’sir qilishi mumkin. Oshqozon-ichak trakti ishini normallantiradi, ovqat hazm qilishni yaxshilaydi, safro ajralishini kuchaytiradi va uning intragepatik kanallar orqali chiqishini yaxshilaydi, toshlar paydo bo‘lishining oldini oladi, me’da shirasining sekretsiyasini rag‘batlantiradi.

Mebendazol-bu sintetik dori vositasi bo‘lib, bu gelmintoz kasalliklarini davolashgda yaxshi samara beradi. Uning kimyoviy tarkibi 5-benzoil-1N-benzimidazol-2-il) karbamid kislota metil efiridan iborat:

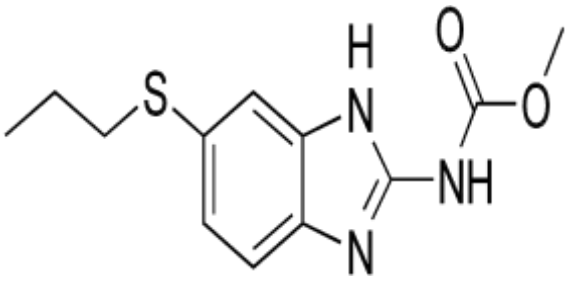

Mebendazol

Bu dori vositasi keng spektrli antigelmintik agent hisoblanib, oq-sariq rangli kukun, suvda, mineral kislotalar, spirt va xloroformning suvli eritmalarida, chumoli kislotasida (0,05% dan kam) ozgina eriydi.

Hujayra organellalarining sinteziga to‘sqinlik qiladi, glyukozadan foydalanishni buzadi va gelmintlarda ATP hosil bo‘lishini nazorat qiladi.

Albendazol – benzimidazol guruhining antigelmintik preparati. Uning kimyoviy tarkibi[5-(Propiltio)-1N-benzimidazol-2-il]karbamin kislota metil efiridan iborat.

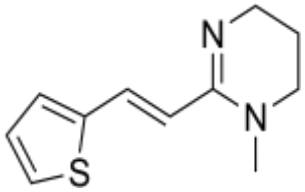
Albendazol

Oq rangli kukun. Dimetil sulfoksid, kuchli kislotalar va ishqorlarda eriydi, metil spirtida, xloroformda, sirka etil efirida yomon eriydi, suvda amalda erimaydi.

Keng spektrli antigelmintik dori-benzimidazol karbamat hosilasi. Albendazol tuzilishi jihatidan mebendazolga o‘xshaydi. Albendazolning asosiy ta’sir mexanizmi β-tubulin polimerizatsiyasini tanlab ta’sir ettirishi bilan bog‘liq bo‘lib, bu gelmint ichak trakti hujayralarining sitoplazmatik mikronaychalarini yo‘q qilishga olib keladi. Glyukozani organizmdan chiqib ketishini ta’minlab, ATF sintezini tormoz-laydi. Yumaloq chuvalchanglarning mushak hujayralarida sekretor granulalar va boshqa organellalarning harakatini bloklaydi, ularning o‘limiga olib keladi.

Albendazol – og‘iz orqali yuborilganda oshqozon-ichak traktidan yomon so‘riladi (5% dan kam), plazmada o‘zgarmaydi, chunki u tezda jigarda birlamchi metabolitga - albendazol sulfoksidga aylanadi, u ham antigelmintik faollikka ega. Yog‘li ovqatlarni iste’mol qilish albendazolning so‘rilishini 5 barobar oshiradi. U plazma oqsillari bilan 70 % ga bog‘lanadi. Bu dori vositasi tana bo‘ylab deyarli to‘liq taqsimlanib siydik, safro, jigar, kista devori va pufak suyuqligi, orqa miya suyuqligiga ham qo‘shilishi mumkin. Albendazol –gelmint kistalarining devoriga va suyuqligiga kiradi. Albendazol sulfoksid albendazol sulfon (ikkilamchi metabolit) va boshqa oksidlangan mahsulotlarga aylanadi.

Pirental-antigelmentik dori. Nematodlarga ta’sir qiladi va sezgir organism-larda nerv-mushak blokadasini keltirib chiqaradi va ularni ovqat hazm qilish tizimidan chiqib ketishini taminlaydi. Rivojlanishning dastlabki bosqichidagi parazitlarga va ularning yetuk shakllariga ta’sir qiladi, lichinkalarning to‘qimalarga ko‘chishida ta’sir qilmaydi. Uning kimyoviy tarkibi (E)-1,4,5,6-Tetragidro-1-metil-2-[2-(2-tienil) etenil]pirimidin(embonat yoki tartrat ko‘rinishida)dan iborat.

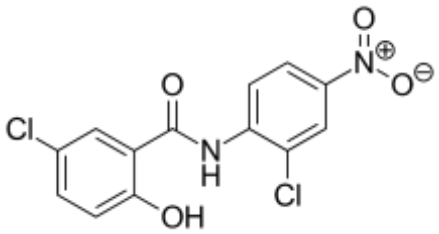
Pirental

Pirental – Askarioz, enterobioz, ankilostoz, katator bo‘lmaganlar uchun samarali ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Pirantel hayotiy va muhim dorilar ro‘yxatiga kiritilgan.

Nojo‘ya tasiri: ushbu preparatning tarkibiy qismlariga yuqori sezuvchanlik, miyasteniya gravisni davolash davrida taqiqlanadi, homiladorlik va laktatsiya davrida, uch yoshgacha bo‘lgan bolalar va jigar etishmovchiligi bo‘lgan bemorlar uchun tavsiya etilmaydi.

Bundan tashqari bu dori vositasini iste’mol qilinganda ko‘ngil aynishi, qusish, ishtahaning kamayishi, diareya, uyquchanlik yoki uyqusizlik, isitma, bosh aylanishi, umumiy zaiflik, toshma kabi salbiy ta’sirlar kuzatilishi mumkin.

Bu dori vositasida kuzatiladigan nojo‘ya ta’sirlar faqat gelmintlarning (va ularning parchalanishi paytida chiqarilgan mikroorganizmlarning) parchalanish mahsulotlarining inson organizmga ta’siridan kelib chiqadi.

Nuklozamid

Niklozamid – parazitlar keltirib chiqaradigan kasalliklardan tashqari bir qator kasalliklarni davolash uchun qo‘llaniladigan dori vositasi hisoblanib, saraton, bakterial va virusli infektsiyalar, 2-toifa diabet kabi metabolik kasalliklar, alkogolsiz steatogepatit va alkogolsiz yog‘li jigar kasalligi, arteriyaning torayishi, bronxial astma, kistali fibroz, surunkali obstruktiv o‘pka kasalligi, idiopatik o‘pka fibrozi, endometrioz, neyropatik og‘riq, revmatoid artrit, sklerozkabi kasalliklarga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda gelmintoz kasalliklarini zamonaviy tibbiyot usullariga ko‘ra davolashda gelmintlarga tashhis to‘g‘ri qo‘yilgandagina samarali bo‘ladi. Shifokorlar tomonidan ishlatiladigan sintetik dori vositalari gelmintoz kasalliklarini davolashi mumkun, biroq bu sintetik dori vositalari har doim ham kutilgan natijani bermaydi va ko‘pincha nojo‘ya ta’siri tufayli turli xil salbiy oqibatlarga olib keladi. Kasallikni o‘simliklar bilan davolash yo‘li bilan kasallik sabablarini bartaraf qilish, o‘simliklar minimal miqdordagi qarshi ko‘rsatmalar, nojo‘ya ta’sirga egaligi, shifobaxsh giyohlar kasallikni davolashdan tashqari, to‘qimalarni vitaminlar va boshqa oziqa moddalari bilan boyitishi va bu oziq-ovqat qo‘shilmalarini narxlari hamyonbopligi kabi bir necha foydali tomonlarga ega. Bu holatlarni hisobga olib gelmintoz kasalliklarini xalq tabobati usuliri bilan davolash yaxshi samaraga ega deb hisoblash mumkun. Shuning uchun biz xalq tabobat usullari bilan gelmintoz kasalliklarini davolashda tabiiy aralashmalar, oziq-ovqat qo‘shilmalari va damlamalarni qo‘llashni tavsiya etamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ma’lumotlar bazasi “Kasalliklar ontologiyasi” (ingliz) - 2016.
2. M.S.Fredrix; G.B.Deni “Monarch Disease Ontology” nashri. 2018-06-29.
3. F.D.G‘ulomov; S.S.Oripov. “Parazitar kasalliklar” [35 jildda]. 2004-2017.
4. A.H.Tadjibayev; “Qovoqning kimyoviy tarkibi va shifobaxshlik xususiyati”. 2012-yil.
5. Машковский М. Д. Пирантел // Лекарственные средства. — 15-е изд. — М.: Новая Волна, 2005. — 1200 с. — ISBN 5-7864-0203-7.
6. Архипов И.А. Антигельминтики: фармакология и применение. М., 2009. - 406 с. ISBN 978-85941-305-8, (с. 262)

ЖИГАР КАСАЛЛИКЛАРИНИ ДАВОЛАШДА ХАЛҚ ТАБОБАТИ УСУЛЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЫ В ЛЕЧЕНИИ ЗАБОЛЕВАНИЙ ПЕЧЕНИ
USING THE METHODS OF FOLK MEDICINE IN THE TREATMENT OF LIVER DISEASES

Асқаров Иброҳим Раҳмонович
Ўзбекистон Табобат Академияси раиси, к.ф.д., профессор.
Хожиқулов Азизбек Собирович
Андижон давлат университети, кимё кафедраси
катта ўқитувчиси, к.ф.ф.д.(PhD)
xojiqulov76@inbox.ru; +998-97-339-04-76
Тиллаволдиева Моҳичехра Акбаржон қизи
Андижон давлат университети
кимё кафедраси 4-курс талабаси.
mohichehratillavoldiyeva@gmail.com.тел;+998930720675

Анатация: Мақолада жигар касалликларини келиб чиқиш сабаблари ва уларни халқ табобати усуллари билан даволаш бўйича маълумот келтирилган.

Калит сўзлар: жигар касалликларини сабаблари, жигар церрози, гепатит, ўткир гепатит, сурункали гепатит, дамламлар билан даволаш, анъанавий тиббиёт.

Анатация: В статье приведены сведения о причинах заболеваний печени и их лечении методами народной медицины.

Ключевые слова: причины заболеваний печени, цирроз печени, гепатит, острый гепатит, хронический гепатит, лечение настойками, народная медицина.

Annotation: The article provides information about the causes of liver diseases and their treatment by traditional medicine.

Key words: causes of liver diseases, cirrhosis of the liver, hepatitis, acute hepatitis, chronic hepatitis, treatment with tinctures, traditional medicine.

Инсон организмида жигар ўндан ортиқ ҳаётий вазифаларни бажаради, уни улкан заводга қиёслаш мумкин. Унинг аъзолари — гепатоцитлар ўзига хос жамоаларни ташкил этади. Жигарда бундай функционал бирикмалар жуда кўп ва улар нобуд бўлган аъзоларининг ишларини ўз зиммасига олишга қодир. Шунинг учун, агар бу без касалланадиган бўлса, патология аломатлари дарҳол пайдо бўлмаслиги мумкин. Жигар касалликлари кўпинча яширин тарзда ўтади. Шунингдек, липид алмашинувини бузилиши, алкогол ва унинг қайта ишланган

маҳсулотларини истеъмол қилиш, жигарга зарарли дори истеъмол қилиш, вируслар, жигарда қон таъминотини издан чиқиши ва тўқималарни сиқиб қўядиган ва уларни озиқланишини бузадиган турли хил ўсмалар жигар касаллигини келтириб чиқаради. Жигар касалликлари ичида кенг тарқалгани жигар циррози ҳисобланади[1].

Жигар циррози жигарнинг сурункали ривожланиб борадиган касаллиги. Бунда жигар тўқимаси яллиғланиб, унинг бир қисми бириктирувчи тўқима билан алмашинади. Жигарнинг ўткир яллиғланиши –гепатитда, унинг Б, С, Д формаларида, ўткир гепатит сурункали гепатитга айланаётганда, безгак, сил, заҳм, бруцеллёз каби юқумли касалликларда, ўт пуфаги ва ўт йўлларининг сурункали яллиғланишида пайдо бўлади. Бу касаллик аломатларида бемор дармонсизланади, озиб кетади, иштаҳадан қолади, кекиради, кўнгли айнийди, баъзан қусади, ичи кетади ёки қотади, қорни дам бўлади, тана ҳарорати кўтарилади, бурни қонайди, бадани қичишади, камқонлик авжига чиқади, жигари ва айниқса талоғи катталашади[2].

Жигар касалликларини халқ табобати усуллари билан даволаш, синтетик дори воситалари каби ножўя таъсирга эга эмас. Бундан ташқари беморлар учун шифобахш ўсимликлардан тайёрланадиган озиқ-овқат қўшилмалари ва халқ табобати усуллари билан даволаниш иқдисодий жиҳатдан анча арзонга тушади. Жигар касалликларини даволашда фойдаланиладиган халқ табобати усулларидан бири асал ва қавоқ асосида даволаш ҳисобланади. Ўрта катталикдаги қовоқ олиниб, яхшилаб ювиб, юқори қисми кесилади, уруғларидан тозаланади. Ичига асални солиб қопқоғини ёпиб ва икки ҳафта давомида қоронғи жойга қўйилади. Кейин олинган маҳсулот идишга қуйиб сўнг музлатгичда сақланади. Кунига уч марта бир ош қошиқдан ичилади. Шу йўсинда бир ой давом эттирилса жигар циррозига даво топиш мумкун. Бу усул жарроҳлик усулидан самарали ва хафсизроқ ҳисобланади[3].

Жигар касаллигини халқ табобат усуллари билан даволаш “Табобат қомуси” ва “Сирли табобат” китобида ҳам касалликка қарши даволаниш даврида турли ўсимликлардан тайёрланган дамламалардан фойдаланиш яхши самара бериши батафсил ёритиб берилган.

Жўхор жигарни даволаш ва тозалаш учун ишлатилади. Жўхори ёрмаси тозаланган ҳолда, бутун соф доналар, бўлаклар ва ун (жўхори уни) шаклида қўлланилади, бу ўзига хос рецептга боғлиқ. Шифокорларнинг шарҳларига кўра, жўхори жигар учун энг яхши дорилардан биридир.

Танадан токсинларни олиб ташлаш учун тозаланган жўхори донлари-нинг қайнатмаси ишлатилади. Бир ярим литр илиқ сув учун 2 ош қошиқ дон олиб ярим соат давомида паст оловда қайнатилиб дамлама тайёрланади. Бу тайёрланган дамлама кунига уч марта овқатдан 15 дақиқа олдин ярим стакандан ичилади.

Даволашни бошлашдан олдин, уч кун давомида гўшт ва балиқ овқатларидан воз кечиш керак, акс ҳолда жигар тозаланмайди[3].

Жўхори ёрмаси нафақат тозалаш учун самарали - улар гепатоз ва циррознинг дастлабки босқичини даволаш учун ишлатилади. Ушбу мақсадлар учун қуйидаги тартибда дамлама тайёрланади: 200 грамм тозаланган донни яхшилаб ювиб, қуритилади ва ун ҳолатига келтирилиб элакдан ўтказилади. Олинган жўхори унининг бир ош қошиғини бир литр қайноқ сув билан аралаштириб, 12 соат давомида термосда сақланади. Сўнг суюқликни дока ёрдамида сузиб олиниб, нонушта, тушлик ва кечки овқатдан 20 дақиқа олдин кунига ярим литр ичилади. Даволаш курси - уч ой.

Жигарни халқ табобати усуллари билан даволаш ва тиклаш терапиядан воз кечиши керак бўлган яна бир тоифа - ҳомиладор ва эмизикли оналар учун тавсия этилади. Жигарни жўхори билан даволашнинг бутун даври учун чекиш ва спиртли ичимликларни истеъмол қилиш мумкин эмас.

Иккита лимон олиб, улардан бирининг қобиғи олиб ташланади. Бир ярим бош саримсоқни тозалаб уларни барчасини гўшт майдалагичдан ўтказилади. Тайёрланган аралашмага юз грамм зайтун мойи ва 500 грамм асал қўшиб, яхшилаб аралаштирилади. Ҳосил қилинган махсулот музлатгичда сақланади. Нонушта, тушлик ва кечки овқатдан ярим соат олдин икки қошиқдан ичилади. Ушбу рецепт бўйича даволаниш ҳатто жигар циррозига ҳам даво бўлади[4].

Хулоса қилиб айтганда жигар касалликларини замонавий тиббиёт усулларига кўра даволашда теропевтик ташҳис тўғри қўйилгандагина самарали бўлади. Шифокорлар томонидан ишлатиладиган синтетик дори воситалари жигар касалликларини даволаши мумкун, бироқ бу синтетик дори воситалари ҳар доим ҳам кутилган натижани бермайди ва кўпинча ножўя таъсири туфайли турли хил салбий оқибатларга олиб келади. Касалликни ўсимликлар билан даволаш йўли билан фитотерапия орқали касаллик сабабларини бартараф қилиш, ўсимликлар минимал миқдордаги қарши кўрсатмалар, ножўя таъсирга эгалиги, шифобахш гиёҳлар касалликни даволашдан ташқари, тўқималарни витаминлар ва бошқа озиқа моддалари билан бойитиши ва бу озиқ-овқат қўшилмаларини нархлари ҳамёнбоплиги каби бир неча фойдали томонларга эга. Бу ҳолатларни ҳисобга олиб жигар касалликларини халқ табобати усулири билан даволаш яхши самарага эга деб ҳисоблаш мумкун. Шунинг учун биз халқ табобат усуллари билан жигар касалликларини даволашда табиий аралашмалар, озиқ-овқат қўшилмалари ва дамламаларни қўллашни тавсия этамиз.

Фойдаланиган адабиётлар:

1. М.Қаюмова “Жигар касалликлари”,Адабиёт учқунлари нашрёти-2016 й.

2. Ф.Э.Нурбоев, Ф.Ф.Эргашев Ибн Сино таълимотида жигар касалликлари таснифи ва диагностикаси; Ибн Сино таълимоти фан тараққиётида VII халқаро Ибн Сино ўқишлари. Бухоро.- 2013.-С.78-79.

3. И.Р.Асақаров. “Табобат қомуси” Тошкент. “Мумтоз сўз”,2019.-1011-б.

4. И.Р.Асқаров Сирли табобат.//Фан ва технологиялар нашриёти-матба уйи.-2021. 796-798 б.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ АНАЛИЗА ВНУТРЕННИХ ОПЕРАЦИЙ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ РЕСПУБЛИКЕ КАРАКАЛПАКСТАН

Алиев Ахмет Оразбаевич
магистрант 2 курса «Бухгалтерский учёт и аудит»
Каракалпакского государственного
университет имени Бердаха
Научный руководитель:
канд.экон.наук, доцент кафедры «Бухгалтерский учет и аудит»
Каракалпакского государственного
университет имени Бердаха
Исмайлов Куатбай Сарсенбаевич

В статье рассматриваются методические вопросы анализа внутренних операций коммерческих банков. На примере данных АК «Микрокредитбанк» проведен анализ административных и прочих расходов банка. В основу методики анализа предлагается положить принцип «ведущего звена».

Ключевые слова: банк, внутренние операции банка, административные и прочие операционные расходы, принцип «ведущего звена».

The article deals with methodological issues of analysis of internal operations of commercial banks. On the example of the data of JSC "Microcreditbank", an analysis of the administrative and other expenses of the bank was carried out. It is proposed to put the principle of "leading link" in the basis of the analysis methodology.

Key words: bank, bank’s internal operations, administrative and other operating expenses, the principle of "leading link".

Внутренние операции банка связаны с его деятельностью как хозяйственной единицы, которая должна осуществлять расходы на содержание работников и имущества банка, оплату налогов и взносов и другие хозяйственные расходы.

Исследование показателей деятельности банка проведено по данным отчетности, размещённой на сайте АК «Микрокредитбанк» [4]. В ходе анализа показателей, была рассчитана структура и динамика административных и прочих расходов.

По нашему мнению, исследование структуры и динамики расходов должно поводиться в их взаимосвязи, применяя принцип «ведущего звена», который предполагает определение приоритетного направления исследования [1,2,3]. Для выделения «ведущего звена» необходимо провести ранжирование факторов, влияющих на изменение суммы расходов. При анализе необходимо определять цель и устанавливать способы их достижения.

В таблицах №1 и №2 проведен расчет показателей структуры и динамики административных и прочих операционных расходов АК «Микрокредитбанк» за 2020-2021 годы.

Таблица №1. Структура административных и прочих операционных расходов банка[45]

Наименование расходов	***Сумма, млн.узс***		***Структура расходов,%***	
	2021 год	***2020 год***	***2021 год***	***2020 год***
Административные и прочие операционные расходы	**493758**	**392269**	**100**	**100**
в том числе отдельные расходы:				
Расходы на персонал	307105	259647	62%	66%
Охрана	41510	28225	8%	7%
Амортизация	42334	37001	9%	9%
Страхование	15006	12164	3%	3%
Канцтовары	11295	1032	2%	0%
Прочие налоги, кроме налога на прибыль	10932	5401	2%	1%
Членские взносы	6978	3508	1%	1%
Ремонт	6584	5123	1%	1%

Таблица №2. Динамика административных и прочих операционных расходов банка[46]

Наименование расходов	**Сумма, млн.узс**		**Абсолютное изменение, млн.узс**	**Темп прироста,%**
	2021 год	***2020 год***		
Административные и прочие операционные расходы	**493758**	**392269**	**101489**	**26%**
в том числе отдельные расходы:				

[45] Составлено автором на основе финансовой отчетности КР филиала АК «Микрокредитбанк» за 2020-2021 г [2]
[46] Составлено автором на основе финансовой отчетности КР филиала АК «Микрокредитбанк» за 2020-2021 г[2]

Наименование расходов	**Сумма, млн.узс**		**Абсолютное изменение, млн.узс**	**Темп прироста,%**
	2021 год	***2020 год***		
Расходы на персонал	307105	259647	47458	18%
Охрана	41510	28225	13285	47%
Амортизация	42334	37001	5333	14%
Страхование	15006	12164	2842	23%
Канцтовары	11295	1032	10263	994%
Прочие налоги, кроме налога на прибыль	10932	5401	5531	102%
Членские взносы	6978	3508	3470	99%
Ремонт	6584	5123	1461	29%

Административные и прочие операционные расходы за 2020 год составили 392 268 млн. узбекских сум (далее-узс), а за 2021 год – 493 758 млн. узс. Абсолютный прирост расходов составил 101 490 млн. узс, или в удельном выражении 26%.

Основное влияние на изменение административных и прочих операционных расходов оказали расходы на персонал. Эти расходы, по нашему мнению, являются «ведущим звеном» в анализе. В составе этих расходов – заработная плата и единые социальные платежи. Они увеличились на 47 458 млн. узс или на 18% и занимают наибольший удельный вес в общей сумме анализируемых расходов. Анализ структуры административных и прочих операционных расходов показал, что расходы на персонал в 2020 году составляли 66%, а в 2021 году- 62%. Снижение удельного веса сопровождалось ростом абсолютной суммы расходов по этой статье на 47 458 млн. узс, прирост составляет 18%.

Анализ структуры и динамики расходов на персонал необходимо дополнить анализом эффективности использования труда. По нашему мнению, расчет эффективности труда необходимо проводить путем соотнесения конечного финансового результата – прибыли с расходами на персонал.

В 2020 году чистая прибыль банка составляла 27 337 млн. узс, а 2021 году - 5 095 млн. узс. Удельный показатель затрат труда снизился в 2021 году по сравнению с 2020 годом. Если 2020 году на каждый узс заработной платы приходилось 0,11 прибыли, то в 2021 году только 0,02.

Снижение эффективности труда в 2021 году требует разработки системы стимулирования для обеспечения роста прибыли.

По нашему мнению, принцип «ведущего звена» можно применить в связи с существенным изменением сумм расходов в динамике.

Как видно из проведенного расчета, расходы на канцелярские товары возросли в 2021 году на 994% в сравнении с предыдущим годом и составили 11 295 млн. узс, в сравнении с предыдущим годом-1 032 млн. узс. Несмотря на низкий удельный вес канцелярских расходов (2%) в анализируемых административных и прочих операционные расходах, такая динамика расходов требует исследования, поскольку банки переходят на безбумажные технологии ведения деятельности.

Таким образом, использование принципа «ведущего звена» в анализе структуры и динамики расходов позволяет повести ранжирование показателей и определить приоритетные направления деятельности для повышения эффективности расходов.

Список литературы:

1. Барнгольц С.Б. Методология экономического анализа деятельности хозяйственного субъекта. – М.: Финансы и статистика, 2012.
2. Леухина Т.Л. Учетно-аналитическое обеспечение оценки непрерывности деятельности организации /Дисс. канд. экон. наук, Йошкар-Ола,2009.
3. Методология экономического анализа деятельности хозяйствующего субъекта : Учеб. пособие для студентов, обучающихся по специальностям: "Финансы и кредит", "Бухгалт. учет, анализ и аудит", "Мировая экономика" / С. Б. Барнгольц, М. В. Мельник ; Финансовая акад. при правительстве Рос. Федерации. - М. : Финансы и статистика, 2003
4. https://mkbank.uz/ru

BO‘LG‘USI BOSHLANG‘ICH TA’LIM O‘QITUVCHILARIDA KOMMUNIKATIVE KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH ZARURIYATI

Turaeva Dilafruz Rustamboevna
Kimyo Xalqaro universiteti
“Pedagogika va psixologiya” kafedrasi dotsenti
Saidaliyeva Diyora
Kimyo Xalqaro universiteti talabasi

Annotatsiya: Maqolada kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, kommunikativ kompetensiyani bo‘lagi bo‘lgan-pragmatik kommpetensiya, pragmatik kompetensiyaning vazifalari, og‘zaki nutqni rivojlantirish,muommala madaniyati,muloqotni yaxshilaydigan ko‘nikmalar haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Pedagog, kommunikativ kompetensiya, kompetensiya, pragmatik kompetensiya, muloqot, muommala madaniyati, ijtimoiy moslashuvchanlik, notiqlik san’ati, ochiq yuzlilik.

Аннотация: В статье говорится о компетенции, коммуникативной компетенции, прагматической компетенции, входящей в состав коммуникативной компетенции, задачах прагматической компетенции, развитии устной речи, проблемной культуре, навыках улучшающих общение.

Ключевые слова: Педагог, Коммуникативная компетентность, компетенция, прагматическая компетентность, общение, проблемная культура, социальное внимание, искусство, оратор, открытость.

Abstract: The article talks about competence, communicative competence, pragmatic competence, which is part of communicative competence, tasks of pragmatic competence, development of oral speech, problem culture, skills that improve communication.

Key words: Pedagogue, Communicative competence, competence, pragmatic competence, communication, problem culture, social attention, art of public speaking, openness

Ma’lumki, ta’lim jarayoni samaradorligida o’qituvchi-o’quvchi o’zaro munosabatlari o’qituvchi faoliyati uslubiga va undagi bir qator individual, ijtimoiy-psixologik xususiyatlarga bog‘likdir. Hozirgi kunda yurtimizda bizga ko‘plab sharoitlar yaratib berilgan. Hammasi biz uchun. Ayniqsa o‘sib kelayotkan yoshlarni bilim olishiga judayam katta e’tibor qaratilayapti. Axborot texnologiyalari,turli yo‘nalishdagi o‘quv markazlari qurilmoqda.Maktablarda fanlar chuqur o‘zlashtirilib, ularni hozirdan kelajakdagi kasbiga tayyorlash,olimlar yetishib

chiqishi ilgari surilmoqda.Bunda biz pedagoglarning roli juda katta. Davlat statistika qo‘mitasi O‘zbekistonda faoliyat yuritayotkan pedagog o‘qituvchilar soni haqidagi ma’lumotiga ko‘ra, 2022-yilning 1-yanvar holatiga respublikadagi ta’lim tashkilotlarida jami 685,4 ming nafar pedagoglar faoliyat yuritmoqda.Shulardan 510,0 nafari –umumta’lim muassasalarida [1].Ularga nafaqat bilim beramiz, balki, ijtimoiy hayotga tayyorlaymiz.Mana shuning uchun biz bugun kommunikativ kompetensiya nima ekanligi,uning vazifalari haqida ko‘proq ma’lumot beramiz. Kompetensiya nima? (lot.competo-erishyapman, munosibman, loyiqman) –u yoki bu sohadagi bilimlar, tajriba. O‘qituvchi - muallimlarning shaxsiy ijtimoiy sifatlariga azaldan e’tibor qaratib kelingan va har bir zamon talabidan kelib chiqib, pedagogga qo‘yiladigan talablar takomillashib, murakkablashib boravergan. Kompetensiya-bilim, ko‘nikma, malaka, qadriyat, boshqa shaxsiy sifatlar, ijobiy natijalarni faoliyatda ko‘rinishi.

Hozirgi kunda kompetensiyaning ko‘plab turlari bor shulardan biz bugun komunikativ kompetensiya haqida gaplashamiz. Kammunikatsiya o‘zi nima? Kommunikatsiya-muloqotda insonlar ma’lumotlar almashishadi.U tizimli zanjir.Gapirish harakatlari yoki maqsadli va ratsional xulq atvor turidir. Kommunikativ kampetensiya Pragmatik kompetensiyani o‘z ichiga oladi.

Pragmatik kompetensiya-bilimlar to‘plami gapni tuzish qoidalari,ularni matnga(nutqqa) birlashtirish. Turli kommunikativ vazifalarni amalga, oshirish uchun gaplardan foydalanish qobilyati.Suhbatdoshlarning o‘zaro ta’sirini o‘ziga hos xususiyatlariga muofiq suhbatlarni uyushtirish qobilyati.Bu kommunikativ va pragmativ maqsadga muvofiq so‘zni to‘g‘ri ishlatish qobilyatida ifodalanadi [2]. Albatta inson muloqotka kirar ekan to‘g‘ri ma’lumot berishni va olishni hohlaydi. Charliz Uilyam Morris tomonidan 20 asrning 30 yillarida “Pragmatika” atamasi semiotika fanining bir bo‘lagi sifatida kiritilgan.Xo‘sh, semiotika qanday fan edi? Semiotika (yun. semeiotikos — belgilar haqidagi ta’limot), semiologiya — 1) axborot, ma’lumotlarni saklash va uzatish uchun xizmat qiladigan belgilar va belgi tizimlarining umumiy xususiyatlarini o‘rganadigan fan sohasi; 2) u yoki bu obyektning 1ma’nodagi S. nuqtai nazaridan o‘rganiladigan tizimi (mas, muayyan film yoki badiiy asar S.si, muayyan xalqdagi muomalamurojaat S.si va boshqalar).[3]

Kommunikativ kompetensiya quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1.O‘z fikrini og‘zaki va yozma tarzda aniq va tushunarli bayon qila olish, ijtimoiy moslashuvchanlik, jamoaviy hamkorlikda ishlay olish;

2.O‘zaro muloqotda muomala madaniyatiga amal qilish;

3.Muloqotda suhbatdosh fikrini hurmat qilgan holda o‘z pozitsiyasini himoya qila bilish.

Har bir inson o‘z fikrini og‘zaki va yozma holda aniq bayon qila oladi deb ayta olmaaymiz chunki shunday insonlar bor og‘zaki nutqi yaxshi

rivojlanmagan,yoki,aksincha. Demak, biz nutqimizni rivojlantirishimiz,adabiy til me’yorlariga amal qilgan holda yozishni ham o‘rganishimiz kerak.Nutqimizni rivojlantirishda bizga nimalar yordam beradi?O‘z ustimizda ishlash,auditoriya oldida nutq so‘zlashimiz,qo‘rquv va hayajonni yenga olishimiz.buning uchun ko‘plab mashhur notiqlarni kitoblarini mutaola qilishimiz, o‘z ustimizda ishlashimiz kerak.

“Mashhur insonlarni hayot yo‘li bilan tanishib chiqar ekansiz, ular hammalari bir ishni qilishganligini-MASHQ QILISHGANINI ko‘rasiz”[4].

Agar siz notiqlik san’atiga qiziqib qolsangiz,ishonavering bu sizga juda foydali bo‘ladi. Bordiyu notiqlik san’atini egallash orzusidan kechmoqchi bo‘lsangiz, Linkolinning rasmi tushurilgan beshdollorlik banknotni olib,u nimalarni boshidan o‘tkazganini eslang. Biz bilamizki Avram Linkolin Amerikaning 16-prezidenti, u umr bo‘yi shaxs erkinligini birinchi o‘ringa qo‘ygan [6] Amerikada quldorlikni yo‘q qilgan va odamlarni sevimli notig‘i.

Bazi insonlar bor ular o‘z fikrini oddiy qog‘ozga ham yozib bera olmaydilar.Bunga sabab turlicha bo‘lishi mumkin.Albatta notiqlik san’atini gapirganimiz kabi yozma nutqga ham Alohida e’tibor berishimiz kerak.Endi ijtimoit moslashuvchanlikka ham to‘htalib o‘tsak. Ijtimoiy moslashuvchanlik bu shaxs va tabiat yoki ijtimoiy muhit o‘rtasidagi uyg‘unlik holati.

O‘zaro muloqotda muommala madaniyatiga amal qilish. Muloqot o‘zi nima? Muloqot- bu odamlar o‘rtasidagi aloqa, buning natijasida odamlarning bir biriga bo‘lgan ta’siri paydo bo‘ladi. Muloqot barcha tirik jonzotlarga xosdir, lekin odam darajasida u eng takomillashgan shakllarga ega bo‘ladi, nutq vositasida anglanadi. Muloqotda quyidagi nuqtai nazarlar ajratiladi: mazmun, maqsad va vositalar. Biz inson ekanmiz-madaniyatli bo‘lishimiz kerak! Odamlar bilan muommalada bosiq,samimiy bo‘lishimiz,tilimizni hurmat qilgan holda buzmasdan gaplashishimiz maqsadga muofiq bo‘ladi.Buning uchun biz bolalarimizga so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishni o‘rgatishimiz, katta-yu kichikka hurmatda bo‘lishlikni oiladan boshlashimiz o‘rgatishimiz kerak.Masalan,biz bolalar bilan gaplashganimizda ularga o‘zlarini tilida erkalab so‘zlarni buzib gapiramiz.Natijada ular o‘sha so‘zni huddi shunday talaffuz qilishadi. Do‘stlarimiz bilan telegrammalar yozishayotganda ham so‘zlarni qisqartirib yoki harflarini tushurib yozamiz bu esa o‘z ona tilimizga bo‘lgan hurmatsizligimiz. Muloqot jarayonida biz atrofimizdagilarga ochiq yuzlilik bilan muommalada bo‘lsak,suhbatimiz ham samimiy bo‘ladi.Bu haqida buyuk Amir Temur bobomiz shunday deganlar: “Ochiq yuzlilik,rahm-shavqat bilan xalqni o‘zimga rom qildim.Adolat bilan ish yurirtib,jabr-zulmdan uzoqroqda bo‘lishga intildim” [6] -деб таъкидлайди Амир Темур.

Sizning o‘rtoqlaringiz orasida siz hurmat qilgan yaxshi muloqot qiladigan inson bormi? Ularni zimdan kuzating.Yaxshi hislatlarini o‘zingizga oling.

Muloqotni yaxshilaydigan 4 ta asosiy ko‘nikma tarkibiga:

Mashhur tinglovchiga aylanish.

Og‘zaki bo‘lmagan belgilarga e’tibor berish.

O‘zinini nazorat qilish va ishonish.

Pragmatik kompetensiya vazifalari:

1.Gapni tuzish qoidalarini bilish,ularni matnga birlashtirish(Nutq kompetensiyasi)

2.Turli kommunikativ funksiyalarni bajarish uchun so‘zlardan foydalanish qobilyati(Funksional kompetensiya)

3.O‘zaro ta’sir sxemalariga muvofiq gaplarni izchil tuzish qobilyati(Nutqning sxematik qurilishining kompetensiyasi).

O‘z-o‘zidan ko‘rinib turibdiki, progmatik kompetensiya kommunikativ kompetensiyaning bir bo‘lagi.Siz odamlar bilan muloqot qilishni o‘rganishingiz va ularning suhbatdoshini idrok etishi uchun o‘z fikrlaringizni yanada aniq va aniq ifodalashingiz mumkin. Turmush o‘rtog‘ingiz, farzandlaringiz, xo‘jayiningiz yoki hamkasblaringiz bilan aloqa o‘rnatishga harakat qilyapsizmi, muloqot qobiliyatingizni yaxshilashingiz mumkin, bu sizga boshqalar bilan munosabatlarni o‘rnatishga, ishonch va hurmatni mustahkamlashga, shuningdek, eshitilgan va tushunilganini his qilishingizga yordam beradi. Muloqot - ijtimoiy psixologiyaning asosiy kategoriyasidir[5]. O’qituvchi-o’quvchi orasidagi holat o’zaro shaxslararo munosabat ekanligini A.A.Rean va Y.L. Kolominskiy ta’kidlab, muloqot nazariyasi ham pedagogik ham ijtimoiy, ham guruhiy psixologiyaning asosini tashkil etishini isbotlaganlar. Xulosa qilib oladigan bo‘lsak kommunikativ kompetensiya mana shularni o‘zida jamlaydi va hayotimiz davomida uni rivojlantirib borishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Xabar.uz Statistika.uz 01.10.2022

2. Abduvahob Madvaliyev,Yo‘ldosh Solijonov.O‘Zme.Birinchi jild.Toshkent,2000-yil

3. A.I.zayev. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005) ma’lumotlaridan foydalanilgan.

4. Deyl Karnegi.“Inson qanday qilib o‘zida ishonch hosil qila bilishi va omma oldida bapira turib,odamlarga qanday ta’sir o‘tkaza bilishi haqida”,”Donish chirog‘i” nashriyoti 2018-yil.73-b.

5. Тураева Д. Р. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТИЛЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГОВ //Приоритетные направления развития спорта, туризма, образования и науки. – 2021. – С. 555-560.

6. ”Harobadan chiqqan mashhurlar-2”.”Yangi asr avlodi”,2014-yil.72-b.

7. ”AMIR TEMUR O‘GITLARI” Toshkent “Navro‘z”1992-yil.20-b.

ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ РАЗВИТИЯ ЭКОТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАРАКАЛПАКСТАН

Ж.И.Досекеев
Ж.М.Давлетов
Каракалпакский государственный университет

Аннотация: В настоящее время туризм в Узбекистане имеет большие перспективы для развития, но существует множество ограничивающих факторов, которые тормозят этот процесс в регионах. Так как основные туристические центры страны хороши развиты и туристы посещают их постоянно, то в регионах существует множество проблем, которые мешают для становления этих территорий, как туристских. В статье будут рассмотрены основные проблемы, с которыми сталкиваются регионы, удаленные от основных туристических центров и приведены некоторые примеры. Также рассмотрены некоторые варианты путей решения проблем.

Ключевые слова: туризм, экотуризм, туризм в Каракалпакстане, проблемы туризма.

В рамках стратегии развития «Нового Узбекистана на 2022-2026 годы» принято около 300 законов, направленных на реформирование всех сфер жизни государства и общества; некоторые из них также прямо или косвенно связаны с Каракалпакстаном и/или Хорезмом, также как и с туристическим сектором[2].

Важным аспектом стратегии развития является улучшение дорожной инфраструктуры для улучшения транспортного сообщения, а также безопасности дорожного движения, оба из которых имеют отношение к сектору туризма[2].

Наиболее примечательный аспект плана развития дорог, в качестве одного из многих других аспектов пятилетней программы развития, принятой Кабинетом Министров, фокусируется на следующем:

Строительство дорог протяженностью 240 км в рамках Коридора 2 Программы Центральноазиатского регионального экономического сотрудничества, финансируемое за счеткредита в размере 274 млн. долларов США от Азиатского банка развития. В рамках проекта будет модернизирован участок автомобильной дороги Гузар-Бухара-Нукус-Бейнеу (А380) в Республике Каракалпакстан, что расширит возможности одного из ключевых торговых путей в регионе. Этот проект улучшит транспортное сообщение в Западном Узбекистане и с соседним Казахстаном[2].

Ещё одна цель – добиться увеличения экспорта туристических, транспортных, информационных и других услуг в 1,7 раза, что соответствует объему экспорта в размере 4,3 млрд. долларов США. Что касается развития туризма и увеличения числа местных туристов, то в рамках программы TravelUzbekistan планируется довести это число до 12 миллионов, а количество иностранных туристов – до 9 миллионов. Частью этих усилий является создание безбарьерной туристической инфраструктуры в основных туристических зонах, а также удвоение числа занятых в туристическом секторе до 520 000 человек к 2026 году[2].

Предпосылкой для этого роста является дальнейшее развитие инфраструктуры туризма и объектов культурного наследия путём принятия государственной программы по эффективному использованию более 8000 объектов культурного наследия.

В частности, в отношении Республики Каракалпакстан и Приаралья новый аэропорт в Муйнаке задуман как двигатель развития, в то время как туристический сектор в Хорезмской области параллельно должен стать основным двигателем для создания новых рабочих мест. Приаралью также уготовано дальнейшее усиление социальной поддержки населения, проживающего в этом районе.

Для транспортной системы предусматривается унификация всех видов транспорта, что позволяет создать условия для облегчения возможности ежедневных поездок по регулярным транспортным маршрутам между крупными городами страны.

Поскольку туризм по своей природе представляет собой деятельность с участием множества заинтересованных сторон, в которой участвует как ряд учреждений государственного сектора, так и многие компании частного сектора, стратегия туризма всё больше становится необходимостью, создавая всеобъемлющую систему ориентиров для каждого члена туристической индустрии Каракалпакстана.

По мере того, как местная администрация повышает уровень планирования и подготовки, как правило, появляются новые возможности – возможности финансирования, стратегического партнерства, совместной деятельности и ранее невообразимой синергии. Инвестиционный климат становится более привлекательным, маркетинг становится более целенаправленным, по мере реализации мер начинает прибывать больше туристов. Важным преимуществом такого процесса является то, что местные жители, а именно сами каракалпаки, учатся дорожить и ценить разнообразные достопримечательности своего региона, как никогда прежде. Всемирная туристская организация ВТО при ООН заявляла, что туристическое направление не может быть по-настоящему готовым

к приему иностранных туристов, если собственное местное население не ценит достопримечательности и культуру своей родины. Обеспечивая широкое участие и осведомленность со стратегией туризма, Каракалпакстан, таким образом, готовится к привлечению местных, внутренних и иностранных туристов.

Стратегия туризма Каракалпакстана представляет собой весьма дифференцированное выражение общей миссии и видения всех заинтересованных сторон, связанных с индустрией туризма, отражая стремление вывести туризм на более высокий уровень. Миссия и видениеотражают суть того, что собой представляет такое туристическое направление, как Каракалпакстан. В то время как миссия описывает основные бизнес-направления Каракалпакстана, её цели и пути достижения этих целей, ви́дение является более прогнозируемым и описывает желаемую перспективу на будущее.

Другими словами, миссия фокусируется на дне сегодняшнем, а ви́дение— на дне завтрашнем.

Чётко определенные миссия и ви́дение могут обеспечить чувство ясности, единства и цели, что поможет укрепить связь между всеми игроками туристического бизнеса в Каракалпакстане и, следовательно, может привести к принятию более эффективных решений при более широкой поддержке, гарантируя, что Каракалпакстан возьмёт на себя выполнение кардинальных задач, связанных с развитием его туризма, эффективным образом.

После большого вклада игроков туристического бизнеса в Каракалпакстане, Миссию и видение можно сформулировать следующим образом:

Каракалпакстан предлагает путешественникам несравнимые впечатления, позволяя гостям открыть для себя подлинную душу уникального и предпочтительного туристического направления внутри Узбекистана.

Основная задача стратегии способствовать развитию туризма в Каракалпакстане, основанного на пяти ключевых принципах:

- Предоставить путешественникам уникальные и незабываемые впечатления, которые у них останутся на всю жизнь.
- Способствовать устойчивому развитию туризма посредством тщательного планирования, совместного управления и участия основных заинтересованных сторон в каждой области.
- Обеспечить, чтобы туризм всегда приносил пользу местным сообществам в Каракалпакстане в плане экономического, экологического и социально-культурного влияния.
- Постоянно содействовать исследованиям, инновациям, наращиванию потенциала и управлению знаниями для лучшего управления и маркетинга туризма.

- Наращивать влияние посредством стратегических союзов с партнерами внутри и за пределами Каракалпакстана, включая национальные власти, соседний Хорезм и международных торговых партнеров.

Заинтересованные стороны сектора туризма Каракалпакстана, приверженные развитию туризма в Каракалпакстане, разделяют следующие основные ценности:

Создание ценности: туризм не является самоцелью, а представляет собой деятельность, которая создает реальную ценность, как для туриста, так и для посещаемых сообществ и поставщиков услуг. Качество, честность и высокие стандарты обслуживания вдохновляют любую туристическую деятельность.

Сохранение: туризм является инструментом сохранения и приумножения природного и культурного наследия Каракалпакстана. Туризм позволяет подлинно выразить самобытность и традиции Каракалпакстана, при этом избегая упрощения каракалпакской культуры или адаптации типовых дизайнов.

Региональное развитие: туризм рассматривается как один из аспектов регионального развития, а инвестиции в туризм ориентированы на развитие сельских районов, улучшение инфраструктуры, которые приносят пользу населению в целом и расширение возможности проведения досуга для местного населения.

Конкурентоспособность: поскольку туризм является экономической деятельностью, именно благодаря ориентированному на результат и профессиональному управлению туристическими направлениями и маркетингу, Каракалпакстан успешно конкурирует с другими туристическими направлениями.

Согласно выводам, Каракалпакстан, с его сочетанием Аральского моря, плато Устюрт, пустыни и дельты реки Амударья, предлагает уникальный ландшафт как для национальных, так и для иностранных туристов, с большим потенциалом для экотуризма. Вчастности, за последние 40 лет отступление береговой линии привело к кардинальному изменению региона Аральского моря. Таким образом, этот район может стать привлекательным местом не только для природного и приключенческого туризма, но и для образовательного туризма, предоставляя туристам более глубокое понимание причин и последствий этой техногенной катастрофы и мер, предпринимаемых для преодоления многих проблем, связанных с этой катастрофой.

Тем не менее, согласно этому исследованию, пройдет немало времени, прежде чем продукты экотуризма смогут быть реализованы в Каракалпакстане, так как практически нет никаких инициатив для:

а) Получения прямых финансовых выгод в целях сохранения.

б) Налаживания эффективного участия населения в туризме на уровне села.

в) Обучения гидов, туроператоров и консультантов по экотуризму.

д) Предоставления экологически чистого жилья и транспорта.

Согласно исследованию, к основным причинам нежелания Узбекистанских Туроператоров активно продвигать экотуризм в Приаралье относятся следующие:

- Отсутствие опыта (в дизайне и разработке продуктов и услуг экотуризма).
- Отсутствие компетенций (в продвижении продуктов и услуг экотуризма).
- Отсутствие международных сетей для продвижения и сбыта продуктов и услуг экотуризма.
- Основной спрос на экотуризм, поступающий от отечественных туристов, которые были далеко не богаты, привёл к более коротким экотуристическим турам и их ограниченной рентабельности.

Таким образом, хотя Каракалпакстан считается привлекательным местом для природного туризма, тесно связанного с культурным туризмом, он ещё не может считаться направлением для экотуризма.

Использованные литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан, от 28.01.2022 г. № УП-60 «О стратегии развития нового узбекистана на 2022 — 2026 годы».

2. https://uzbekistan.travel/ru/v/ekoturizm/

3. https://www.undp.org/ru/uzbekistan/press-releases

4.https://www.researchgate.net/publication/309319219_Razvitie_ekoturizma_v_respublike_Karakalpakstan_problemy_novye_napravlenia_i_perspektivy

5.http://www.uzbekistan.org.ua/ru/165-uncategorised/novosti/turizm-news/turisticheskie-napravleniya-uzbekistana/turisticheskie-vozmozhnosti-karakalpakstana1/2774-turisticheskie-vozmozhnosti-karakalpakstana.html

ҚУРҒОҚЧИЛИК ХИЛЛАРИ ВА ЎСИМЛИКЛАРНИНГ УНГА ЧИДАМЛИЛИГИ

Ибрагимова Ситора
Биология (турлар бўйича) мутахассислигининг
1-босқич магистранти

Аннотация: Ушбу мақолада ўсимликларнинг экологик стрессорларга чидамлилиги ва тупроқ қурғоқчилигининг салбий оқибалари ҳақида маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: стрессорлар, қуруқ тупроқ, сув баланси, сув танқислиги, тупроқ қурғоқчилиги, атмосфера қурғоқчилиги, физиологик қурғоқчилик, ғўза.

Ўсимликларнинг экологик стрессорларга чидамлилиги ўсиш ва ривожланиш босқичларида ҳар хил бўлади. Тиним даврида уларнинг чидамлилиги энг юқори бўлади. Энг чидамсизлик - ўсимликларнинг ёш майсаларида кузатилади. Кейинчалик ўсимликларнинг ўсиши ва ривожланиши билан бир қаторда уларнинг чидамлилик даражалари ҳам пишиб етилиш босқичигача ортиб боради. Аммо, ўсимликларнинг гуллаш фазаси, айниқса гаметаларнинг шаклланиш муддати ҳам критик саналади. Чунки, бу муддатларда ўсимликлар стрессорлар таъсиридан кучли зарарланиши ва ҳосилдорликни кескин камайтириши мумкин.

Қуруқ тупроқда ўсимликларнинг сув билан таъминланиш жараёни бузилади. Натижада ўсимликда узоқ вақтгача сув танқислиги ва сўлиш ҳолати давом этади. Сув балансининг узоқ вақтгача қолиши ўсимликда физиологик жараёнларнинг ўзгаришларига ҳам сабаб бўлади. Сувсизлик натижасида протоплазманинг коллоид ва кимёвий хусусиятлари зарарланади. Оқсиллар синтези кескин пасаяди. Чунки, информацион РНК ипларини узувчи аденозинтрифосфатаза фаоллашади, полисомалар парчалана бошлайди.

Қурғоқчиликка чидамли ўсимлик ҳужайралари, тўқималари ва органларининг сезиларли даражада сувсизланишга чидашидир. Сувсизланиш цитоплазма хусусиятларини бузади, оқсил синтези камайиб кетади, полисомалар рибосомаларга, улар эса ўзларининг суббирликларига парчаланиб кетади. Шунингдек, сувсизлик моддалар алмашинувини пасайтиради. Бунинг натижасида эса ўсимликларнинг ўсиши тўхтайди ва ҳосилдорлик камайиб кетади. Бу асосан генератив органлар кам ҳосил бўлиши билан ифодаланади.

Дастлабки ҳаётнинг пайдо бўлишидан бошлаб, организмларнинг ташқи муҳитнинг ноқулай омиллар таъсирига мослашуви ва чидамлилиги содир бўла бошлайди. Чунки, ноқулай омиллар организмларнинг жумладан, ўсимликлар

танасида кечадиган физиологик ва биокимёвий жараёнларнинг жадаллигига таъсир этади. Айниқса, сув етишмаслиги, ҳароратнинг минимумдан паст ёки максимумдан юқори бўлиши, ҳар хил тузларнинг тўпланиши натижасида тупроқ эритмаси концентрациясининг кучли бўлиши, патоген микроорганизм-ларнинг кўпайиши, зарарли газлар ва радиациянинг меъёридан ортиб кетиши кабилар ўсимликларнинг ҳаётий жараёнларига салбий таъсир этмай қолмайди. Бундай омилларнинг юзага келиши ўсимликлар учун ноқулай шароит ҳисобланади. Ўсимликларнинг шундай ноқулай омиллар таъсирига насбатан жавоб реакцияси уларнинг чидамлилигини белгилайди. Чидамлилик даражаси индивидуал хусусиятга эга бўлиб, у ўсимлик турига, яшаш шароитидаги бошқа омиллар таъсирига боғлиқ ҳолда ҳам ўзгаради. Ҳатто бир ўсимликнинг ҳар хил ҳужайралари, тўқималари ва органлари чидамлилик даражаси билан бир - биридан фарқ қилиши мумкин[1].

Сувнинг етишмаслиги ўсимликларга энг кўп зарарли таъсир этади. Сув етишмаслиги, яъни, қурғоқчилик, даставвал, ўсимликларнинг сув алмашинув жараёнларига салбий таъсир этади ва ўсимликларнинг бошқа физиологик жараёнларида (фотосинтез, нафас олиш, илдиз орқали минерал элементларнинг ўзлаштирилиши, ўсимликлар танасида моддалар транспорти ва бошқалар) ҳам намоён бўлади. Натижада ўсимликларнинг ўсиши ва ривожланиши секинлашади ёки тўхтаб қолади.

Қурғоқчилик уч хил, яъни, тупроқ қурғоқчилиги, атмосфера қурғоқчилиги ва физиологик қурғоқчиликлар бўлади.

Тупроқ қурғоқчилиги - асосан ёзнинг ўрталари ва охирида кузатилади. Бу вақтларда ҳавонинг иссиқ ва қуруқ келиши натижасида тупроқдаги сув ер юзасидан ва ўсимликлардан тез буғланиб, тупроқнинг қуриб қолиши кузатилади. Натижада тупроқ қурғоқчилиги бошланади.

Атмосфера қурғоқчилиги - ҳароратнинг жуда юқори бўлиб, ҳавонинг нисбий намлиги кам (10-20 фоиз) бўлиши билан тавсифланади. Бу вақтда ўсимликда транспирация жараёни жуда жадал боради. Натижада ўсимликка сувнинг кириш тезлиги билан ундан сувнинг буғланиб чиқиши ўртасида нисбат бузилади ва ўсимлик сўлий бошлайди. Иссиқ ва қуруқ шамол (гармсел) эсганда вужудга келадиган атмосфера қурғоқчилиги ўсимликлар учун янада хавфлироқ. Гармсел вақтида тупроқда сувнинг бўлишига қарамай, ўсимликнинг ер устки органларидан сув кўплаб сарфланиб, қурғоқчиликка чидамсиз ўсимликлар тезроқ нобуд бўлади [2].

Физиологик қурғоқчилик - тупроқда ўсимликларни таъминлаш учун етарли миқдорда сув бўлса ҳам уни айрим сабабларга кўра ўсимликларнинг ўзлаштира олмаслиги билан тавсифланади. Буларга тупроқда тузларнинг тўпланиши (шўр тупроқлар), тупроқ ҳароратининг жуда паст бўлиши, кучли нордон реакцияга эга

бўлган тупроқлар (pH 3-5) ва бошқаларни кўрсатиш мумкин. Бундай тупроқларда кўпчилик қишлоқ хўжалик экинларининг ўса олмасликлари сабабларидан бири сувни ўзлаштира олмаганлигидир.

Қуруқ тупроқда ўсимликларнинг сув билан таъминланиш жараёни бузилади. Натижада ўсимликда узоқ вақтгача сув танқислиги ва сўлиш ҳолати давом этади. Сув балансининг узоқ вақтгача бузилиши ўсимликда физиологик жараёнларнинг ўзгаришларига ҳам сабаб бўлади. Сувсизлик натижасида протоплазманинг коллоид ва кимёвий хусусиятлари зарарланади. Оқсиллар синтези кескин пасаяди. Чунки, информацион РНК ипларини узувчи аденозинтрифосфатаза фаоллашади, полисомалар парчалана бошлайди.

Қурғоқчиликка чидамли ўсимлик ҳужайралари, тўқималари ва органларининг сезиларли даражада сувсизланишга чидашидир. Сувсизланиш цитоплазма хусусиятларини бузади, оқсил синтези секинлашади, полисомалар рибосомаларга, улар эса ўзларининг суббирликларига парчаланиб кетади. Шунингдек, сувсизлик моддалар алмашинувини пасайтиради. Бунинг натижасида эса ўсимликларнинг ўсиши тўхтайди ва ҳосилдорлик камайиб кетади. Бу асосан генератив органлар кам ҳосил бўлиши билан ифодаланади.

Қурғоқчилик ўсимликларни сувга бўлган талабини қондира олмайдиган метеорологик шароитдир. Қурғоқчиликнинг асосий сабаблари ёғингарчиликнинг бўлмаслиги, транспирация ва тупроқ юзасидан сувнинг кўплаб буғланишидир. Айниқса кучли шамоллар илдиз тарқалган тупроқ қатламининг қуришига олиб келади. Атмосфера қурғоқчилиги қуруқ ва иссиқ ҳаво таъсирида ҳаво намлиги жуда кам бўлганда пайдо бўлади. Бунда ўсимлик ўсишдан тўхтайди ва барг сатҳи кенгаймайди, натижада экинларнинг ҳосилдорлиги камаяди[3-4].

Қурғоқчилик ўсимликлар танасида борадиган биосинтетик жараёнларни кескин камайтиради, оқсилларнинг парчаланиши рўй беради. Органик захира моддалар миқдори камаяди. Бу эса ўз навбатида ўсимлик ўсишини секинлаштиради. Ушбу ва бошқа ҳоллар туфайли барг қурий бошлайди ва ундан крахмал йўқолади. Шунингдек, ўсимликлар илдиз тизимларида фосфор алмашинуви кескин ўзгаради, фосфорланиш жараёни жадаллиги пасаяди. Қурғоқчилик охир оқибатда ўсимликлар ҳосилдорлигини ўта пасайиб кетишига олиб келади.

Маданий ўсимликларнинг қурғоқчиликка бўлган чидамлилигини ошириш долзарб муаммо бўлиб, бу соҳада айрим ишланмалар мавжуд. Ўсимликларнинг қурғоқчиликка чидамлилиги ташқи шароит таъсирида ўзгаради. И.И.Тумановнинг изланишларида кўрсатилишича, ўсимликларга қурғоқчилик билан таъсир этиш усули билан чидамлилигини ошириш мумкин. И.И.Туманов текширишлари бир марта сувсизланган ўсимлик бундан кейинги

сувсизланишига чидамли бўлиб, иккинчи марта сувсизланиш ва сўлиш уларга анча кучсиз таъсир қилганлигини кўрсатади. Кейинги йилларда олиб борилган изланишлар калий, фосфор қисман азот ва айрим микроэлементлар (бор, рух, мис, алюминий ва бошқалар) таъсиридан ўсимликларнинг қурғоқчиликка чидамлилиги анча ошганлиги кўрсатилган. Аммо, азот кўпроқ қўлланилганда аксинча чидамлилик пасайгани таъкидланган. Қурғоқчилик таъсирига нисбатан чидамли навларни танлаш ва улардан фойдаланиш ҳам катта аҳамиятга эга [5-6].

Ўсимликларнинг қурғоқчиликка чидамлилигини бирмунча ошириш ҳам мумкин. Бунинг учун П.А. Генкель ўсимликлар уруғларини аввало бироз ундириш, сўнгра унаётган уруғни озроқ қуритиб экишни тавсия қилган. Ушбу усул орқали ўсимликлар чидамлилигини бирмунча ошириш мумкин. Ҳозирги вақтда ушбу усуллар амалиётда кенг қўлланилиб келинмоқда. Шунинг билан биргаликда ўсимликларнинг қурғоқчиликка чидамлилигини оширишда кимёвий усуллар ҳам қўлланилади. Масалан, ўсимликлар уруғларини 0,2 фоизли калций хлорид тузида 18 - 20 соат ивитиб экиш, уларнинг қурғоқчиликка чидамлилигини оширишда яхши амалий натижалар бериши мумкин[7].

Қурғоқчилик майдонларида ўсадиган ўсимликлар ксерофитлар ҳам дейилади. Ксерофитлар тупроқ ва атмосфера қурғоқчилигида ўсишга мослашган ўсимликлардир. Уларнинг характерли белгиларидан бири бу, ер устки қисмининг ер остки қисмларидан ўлчамлари бўйича кичик бўлиши ҳамда буғлатувчи юзанинг ҳам кам бўлишидир.

П. А. Генкель маълумоти бўйича, ксерофитларнинг ўзи ҳам қурғоқчиликка чидамлилиги бўйича бир неча гуруҳларга бўлинади.

Суккулентлар - иссиққа ўта чидамли ўсимликлар бўлиб, сувсизланишга ҳам бемалол чидайди. Улар сув танқислигини деярли сезмайди. Танасида сув кўп, лекин сувни ўта секин сарфлайди. Суккулентларга кактус, агава, алоэ ва бошқалар киради.

Эвксерофитлар - иссиққа чидамли ўсимликлар бўлиб, қурғоқчиликни бемалол ўтказади. Ушбу ўсимликларнинг ҳужайра шираси осмотик босими юқори, транспирация жадаллиги паст бўлиб, илдизлари кенг тармоқланган ва айрим ҳолларда сизот сувларгача етиб боради. Эвксерофитлар жуда юқори иссиқликда барг ва новдаларини ташлаб юборадилар. Уларга янтоқ, шувоқ, астрагал каби ўсимликлар киради.

Гемиксерофитлар - сувсизлик ва танасининг қизишини кўтара олмайдиган ўсимликлар. Уларда транспирация жараёни юқори, лекин протоплазманинг ёпишқоқлиги ва эластиклиги юқори эмас. Илдизлари анчагина чуқур кетган. Гемиксерофитларга шалфей, резак каби ўсимликлар киради.

Чўл ксерофитлар - булар чўлларнинг бошоқли ва ковул каби ўсимликларидир. Ушбу ўсимликлар қисқа муддатли ёмғирлардан яхши

фойдаланади ва қизиб кетишга чидамлидир. Аммо, фақатгина тупроқда қисқа муддатли сув танқислигига чидамлидир холос.

Пойкилоксерофитлар - ўзларининг сув режимини бошқара олмайдиган ўсимликлардир. Улар юқори ҳароратда қизиши аммо, ёз ёмғирларидан сўнг яна жонланиб, фаол ҳаёт кечириши мумкин. Бу ўсимликларга лишайникларни мисол қилиб кўрсатишимиз мумкин.

Демак, ўсимлик органларидаги эркин аминокислоталар умумий миқдорининг ўзгариши нормал сув билан таъминланганда ўсимликларнинг биологик хусусиятларига боғлиқ бўлади. Атмосфера ва тупроқ қурғоқчилиги шароитидаги аминокислоталар алмашинувидаги юзага келадиган ўзгаришлар ўсимликларнинг сув таъминотининг бузилишига бўлган физиологик реакцияси ҳисобланади. Сув танқислиги шароитида ўсимликларда аминокислоталар, айниқса пролиннинг тўпланиши уларнинг ҳимоявий хусусиятларидан бири ҳисобланади.

Фойдаланиган адабиётлар:

1.Бекназаров Б.О. Ўсимликлар физиологияси.-Тошкент:Алоқачи, 2009.-536 б.

2.Норбоева У.Т., Холлиев А.Э. Ғўза ва бошқа экинларга шўрланиш таъсирининг экофизиологик асослари. – Бухоро: Бухоро, 2019.- 132 б.

3.Саъдиев М.Т., Алимова Р.А. Ўсимликлар физиологияси.- Тошкент: Янгийўл Р/С, 2007.- 240 б.

5.Холлиев А.Э., Норбоева У.Т., Бўриев С.Б. Ўсимликларда сув алмашинуви.-Бухоро: Зиё Ризограф, 2006.-104б.

6.Холлиев А.Э., Норбоева У.Т. Ғўза ва бошқа экинларга қурғоқчилик таъсирининг экофизиологик асослари. – Бухоро: Бухоро, 2019.- 152 б.

7.Хўжаев Ж. Х. Ўсимликлар физиологияси. -Тошкент: Меҳнат, 2004.- 224 б.

ЎСИМЛИКЛАРГА ЮҚОРИ ҲАРОРАТ ТАЪСИРИ

Шукурова Шахло Гулмуродовна
Биология (фан йўналиши бўйича) таълим йўналиши
1-курс магистранти

Аннотация: Ушбу мақолада ўсимликларнинг ноқулай стресс омилларга чидамлилик механизмларини ўрганиш ва уни очиш беришнинг долзарб назарий-илмий муаммолари, ҳамда шу соҳадаги илмий-тадқиқот ишларини ўрганиш, ўсимликларнинг стресс омилларга чидамлилигини оширишда генетик-селекцион тадқиқотларда фойдаланиш ҳақида маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: стресс, абиотик стрессорлар, физиологик ва биокимёвий хусусиятлар, ўрта толали ғўза, қурғоқчилик, глобал иқлим, чидамлилик даражаси.

Дунё миқёсида кузатилаётган стресс омиллар - тирик организмларга, жумладан ўсимликлар оламига ҳам жиддий салбий таъсир кўрсатмоқда. Натижада ўсимликларнинг маҳсулдорлик кўрсаткичлари ҳамда ҳосил ва унинг сифати пасаймоқда. Бундай стресс омилларнинг салбий таъсирини камайтиришга қаратилган илмий-тадқиқот ишларини чуқурлаштириш ҳамда йўқотилаётган ҳосилни сақлаб қолиш чора-тадбирларни ишлаб чиқиш, ноқулай стресс омиллар таъсирининг физиологик жиҳатларини баҳолаш ва асослашга катта эътибор берилиши боис бу йўналишда амалга оширилаётган тадқиқотлар энг муҳим вазифалар сифатида қаралмоқда.

Жаҳонда ўсимликларнинг ноқулай стресс омилларга чидамлилик механизмларини ўрганиш ва уни очиш бериш долзарб назарий-илмий муаммолардан бири бўлиб, ушбу соҳадаги илмий-тадқиқот ишларини чуқурлаштириш орқали ўсимликларнинг стресс омилларга чидамлилигини оширишда экзоген ва эндоген моддаларни ишлатиш усулларини яратиш, экинларнинг мавжуд генофондидан генетик-селекцион тадқиқотларда кенг фойдаланиш ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига кенг тадбиқ қилишга катта эътибор берилмоқда. Бу каби изланишларнинг ўтказилишига зарурият шу билан изоҳланадики, стресс омиллар таъсирида ўсимликларда пайдо бўладиган стрессни бартараф этиш учун турли хил физиологик ва биокимёвий механизмларни фаоллаштиришини тақозо этади.

Ғўза ишлаб чиқаришнинг турли тармоқларини хомашё билан таъминлайдиган муҳим техник экинлардан бири ҳисобланади.Талаб даражасида маҳсулот етиштиришда эса ҳосилни сақлаб қолишга қаратилган оптимал омиллар талаб этилади.

Абиотик стрессорлар қишлоқ хўжалиги ўсимликларига кучли салбий таъсир қилиб, ўсимликларнинг ўсиши ва маҳсулдорлигини пасайтиради. Сув танқислиги, тупроқнинг шўрланиши ва юқори ҳарорат хусусан, бутун дунёда экинлар ҳосилдорлиги ва озиқ-овқат маҳсулотлари пасайишининг асосий сабабларидан бири ҳисобланади. Шунинг учун ўсимликларга абиотик стрессорлар таъсирини ва стрессга чидамлилик механизмларини ўрганиш ўсимлик физиологиясининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. Абиотик стрессга қаршилик кўрсатиш механизмлари, шунингдек, стресснинг зарарли таъсирини турли усуллар билан камайтириш ёки генетик материал манбаи сифатида бирлашган стрессга мослашган маҳаллий навлардан фойдаланиш каби амалий жиҳатларни ўз ичига олади [1].

Абиотик стрессорлар қишлоқ хўжалиги учун салбий таъсир қилувчи тўсиқ бўлиб, бутун дунё бўйлаб ўсимликларнинг ўсиши ва маҳсулдорлигини кескин пасайтиради. Келажакда қишлоқ хўжалигида экинлар ҳосилдорлигининг камайиши глобал исиш, ифлосланишнинг кўпайиши ва унумдор ерларнинг камайиши билан кучаяди. Қишлоқ хўжалигининг бугун ва келажакда олдида турган асосий муаммо - дунёнинг кўплаб минтақаларида ёмонлашиб бораётган муҳит шароитида тобора ўсиб бораётган аҳоли учун озиқ-овқат маҳсулотларини кўпайтириш ва бошқалардан иборат. Турли хил абиотик стрессорларга дучор бўлишни минималлаштириш кенг тарқалган муаммо ҳисобланади.

Абиотик стрессга чидамлилик механизмларини ўрганиш қишлоқ хўжалигида унинг шубҳасиз илмий қизиқиши ва амалий аҳамиятини ҳисобга олган ҳолда ўсимликлар физиологиясининг тадқиқот йўналишларидан биридир. Атроф-муҳит томонидан келиб чиқадиган турли абиотик стресслар одатда ўзаро боғлиқ бўлиб, кўпинча ўсимлик ҳужайралара гомеостазига таъсир қилувчи осмотик компонентга эга [2-3].

Абиотик стрессга қарши курашиш учун ўсимликлар сезгир ва бардошли ўсимликларга хос бўлган бир қатор стресс реакцияларини фаоллаштиради, чунки, улар бир хил асосий ўзгаришлардан фойдаланадилар.

Қурғоқчилик ва шўрланиш бутун дунёда экинлар ҳосилдорлигига таъсир қилувчи асосий абиотик омиллардир. Дунё миқёсида ҳароратнинг ошиши сабабли дунёнинг кўплаб минтақаларида тез-тез, узоқроқ ва кучли қурғоқчиликлар, суғориладиган ерларда шўрланишнинг кўпайиши билан боғлиқ. Озиқ-овқат маҳсулотларининг учдан бир қисмини ишлаб чиқарадиган дунёдаги суғориладиган ерларнинг тахминан 20% тупроқнинг иккиламчи шўрланишига учраган.

Ўрта толали ғўза (*Gossypium hirsutum* L.) бутун дунёда тўқимачилик саноатини тола билан таъминлайдиган энг муҳим экинлардан биридир.

Тахминий ҳисоб-китобларга кўра, дунёда пахта етиштиришнинг 80 фоизи Бразилия, Хитой, Ҳиндистон, Покистон, Туркия, АҚШ ва Ўзбекистондан олинади. Ушбу ўсимлик кўплаб мамлакатларнинг ялпи миллий маҳсулотининг (ЯММ) асосий қисмини ташкил этади.Иссиқхона газларининг атмосферада карбонат ангидрид билан бирга тез суръатларда тўпланиши яқин келажакда қишлоқ хўжалигига хавф туғдириши мумкин.

Глобал исиш дунёнинг аксарият қишлоқ хўжалиги ҳудудларида атроф-муҳитнинг катта тўлқинларига олиб келиши ҳақида айтиб ўтилган [4]. Иссиқхона газларининг доимий чиқиндилари (нурланиш частотаси, жадаллиги ва давомийлиги бўйича) 2080 йилгача дунёнинг асосий қишлоқ хўжалиги минтақаларида ўртача йиллик ҳароратнинг (2,5-4,3°C) сезиларли ўзгаришига олиб келади. Ҳароратнинг ҳар бир даражага кўтарилиши вегетация даврида экинлар ҳосилдорлигига 17% гача таъсир қилиши мумкинлиги кўрсатилган. Бундай ҳарорат ўзгариши натижасида ёғингарчилик ва қурғоқчиликка олиб келиши мумкин, бу катта даромад йўқотишларига сабаб бўлиши мумкин. Шундай қилиб, юқори ҳароратнинг пасайиб бораётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига тезкор ва кучли таъсирини аниқлаш қийин эмас.

Агар Ер шарининг ўртача йиллик ҳарорати шу даражада кўтарилса, йирик ишлаб чиқарувчилар ҳосилдорликда катта йўқотишларга дуч келишлари мумкин. Аксинча, 40°C га яқин ҳароратда ғўза экиладиган жойларга ноқулай иқлим шароити салбий таъсир қилади ва бу маҳсулдорлик бўйича катта йўқотишларига олиб келади. Шубҳасиз, ҳароратнинг кўтарилиши экинларнинг ўсиши ва ҳосилдорлиги учун асосий чекловчи омиллардан бири бўлиб, шу сабабли ҳосил салмоғига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Юқори ҳароратда пахтанинг гуллаши ва ўсиши кунлари қисқароқ бўлади. Июль охири - август ойи бошидаги иссиқлик стресси вегетатив ўсишни кечикишига, кўсак катталиги ва уруғлар сонининг камайишига олиб келиши мумкин. Ушбу шарҳ нафақат ғўзага иссиқликнинг таъсир қилиши бўйича мавжуд тадқиқот натижаларига ойдинлик киритибгина қолмай, балки бардошлиликни таъминловчи генотипик турлича ва морфологик хусусиятларга ҳам эътибор қаратмоқда. Барқарорлик учун баъзи асосий элементларга урғу бериб, иссиқлик стрессини камайтириш стратегиясига эътибор қаратилади. Шунингдек, у абцизин кислота (АБК) нинг сигнал бериш ролини тавсифлаб, экинларга ноқулай экологик шароитларга бардош беришга ёрдам беради [5].

Иқлим ўзгариши дунёнинг кўплаб мамлакатларида ҳаддан ташқари экстремал ҳароратга олиб келди. Ҳарорат стресси, энг муҳими, юқори ҳарорат ғўзанинг ўсиши ва ҳосилдорлигига салбий таъсир қилади. Ҳароратга чидамли навларни кўпайтириш экстремал ҳарорат шароитида яхши ҳосил олишнинг барқарор ва арзон усули бўлади. Иқлим ўзгариши дунёнинг кўплаб

мамлакатларида экстремал омилларнинг кучайишига сабаб бўлмоқда. Ҳарорат стресси, энг муҳими, юқори ҳарорат ғўзанинг ўсиши ва ҳосилдорлигига юқори таъсир қилади. Стресс омилларга чидамли навларни кўпайтириш ноқулай шароитда яхши ҳосил олишнинг барқарор ва арзон усулларини яратишни тақоза этади. Глобал иқлимнинг тобора кўпайиб бораётган ўзгарувчанлиги туфайли бутун дунёда пахта етиштиришга таҳдид солмоқда. Ушбу стресслар туфайли экинлар ҳосилдорлигининг 50% дан кўпроқ пасайиши бутун дунёда қайд этилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1.Monica Boscaiu, Ana Fita. Physiological and Molecular Characterization of Crop Resistance to Abiotic Stresses// Agronomy. 2020. -10.- P. 1308-1387.

2. Fedoroff N.V., Battisti D.S, Beachy R.N, Cooper P.J, Fischhoff D.A., Hodges C.N., Knauf V.C., Lobell D., Mazur B.J., Molden D. Radically rethinking agriculture for the 21st century// Science 2010. 3-27. -P. 833–834.

3. Fita A., Rodriguez-Burruezo A., Boscaiu M., Prohens J., Vicente O. Breeding and domesticating crops adapted to drought and salinity: A new paradigm for increasing food production//Front.Plant Sci. 2015.-6(273). -P. 978.

4.Gull A., Lone A.A., Islam Wani N.U. Biotic and abiotic stresses in plants. In Abiotic and Biotic Stress in Plants; de Oliveira, A.B. Ed.; Intech Open: London, UK, 2019.-P. 174.

5. Solomon S. (2007). “Contribution of working group I contribution to the fourth assessment report of the IPCC,” in Climate Change 2007-The Physical Science Basis, eds Solomon S., Qin D., Manning M., Chen Z., Marquis M., Averyt K. B.et al. (Cambridge, NY: Cambridge University Press;).-P.1-17.

БОҒ ВА УЗУМЗОРЛАРДА ТОМЧИЛАТИБ СУҒОРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ЖОРИЙ ҚИЛИШНИНГ САМАРАДОРЛИГИ

Худайев Исмайил Жумақулович
“ТИҚХММИ” МТУ Бух ТРБИ техника фанлари доктори, профессор.
Тожиев Шерзод Мирзохид ўғли
“ТИҚХММИ” МТУ Бух ТРБИ Сув тежамкор суғориш технологиялари йўналиши магистранти

Анатация: Мақолада боғ ва узумзорларда ташкил этилган томчилатиб суғориш технологиясини жорий қилинган экинларда сув сарфини 20-60 % гача, минерал ўғитларни 50 % гача хамда ёқилғи мойлаш материалларини 30 % гача иқтисод қилишга эришиш мумкинлиги баён этилган. Бундан ташқари, суғориш режими ўсимликнинг сувга бўлган талабига мос бўлади ва ортиқча сув берилмайди, тупроқдан сув кам буғланиши билан бир қаторда сув дала бўйлаб тарқалиб кетмайди, даланинг фақат экин илдизи атрофидаги қисмигина намланади натижада сувни тупроққа шимилиши камлиги учун ер ости сувлари сатҳи кўтарилиб кетмайди.

Калит сўзлар: сув ресурслари, томчилатиб суғориш, ҳосилдорлик, сув танқислиги, илдиз қатлам.

Сув манбаларидан олинаётган сув ресурсларининг 90 фоизидан ортиқ қисми қишлоқ хўжалигида фойдаланилиб, бу биринчи галда аҳолининг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш мақсадида қишлоқ хўжалик экинларини етиштиришда ишлатилмоқда [1].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги (2017-2021йил) Фармони, 2017 йил 27 ноябрдаги ПҚ-3405-сон «2018-2019 йиллар даврида ирригацияни ривожлантириш ва суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш давлат дастури тўғрисида»ги Қарори, 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармони «Пахта хомашёсини этиштиришда томчилатиб суғориш технологияларидан кэнг фойдаланиш учун қулай шарт-шароитлар яратишга оид кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 2 февралдаги 74-сон «2018 йилда экин майдонларини кафолатли сув билан таъминлаш ва сув танқислигини салбий оқибатларини олдини олишга қаратилган кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарори, 2022

йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022 — 2026-йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида”ги хамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий хужжатларда қабул қилинди.

Томчилатиб суғориш тизими ўсимликнинг сувга бўлган эҳтиёжига тенг миқдордаги сувни зарур муддатда унинг илдиз қатламига етказиб беришга мўлжалланган босимли суғориш тармоғидир.

Томчилатиб суғоришнинг ўзига хослиги шундаки

- илдизлар тўппак бўлиб ўсади;
- ўсимлик илдизини чуқурга юбормайди;
- сув ва ўғитларни етказиб бериш осонлашади;
- ўсимликнинг сув ва ўғитни тупроқдан олиши осонлашади;
- томчилатиб суғоришда дала эмас, етиштирилаётган экин суғорилади;
- даланинг фақат экин илдизи атрофидаги қисмигина намланади;

Натижада эса

- далада бегона ўт кам ўсади;
- бегона ўтга қарши тадбирлар ҳаражатлари камаяди;
- техникани далага кириб чиқиши осонлашади;

Томчилатиб суғориш технология жорий қилинганда экин турларидан олинган ҳосилдорлик

- Пахта - 50-55 ц/га
- Маккажўхори - 120-130 т/га (кўк поя)
- Маккажўхори - 25-32 т/га (дон)
- Помидор - 130-140 т/га (очиқ ерда)
- Помидор - 500 т/га гача (иссиқхонада)
- Узум - 5,0 т/га
- Олма - 60 т/га
- Картошка - 45 т/га эришилади [2].

Томчилатиб суғорилганда бошқа суғориш усулларига нисбатан экин ва тупроқ турига қараб 20 % дан 60 % гача сув тежалади, томчилатиб суғорилганда моддий ресурслар сарфи ва қўл меҳнати камаяди, ўғит сув билан бирга берилганлиги боис, ўғитлаш учун техника ишлатилмайди. Натижада ёнилғи мойлаш материаллари тежалади. [3].

Томчилатиб суғоришнинг экинларга таъсири ва уларнинг ўсиши ҳамда ҳосилдорлигига таъсир ўтказувчи яна бир қатор афзалликлари яни:

- сув ва озуқа экин майдони бўйича бир текис тақсимланади;
- экин бир хил ривожланади ва ҳосили бир вақтда пишади;
- бир хил эрта пишган ҳосилни йиғиб олиш осонлашади;
- экин даласини ярми қуруқ бўлиши сабзавотлар ҳосилини бемалол териб олишга имкон яратади;

- далада сув оқмаганлиги боис тупроқ эрозияси йўқ;
- сувни тупроққа шимилиши камлиги учун ер ости сувлари сатҳи кўтарилиб кетмайди;
- тупроқ шўрланмайди;
- кичик дебетли қудуқ ва булоқлар суви билан катта майдонлар суғорилади.

Сув ресурсларига бўлган талабнинг ошиб бориши, кутиладиган сув танқислигини салбий оқибатларини юмшатиш, экин турларидан юқори ҳосил олиш ва озиқ-овқат дастурларини бажариш мақсадида ҳозирги кунга келиб сув ресурсларидан самарали ва оқилона фойдаланишни давр тақозо қилмоқда. Айниқса, сув ресурсларисиз қишлоқ хўжалиги ривожлана олмаслигини инобатга олган ҳолда, сувни кам сарфлаган ҳолда деҳқончиликдан юқори ҳосил олиш борасида асрлар давомида изланишлар олиб борилган. Ҳозирги кунга келиб, олимларимиз томонидан кўп йиллардан буён сув ресурсларини тежаш орқали суғоришнинг янги илғор технологияларини яратиш борасида бир қатор изланишлар олиб борилиб, амалиётда қўллаш натижасида юқори натижаларга эришилаётганлигига гувоҳ бўлинмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйҳати:

1. Аму-Бухоро ИТХБ маьлумотлари
2. Ҳамидов М.Ҳ., Шукурлаев Х.И., Маматалиев А.Б. “Қишлоқ хўжалиги гидротехника мелиорацияси”. Шарқ., Тошкент-2008.
3. Рахимбоев Ф.М., Шукуруллаев Х.И. ва бошқалар. “Қишлоқ хўжалигида суғориш мелиорцияси” Тошкент. “Меҳнат” 1994 й.
4. Капельное орошение, /http://www.drip.agrodepartament.ru.
5. Капельное орошение. /http://www.yug-poliv.ru.

РАЗВИТИЕ ИСКУССТВА ГРАВИРОВКИ И РЕЗЬБЫ ПОГАНЧУ В УЗБЕКИСТАНЕ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ НА ПРИМЕРЕ САМАРКАНДСКОЙ ШКОЛЫ

Шарипова Наргиза
экскурсовод ансамбля Регистан

Аннотация: В данной статье рассматривается история развития искусства гравировки и резьбы поганчу в нашей стране и формирования видов, относящихся к разным регионам нашей Республики, а также особенности разных регионов и мастеров, внесших свой вклад в их создание.

Ключевые слова: Гравюра, узоры, искусство, художественность, памятники, украшение, мавзолей, ганч, резьба, резные ганчи, архитектура, геометрические узоры.

Гравюра и резьбы поганчу – древнее искусство, получившее развитие в странах Востока, особенно в Средней Азии, Иране, Турции, Аравии, Афганистане и других странах. Особенно отличаются произведения, созданные в Средней Азии, по художественности, композиции и стилю разработки. Многим памятникам в Узбекистане красоту и изящество придают ганчские узоры. Его использовали при строительстве и отделке исторических памятников в Самарканде, Бухаре, Ташкенте, Кокане, Маргилоне, Хиве, Шахрисабзе и других городах.

Эти два вида искусства составляют основу архитектурно-декоративного искусства Узбекистана. К 20 веку их главными центрами стали такие города, как Бухара, Самарканд, Хива, Ташкент, Андижан, Наманган, Кокан. Искусство гравировки и резьбы поганчу более тесно связано с искусством архитектуры, чем другие виды народно-декоративного искусства. Ведь гравировка и резьбы поганчу украшали дворцы, здания мечетей и медресе, мавзолей, а также дома богатых горожан. Изначально постройки были тесно связаны с традициями местных школ. Древняя резьба по ганчу объемна и выполнена на основе различных изображений. В них часто используются изображения людей, животных и птиц.

Уже в первые века нашей эры люди узнали, что гравировка и резьбы поганчу обладает чудесными свойствами и стали украшать им караван-сарай и другие места. В Варахше найдены образцы резьбы по ганчу VII-VIII вв. На них изображены птицы, животные, рыбы, растительные и геометрические фигуры. В X-XI вв. получили дальнейшее развитие живопись, резьба по дереву, камню, ганчу. Появились узоры, отражающие сложный абстрактный образ.

Со временем живопись, резьба по дереву и ганчу стали более совершенными. Появились узоры со сложными изображениями. Работы по резьбе по ганчу применялись и во внешней части дома, не затронутой внутренней отделкой. В начале 20 века техника рельефной гравировки была очень мягкой. Стали использоваться цветные чернила, краски, узоры и изображения.

В то же время в Узбекистане стали появляться уникальные школы гравировки и резьбы поганчу. Ярким примером тому является технический процесс бухарской школы гравировки, несколько сложный, отличающийся своеобразием стилей и разнообразием обработки. Стили работы самаркандских мастеров близки к бухарскому гравировке, а верхние углы стен отличаются отделкой резными панелями через сталактитовый стиль сложного узора. Для сравнения: Еще одной особенностью самаркандской школы гравюры и резьбы по ганчу является то, что здесь не так много растительных композиций, распространенных в ташкентской школе. Такие композиции близки работам ферганских мастеров и нередко образуют узоры серии «растительная цепочка».

Работы коканских и хорезмских мастеров гравировки богаты сложными геометрическими узорами. Например, в архитектуре Хорезма широкое место отводится геометрическим узорам, и они уникальны по сравнению с другими регионами. В частности, растительные узоры отличаются своей спиралевидной и динамичной природой. Исламские узоры часто образованы повторением форм лимона, мадохила, перца и миндалевидных танобов. В некоторых случаях вместо оранжевых и мадохильских танобов используются также звездчатые гирихи. В исламских мотивах много используются ветки, а также маргула, листья, три листа, хризантема, лунный цветок, цветок гороха, бутоны. Одним из наиболее характерных аспектов хивинского гравировки является свобода и подвижность узоров. Мастера этой школы часто украшали узоры синей и зеленой краской.

Как было сказано выше, приемы работы самаркандских мастеров близки к бухарским мастеров гравировки, причем особое значение имеют размер, мягкость и привлекательность резных узоров. Можно перечислить представителей самаркандской школы гравировки и резьбы поганчу искусства: мастера Анвара Гулиев, Турсунбой Исмаилов, Шамсиддин Гофуров, Кули Джалилов и ряд крупных мастеров.

Из вышеизложенного можно сделать вывод, что история и развитие искусства гравюры и резьбы по ганчу в Узбекистане началась в далеком прошлом и является одним из видов искусства, который продолжается и совершенствуется, значит, необходимо провести глубокие исследования в этом отношении, чтобы широко использовать их при строительстве и отделке современных зданий.

ЎСИМЛИКЛАР ШЎРГА ЧИДАМЛИЛИГИНИНГ ФИЗИОЛОГИК АСОСЛАРИ

Рўзиева Навбаҳор
Биология (турлар бўйича) мутахассислигининг
1-босқич магистранти

Аннотация: Ушбу мақолада тупроқ шўрланиши ва ўсимликларга шўрланиш таъсирининг назарий ва амалий жаҳатлари ҳақида маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: шўрланиш, шўрга чидамлилик, шўртоб тупроқлар, галофитлар, гликофитлар, маданий ўсимликлар, ғўза.

Дунёда пахтачилик халқ хўжалигининг этакчи тармоқларидан бири бўлиб, пахта хом ашёсидан юзга яқин кенг истеъмол моллари тайёрланади. Шунинг учун ҳам пахта хомашёсига бўлган талаб мамлакатимиз ва хорижда йилдан-йилга ошиб бормоқда. Бу эса ўз навбатида ялпи ҳосил ва унинг сифатини оширишни талаб этади.

Дунёда кузатилаётган глобал экологик иқлим ўзгаришлари шўрланиш, қурғоқчилик ва ҳароратнинг кўтарилиши ҳамда иссиқ шамоллар ёз ойларида нисбий намликнинг кескин пасайишини келтириб чиқармоқда. Бу эса ўсимликларнинг ҳосилдорлигига таъсир кўрсатиб, улардан олинадиган даромаднинг қисқаришига сабаб бўлмоқда.

Маълумки, кейинги йилларда табиатда бўлаётган глобал экологик ўзгаришлар, ноқулай экологик омилларнинг кучайиб бораётганлиги, қишлоқ хўжалигига, хусусан пахтачиликка жуда катта зарар келтираётганлиги, фермер хўжаликлари даромадларининг кутилганидек бўлмаётганлиги ҳар бир вилоят тупроқ-иқлим шароитларига мос, ноқулай шароитларга чидамли, мослашувчан ўсимлик навларини яратиш, танлаш ва тўғри жойлаштириш ҳозирги куннинг долзарб вазифаси эканлигини кўрсатади.

Республиканинг жанубий ва қисман марказий минтақаларида июн, июл ва август ойларида содир бўладиган юқори иссиқ ҳароратнинг, баъзан чанг-тўзонли шамолларнинг пайдо бўлиши ўсимликларнинг сув ва озуқага бўлган талабчан критик даври, яъни гуллаш-ҳосил тўплаш босқичига тўғри келиши жуда кўп ҳосил элементлари нобуд бўлишига, ўсимликда морфо-физиологик ва биокимёвий жараёнларнинг кескин бузилишига олиб келади.

Бугунги кунда жойларда ерлардан оқилона ва самарали фойдаланиш, суғориладиган ерларнинг экологик ва мелиоратив ҳолатини яхшилаш бўйича зарур чоралар кўрилмоқда, шунингдек, тупроқ, иқлим, ҳудуднинг ҳамда

экилаётган экиннинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда юқори ҳосилдорликни таъминловчи, тупроқ унумдорлигини оширишга хизмат қилувчи мелиоратив, агрокимёвий, агротехник тадбирлар тизими амалга оширилмоқда.

Бу борада салмоқли ижобий ишлар амалга оширилаётган бўлсада, Республикада суғориладиган ер майдонларининг аксариаят қисми турли даражада шўрланган.

Бу муаммоларни бартараф эта бориш ҳамда пахтачилигимизни янада равнақ топтириш учун фақат интенсив йўлдан бормоғимиз, яъни мавжуд экин майдонларидан олинаётган ҳосил ҳисобига ялпи ҳосил ва унинг сифатини оширишга эришмоғимиз лозим. Бунинг учун ғўзанинг морфологик ва биологик хусусиятларини шунингдек физиологик ва биокимёвий жараёнларни чуқур ўрганган ҳолда унга мос бўлган агротехника тадбирларини ишлаб чиқиш лозим.

Суғориладиган майдонларда ғўза навларидан юқори ва сифатли ҳосил олиш, муайян ҳудудларнинг тупроқ ва иқлим шароитларини ҳисобга олган ҳолда янги раёнлаштирилган ғўза навларини ишлаб чиқаришга тадбиқ этган ҳолда, ноқулай абиотик омиллар шароитида ғўза навларининг сув алмашинуви ҳамда маҳсулдорлигини ўрганиш ва навларнинг ўзига хос адаптатсиясини илмий асослаш катта назарий ва амалий аҳамиятга эга.

Ноқулай экологик омиллар ғўза танасида кечадиган физиологик ва биокимёвий жараёнларга салбий таъсир қилади. Натижада ҳосил ва унинг сифати пасаяди. Шунинг учун ҳам бундай ноқулай омиллар таъсирига чидамли бўлган ғўза навларини тупроқ ва иқлим шароитларидан келиб чиққан ҳолда раёнлаштириш муҳим масалалардан биридир.

Ўз навбатида экологик иқлим ўзгаришлари натижасида кузатилаётган шўрланиш, қурғоқчилик ва ҳароратнинг кутарилиши қишлоқ хўжалик ўсимликлари, жумладан ғўза навларига салбий таъсири йилдан-йилга кучаймоқда. Ўсимликларнинг ноқулай абиотик омилларга чидамлилигининг экофизиологик жиҳатларини ҳар томонлама ўрганишни тақозо этмоқда.

Тупроқ шўрланишининг дастлабки салбий таъсири ғўза уруғларининг униши ва ўсишидан бошланади. Энг кучли салбий таъсир ғўзанинг гуллаш босқичида кузатилади. Тузларнинг салбий таъсири ғўзанинг сув балансини ўзгартиради ва ўсимликларни этарли даражада сув билан таъминлашини чеклайди. Натижада ўсимлик танасида кечадиган барча физиологик ҳамда биокимёвий жараёнлар секинлашади. Ўз навбатида шўрланиш таъсирида сув алмашинувининг бузилиши ғўзанинг маҳсулдорлигига ҳам салбий таъсир кўрсатади.

Ўсимликшуносликда ўсимликларнинг шўрга чидамлилик муаммосини ўрганиш катта назарий ва амалий аҳамиятга эга. Тупроқ шўрланишининг йилдан-йилга ошиб бориши қатор қишлоқ хўжалик ўсимликларидан юқори ва

сифатли ҳосил олишга салбий таъсир кўрсатмоқда. Шўр тупроқлар иссиқ ва қуруқ иқлимли зоналарда кенг тарқалган бўлиб, ер шаридаги қуруқликнинг деярли 25 % ни ташкил этади [1].

Ўсимликлар тупроқнинг шўрланиши муносабатига нисбатан иккита асосий гуруҳга галофитлар ва гликофитларга бўлинади. Шўрхок ерларда ўсадиган, ўз онтогенези жараёнида яшаш шароити таъсирида эволюсия жараёнида пайдо бўладиган белги ва хоссалари туфайли, тупроқнинг юқори даражада шўрхоклигига мослашган ўсимликлар галофитлар деб аталади. Шўрхок бўлмаган шароитда ўсиб, индивидуал ривожланиш жараёнида шўрланишга нисбатан кам мослашган ўсимликлар гликофитлар деб аталади, чунки эволюсия жараёнида уларнинг яшаш шароити бундай хусусиятни ҳосил қилишга қулайлик туғдирмаган. Ўсимликларнинг тузга чидамлилиги масаласи кўпчилик тадқиқотчиларнинг диққатини ўзига тортади. Бу масалани ҳал қилиш ўсимликларнинг тузга чидамлилигини ва унга тупроқ таркибида кўп миқдорда бўладиган сувда эрийдиган тузларнинг таъсирини аниқлашдан иборат[2].

Туз миқдорига ва унинг қатламларда тарқалишига кўра шўр тупроқлар шўртоб ва шўрхок тупроқларга бўлинади. Шўртоб тупроқларда тузлар тупроқнинг пастки қисмларида (80 см) тўпланади. Бу типдаги тупроқларда уларнинг устки қаватида туз бўлмасада, у структурасиз бўлганлигидан, намлантирилганида тупроқнинг ёпишқоқлиги кучайиб, ўзидан сув ва ҳавони ўтказмайдиган ҳолатга келади. Қуриган шўртоб тупроқларнинг ер устки қатлами қотиб, айрим бўлакларга бўлиниб кетганлиги қуруқ дашт ва ярим чўлларда кузатилади. Таркибида 1-3% гача туз сақлаган тупроқлар шўрхок тупроқлар дейилади. Шўрхок тупроқларда маданий ўсимликлар ўсиб ривожланмайди. Шўрхок тупроқларда тузлар тупроқнинг устки қатламларида қаттиқ ёки юмшоқ қават бўлиб тўпланади [3].

Лавлаги ва кунгабоқар ўсимликлари помидор, карам, пиёз ва бодрингга нисбатан шўрга анча чидамли ҳисобланади. Мевали дарахтлардан жийда, бодом, ўрик, олхўри ва нок таркибида 2-3% туз сақланган шўрхок тупроқларда, тут ва олма дарахтлари кучли шўрланган тупроқларда (1,2-2% туз) ривожланса, маймунжон, Кавказ хурмоси ва айниқса жануб хурмоси кам шўрланган тупроқларда ўсади [4].

Шўрга чидамлилик ўсимликларнинг ривожланиш босқичларига кўра ўзгарувчандир. Ёш ўсимликлар шўрга чидамсиз бўлади, айниқса, гуллаш босқичида ўсимликларга туз салбий таъсир этади. Улар туз таъсирига сезгир бўлиши туфайли заиф ўсади, ўсимлик ўсган сари унинг шўрга чидамлилиги орта боради. Тупроқда тузларнинг ортиқча тўпланиши кўпчилик маданий ўсимликлар учун зарарли бўлади. Шўрхок ерларда галофитлар деб аталадиган шўрга чидамли ўсимликлар ўсади. Улар ўзларининг бир қанча анатомик ва физиологик

белгилари билан бошқа ўсимликлардан фарқ қилади [5].Тупроқнинг ортиқча шўр бўлиши ўсимликлар учун икки томондан зарарли ҳисобланади. Бир томондан тузларнинг тўпланиши тупроқ эритмасининг осмотик босимини оширади. Бу босим илдизларнинг шимиш ҳаракатига тўсқинлик қилиб, ўсимликларнинг сув билан таъминланишини қийинлаштиради. Шу билан бирга тупроқда эрувчи тузларнинг ортиқча тўпланиши, осмотик таъсирдан ташқари, ўсимликларга заҳарли таъсирини ҳам кўрсатади. Ҳатто кучсиз консентратсияларда нейтрал бўлган тузлар ҳам қуюқ консентратсияларда заҳарли бўлади [6].

Улар физиологик жараёнларнинг нормал боришини бузади. Бундай тузларга мисол қилиб шўр тупроқларда тарқалган натрий сулфатни кўрсатиш мумкин. Шўр тупроқларда кўпинча мувозанатга келган эритмалар бўлса ҳам, жуда кучли консентратсияда уларнинг заҳарли таъсири жуда аниқ билинади. Шу билан бирга ҳар хил ўсимликлар бу таъсирга турлича чидамлилик қобилиятига эгадир. Маданий ўсимликлар ўртасида чинакам галофитлар учрамайди, (шунингдек, чинакам ксерофитлар ҳам учрамайди). Улар орасида кўпроқ ёки озроқ даражада чидамли шаклларни ва ўсимликларнигина фарқ қилишимиз мумкин. Масалан, ғўза, беда, лавлаги, помидор ва тарвузларнинг шўрга чидамлилиги юқори бўлиб, улар тўқималарида эрувчан тузларнинг бир қадар тўпланишига чидайдилар. Юмшоқ буғдойлар қаттиқларига кўра шўрга чидамлироқ бўлади. Зиғир, сули, гречиха, маккажўхори шўрга жуда оз чидамли бўлади. Бир хил экин ичида шўрга кўпроқ ва озроқ чидамли навлари бўлиши мумкин [7].

Маълумки, кўпчилик экинлар учун тупроқда хлорнинг 0,2% дан ва тез эрийдиган тузларнинг 0,3 % дан кўп бўлишига йўл қўйиб бўлмайди. Тупроқ таркибидаги тузнинг миқдори 0,5 % дан ошганда ўсимликларни экиш унчалик мақсадга мувофиқ эмас. Агар тупроқ таркибида тузлар миқдори 0,2-0,5 % атрофида бўлса, маданий ўсимликларни экиш тавсия қилинади, лекин ҳосилдорлик нисбатан паст бўлади. Бундай тупроқлар ўртача шўрланган бўлади. Тузлар миқдори 0,1-0,2% бўлса, ўсимликларни экиб улардан юқори ҳосил олиш мумкин ва бундай тупроқлар шўрланган ҳисобланмайди [8].

Ғўза навларининг шўрга чидамлилигига тупроқнинг механик таркиби, вегетатсия давомида тупроқдаги намлик даражаси, иқлим, микрорелеф ва бошқа омиллар таъсир қилади. Ўсимликларнинг шўрга чидамлилиги уларнинг биологик хусусиятларига боғлиқ ҳолда ўзгариб туради. Баъзи бир ўсимликларда уларнинг шўрга чидамлилиги юқори, лекин маҳсулдорлиги паст бўлади, бошқаларида нисбатан юқори бўлади. Қишлоқ хўжалиги учун ўсимликларнинг шўрга нисбатан чидамлилиги ва айни пайтда маҳсулдорлиги ҳам юқори бўлган навлар қимматбаҳо ҳисобланади.

Тупроғи шўрланган ҳудудларда пахтачиликни ривожлантириш анча қийинчиликлар туғдиради. Тупроқ шўрланиш даражасининг ошиши аввало ғўза уруғларининг униб чиқишига, ўсиш ва ривожланишига салбий таъсир қилади. Бунда ғўза ўсимлигида кечадиган барча физиологик жараёнлар, жумладан сув баланси, минерал озиқларнинг ўзлаштирилиши, фотосинтез ва бошқалар кескин ўзгаради. Натижада ғўзанинг умумий фотосинтетик маҳсулдорлиги, жумладан биологик ва хўжалик ҳосилининг салмоғи камаяди, сифати ёмонлашади.

Юқорида келтирилган илмий манбалардаги маълумотларга қараганда тупроғи ҳар хил даражада шўрланган шароитда, айниқса кейинги йилларда янги раёнлаштирилган ғўза навларининг сув алмашинув хусусиятлари, ҳосилдорлик даражалари ҳамда навларнинг тупроқ шўрланишига нисбатан мосланиш ва ҳимоявий хоссаларини ўрганиш асосида уларни тупроғи турли даражада шўрланган ва қурғоқчил ҳудудларга экиш учун тавсиялар ишлаб чиқиш бугунги кундаги ечимини кутаётган долзарб муаммолардан бири ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати:

1. Балнокин Ю.В., Мясоедов Н.А., Шамсутдинов З.Ш., Шамсутдинов Н.З. Роль Na^+ и K^+ в поддержании оводненности тканей органов у галофитов сем. *Chenopodiaceae* различных экологических групп// Физиология растений. – Москва. 2005. - №6 (52). - С. 882-890.

2. Усманов И.У., Рахманкулова З.Ф., Кулагин А.У. Экологическая физиология растений. - М.: Лотос, 2001. – 224 с.

3. Лархер В. Экология растений. - М.:Мир, 1978. – 188 с.

4. Полевой В.В. Физиология растений. -М.: Высшая школа, 1989.- 464 с.

5. Flowers T.J. Improving Crop Salt Tolerance//J.Exp. Bot. 2004. - V. 55. - P. 307-319.

6. Blumwald E. Sodium Transport and Salt Tolerance in Plants// Curr. Opin. Cell Biol. 2000. - V. 12. - P. 431-434.

7.Балнокин Yu.B., Котов А.А., Мясоедов Н.А. Участие дальнего транспорта Na^+ в формировании градиента водного потенциала в системе среда-корен-лист у галофита *Snaeda altissima*//Физиология растений. – Москва. 2005. - №3 (52). С. 549-557.

8. Пулатов Н. Особенности возделывания хлопчатника на засоленных почвах. – Ташкент: Фан, 1981. – 69 с.

SCRUM: ГИБКИЙ ПОДХОД К УПРАВЛЕНИЮ ПРОЕКТАМИ СФЕРА ТУРИЗМА

Урокова Дильфуза Бахриддиновна
Бухарский государственный университет
Кафедра туризма и гостиничного хозяйство (PhD)
u.dilfuza1985@gmail.com +998914407049
Акрамова Насибабону Абдурахмоновна
Туризм (по сферам деятельности), 2-курс магистрант БухГУ
n.a.akramova@buxdu.uz +998936524518

Аннотаиция: В этом статье описывается опыт пилотирования гибких практик (точнее, практик SCRUM) в двух проектах в рамках глобальной компании, в которых водопад является стандартным жизненным циклом. Представляется проблемы, с которыми столкнулись проектные команды, а также сильные стороны и практические рекомендации.

Ключевое слово: проект, кросс функциональных, циклы, Scrum, структура, государственном управлении, переходной экономика, проект, проектного управления, реализации.

Scrum — одна из самых популярных методологий Agile. Это адаптивная, итеративная, быстрая, гибкая и эффективная методология, предназначенная для быстрого получения значительных результатов в рамках всего проекта. Scrum обеспечивает прозрачность коммуникации и создает среду коллективной ответственности и непрерывного прогресса. Структура Scrum, структурирована таким образом, что она поддерживает разработку продуктов и услуг во всех типах отраслей и в любом типе проекта, независимо от его сложности.

Ключевая сила Scrum заключается в использовании кросс-функциональных, само организованных и наделенных полномочиями команд, которые делят свою работу на короткие, концентрированные рабочие циклы, называемые спринтами.

Аспекты Scrum в туризме должны рассматриваться и управляться на протяжении всего Scrum-проекта. Пять аспектов Scrum:

1. Организация. Этот аспект фокусируется на различных аспектах организации проекта Scrum, а также на основных и дополнительных ролях и на том, как формировать высокопроизводительные команды Scrum.

2. Бизнес-обоснование. Этот аспект фокусируется на концепции и цели бизнес-обоснования применительно к проектам Scrum.

3. Качество. Этот аспект фокусируется на определении качества применительно к проектам и представлении подхода Scrum для достижения требуемого уровня качества.

4. Изменение. Этот аспект фокусируется на важности изменений в любом проекте, независимо от его метода или структуры, и расширяет то, как процессы разработки Scrum спроектированы с учетом изменений.

5. Риск. Этот аспект фокусируется на управлении рисками в среде Scrum, рассматривая различные инструменты, облегчающие управление рисками.

1. Организация.

Понимание определенных ролей и обязанностей очень важно для обеспечения успешной реализации проектов Scrum.

Роли Scrum делятся на две большие категории:

1. Основные роли. Основные роли — это те роли, которые в обязательном порядке необходимы для производства продукта проекта, привержены проекту и, в конечном счете, несут ответственность за успех каждого спринта проекта и проекта в целом.

Эти роли включают в себя:

Владелец продукта. Владелец продукта — это лицо, ответственное за максимизацию бизнес-ценности проекта. Он или она отвечает за формулирование требований клиентов и поддержание бизнес-обоснования проекта. Владелец продукта представляет голос клиента.

Скрам-мастер. Скрам-мастер — это фасилитатор, который следит за тем, чтобы Скрам-команде была предоставлена среда, способствующая успешному завершению разработки продукта. Скрам-мастер направляет, помогает и обучает практикам Скрама всех, кто участвует в проекте; устраняет препятствия для команды; и обеспечивает соблюдение процессов Scrum.

Скрам-команда. Скрам-команда — это группа или команда людей, которые несут ответственность за понимание бизнес-требований, указанных владельцем продукта, оценку пользовательских историй и окончательное создание результатов проекта.

2. Неосновные роли. Неосновные роли — это те роли, которые не являются обязательными для проекта Scrum и могут не быть постоянно или напрямую вовлечены в процесс Scrum. Однако важно понимать неосновные роли, поскольку они играют значительную роль в некоторых проектах Scrum.

К непрофильным ролям относятся следующие:

•Заинтересованные стороны бизнеса — это собирательный термин, который включает клиентов, пользователей и спонсоров, которые часто взаимодействуют с владельцем продукта, скрам-мастером и скрам-командой, чтобы предоставить им входные данные и облегчить создание продукта, услуги

или другого результата проекта. Заинтересованные стороны бизнеса влияют на проект на протяжении всего его развития.

•Вспомогательные службы — это внутренние или внешние группы, которые поддерживают или на которые влияет проект Scrum, например, обучение, логистика, маркетинг, финансы, инфраструктура и т. д.

•Поставщики. К поставщикам относятся внешние лица или организации, которые предоставляют продукты и услуги, не входящие в основную компетенцию проектной организации.

•Scrum Guidance Body — необязательная роль, но настоятельно рекомендуется для формализации организационных практик, связанных со Scrum. Руководящий орган Scrum обычно состоит из группы документов и/или группы экспертов, которые обычно участвуют в определении целей, связанных с качеством, государственными постановлениями, безопасностью и другими ключевыми организационными параметрами.

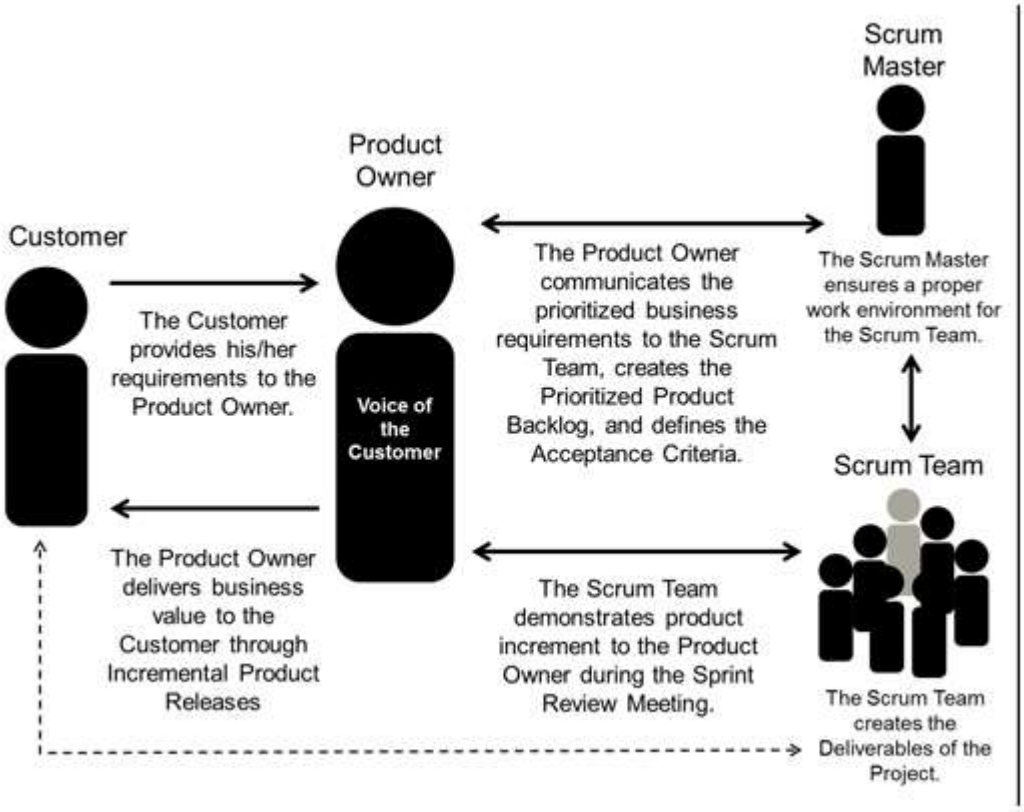

Рисунок 1.1.1. Организационная структура Scrum

2. Бизнес-обоснование.

Для организации важно выполнить надлежащее бизнес-обоснование и создать жизнеспособное Заявление о видении проекта до начала любого проекта. Это помогает ключевым лицам, принимающим решения, понять потребность бизнеса в изменении или в новом продукте или услуге, а также обоснование продвижения проекта вперед. Это также помогает Владельцу Продукта создать

Приоритетный Бэклог Продукта вместе с бизнес-ожиданиями высшего руководства и заинтересованных сторон.

Бизнес-обоснование в Scrum основано на концепции доставки, ориентированной на ценность. Одной из ключевых характеристик любого проекта является неопределенность результатов или исходов. Невозможно гарантировать успех проекта по завершении, независимо от размера или сложности проекта. Учитывая эту неопределенность в достижении успеха, важно начать добиваться результатов как можно раньше в проекте. Это раннее получение результатов и, следовательно, ценность, дает возможность для реинвестирования и доказывает ценность проекта заинтересованным сторонам бизнеса.

Бизнес-обоснование демонстрирует причины для осуществления проекта. Он отвечает на вопрос «Зачем нужен этот проект?» Бизнес-обоснование определяет все решения, связанные с проектом. Таким образом, важно оценить жизнеспособность и достижимость проекта не только до совершения значительных расходов или инвестиций на начальных этапах проекта, но и проверить экономическое обоснование продолжения на протяжении всего жизненного цикла проекта.

Адаптивность Scrum позволяет туризме изменять цели и процессы проекта, если меняется его бизнес-обоснование. Важно отметить, что, хотя владелец продукта несет основную ответственность за бизнес-обоснование, другие члены команды вносят значительный вклад.

3. Качество.

В Scrum качество определяется как способность готового продукта или результатов соответствовать критериям приемлемости и достигать бизнес-ценности, ожидаемой заказчиком.

Чтобы обеспечить соответствие проекта требованиям к качеству, Scrum использует подход постоянного совершенствования, при котором команда учится на опыте и взаимодействии с заинтересованными сторонами, чтобы постоянно обновлять Приоритетный Бэклог Продукта с учетом любых изменений в требованиях. Приоритетный Бэклог Продукта просто никогда не будет завершен до закрытия или завершения проекта. Любые изменения в требованиях отражают изменения во внутренней и внешней бизнес-среде и позволяют команде постоянно работать и адаптироваться для достижения этих требований.

Поскольку Scrum требует, чтобы работа выполнялась поэтапно во время спринтов, это означает, что ошибки или дефекты обнаруживаются раньше благодаря повторяющемуся тестированию качества, а не тогда, когда конечный продукт или услуга близятся к завершению. Более того, важные задачи,

связанные с качеством (например, разработка, тестирование и документирование), выполняются в рамках одного и того же спринта одной и той же командой — это гарантирует, что качество присуще любому результату, созданному в рамках спринта. Такие результаты проектов Scrum, которые потенциально могут быть отправлены, называются «Готово».

Таким образом, туристическое организации постоянное улучшение с повторным тестированием оптимизирует вероятность достижения ожидаемых уровней качества в проекте Scrum. Постоянные обсуждения между основной командой Scrum и заинтересованными сторонами (включая клиентов и пользователей) с фактическими приращениями продукта, поставляемого в конце каждого спринта, гарантируют, что разрыв между ожиданиями клиентов от проекта и фактическими результатами постоянно сокращается.

Руководящий орган Scrum может также предоставлять рекомендации по качеству, которые могут относиться ко всем проектам Scrum в организации.

4. Изменение.

Каждый проект, независимо от используемого метода или структуры, подвергается изменениям. Крайне важно, чтобы члены проектной группы понимали, что процессы разработки Scrum предназначены для принятия изменений. Туристическое организации должны стараться максимизировать выгоды, возникающие в результате изменений, и минимизировать любые негативные последствия за счет тщательного управления изменениями в соответствии с принципами Scrum.

Основным принципом Scrum является признание того, что а) заинтересованные стороны бизнеса (например, клиенты, пользователи и спонсоры) меняют свое мнение о том, чего они хотят и в чем нуждаются, на протяжении всего проекта (иногда это называют «изменением требований») и б) это очень сложно, если вообще возможно, заинтересованным сторонам бизнеса определить все требования во время инициации проекта.

Проекты Scrum приветствуют изменения, используя короткие итерационные спринты, которые включают отзывы клиентов о результатах каждого спринта. Это позволяет заказчику регулярно взаимодействовать с членами Scrum-команды, просматривать результаты по мере их готовности и изменять требования, если это необходимо, на более ранних этапах Спринта.

Кроме того, группы управления портфелем или программой могут отвечать на запросы на изменение, относящиеся к проектам Scrum, применимым на их уровне.

5. Риск.

Риск определяется как неопределенное событие или набор событий, которые могут повлиять на цели проекта и способствовать его успеху или

неудаче. Риски, которые могут оказать положительное влияние на проект, называются возможностями, тогда как угрозы — это риски, которые могут негативно повлиять на проект. Управление рисками должно осуществляться про активно, и это итеративный процесс, который должен начинаться с инициации проекта и продолжаться на протяжении всего жизненного цикла проекта. Процесс управления рисками должен следовать некоторым стандартным шагам, чтобы гарантировать, что риски идентифицированы, оценены, а также определен надлежащий курс действий и приняты соответствующие меры.

Риски туризме следует выявлять, оценивать и реагировать на них на основе двух факторов: вероятности возникновения каждого риска и возможного воздействия в случае такого возникновения. Туризме риски с высокой вероятностью и значением воздействия (определяемым путем умножения обоих факторов) следует рассматривать до рисков с относительно более низким значением. Как правило, после выявления риска важно понять риск в отношении вероятных причин и потенциальных последствий в случае возникновения риска.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. О национальной платежной системе: [федер. закон от 27 июня 2011 г. №161-ФЗ (ред. от 02.08.2019)] [Электронный ресурс] // Справочно-правовая система «Гарант». - Режим доступа: http://base.garant.ru (дата обращения 14.10.2021).
2. Об утверждении Положения по ведению бухгалтерского учета и бухгалтерской отчетности в Российской Федерации: [приказ Минфина России от 29 июля 1998 г., №34н (ред. от 11.04.2018)] [Электронный ресурс] // Справочно-правовая система «КонсультантПлюс». - Режим доступа: http://base.consultant.ru (дата обращения: 14.10.2021).
3. O‘roqova D.B, Qodirov A. Kichik biznesda innovatsion faoliyat va uni rivojlantirish masalalari// Biznes-ekspert jurnali 2020 1(145)-son, -B. 66-69.
4. O‘roqova D.B. Problems and prospects of development of ecological tourism in Uzbekistan// Trans Asian journal of marketing & management research(tajmmr) impact aprel spl issue 2020, factor:sjif2020=7.209
5. Ўроқова Д.Б. Факторы, влияющие на развитие туризма в Узбекистане// Достижения науки и образования №3(57).2020г https://cyberleninka.ru/article/n/faktory-vliyayuschie-na-razvitie-turizma-v-uzbekistane
6. Ўроқова Д.Б., Тиллаев К.Н. Использование маркетинговых стратегий при продаже туристических услуг// Бухоро ислом маданиятини модернизациялаш ва туризмни баркарор ривожлантириш истикболлари конференция мақолалар тўплами. 2020 йил 22 феврал -Бухоро. –Б.697-699.

7. Ўроқова Д.Б. Хизматлар соҳасини ривожлантиришга қаратилган назарий қарашлар эволюцияси//International Journal of Philosophical Studies and Social Science электрон журнали “Янги Ў збекистонда миллий тараққиёт ва инновациялар” мавзусидаги Республика миқёсида ўтказиладиган кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция 2021 йил 1-октябрь.

8. O‘roqova D.B. The economic importance of national crafts in the development of tourism// Https://academicjournal.ru/images/pdf/2020/64/the-economic-importance-of-n.pdf

9. Ўроқова Д.Б. Туризм хизматлари рақобатбардошлигини ошириш йўллари. Монография.-Б.: Дурдона, 2020.-140 б.

10. O‘roqova D.B., Tojieva M.V. Mehmonxonalarda innovatsion faoliyat funksiyalaridan samarali foydalanish yo‘llari// Pandemiyadan keyingi davrda turizmni barqaror rivojlantirishning istiqbolli yo‘nalishlari Respublika ilmiy-amaliy anjumani Materiallari 2021 yil 5-6 oktabr.

ШЎРЛАНГАН ТУПРОҚЛАР ШАРОИТЛАРИДА F_1 ДУРАГАЙЛАРИ ҲАМДА УЛАРНИНГ ОТА-ОНА ШАКЛЛАРИДА ТЕЗПИШАРЛИК БЕЛГИСИНИНГ ЎЗГАРУВЧАНЛИГИ ВА ИРСИЙЛАНИШИ

Жабборова Умида
ЎзМУ магистранти
Қўчқоров Орип Эркинович
ПСУАЕАИТИ, қ-х.ф.н., к.и.х.
Мирахмедов Мирвахоб Садикович
ЎзМУ Биология факультети доценти, б.ф.н.

Республикамиз жаҳонда пахта етиштирувчи мамалакатлар ичида энг шимолий худудда жойлашган ва умумий пахта экиладиган ер майдонинг 65-70% фоизи турли даражада шўрланган. Шўрланиш эса пахта тезпишарлиги ва ҳосилдорлигига сезиларли таъсир кўрсатиб, ҳосилни йиғиштириб олишни ноябрнинг охири, декабрнинг ўрталаригача чўзилишига олиб келади. Бу эса яхши етилмаган тола ҳисобига ҳосилнинг ва тола сифатининг паст бўлиши билан бирга иқтисодиётимизга сезиларли даражада зарар етказишга олиб келади.

Шўрланган ерларда ғўзанинг кеч униб чиқиши ва кўсакларнинг кеч очилиши, ҳосилдорликни паст бўлиши ҳақида кўпгина олимлар асосланган илмий хулосалар берганлар. Шўрланган ерларда ғўзанинг анатомик ва морфологик тузилишларининг ўзгаришини биринчи марта А.Ф. Баталин ўрганган.

Тажрибаларимизда F_1 дурагайлари ва уларнинг ота она шаклларининг қимматли хўжалик белгилари кўрсаткичлари шўрланган тупроқларда таққослаб ўрганилди.

Шўрланган тупроқ шароитида ота-она шаклларининг бу белги бўйича кўрсаткичлари бир-бирига яқин бўлиб, улар 118,5-121,4 кун оралиғида пишиб етилди. Дурагайлашга жалб қилинган Acala sj-1 (06) ва *G. hirsutum* L. ssp. *yucatanense* x *G.hirsutum* L. ssp. *Punctatum* (ИК-3) тизиаларимиз белги бўйича айтарли бир-биридан фарқи сезилмаган бўлсада, урганилган ота-она шакллари Paymaster-266 x *G. hirsutum* L. ssp.*punctatum* (СГ-1) ва Schortcat (045) тизмаларидан бир кунга кечпишар бўлган бўлса, қолган ота-она тизмаларидан икки кунгача эртапишарликни намоён қилганлигини 1-жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкин. Ўрганилган ота-она тизмалари белги бўйича ўзгарувчанлик коэффициенти 1,6-2,8 % оралиғида бўлди. Acala sj-1 (06) тизмаси 1,8 %, *G. hirsutum* L. ssp. *yucatanense* x *G.hirsutum* L. ssp. *Punctatum* (ИК-3) тизмаси 1,6 % ўзгарувчанлик коэффициентини намоён қилди. Энг юқори ўзгарувчанлик

коэффициенти Schortcat (045) тизмасида 2,0 % ни, 108-Ф х С-9070 (ИК-2) тизмасида 2,5 % ва Tamcot x Delcot-277x Sj-1 (СГ-7) тизмасида 2,8 % кузатилди.

1-жадвал

Шўрланган тупроқ шароитида ота-она тизмалари ва F_1 дурагайларида эртапишарлик белгисининг ирсийланиши

№	Ота-онавадурагайлар	$X \pm S_X$	S	V	hp
1.	СГ-1	118,5±0,5	1,9	1,6	
2.	СГ-6	119,9±0,5	1,9	1,6	
3.	СГ-7	121,2±1,3	3,4	2,8	
4.	06	119,1±0,5	2,1	1,8	
5.	045	118,6±0,7	2,4	2,0	
6.	ИК-2	121,4±0,9	3,1	2,5	
7.	ИК-3	119,9±0,5	1,9	1,6	
8.	F_1 (ИК-3х06)	115,6±1,1	3,5	3,0	-9,7
9.	F_1 (06хИК-3)	114,3±1,1	4,2	3,7	-13,0
E		0,8			
P		0,6			
$ЭКФ_{05}$		2,2			

Тезпишарлик белгиси бўйича тажриба ўтказган Б.П.Страумал, З.Ю.Мақсудовларнинг фикрларича, ота-она шакллари белгилар бўйича бир-бирига яқин кўрсаткичларга эга бўлса, F_1 дурагайларида гетерозис кузатилади, ота-она белгилари бир-биридан кескин фарқ қилганда белгилар оралиқ ҳолда ирсийланади. Шўрланган тупроқ шароитидаги F_1 дурагай комбинациясида тезпишарлик белгиси бўйича олинган натижалар юқоридаги муаллифларнинг фикрини тасдиқлайди (1-жадвал).

Тезпишарлик белгиси бўйича биринчи авлод дурагайларида салбий гетерозис ҳолати кузатилиб, доминантлик коэффициенти мос равишда -9,7, -13,0 бўлди. Белги бўйича ўртача кўрсаткич F_1 дурагай комбинацияларида 115,6 ва 114,3 кунди ташкил қилди. *G. hirsutum* L. ssp. *yucatanense* x *G.hirsutum* L. ssp. *Punctatum* (ИК-3) тизмаси она сифатида дурагайлашда иштирок этганда ота сифатида қатнашишига нисбатан яхшироқ натижаларни кўрсатиши биз олиб борган тажрибамизда кузатилди. Acala sj-1 (06) тизмаси реципрок дурагайлашда она сифатида иштирок этганда яхши натижага эришиш мумкинлигини кузатилди.

Шўрланган тупроқларда тажриба аниқлиги E=0,80, тажриба хатолиги P=0,6 ва $ЭКФ_{05}$=2,2 га тенг бўлди. Тезпишарлик белгисинияхшилаш учун реципрок дурагайлаш ва ёввойи ва рудерал шаклларни чатиштириш орқали олинган тизмалар билан АҚШ селекциясига мансуб навларни дурагайлаш селекционер олимлар учун ноёб ва қимматли ашёлар олиш имкониятини яратиш мумкинлиги

исботланди. Ўрганилган дурагай комбинациямизда гетерозис ҳолати кузатилиши белги бўйича яхши натижаларни эришиш имкониятини очиб берди. Бунданда тезпишарликка эришиш учун келажакда дурагай комбинация устида танловларни олиб бориш тезпишар намуналарни ажратиш мумкинлигидан далолатдир. Ёввойи ва рудерал шаклларни селекция жараёнига жалб қилиганда рекомбинант ўсимликларни ажралиб чиқишида юқори бўлиши биз олиб борган тажрибалармизда ўз аксини топди. Белги бўйича АҚШ селекциясига мансуб навларни чатиштиришда она сифатида қўллаш гетерозис ҳолатини юзага келиши учун юқори самара бериши олиб борган тажрибаларимизда ўз исботини топди.

THE EXPERIENCE OF AGROTOURISM IN ITALY

Mirzokulova Kumush Mirshakarovna
Buxoro davlat universiteti, mehmonxona xo‘jaligini tashkil etish va boshqarish mutaxassisligining 2-bosqich talabasi

Annotation: Italy is the only country within the European Union with specific laws regulating agritourism, which is considered an agricultural activity. The history of on farm hospitality goes back through the centuries, when travellers and pilgrims had to ask for food and shelter along the routes, whenever a monastery, a guesthouse or a trading post were not available.

Key words: agrotourism, agrotourism farms, agrotourism services, agrotourism activities.

Italy is the only country within the European Union with specific laws regulating agrotourism, which is considered an agricultural activity. The Italian tourism industry employs, directly and indirectly, about 2.5 million people and provides about 4 per cent of the Gross Domestic Product[1]. When all linked activities are computed, its relevance rises to 9.4 percent of GDP; in 2020, foreign tourists have brought to Italy about 29 billion euros. These figures position the whole Italian tourism industry at the fifth place, after France, USA, China and Spain, but there are wide margins for improvement[2].

In Italy within the tourism industry, in the last 30 years the phenomenon of agrotourism has represented the revival of ancient traditions, coupled with integrated rural development. Within the more general definition of multifunctionality, agrotourism represents one of the major sources of income for farmers. It has also allowed to diversify the tourist offer and to attract visitors out of the most famous mainly urban destinations[3]. The history of on farm hospitality goes back through the centuries, when travellers and pilgrims had to ask for food and shelter along the routes, whenever a monastery, a guesthouse or a trading post were not available. Rural tourism provides an opportunity not only to eat tasty and high-quality food, but also take with you as souvenirs expensive and rare wines or special products such as truffle or specialty cheeses and olive oil that are not supplied to city shops[5]. So, at present, more than 70 wine and gastronomic routes have been developed in Italy, which are largely associated with rural tourism.

Foreign and Italian tourists may now enjoy a day of cultural visits to the abundant cultural heritage and the next day can move to a nearby rural area for a food and wine tasting, or can spend a full week on a farm, relaxing near the swimming pool or engaging into some outdoor sporting activity. Agrotourism has exploded in the Italy

and it represents a viable source of employment and income for smallholders and estate owners in country[6].

An increasing number of tourists, not only in Italy, is searching new experiences and expresses the desire to reconnect with the cultural roots of foods, in the places where the ingredients are originated and where gastronomy was born[7]. Within this framework, agrotourism has played and will play a major role, because the farms are perceived by the urban consumers as the best places for leisure, and at the same time the farmers need to diversify their sources of income.

The supply of rural tourism services by farms in Italy is long dating. Pioneer example are reported in the sixties of the last century, however the agrotourism diffusion is observed since the second half of the eighties, when the first national law on agrotourism entered into force and regulated the accommodation and meals supply activities carried out by farmers (agrotourism farms).

Later, farmers tourism-related activities where considered crucial elements of the broader multifunctional role the society is demanding to agriculture, according to the definition of multifunctionality given by the 1992 Rio de Janeiro UN Conference and inspiring the EU rural development policy since 2000. According to this principle, farmers provide a wide spectrum of public and marketable services (e.g. food safety, sustainable development, landscape and environmental protection, rural areas viability, preservation of tradition-based cultural and societal values, recreation services) which complement the food supply.

Consequently, the multifunctionality of agriculture increases the role played by farmers of Italy in the provision of recreational services to rural tourists and to the society as a whole and this broader role was taken into account by the current Italian framework law on agrotourism. Examples of agrotourism services are: indoor and outdoor accommodation, restaurant or catering, own agricultural products and foodstuffs tasting, on-farm exhibition of traditional farming equipments, teaching and information activities on farming and on traditional food, seminars and workshops hosting, recreational or information activities aiming to valorise historical, environmental and landscape elements existing on-farm or in the territory, activities of wildlife watching, sport activities and excursions (horsing, walking, biking, etc.), recreational fishing and hunting, pet-therapy, thermal therapy – where available, hay therapy in the Alps, summer-camps and farm kindergartens.

In Italy agrotourism activities are linked to the so called “teaching farms” - where young children and students are informed about farming activities and, in some cases, directly participate in farming - or to the “social farms” – aiming at rehabilitating people suffering social, physical or psychological problems. Even if agrotourism is diffused worldwide, the Italian case is a crucial and successful example, having a positive economic and social impact on rural areas.

Two factors play a key role in strengthening the farm rural tourism growth in Italy: the richness and the diversity of the traditional food production and of the Italian cuisine and the diverse historical and environmental elements that characterise the Italian rural landscapes, attracting people from other regions and from abroad. On one hand, the most visited rural places in Italy are food-driven (olive oil, wine, cheese, traditional local vegetables producing farms). Thanks to this type of tourism, people are able to know the terroir (historical area of production and tradition-based know how) where traditional food are produced and to taste (and buy) them in the area of production.

Additionally, the effective organization of agrotourism activities in the Italian rural areas is an environmentally friendly and accessible tool for nature conservation and for the provision of public services. However, the Italian experience shows that agrotourism activity is an effective rural development tool only when the tourism supply is tailored on the rural area specific features and is based on a farms effective marketing strategies.

In Italy agrotourism activity has been regulated by a national law since 1985. A formal regulation of the agrotourism business was a crucial factor for the diffusion of the phenomenon, given that it defined the conditions under which a rural tourism activity can be considered agrotourism –i.e. carried out by a farm’s household and not by a tourism-related company – so taking advantage of a special legal and tax provision, more favourable than for the other service companies.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Broccardo L., Colasso F., Truant E. (2017). Unlocking value creation using agritourism business model, Sustainability, 9, 1618, pp.1-26.

2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On additional measures for accelerated development of the sphere of services in rural areas for 2013-2016"., 2013, pp.2-3.

3. Esposti R. (2006) Agriturismo al bivio. Agriregionieuropa, 5, pp. 28-30

4. Esposti R. (2012) Knowledge, technology and innovations for a bio-based economy: lessons from the past, challenges for the future, Bio-based applied economics, 1 (3), pp. 231-264.

5. Flanigan S., Blackstock K., Hunter C. (2015). Generating public and provate benefits through understanding what drivers different type of agritourism, Journal of rural studies, 41, pp. 129-141.

6. Galluzzo N. (2017) The impact of the common agricultural policy on the agritourism growth in Italy, Bulgarian Journal of agricultural science, 23 (5), pp. 698-703.

7. Hajdaš Dončić, S., Štefanec, P.(2006): Agroturizam, Matis, Pregrada.

“SARLAVHA TANLASHDA YO‘L QO‘YILADIGAN XATOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH”

Sevara Eshonqulova Otajon qizi
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat universiteti
Qoraqalpoq filologiyasi va jurnalistika fakulteti 3-bosqich talabasi
eshonqulovasevara56@gmail.com

Annotatsiya: Sarlavha tanlashning e’tiborga molik jihatlari, matbuotda sarlavhalarning uzun jumlalar bilan berilishi, mohiyatan matnga to‘g‘ri kelmaydigan sarlavhalar tanqidga tortilgan. Sarlavhaning fokusi, uning jonli yoki jonsiz tasavvur berishi, potensial effekt olinmasligi, sarlavhadagi so‘zlarning kombinatsion joylavushidagi nuqsonlarga urg‘u berilgan. Professional sarlavha tayyorlash mexanizmi va non-professional sarlavhalardagi kamchiliklar gazetalar misolida o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: Fokus, auditoriya, sarlavha, matbuot, ibora, aqliy hujum, uslub, grammatika, imlo, raqamli sarlavha, so‘roq sarlavha, bilvosita sarlavha

KIRISH (INTRODUCTION).

Insoniyatning vaqt oqimiga bo‘lgan qarashlari o‘zgarib, sutkaning 16 soatga aylanib qolganiga urg‘u berayotganlaridan ko‘rinib turibdiki, hech kimning ajratiladigan ortiqcha vaqti yo‘q. Axborot to‘foni esa, kun sayin kuchaysa kuchayadiki, sira pasaymaydi, aksincha yanada avjlanaveradi. Bu esa o‘z navbatida axborotning ko‘payishiga, axborot tarqatuvchilarining raqobati yanada jadallashishiga, maqsadli auditoriyani uzoq vaqt o‘ziga qarata bilishi, shu o‘rinda o‘zga auditoriyani ham o‘ziniki qilish uchun barcha imkoniyatlaridan mohirona va aynan o‘rnida foydalanishiga to‘g‘ri kelmoqda.

“Ikkinchi taassurot” hech nimani hal qilmaydi. Ya’ni siz tayyorlagan materialning birinchi taassuroti, siz munosib deb bilgan “ Sarlavha “ orqali namoyon bo‘ladi. O‘quvchi tomonidan talaffuz qilinish jarayonida, tilda oson o‘qiladigan so‘zlar kombinatsiyasi, tovushlar uyg‘unligi, mohiyatan o‘quvchida sirlilik uyg‘ota oladigan sarlavhalar bilan bir qatorda, ibora va frazalardan, yoki barchaga tanish mashhurlar nomidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Sarlavha matnning batamom mazmunini anglatishi emas, u haqida “Bashorat” qilishi, kalit so‘zlarni o‘z ichiga olishi va qiziqish uyg‘otishi kerak.

Matn mazmuni sarlavha orqali to‘liq anglatilsa, u holda materialni o‘qishga hojat qolmayi. Yozuvchi tomonidan keltirilgan har qanday fakt va ma’lumotlar auditoriya e’tiboridan uzoqda bo‘ladi. Jurnalist material tayyorlashi qiyin bo‘lgani kabi, sarlavha

tanlash jarayoni ham murakkabdir. Matnda keltirilgan asosiy argumentdan sarlavha sifatida foydalanish ham, ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

Ernest Xeminguey ta’kidlaganidek: “ Inshoning mohiyati soddalik orqali namoyon bo‘lishi kerak.” Ammo o‘ta sodda tuzilgan sarlavhalarda jonlilik yo‘qolib, natijada jurnalist o‘quvchilarini yo‘qotadi. Sarlavha qanchalik mukammal ko‘rinmasin, uni qaytadan ko‘rib chiqish, uslubiy, grammatik va imloviy xatolarsiz ekaniga ishonch hosil qilish lozim. O‘zgacha va qiziqarli sarlavha bilan omma e’tiboriga tushish, dangasa yozuvchilar uchun emas, chunki bu kuch va mahorat talab qiladi. Bugungi kunda keng ommalashgan sarlavhalardan biri bu- badiiy bo‘lmagan ikki jumla orasiga ikki nuqta (:) qo‘yib yozishdir. Misol tariqasida keltiradigan bo‘lsak : “ Elektron tijorat imperiyalari : ko‘p million dollarlik virtual biznes “. Nima? Nima uchun? Qanday ? qachon? kabi savol qolipidek sarlavhalar ham diqqatni tezda o‘ziga tortadi. Masalan: “Qanday qilib erkaklarni boshqarish mumkin?” Bunday sarlavhalarda aqliy hujum mavjud deyish o‘rinli bo‘ladi, sababi har bir ayol hayotidagi erkakning o‘zi istagandek bo‘lishi uchun, barcha bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishni istaydi, tabiiyki erkaklar ham bundan qanday himoyalanishni o‘ylab, ushbu nom ostidagi ma’lumotlarga ko‘z yugurtirishga majbur bo‘ladi. Sarlavhada raqamlardan foydalanish ham samarali usullardan bo‘lib, u o‘quvchida ishonch hissini uyg‘otadi. Taqqoslang : “ 1) Agar baxtli bo‘lishni istasangiz… 2) Baxtli bo‘lishning 5ta siri” Ikkinchi sarlavha maqola haqida aniqroq tushuncha berib, uning uzun maqola emasligi, faqat 5 sababdan iboratligi, bunda o‘quvchi vaqtini oqilona o‘tkazishi mumkinligini his qilishga yordam beradi. Sarlavhada tanqidiy jumladan foydalanish, materialning ham mazmuni tanqiddan iborat ekanini anglatadi. Bahs-munozarali mavzular o‘ta nozik masala bo‘lib, u keng ko‘lamli tadqiqot va isbotlarni talab qiladi.

Shunday ekan bu doiradagi sarlavhalarda bir nechta ma’no ifodalovchi ibora va jumlalardan foydalanish tavsiya etilmaydi. Sababi u ikki taraflama ziddiyat keltirib chiqarishi mumkin. Materialning mukammal holatini saqlash o‘ta muhimdir, unga jurnalistning shaxsiyati aralashmasligi kerak, chunki o‘quvchini jurnalist hayoti qiziqtirmaydi, aksincha, unga mavzuning asl mohiyati singdirilishi lozim. Sarlavhada berilgan fokus, matnda ham aynan ochib berilishi kerak, urg‘u berilgan jumla izohlanmay, boshqa jumla tafsiloti haqida bayon qilish, o‘quvchi hafsalasini so‘ndiradi. Masalan: “ Kapalaklar tark etgan shahar”. Bu yerda fokus kapalaklarga emas, balki shaharga berilmoqda. Bundan ko‘rinadiki, keltirilishi shart bo‘lgan barcha fakt va ma’lumotlar shahar haqida yoziladi.

MUHOKAMA.

“Yangi O‘zbekiston” gazetasining 2023-yil 4-mart kungi 44-sonida qo‘llanilgan sarlavhalar: “Sifatli akademik ta’lim harbiy-vatanparvarlik, o‘zlikni anglash omili”,“ Qayu millatda maktab o‘lmasa, beshak xarob o‘lgay…Yoxud Hamza

Hakimzoda Niyoziy hayotining hali o‘rganilmagan sahifalari”, “Pulni boshqarish san’ati buning uchun bilim va ko‘nikma zarur”. Tahririyat umumiy nomlardan keng foydalangan. Fikrimizcha, ushbu sarlavhalar juda uzun bo‘lib, o‘quvchida zerikish hissini uyg‘otadi. Qolaversa, sarlavha mazmunini yo‘qotmagan holda so‘zlarni qisqartirish imkoniyati mavjud.(Qayu millatda maktab o‘lmasa, beshak xarob o‘lgay…Yoxud Hamza hayotining o‘rganilmagan sahifalari. Bu yerda 3ta so‘z tushirib qoldirildi.)

“Xalq so‘zi” gazetasining 2023-yil 4-mart kungi 45-sonida qo‘llanilgan sarlavhalar: “Onalar doim e’zozda”, “Xitoy kompaniyasi Buxoroda fotoelektr stansiyasi qurishni rejalashtirmoqda” Gazetada qo‘llangan sarlavhalar tipini an’anaviy deyish mumkin. Yuqorida aytib o‘tilgandek, ikkinchi sarlavhada mavzu yaqqol ochib berilgan, sirlilik yo‘qotilgan, maqolaning asl mohiyati nimada ekanligi, mavjud birgina fakt orqali sarlavhaga ko‘chirilgan.

“Mahalla” gazetasining 2023-yil 4-mart kungi 9-sonida qo‘llanilgan sarlavhalar: “Hokimni xalq tergab turishi kerak…(mi?), “ Dastur tufayli mahallamiz fayzli bo‘ldi”, “Qora uylar xorijda ham xoridorgir bo‘lyapti” Mahalla gazetasi misolida keltirilgan “Hokimni xalq tergab turishi kerak…(mi?) nomli maqola, shubhasiz ko‘pchilikning diqqat markazidan o‘rin egallaydi. Sarlavhada qo‘llanilgan ikki xil ma’no ham, ya’ni tergashi kerak … tergashi kerakmi? jumlalariga urg‘u berilyapti.Bir-birini to‘ldiruvchi xususiyatga ega bo‘lishi bilan bir qatorda, qiziqish uyg‘otish koeffitsienti ham ancha yuqori. “Dastur tufayli mahallamiz fayzli bo‘ldi” nomi bilan emas, “Mahallani fayzli qilgan dastur” nomidan foydalanilganda, sarlavhadagi ortiqcha so‘zdan qutulish va uning o‘qishlilik darajasini oshirishga yordam berardi. Keyingi “Qora uylar xorijda ham xoridorgir bo‘lyapti” sarlavhasida imloviy xato mavjud “xaridorgir” so‘zi “xoridorgir” shaklida yozilgan. Shuningdek ushbu sarlavhani “Xorijda xaridorgir Qora uylar” shaklida qisqa berish imkoniyati bor edi.

“Inter Futbol” gazetasining 2023-yil 2-mart kungi 18-sonida qo‘llanilgan sarlavhalar: “Yuventus darvozasini uch marta ishg‘ol etganman” Serdar Serdarov, “Arzonlashgan “YULDUZ”lar “, “To‘pchilarning tengsiz topilmasi”, “Hammasi bolalar tabassumi uchun “ kabi sarlavhalar, professional jurnalistlar tomonidan yozilgani ko‘rinib turibdi. Qahramon tilidan olingan “Yuventus darvozasini uch marta ishg‘ol etganman” sarlavhasi o‘quvchida qiziqish uyg‘otadi. Gazetada berilgan boshqa materiallarni o‘qishga ham undaydi.Material qahramon bilan savol-javob tarzida tayyorlangan bo‘lib, o‘quvchiga qiziq bo‘lgan va ta’sirchanlikni oshiruvchi savollardan foydalanilgan. “Arzonlashgan YULDUZLAR” sarlavhasiga esa ortiqcha to‘xtalishning hojati yo‘q, Eshitiboq inson tasavvurida jonli qiyofa akslantira oladi. “To‘pchilarning tengsiz topilmasi” ushbu sarlavha alliteratsiya ko‘rinishda, badiiy-publitsistik bo‘yoqda yozilgan.

“Kuch adolatda” gazetasining 2023-yil 3-mart kungi 9-sonida qo‘llanilgan sarlavha: “ Soxta diplom yuzshuvutlikka sabab bo‘ldi “Bu nom ayni yil nomiga mos holda tanlanibgina qolmay, qonunbuzar shaxsning diplomning soxtalashtirishi, yakunida esa yuzshuvutlikka kelishi, shu 5 so‘z orqali, chiroyli yetkazilgan.

“Farg‘ona haqiqati” gazetasining 2023-yil 3-mart kungi 9-sonida qo‘llanilgan sarlavha: “Ayollar daftaridan chiqarishning “Farg‘onacha” usulimi?“. Ushbu maqola muallifi uzoq yillar davomida to‘plagan tajribasi asosida shunday mahoratli yozishga muvaffaq bo‘lganiga shubha yo‘q. Sarlavhada so‘roq gapdan foydalanib, kinoya mazmunini beruvchi so‘zlar kombinatsiyasidan foydalanilgan.

“Vatanparvar” gazetasining 2023-yil 3-mart kungi 9-sonida qo‘llanilgan sarlavha: “Yurt qo‘riganning- yurti buzilmas”, “Semizlik to‘qchilikmi? - Yo‘q kasallik”. Gazetada yangicha sarlavha qolipi ya’ni “dialog” so‘zlarni sarlavha sifatida berish an’anaga aylangan.Shuningdek, “Vatanparvar” gazetasi sarlavhalarda iboralardan keng foydalanadi.

“Yangi Sirdaryo” gazetasining 2023-yil 3-mart kungi 6-sonida qo‘llanilgan sarlavhalar: “Isiriq tutatgan edi…Yong‘in chiqdi “, “Yo‘lakdagi yo‘lto‘sar mashinalar”. Birinchi sarlavha o‘ta sodda so‘zlar ketma-ketligidan tuzilgan, uni “Isiriqdan yongan uy” ko‘rinishida berilsa, auditoriyaning ko‘p qismini o‘ziga tortgan bo‘lar edi.

XULOSA.

Sarlavhalar nafaqat o‘quvchi e’tiborini jalb qilishi, balki jurnalist ijodi haqida xabar tarqatishi lozim. Materialning keng ommaga tarqalishi uchun, o‘quvchi o‘zi o‘qigan nomni eslab qolsagina, atrofdagilarga yetkazishi mumkin. Shuning uchun maqolaning o‘qishlilik koeffitsientini belgilovchi sarlavha, esda qolarli so‘zlar kombinatsiyasidan tuzilishi kerak.

Mukammal sarlavha yozishni boshlagan jurnalist, murakkab jumlalardan voz kechadi. Masalan: “ Yulduz Usmonovaning “ Muhabbat” qo‘shig‘ini tinglash ta’qiqlanadi” emas balki “Ta’qiqlangan musiqa” singari qisqa va birdan diqqatni tortuvchi sarlavha. Murakkab jumlalarni sarlavha sifatida ishlatish, faqat maqolaga qarshi ishlaydi. Yodda saqlash kerak bo‘lgan yana bir jihat, jurnalist yozgan materiali orqali notiqligini isbotlashi emas, o‘quvchiga kerakli bo‘lgan ma’lumotni yetkazishi kerak.Shuningdek, boshqa mualliflarning sarlavhalarini nusxalashdan saqlanish lozim.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. www.indeed.com
2. fledu.uz
3. www.customessaymeister.com
4. www.writersrepublic.com
5. www-wikihow-com.cdn.ampproject.org
6. www.zippia.com

XITOY FUNDAMENTAL TA’LIMI TARAQQIYOTINI TAHLIL QILISHNING “UCH O‘LCHAMLI” DOIRALARI

Xojibekov Ro‘zimurod Uyg‘un o‘g‘li
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
Aniq va tabiiy fanlarni o‘qitish metodikasi (fizika va astronomiya) mutaxassisligining 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: So‘nggi yillarda Xitoyda oliy ta’lim sifati sezilarli darajada yaxshilandi. O‘tgan yil yakunlari bo‘yicha Xitoyning 23 ta oliy o‘quv yurti dunyoning eng yaxshi 500 ta universitetlari qatoriga kiritilgani ham buning dalilidir. Pekin va Shanxay universitetlari mahalliy abituriyentlar orasida eng mashhuri hisoblanadi. Xitoy universitetlarida nufuzli mutaxassisliklar uchun raqobat juda katta. Shu sababli, ko‘pchilik bitiruvchilar o‘qishga kirish imkoniyatlarini real baholaydilar.

Kalit so‘zlar: fundamental ta’lim, sifat va miqdor, nazariy bilim, amaliyot, taraqqiyot, tahlil, avval harakat, so‘ngra bilim.

Qadimgi Xitoy fanlari o‘z navbatida sifat va miqdorga bo‘lingan. Sifat fanlari – bu tibbiyot, alkimyo, munajjimlik, geometriya va turar joy binolarining qulay joylashuvi o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatadigan, shuningdek, fizika, qadimgi tabiat falsafasiga o‘xshash va sehrli sxemalardan foydalangan holda tabiiy hodisalarni tahlil qilish uchun mikro va makroolamning mos kelish g‘oyasidir.

Miqdoriy fanlarga esa algebraik hususiyatlarga ega bo‘lgan matematik, geometrik, matematik garmonika esa Pifagor tipidagi fan bo‘lib musiqa usullarini yaratishning sonli qonuniyatlarini o‘rganadi va astranomik hodisalarni bo‘ysindiruvchi matematik astranomiya kirtadi.

Bizning zamonamizda zamonaviy ilm fan nuqtai nazaridan qadimgi Xitoy fanining yutuqlari va yuksakliklarini amalga oshirish juda qiyin. O‘tgan asrda ham moddalarning asosiy tarkibi haqida turli hil fikrlarga ega bo‘lgan ilmiy maktablar mavjud edi [1].

Ularning g‘oya va nazariyalarida moddalar va ularning turli darajadagi o‘zgarishlari aks etgan. Qadimgi Xitoy olimlari hech qanday apparat va jihozlarsiz atomda elektronlar, neytronlar va protonlar mavjudligini, barcha moddalar kelib chiqishi va shaklidan qatiiy nazar atomlardan tashkil topganligini aniqlaganliklari bizga aql bovar qilmaydigan tuyuladi, Qadimgi Xitoy mutafakkirlari xatto zarracha tezlatgizchdan foydalanmasdan ham mikroskopik darajada turli bo‘shliqlarda moddalar mavjudligini bilishgan.

Abatta, Xitoy ta’limi taraqqiyoti yo‘li "Xitoy siyosati xususiyati” nuqtayi nazaridan tahlil qilinsa, xitoycha kontekst va Xitoycha taraqqiyot yo‘lining o‘ziga

xosligi ko‘zga tashlanadi, lekin bular, baribir, tashqi sabablardir. Ta’lim nuqtayi nazaridan ichkaridan nazariya va amaliyot o‘rtasidagi murakkab o‘zaro munosabatni ham o‘rganish kerak. Zamonaviy davr konteksti nuqtai nazaridan ta’lim sohasidagi har qanday islohotlar ko‘proq o‘ziga xos aniq bir maqsadga qaratilgan amaliyol hisoblanadi. Bu aniq maqsadga qaratilganlik ikkita omil bilan bog‘liq, birinchidan, o‘quvchilar uchun ta’lim jarayoni har qanday maktabda «bir martalik» yoki «qaytalanmaydigan»dir, shu bois ta’lim sohasidagi har qanday islohotlar tajribasi o‘quvchilarning rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatmasligi uchun puxta loyihalashtirilishi zarur: ikkinchidan, ta’lim nazariyasining muntazam boyib, joriy qilib borilishi sharoitida ushbu barcha islohotlar tajribalri amaliy muammolarni yechish jarayonida ta’lim nazariyasi madadiga tayanishi. ta’lim nazariyasi talablariga javob berishi yoki ta’lim nazaryasi bilan faol muloqotni yo‘lga qo‘yishi shart.

Agar islohotlar va ochiqik siyosati o‘tkazilganidan keyin fundamental ta’lim taraqqiyotiga sabab bo‘lgan turli darajada, katta-kichik hududlar, maktablarda amalga oshirilgan harakatlar va islohotlar tadqiq qilinsa, OO‘Ylari yoki tadqiqot muassasalaridagi ko‘plab ta’limning professional tadqiqotchilari ishtirokini ham ko‘rish mumkin, shu tariqa ta’lim nazariyachilari va amaliyotchilari o‘rtasida o‘zaro munosabat va muloqot yuzaga keltirilmoqda [2]. Ayniqsa, hozir ko‘plab hududiy yoki maktab darajasidagi yangilanishlar OO‘Ylari hamda boshlang‘ich va o‘rta maktablardagi kasbdoshlarning birgalikda ishlashi orqali amalga oshirilmoqda, nazariya va amaliyot aloqasi masalasi muqarrar “real masala”bo‘lib qoldi. Professor Ye Lan ta’kidlaganidek, “bu ta’lim islohotlari amaliyoti masalasidir”. «Hozir nazariyachilar bisyor, OO‘Ylarimiz o‘qituvchilari va ilmiy-tadqiqot sohasi vakillari - barcha mazkur masala ustida ishlamoqda, lekin nazariya va amaliyot muammosi hal bo‘lganmi? Fikrimcha, ular o‘rtasida farqlar mavjud, ularni o‘rganish shart.

Aslida, ta’limdagi yangilanishlar maydonida nazariya va amaliyotning mazkur modelida uchta tur ko‘zga tashlanadi.

1) “Nazariyani tatbiq qilish” modeli. Mavjud nisbatan yetuk nazariya ta’lim amaliyotida qo‘llaniladi, bu ancha keng tarqalgan model. U dastlab anglash, shundan keyingina harakat qilish kerak (ya’ni avval nazariya, so‘ngra amaliyot) deya uqtiradi, uning fikricha, amaliyot hamisha nazariy boshqaruvga muhtoj, maqsadga muvofiq amaliyotning majburiy sharti to‘g‘ri nazariya hisoblanadi.

2. “Nazariyaning amaliyotda namoyon bo‘lishi”modeli. Bu model amalda mavjud bo‘lgan amaliyotdan nazariya yaratishni yoki mavjud amaliyotga nazariy asoslar qidirishni nazarda tutadi. Mazkur modul «avval harakat, so‘ngra bilim kerak» deb ta’kidlaydi, uning ishonishicha, amaliyot nazariyadan oldin paydo bo‘ladi, samarali ta’lim amaliyoti ishonchli ta’lim nazariyasining manbai hisoblanadi, shu bois ta’lim nazariyasi real, aniq va boy ta’lim amaliyotidan dunyoga kelishi mumkin.

3. “Ikki tomonlama tashkil etish” modeli. Bu model nazariya va amaliyotning ikki

tomonlama hamkorligi, birgalikda tashkil etilishini nazarda tutadi. Agar avvalgi ikki modelda nazarya va amaliyot o‘rtasidagi aloqalar sodda, tadrijiy bo‘lsa, mazkur modelda ularning aloqalari ikki tomonlama va sinxrondir. Bu model nazariya yoki amaliyotdan qaysi biri muhimroq degan savolga javob qaytarishdan bosh tortadi. Bir tomondan, modelning e’tiroficha, ularning ikkalasi ham nisbatan mustaqil va o‘z xususiyatlari hamda vazifalariga ega, shu bois bir-birining o‘rnini bosishi yoki shunchaki bir butun bo‘lib birlashishi imkonsiz, aynan mana shu mustaqil xususiyat ikki tomonlama hamkorlik hamja muloqot imkoniyati va zaruratini taqdim etadi; boshqa tomondan, maktabdagi yangilanishlardagi nazariya va amaliyotning teng qiymatli holatiga urg‘u beradi, faol munosabatlar tufayli ular muntazam rekonstruksiya imkoniyatini qo‘lga kiritadi, bundan ham muhimrog‘i, birgalikda yangi shakllar va yangi vaziyatni yuzaga keltiradi. Buning uchun tajriba maydoni maktab hisoblanadi, markazda yangilanishlar joylashadi, ta’lim nazariyachilari va amaliyotchilarini birlashtirishni rag‘batlantiradi, «tadqiqot-amaliyot» jamiyatini shakllantiradi.

Shunday qilib, xulosa tariqasida yuqoridagi ma’lumotlarni tahlil qilib Xitoyning jahon kashfiyoti va ilmiy bilimlari tarixiga qo‘shgan hissasi haqiqatdan ham katta va katta qiziqish uyg‘otadi degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Xitoyda astronomik kuzatishlar [Elektron resurs] //Kirish manzili :: // www.asha piter.ru/06_01_Lab/06_01_Lab_ Astronimy_see_history_01.htm VasilevL. S.Xitoy tarixi: darslik.-M.: Oniks, 2007y
2. Qadimgi Xitoy olimlari alkimyo haqida ma’lumotga ega edilar [Elektron resurs] //Kirish manzili: #"justify" >So‘ nggi chiqarilgan sana: 11/11/2013

INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANINI O‘QITISHDA O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASHNING ZAMONAVIY METODLARI

Ergashev Elyor Erkin o‘g‘li
Jizzax davlat pedagogika unvershtituti
Ta’limda axobort texnologiyalar yo‘nalish magistri

Anotatsiya: Ta’lim tizmida pedagogik va axbort texnalogiyadan,internet axborot resurslaridan hamda konferensiya usulidan va turli xili online test, online viktarina, online krasvord foydalnish o‘quvchilarni olayotgan bilimlarni yuqori saviyada bo‘lishiga samarali yordam beradi va ular kelgusida yetuk va malakali kadirlar va mutaxssislar bo‘lib chiqishga imkon yaratadi.

Kalit so‘zlar: AKT, Internet, Online dasturi tizimlar, GoSoapBox, Kahoot

Maktab - bu ta’lim markazi bo‘lib, ular yashashni, sevishni, yaratishni, poydevor qo‘yishni o‘rgatadi va siz yashayotgan har kuni qandaydir yangi kashfiyot yoki izlanishlar bilan hayratga soladi va zavqlantiradi. Abadiy bolalik va o‘sib borayotgan yoshlik dunyosi bolalar va o‘qituvchilar tomonidan birgalikda quriladi; bu bizning go‘zal, mustahkam va yorqin kelajagimiz, hayotda doimo talab.

Iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlash muammolari ta’limni modernizatsiyalashning zamonaviy vazifalaridan biri bo‘lib, lekin u har qanday ta’lim tizimi rivojlanishining barcha bosqichlarida u yoki bu darajada mavjud bo‘lib kelgan va ta’limga tabaqalashtirilgan va individual yondashish orqali hal etilgan. Ustozning burchi va ne’mati shundan iborat, deb bilaman. talabaning o‘zini namoyon qilishi va o‘zini anglash yo‘lini ko‘rsatishi uchun sharoit yaratish. Mening fanlarim - informatika va matematika shaxsni har tomonlama rivojlantirish, shuning uchun iqtidorli bolalarni aniqlash uchun katta imkoniyatlarga ega, chunki bu erda boshqa hech qanday joyda bo‘lmaganidek, fanlararo aloqalar amalga oshiriladi.

Mana bir necha yillardan buyon maktabimizda iqtidorli bolalar bilan ishlash dasturi amalga oshirilib kelinmoqda va maktabimizning har bir o‘qituvchisi iqtidorli bolalar bilan ishlashda ma’lum metod va usullardan foydalanmoqda. Shuning uchun ishimdan maqsadni matematika va informatika darslarida iqtidorli bolalar bilan ishlash tajribamni baham ko‘rish deb bilaman. Maqsadimga erishish uchun men quyidagi vazifalarni hal qilishim kerak: bolaning iqtidorliligi tushunchasini aniqlash, informatika darslarida (ishning birinchi qismi), matematikada iqtidorli bolalar bilan ishlash shakllari va usullarini alohida ko‘rsatish. darslar (ishning ikkinchi qismi), shuningdek sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda (ishning uchinchi qismi) va olingan natijalarni tahlil qilish.

Informatika darslarida iqtidorli bolalar bilan ishlash shakllari, texnikasi va usullari.

Iqtidorli bola - aqliy rivojlanishida tengdoshlaridan sezilarli darajada ustun bo‘lgan yoki boshqa maxsus qobiliyatli (musiqiy, badiiy, sport va boshqalar) bolalar orasida ajralib turadigan bola.

Ko‘pgina iqtidorli bolalar o‘z tengdoshlaridan ajralib turadigan o‘ziga xos xususiyatlarga ega: yuqori qiziqish va tadqiqot faoliyati mavjud. Erta yoshda ular sabab-oqibat munosabatlarini kuzatishga qodir, ajoyib xotiraga ega, ular ma’lumot va tajribani tasniflash qobiliyati, to‘plangan bilimlardan keng foydalanish qobiliyati bilan ajralib turadi. Ko‘pincha ularni katta so‘z boyligi, diqqatni jamlash qobiliyati, ularni qiziqtirgan sohada natijalarga erishishda qat’iyatlilik jalb qiladi.

Maktabimiz o‘quvchilari orasidan iqtidorli bolalarni aniqlay olmadim, ular orasida faqat tirishqoq, qiyinchiliklarga qaramay bilim olishga tayyor bolalar bor. Bu bolalarni men iqtidorli deb hisoblayman.

Ta’lim jarayonini tashkil etishning asosiy shakli darsdir. Bitta darsdagi shakl va uslublar sezilarli xilma-xilligi bilan ajralib turishi va farqlash va individuallashtirishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Ishning quyidagi shakllari va usullari keng qo‘llanilishi kerak:

- jamoaviy ish shakllari;
- o‘quvchining mustaqil kognitiv faoliyati;
- munozaralar, dialoglar;
- ijodiy topshiriqlar
- Seminarlar, mahorat darslari.

Informatika axborot jarayonlarini o‘rganadigan fan bo‘lganligi sababli, material turli xil sxemalar, ma’lumotlarni uzatish va qabul qilish sxemalari, sxemalar, semantik tarmoqlar va turli usullar bilan ishlash mumkin bo‘lgan grafiklar bilan to‘yingan.

O‘rtacha o‘quvchiga sxema bo‘yicha ma’ruza qilishni taklif qilish mumkin, iqtidorli bolaga esa, aksincha, matn bo‘yicha diagramma tuzishni taklif qilish mumkin. Har qanday ilmiy va hatto hayotiy vaziyatni semantik tarmoq (ertak, ma’lumotni qayta ishlash, tabiatdagi suv aylanishi) yordamida tasvirlash mumkin - iqtidorli bola uni tuzadi, oddiy o‘quvchi uni o‘qiydi.

Mantiqiy topshiriqlar informatika fanining ajralmas qismidir. Ular mantiqiy fikrlash rivojlangan bolalarni aniqlashga yordam beradi. Iqtidorli bola darhol mantiqiy zanjir tuzadi va javob beradi, qolganlari esa dastlabki ma’lumotlarni bir necha marta qayta o‘qib chiqqandan keyingina javob oladilar.

Iqtidorli bola o‘z-o‘zidan ko‘p narsalarni o‘rganganligi sababli, sinfda mahorat darslari iqtidorli bolalar bilan ishlashning yana bir usuli hisoblanadi. Informatika bo‘yicha maktab dasturi kompyuterning barcha imkoniyatlarini o‘rganishga ta’sir qilmaydi, lekin iqtidorli bolalar bu imkoniyatlarni o‘rganadilar va master-klassda

o‘zlari o‘rganganlarini ko‘rsatadilar va shu bilan sinfdoshlarida ham mavzuga, ham biror narsaga qiziqish uyg‘otadilar. noma’lum.

O‘ylaymanki, ilmiy-tadqiqot va loyiha faoliyati ham iqtidorli bolalar bilan ishlash shakllaridan biri ekanligi hech kimga yangilik bo‘lmaydi. Informatika darslarida men barcha bolalarni loyiha faoliyatiga qo‘shishga harakat qilaman - men bitta iqtidorli bolani va bir nechta kamroq muvaffaqiyatli bolalarni guruhga birlashtiraman. Bu erda iqtidorli bola tarbiyachi vazifasini bajaradi, ya’ni guruh ishiga rahbarlik qiladi va loyihaning qiyin qismini yaxshi bajaradi.

Amaliy topshiriqlar bo‘yicha men bir nechta vazifalardan iborat bo‘lgan bir nechta variantlar uchun kartalar tayyorlayman. Vazifa matni ostida men tushuntirishlar beraman - u yoki bu topshiriq qancha ball bilan baholanadi. Qoida tariqasida, oxirgi vazifa kuchli bola uchun vazifadir. (Men sinovda xuddi shunday foydalanaman).

Iqtidorli bolalar bilan darsdan tashqari ish shakllari va usullari.

Ish usullari va shakllarini sinf va sinfdan tashqariga bo‘lish mumkin. Sinfdan tashqari ish shakllari va usullari o‘quvchilarning iqtidorini aniqlash va rivojlantirish uchun keng imkoniyatlarga ega. Bular tanlovlar, to‘garaklar, olimpiadalarda qatnashish, musobaqalar. Talabalarning sinfdan tashqari ilmiy-tadqiqot ishlari tizimi alohida rol o‘ynaydi. Ushbu faoliyatning asosiy natijasi yuqori sinf o‘quvchilari tomonidan ilmiy-amaliy anjumanlarda taqdim etilgan yakuniy ishdir.

Iqtidorli bola bilan sinfdan tashqari ishning yana bir varianti - bu uning material bilan mustaqil ishlashiga e’tibor qaratiladigan individual darslar.

Agar siz informatika bo‘yicha darsdan tashqari mashg‘ulotlarni o‘tkazsangiz, u holda bolalar badiiy iste’dodni (chizmalar, taqdimotlar), dasturlash qobiliyatlarini va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishi mumkin.

GoSoapBox - bu butun dunyo bo‘ylab o‘qituvchilar tomonidan o‘quvchilarni faollashtirish va real vaqt rejimida o‘quvchilarning tushunishini tushunish uchun foydalaniladigan veb-ga asoslangan bosish vositasi.

GoSoapBox-dan kim foydalanadi?

GoSoapBox’ning **Viktorinalari** va **Munozaralaridan foydalanadilar.** Bu LMS dan foydalanishdan ancha oson!

K-12 sinf xonalari

O‘rta maktab va o‘rta maktab o‘qituvchilari GoSoapBox-ning ko‘p qirrali funktsiyalar to‘plamidan va **anonimlikdan** o‘quvchilarning yuzini saqlab qolishlari va texnologiya sinflaridan zavqlanishlariga yordam berish uchun foydalanadilar.

Tadbirlar, konferentsiyalar va uchrashuvlar

GoSoapBox-ning qardosh mahsuloti **Conferences.IO** yordamida ta’lim maydonidan tashqarida auditoriya ishtirokidagi to‘siqlarni yo‘q qilishingiz mumkin.

Talabalaringiz o‘zaro anonim tarzda o‘zaro aloqada bo‘lib, ularga tengdoshlarining reaktsiyalaridan xavotirlanmasdan o‘z fikrlari va savollariga hissa qo‘shishlariga imkon beradi.

O‘qituvchi sifatida siz shaxsiylashtirilgan ta’lim haqida tushunchaga ega bo‘lish hamda har qanday nomaqbul foydalanishning oldini olish uchun kim nima deganini ko‘rishingiz mumkin.

nces.IO haqida ko‘proq bilib oling

GoSoapBox-da sizning talabalaringiz savollar berishlari, o‘z fikr-mulohazalarini bildirishlari, viktorinalarda qatnashishlari va hokazolar mumkin bo‘lgan raqamli maydonga qo‘shilishadi. Hammani ishtirok etishga jalb qilish oson, bu talabalar uchun qiziqarli va siz sinfdagi tushunchani tezda baholay olasiz.

GoSoapBox yordamida o‘qituvchilar o‘z tadbiridagi ma’lumotlarni qulay elektron jadvalga eksport qilishlari mumkin. Elektron jadval o‘qituvchilarga o‘quvchilar qayerda yaxshi yoki qiynalayotganini, sinf miqyosida yoki individual ravishda bilish imkonini beradi.

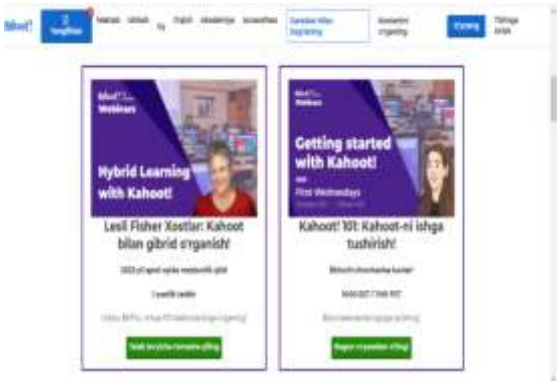
GoSoapBox - bu o‘qituvchilar o‘z sinflarida foydalanishlari uchun kuchli, moslashuvchan va intuitiv talabalar javob tizimi. O‘qituvchilar veb-qo‘llab-quvvatlovchi qurilmalardan foydalanib, raqamli ravishda talabalarni formativ baholashni o‘tkazish va o‘quvchilarning tushunishi haqida ilgari hech qachon imkoni bo‘lmagan tushunchaga ega bo‘lish uchun jalb qiladilar.

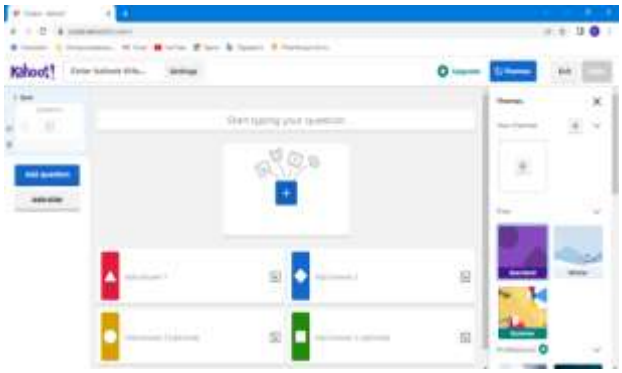

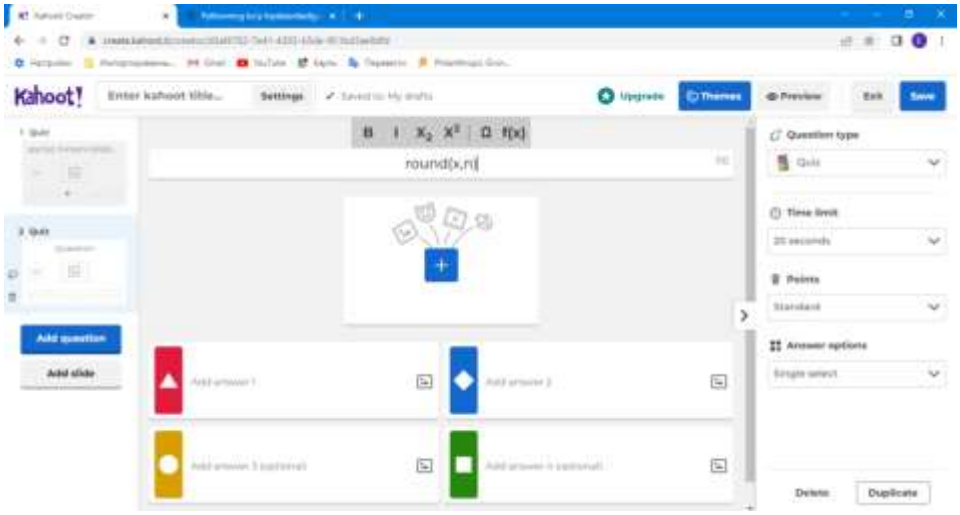
Kahoot! o‘yinga asoslangan ta’lim platformasi bo‘lib, maktablarda va boshqa ta’lim muassasalarida ta’lim texnologiyasi sifatida foydalaniladi. Uning "kahoots" o‘quv o‘yinlari foydalanuvchi tomonidan yaratilgan ko‘p tanlovli viktorinalar bo‘lib, ularga veb-brauzer yoki Kahoot ilovasi orqali kirish mumkin. Kahoot! talabalar bilimini tekshirish, formativ baholash uchun yoki an’anaviy sinf faoliyatidan tanaffus sifatida foydalanish mumkin. Kahoot! trivia viktorinalarini ham o‘z ichiga oladi. Bu

ta’lim platformasi Wooflash, Socrative kabi boshqa texnologik o‘quv vositalariga o‘xshaydi.yoki Quizlet.

Kahoot! ijtimoiy ta’lim uchun mo‘ljallangan bo‘lib, o‘quvchilar interfaol doska, proyektor yoki kompyuter monitori kabi umumiy ekran atrofida to‘plangan. Saytdan Skype Zoom yoki Google Hangouts kabi ekran almashish vositalari orqali ham foydalanish mumkin.] O‘yin dizayni shundayki, o‘yinchilar o‘z qurilmalaridan tez-tez qarab turishlari talab etiladi. O‘yin jarayoni oddiy; barcha o‘yinchilar yaratilgan o‘yin PIN -kodi yordamida ulanish umumiy ekranda ko‘rsatiladi va o‘qituvchi, korxona rahbari yoki boshqa shaxs tomonidan yaratilgan savollarga javob berish uchun qurilmadan foydalaning. Bu savollar mukofot ballariga o‘zgartirilishi mumkin. Yaratuvchi o‘yinchilar 0, 1000 yoki 2000 ball olishlarini tanlashi mumkin. O‘yinchi olgan ballar o‘yinchi qancha olishi mumkinligi va o‘yinchi javob berish uchun qancha vaqt ketishiga qarab hisoblanadi. O‘yinchi qanchalik tez javob bersa, o‘yinchi to‘g‘ri javob bersa, shuncha ko‘p ball oladi. Ballar har bir savoldan keyin peshqadamlar jadvalida ko‘rsatiladi. O‘yinchi, shuningdek, chiziqqa ega bo‘lishi mumkin, ya’ni ular ko‘proq savollarga ketma-ket javob berishdi. Ularning chizig‘i qanchalik yaxshi bo‘lsa, savolga to‘g‘ri javob berganda shuncha ko‘p ball oladi.

Google Classroom

Google Classroom o‘qitish va o‘rganish uchun yagona joy. Foydalanish uchun qulay va xavfsiz vositamiz o‘qituvchilarga o‘rganish tajribasini boshqarish, o‘lchash va boyitishda yordam beradi.

Quizizz-o‘quvchilarni jalb qilish platformasini yaratuvchi va sotadigan hind ta’lim dasturiy kompaniyasi. Dastur sinf, guruh topshiriqlari, testdan oldingi ko‘rib chiqish, formativ baholash va pop viktorinalarda qo‘llaniladi.

Misol diagrammalar va shablonlar

Keng shablon kutubxonamiz va keng shakllar kutubxonamiz bilan diagrams.net va draw.io ilovalarimizdan foydalanib, turli sohalar uchun turli xil diagrammalarni yaratishingiz mumkin.

Diagrammani oching: diagrams.net ko‘rish dasturida kattalashtirish uchun ushbu sahifadagi diagramma tasvirini bosing. Uni muharrirda ochish uchun tomoshabin asboblar panelidagi qalam ustiga bosing.

Ushbu diagramma turi haqida ko‘proq bilib oling: Tegishli blog postini ko‘rish uchun har bir rasm ostidagi diagramma turi havolasini bosing.

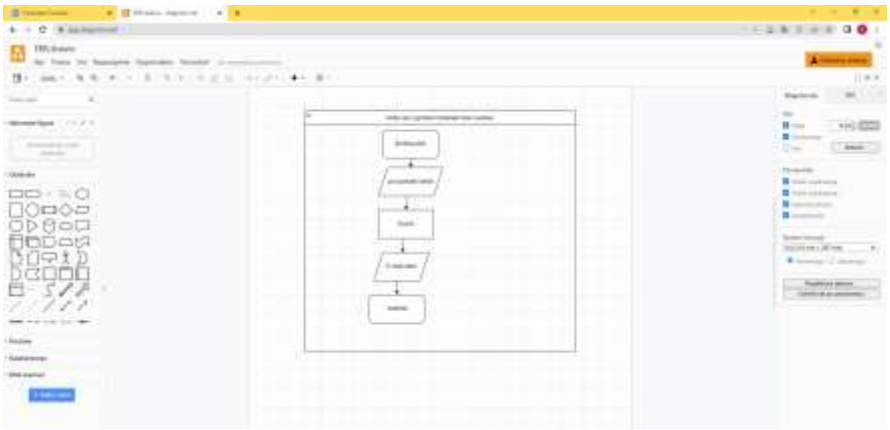
Yuklab olish: Yuklab olish havolasini o‘ng tugmasini bosing va.drawiodiagramma faylini Github omborimizdan qurilmangizga saqlang.

Diagramma turlari

Ushbu diagrammalarning barchasi app.diagrams.net yordamida yaratilgan

Xulosa.

Zamonaviy jamiyat maktab oldiga mustaqil, o‘z-o‘zini o‘rganishga qodir, mas’uliyatli, muloqot qilish qobiliyatiga ega fuqarolarni tayyorlash vazifasini qo‘yadi. Maktab hayot uchun bilim bera olmaydi, lekin o‘rgatish, doimiy o‘zini-o‘zi takomillashtirish istagini rivojlantirish uning asosiy vazifasidir. Maktabdan federal darajagacha bo‘lgan barcha hujjatlarda "iqtidorli bola" ni qo‘llab-quvvatlash ustuvor vazifa deb e’lon qilingan.

Shuning uchun mening ishimning maqsadi iqtidorli bolalar bilan ishlash shakllari, usullari va usullarini ko‘rsatishga intilish edi. Informatika fani kompyuter, internet va turli texnologiyalar bilan bevosita bog‘liq bo‘lganligi sababli, bu yerda iqtidorli bolalarni o‘tkazib yubormaslik kerak, chunki ijtimoiy tarmoqlar va kompyuter o‘yinlarida informatika faniga qiziqish yo‘qolishi mumkin.

Matematikaga kelsak, bu fan har doim muhim bo‘lib qoladi va kelajakda kim bo‘lishingizdan qat’i nazar, hisoblay olish hamisha muhim bo‘lib qoladi.

Umuman olganda, iqtidorli bolalar bilan yaxshi ishlash quyidagilarga imkon beradi:

iqtidor va iste’dodning namoyon bo‘lishi uchun imkoniyatlar yaratish;

maktab o‘quvchilarining kasbiy yo‘nalishi, ijodkorligi va malakasini oshirishi uchun shart-sharoitlarni ta’minlash;

fan o‘qituvchilari ish tizimiga uslubiy ishlanmalar va axborot texnologiyalarini joriy etish;

sertifikatdan muvaffaqiyatli o‘tish va nufuzli universitetga kirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bosova L.L. Informatikaning kombinatsiyalangan darslari / LL Bosova // Informatika va ta’lim. - 2000.

2. Davydova E.V. Maktabda informatika fanini chuqur o‘rganish bilan o‘qitish / E.V. Davydova, L.V. Dashkova // http: //www.psyedu/view. php?id=157.

3. Dergacheva L.M. O‘qituvchining informatika darslarida didaktik o‘yinlardan foydalanishining uslubiy jihatlari / L.M. Dergacheva // Ta’limda yangi texnologiyalarni qo‘llash. - Troitsk, 2004. - 38-42 bet.

4. Drojjina E.V. Axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanishning didaktik imkoniyatlari / E.V. Drojjina // Ta’limda yangi texnologiyalarni qo‘llash: - Troitsk, 2005. - 36-40 bet

5. app.gosoapbox.com,khoot.com,app.diagrams.net

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОДИНОЧЕСТВА

Эргашева Гулнора Олтибой кизи
Студентка 3 курса направления педагогика-психология
Ферганский государственный университет

Аннотация. Одной из острых проблем современного мира является проблема одиночества, при которой взаимоотношения не складываются, нет ни любви, ни дружбы, ни вражды, когда люди равнодушны друг к другу. Данная статья раскрывает проблему одиночества с теоретической точки зрения.

Ключевые слова: одиночество, депрессивный настрой, изолированность, изоляция, печаль, отчуждение.

Одиночество - социально-психологическое состояние, которое охарактеризовано отсутствием контактов с социумом, эмоциональной незаинтересованностью индивида, отчужденческим поведением [1]. По исследованиям были выявлены несколько типов одиноких людей. Во-первых, это «безнадежно одинокие». Эти люди не испытывают удовольствия от их отношений, они не имели супруга, партнера в сексуальной жизни, редко устанавливают связь с каким-либо человеком. Зачастую, эти люди чувствуют отрешенность, покинутость при общении. Им присуще обвинять в одиночестве других людей. К этой группе относиться большинство разведенных женщин и мужчин. Во-вторых, это «временно одинокие». Это люди, которые достаточно привязаны к своим друзьям или знакомым, но испытывают недостаток в близкой привязанности. Им характерно чаще других вступать в социальные контакты в различных местах. По сравнению с другими, они наиболее социально активны. Для таких людей одиночество это что-то переходящее, они реже, чем другие одинокие, чувствуют себя покинутыми. К этой группе относиться множество мужчин и женщин, ни разу не состоявших в браке. В-третьих, это «пассивно и устойчиво одинокие». Они чувствуют недостаток в наличии партнера по интимной близости, им не хватает других связей, но они не выражают неудовлетворенности. Эти люди смирились со своим положением, принимают его как неизбежное, как данное. К этой группе относиться большинство овдовевших [2].

Одиночество - психическое состояние человека, которое сопровождается тягостными эмоциональными переживаниями и депрессивным настроем [3]. У совсем одиноких людей мало социальных контактов, они очень несчастны, связь с другими людьми ограничена. Одиночество это не всегда изолированность.

Можно находиться среди других, общаться с ними, но все равно чувствовать психологическую изоляцию.

Уровень одиночества не связан тем количеством лет, которое человек провел вне общения; люди, которые на протяжении всей жизни живут одни, иногда чувствуют себя менее одинокими, чем те люди, которым приходиться часто находиться среди людей и контактировать с ними. Нельзя назвать одиноким человека, который не проявляет реакций одиночества, мало общаясь с другими. Симптомы психических расстройств обычно сопровождают истинные субъективные состояния одиночества. Они имеют форму аффектов с яркой негативной эмоциональной окраской. У всех людей реакции аффекта различны. Одни люди жалуются на то, что чувствуют страх, тревогу, другие жалуются на печаль, третьи рассказывают о горечи, гневе. Идеальное представление взаимоотношений оказывает мощное влияние на состояние одиночества. Люди, которые остро нуждаются в общении, будут чувствовать одиночество при контактах с ограниченным числом лиц, например, с одним или двумя, в то время как эти люди хотели контактировать со многими. Однако есть люди, которые не ощущают в себе потребности в общении, они могут не чувствовать того, что они одиноки, даже при условии полной изолированности.

Как правило, одинокий человек ощущает свою изолированность от других, считает невозможным для себя как нормальные межличностные отношения, так и установления с другими людьми отношений, типа любовь или дружба. Одинокий человек - это обычно депрессивная личность, у которой отсутствуют навыки общения с другими людьми, он считает себя непривлекательным, не таким как все. Такое отношение одинокого человека к самому себе сопровождается негативными аффектами, к которым относят такие чувства как злоба, несчастье, печаль. Такой человек всячески избегает общения с другими, изолируя себя от общества.

В заключении нужно отметить, что от одиночества бежать не нужно, а нужно подумать о том, что возможно сделать для его преодоления. Для этого необходимо напоминать себе, что у вас хорошие отношения с людьми, наличие в вас хороших качеств, нужно помнить, что одиночество не вечно, и дальше будет лучше. Нужно понимать, что большинство людей одиноки в какой-то определенный момент их жизни. Нужно искать пользу в своем нынешнем одиночестве. Также нужно стараться улучшить свою жизнь, то есть стараться проявлять больше дружелюбия к другим людям, делать что-то полезное для других.

Литература:

1. Словарь-справочник по социальной работе, под редакцией доктора

исторических наук, профессора Е.И. Хлолостовой, М.: «Юрист», 2000.

2. Bakhtiyorovna, Y. M. (2019). Socio-psychological features of feeling loneliness among students. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(12).

3. Юлдашева, М. Б., & Эргашова, З. (2021). Экспериментальное изучение чувства одиночество. Universum: психология и образование, (5 (83)), 31-33.

RANGLAR PSIXOLOGIYASINING INSONGA TA’SIRI

Zulayho Saminjonova
Amaliy psixologiya yo‘nalishi 2-bosqich talabasi
Farg‘ona davlat universiteti

Annotatsiya. Ranglar psixologiyasi bu inson xulqining determinantlari sifatida turli bo‘yoqlarni o‘rganishdir. Rang insonning idrok jarayoniga ta’sir qilib bevosiya hayotiy xulq-atvor va xatti-harakatlarini amalga oshirishida o‘z ifodasini topadi. Mazkur maqolada ranglarning psixologik tabiati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: rang, hissiy ta’sir, ranglar psixologiyasi, marketing, brending.

Bizni o‘rab turgan ranglar jismimizni hissiy kuch-quvvat bilan to‘ldiradi. Ranglar jilosi bizni hayratga soladi, ilhomlantiradi va, hattoki, hayotimizni o‘zgartirishga qodir bo‘ladi. Ranglarning tabiiy kuchi, ularning jismoniy asoslari, his-tuyg‘ularimizga ta’sir qilar ekan, ranglararo muhitni o‘zgartirish yo‘lini mustaqil ravishda tanlashga va baxtli hamda muvaffaqiyatli bo‘lish uchun to‘g‘ri kayfiyatga erishishga yordam beradi.

Men ranglar bilan bog‘liq faoliyat sohalaridan me’morlar, interyer dizaynerlari, dizaynerlar, stilistlarning ishlarini ko‘zdan kechirar ekanman, ular qanday fikrlar va his-tuyg‘ularni bizga yetkazmoqchi bo‘lishayotganini anglashga harakat qilaman, ularning yordami bilan hayotimizni qanday yaxshilashimiz mumkinligini o‘rganaman. Insonning o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirish va o‘zini ifoda etish uchun rangdan qanday foydalanish lozimligini o‘rganish lozim; rang bizga hayotning barcha sohalarida - yotoqxonangizdan tortib to kengash yig‘ilishigacha muvaffaqiyatga erishishga yordam berishini anglash darkor [3].

Ranglar insonlarda muayyan his-tuyg‘ularni yuzaga keltirishga qodir xususiyatga ega. Albatta, bunda insonning yoshi, jinsi va madaniy saviyasiga bog‘liq jihatlarni ham e’tiborga olish lozim. Ranglar psixologiyasini tadqiq qilishga oid izlanishlar zamonaviy psixologiya sohasida ko‘plab o‘tkazilmoqda. Ularda asosan ranglarning inson kayfiyatiga, xulq-atvoriga, kognitiv imkoniyatlariga va psixik jarayonlariga ta’sir qilish mexanizmlari ochib berishga urinishlarni ko‘rishimiz mumkin. Shu o‘rinda, ranglarga doir o‘ziga xos qirralarning mavjudligini ham inkor etmaslik lozim.

Ranglar psixologiyasi marketing va brending sohalarida ham keng qo‘llaniladi. Marketologlar rangni mahsulotlarni xarid qilish jarayonida muhim ta’sir kuchiga ega ekanligini uqtiradilar. Logotiplar esa mijozni jalb qilishda katta ahamiyatga ega ekanligi, bunda muayyan kompaniyaga tegishli mahsulotning individualligi bilan o‘ziga jalb qilish xususiyatiga ega ekanligi e’tirof etiladi. Chunki logotip aniq ranglar ifodasiga ega bo‘ladi. Masalan: Pushti rang Victoria’s Secret brendini ifodalaydi. Ranglar do‘konlar, supermarketlar, shoxobchalarning peshtaxtalarini bezashda muhim

hisoblanadi. Tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, qizil rangli peshtaxta spontan xaridorlarni jalb qilsa, to‘q ko‘k rang inson tabiatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Qizil va sariq ranglarning qorishmasi ochlik hissini qo‘zg‘otishi sababli restoranlarni bezashda aynan shu rangga urg‘u beradilar. McDonald’s, Burger King hamda In-N-Out Burger kabi taomlanish shohobchalarining muvaffaqiyatli o‘sishi shu asosda yuzaga kelganligini tan olish darkor. Ushbu hodisa “ketchup va xantal” nazariyasi deb ataladi.

Nafaqat marketing ranglar psixologiyasiga oid tamoyillardan foydalanadi, balki tibbiy terapiya, sport, dizayn kabi sohalar ham o‘z faoliyatlarida ranglarga tez-tez murojaat qiladilar. Karl Yung ranglar psixologiyasini tavsiflovchi qarashlarning yuzaga kelishida ilk qadam qo‘ygan olimlardan biri hisoblanadi. U inson hayotida ranglarning sifatiy xosliga hamda ta’sir mexanizmlarini ishlab chiqqan. Olimning fikricha, rang - ongostining ona tilidir.

Ranglar psixologiyasi psixologiyaning sohasi sifatida paydo bo‘lguniga qadar eramizdan avvalgi 2000 yillarda davolash usuli sifatida qo‘llanilgan. Qadimgi misrliklar rang bilan “davolash”ni kristallar hamda bo‘yalgan xonalar terapiyasi vositasida amalga oshirganlar. Tibbiyotga oid ilk risolalardan biri “Ney Szin”da aytilishicha, ranglar bilan davolash amaliyoti o‘sha davrlarda keng qo‘llanilgan.

Karl Yung XX asrda ranglarning tuzilishi va ahamiyati, shuningdek san’at sifatidagi ranglar psixoterapiyasi kabi masalalar qiziqtirgan. Yungning tadqiqotlari mandallardan boshlab to Pikassoning ishlarigacha, hatto tillarang ranglarning universal ko‘rinishigacha tahlil qilishga bag‘ishlangan. Charlz A.Rayli II ning ta’kidlashicha, “tillarang bo‘yoqlar yuksak ma’naviyat va intuitsiyani ifodalaydi”. Ranglarni turli madaniyatlar va davrlar nuqtai nazariga ko‘ra hamda mijozlarining mustaqil yaratgan mandallarini o‘rganar ekan, K.Yung ranglarning tili yohud kodini ishlab chiqishga uringan. U ranglarning sirli olamini chuqur tadqiq qilib alkimyo transmutatsiyasiga yo ‘lni ochadigan kalitni topgan [1]. Olimning izlanishlari zamonaviy ranglar psixologiyasining rivojlanishiga salmoqli hissa qo‘shgan.

Ranglar psixologiyasining talqini oltita tamoyilga asoslanadi:

1. Har bir rang muayyan belgini ifodalaydi.

2. Ranglarning belgilari yoki o‘zlashtirilgan belgiga yoki tabiiy nasliy belgiga tayanadi.

3. Ranglarni idrok qilish inson tomonidan baholashni namoyon qiladi.

4. Ranglarni baholash jarayoni muayyan xulq-atvorga undaydi.

5. Rang odatda o‘z ta’sirini avtomatik ravishda amalga oshiradi.

6. Rangning belgisi va samarasi o‘zaro bog‘liq bo‘ladi [2].

Fikrlarimizni yakunlar ekanmiz, aytish joizki insonning ijtimoiy faoliyatida ranglardan maqsadli foydalaniladi. Chunki ularning inson ruhiyatiga ta’siri qonuniydir. Biz turmush tarzimizni ranglar ishtirokisiz tasavvur qila olmaymiz. Bizning kundalik

hayotimizni qisman ranglar boshqarishini anglaganimizda ularning mohiyatlariga to‘g‘ri baho bergan bo‘lar edik.

Adabiyotlar:

1. Антоненко Е. Ю. Язык цвета / Е. Ю. Антоненко — «Фолио», 2011
2. Базыма Б.А. Цвет и психика. Монография. Харьков, 2001
3. Yuldasheva M., Saminjonova Z. Ranglarning psixologik tabiati. Uslubiy qo‘llanma. – Farg‘ona: 2023 - 75 b.

TAFAKKUR USLUBINING DUNYOQARASHGA DOIR MOHIYATI

Abdullayev Temur Bobir o‘g‘li
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti
2-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya: Bugungi kunda jahonda dunyoni bilishning dastlabki usulini, inson tafakkuri imkoniyatlarini ochib berish shaklini aniqlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Falsafiy dunyoqarash jamiyatdagi ziddiyatlarni bartaraf qilishda nafaqat ong, balki tasavvurlarga murojaat qilishni taqozo qilmoqda.

Kalit so‘zlar: tafakkur uslubi, ong, dunyoqarash, tasavvur, materiya.

Dunyo ilmiy manzarasining yangi qiyofasini shakllantirish va ularning ilmiy bilimlar bilan mutanosibligini ta’minlashda tafakkur uslubi nihoyatda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Inson o‘z taraqqiyotining dastlabki davrlaridanoq boshqa mavjudotlardan ongning mavjudligi bilan farq qilgan. Onging paydo bo‘lishi to‘g‘risidagi dastlabki tasavvurlarni qadimdan bizgacha yetib kelgan manbalarda duch kelamiz. Deyarli barcha faylasuflar, falsafiy ta’limotlar va yo‘nalishlarni inson ichki olami va uning sir-sinoatlari o‘ziga jalb etgan. Qadimgi Xitoy, Hindiston, Yunonistondan tortib hozirgi zamonaviy falsafiy yo‘nalishlargacha, barchasida inson ichki olami, inson ongi va uning turli qonuniyatlari borasida o‘ziga xos tasavvurlar va g‘oyalar ilgari surilgan. Qadimdanoq insonlar o‘zlari uchun ikki xil olamni: obyektiv, insonning istak va ixtiyoridan tashqarida bo‘lgan Kosmosni va insonning ichki, subyektiv olamni tasavvur qila boshlashganligi manbalardan ma’lum. [1, B.53]

Fransuz faylasufi Lyusen Levi-Bryulning inson tafakkurining kelib chiqishini tekshirishga bag‘ishlangan “Ibtidoiy tafakkur” nomli asarida ko‘pgina olimlar tomonidan to‘plangan faktik materiallarni umumlashtirishga urinib, ilmga zid “mantiqdan oldingi” va mantiqiy tafakkurlar nazariyasini ilgari surgan. Bu “nazariya” ga ko‘ra, kishilar jamiyat taraqqiyotining quyi bosqichlarida go‘yo mantiqiy tarzda mantiq qonunlari bo‘yicha fikrlaydigan, balki tasavvur yordamida aloqa qiladi. Shuningdek, mantiqiy tafakkur keyinroq, jamiyat taraqqiyotining yuqori bosqichlarida paydo bo‘lgan, aniqroq aytganda, yevropalik millatlar mantiqiy, “tuzem”liklar esa mantiqsiz fikrlaydilar. L.Levi-Bryul xotira tafakkurga bog‘liq emas, uning o‘zi mustaqil ravishda mavjud deb uqtiradi. Uning ta’kidlashicha, “Sivilizatsiya jamiyati” kishilari fikrlaydilar, quyi jamiyat kishilari faqat eslash bilan cheklanadilar. “Bizning ijtimoiy tafakkur xazinamiz, - deb yozgan edi L.Levi-Bryul, - umumlashtirilib, bir-biriga bog‘liq tushunchalar yordamida bayon etiladi. Qoloq jamiyatlarda bu narsa ba’zan cheksiz jamoaviy tasavvurlardan iborat bo‘ladi. Bu tasavvurlar juda murakkab

va hajman ham kattadir. Bu yerda u batamom xotira yordamida bayon etiladi”. [2, B.73]

Avstriyalik faylasuf-pozitivist Ernst Max insonning olamni bevosita sezish imkoniyati cheklangan, shu sababli olamda, tabiatda bo‘ladigan jarayonlarning aks-sadolarinigina eshitishi mumkinligini ta’kidlagan. Sezgilar bilish jarayonida katta rol o‘ynaydi. Ular odamlarni atrofdagi voqelik bilan bog‘laydi. Lekin sezgilarning ahamiyati qanchalik katta bo‘lmasin, ular obyektiv mavjud narsalarning inson ongidagi aksidan boshqa narsa emas. “Sezgi – bilishning zaruriy manbai, biroq bilish uchun sezishning o‘zi kifoya qilmaydi. Shunday narsalar va narsalarning xossalari mavjudki, o‘ta kichkinaligi tufayli ularni sezgilar ilg‘ay olmaydi. Narsalarning bunday xossalari faqat aql bilan idrok etiladi va bunday bilish ham haqiqiy bo‘lishi mumkin. Masalan, biz bo‘shliqlarni ham, barcha jismlarda mavjud atomlarni ham ko‘rmaymiz, eshitmaymiz va his qilmaymiz. Biroq aql yordamida biz ularning amalda mavjudligiga ishonch hosil qilamiz”. [3, B.82]

Yunon faylasufi Geraklit butun borliqning asosida moddiy narsa yotishini e’tirof qilish bilan, ongning materiyaga bo‘lgan munosabatini ham materialistlarcha hal qiladi. U, ong tan bilan bog‘liqligi, ongning ikkiyuzlamachiligini ta’kidlab, ongning o‘zini ham materiya deb biladi va ong bilan moddani tenglashtiradi. Bu Geraklit materializmi chegaralanganining nishonasidir. Umuman, bu kamchilik butun qadimgi Yunoniston materializmiga xos edi. Geraklit moddaning birlamchiligi va ongning ikkilamchiligi masalasini bilish sohasiga tatbiq qilishni ham materialistlarcha hal qiladi.

Geraklit narsalarni bilish mumkinligini e’tirof qilish bilan bir qatorda, bilish jarayonida sezgi organlari bilan tafakkurning asosiy rol o‘ynashiga ham katta ahamiyat beradi. Geraklit fikricha, bilish jarayoni kishi sezgi organlari olingan tasavvurlardan boshlanib, tafakkur orqali takomillashadi. Geraklit aytishicha, kishining sezgi organlari tashqi dunyo to‘g‘risida faqat ajralgan, ayrim ma’lumotlarnigina beradi, xolos, haqiqiy bilimni esa tafakkur orqaligina olish mumkin, deb hisoblagan.

Yana bir antik davr faylasuflaridan biri Demokrit bilish nazariyasini chuqur ishlab chiqish falsafa tarixida katta iz qoldirib ketdi. U dunyoni bilish mumkinligini e’tirof qildi va bilish jarayonining asosiy bosqichlarini materialistik asosda isbotlab berdi. Demokrit bilish jarayonining birinchi qilib sezgilarni oladi. Uning fikricha, har bir narsadan mayda moddiy obrazlar ajralib chiqib, bizning sezgi organlarimizga ta’sir etadi, shuning natijasida ongimizda narsalar to‘g‘risida ma’lum tasavvurlar paydo bo‘ladi.

Odamning o‘zi yashayotgan olam haqidagi tasavvurlari, unga munosabati dunyoqarash degan tushunchada ifodalanadi. Odamning dunyoqarashi beixtiyor yuzaga kelgan narsa emas. Dunyoqarash deyarli butunlay kishilarning hayot kechirish

sharoitlaridan kelib chiqadi. Kishilarning turmush sharoitlari turlicha bo‘lganligidan, dunyoqarashlari ham turlichadir.

Inson ongining borliqqa munosabati masalasi dunyoqarash doirasiga kiruvchi bilimlar ichida markaziy o‘rnini egallaydi. Dunyoqarashning ilmiy xarakteri – tafakkurning borliqqa munosabati masalasini ilmiy asosda hal etishga bog‘liqdir.

Tafakkurning borliqqa munosabati masalasi, dastavval, ularning qaysi biri birlamchi – borliq birlamchimi yoki tafakkur birlamchimi, degan masala sifatida qo‘yiladi. Masalani bu tartibda qo‘yish quyidagi mazmunga ega: odamlar uzoq davrlardan boshlab dunyoda ikki xil hodisa – moddiy va ruhiy, ideal hodisalar borligini ajrata bilganlar. Kishi ongidan tashqarida bo‘lgan hamma narsalar moddiy hodisalarga kiradi. Bular yer, tog‘lar, daryolar, o‘simliklar, hayvonlar va tabiatning boshqa juda ko‘p narsalaridan iborat. Kishining ongi esa, ruhiy hodisalarga kiradi. Bizning sezgilarimiz, tasavvurlarimiz, tushunchalarimiz shular jumlasidandir.

Tafakkur – obyektiv voqelikning inson ongida abstrakt aks etish jarayonidir. Insonlarning amaliy faoliyatlari shuni ko‘rsatadiki, inson ongi umuman moddiy dunyoning buyum va narsalarning to‘g‘ri aks ettiradi. Ammo, shu bilan birga, inson tafakkuri yaratgan tushunchalar, mulohaza va nazariyalarda doimo fantaziyaning zarrasi ham fikrning voqelikdan bir oz uzoqlashishi holati bo‘ladi. Bu hol shunda ifoda topadiki, odamlar tabiat hodisalarini bilayotganlarida, ularning ayrim xususiyatlarini payqamay qolishlari yoki, aksincha, hodisalarning boshqa xususiyatlariga haddan tashqari ahamiyat berib yuborishlari mumkin.

Xulosa qilib aytganda, inson tafakkuri doimo o‘zidan ilgari qoldirilgan bilimlarga va fanning muammolari bilan ish ko‘radi. Fan esa bu muammolarni yechish bilan birgalikda, amaliyotdan o‘zishi va unga ongli ravishda yo‘l ko‘rsatishi kerak bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. В.В. Чешев Проблема познания в философии. Томск, 2003.
2. Леви-Брюль. Первобытное мышление. - Москва., 1930.
3. Shermuxamedova N.A. Gnoseologiya - Bilish nazariyasi. – Toshkent: 2008.

TO‘PLAMNING JORDAN O‘LCHOVI VA UNGA OID MISOLLAR

Xolboyev Azamat
Juraboyeva Shoxida
TDPU Aniq va tabiiy fanlarni o‘qitish metodikasi (matematika) mutaxassisligi
2-bosqich magistri

Biz ko‘plab adabiyotlarda, darsliklarda Lebeg manosidagi o‘lchovli to‘plamlar va ularni xossalari haqida yetarlicha ma’lumotlarga egamiz [1-2]. Lekin boshqa o‘lchovlar va ularning xossalari haqida ma’lumotlar juda kam [2-4]. Bu maqolada Jordan o‘lchovi va to‘plamning Jordan manosidagi o‘lchovini hisoblash haqida bir nechta misollar keltirganmiz.

$E \subset R$ to‘plam Jordan manosida o‘lchovli to‘plam bo‘lishi uchun E to‘plamni o‘z ichiga oluvchi biror $F_1 = [a; b]$ kesma olinadi ($[a; b]$ kesmaning Jordan o‘lchovi $b - a$ ga teng deb qabul qilamiz). Keyin esa, L_1, l_1 sonlar aniqlanadi. Keyingi qadamda $F_1 = [a; b]$ teng ikkita kesmaga ajratiladi va L_2, l_2 sonlar aniqlanadi. Bu jarayon huddi shunday davom ettiriladi. *n*-qadamda $F_1 = [a; b]$ to‘plam teng 2^{n-1} ta kesmaga bo‘linib L_n, l_n sonlar aniqlanadi. Bu yerda L_n *n*-qadamda E to‘plamning kamida elementi qatnashgan kesmachalar sonini kesmachaning uzunligiga ko‘paytirishdan hosil bo‘lgan songa teng. l_n esa, *n*-qadamda barcha elementlari E to‘plamning elementlaridan tashkil topgan kesmachalar sonini kesmachaning uzunligiga ko‘paytirishdan hosil bo‘lgan songa teng. Natijada $\{L_n\}$ va $\{l_n\}$ sonli ketma-ketliklar hosil bo‘ladi. Agar bu ketma-ketliklar yaqinlashuvchi bo‘lib ularning limitlari teng bo‘lsa, u holda E to‘plam Jordan manosida o‘lchovli to‘plam deyiladi, aks holda E to‘plam Jordan manosida o‘lchovli to‘plam emas deyiladi.

Biz quyida bir nechta misollar yordamida to‘plamlarning Jordan manosida o‘lchovli yoki o‘lchovli emasligini ko‘rsatamiz.

1-misol. $E = (a; b)$ intervalning Jordan o‘lchovini hisoblang.

Yechish. $(a; b)$ to‘plamni o‘z ichiga oluvchi $F_1 = [a; b]$ kesmani olamiz. $F_1 = [a; b]$ kesmaning Jordan o‘lchovi $b - a$ ga teng. F_1 to‘plamning elementlari ichida kamida bitta E to‘plamning elementi tegishli bo‘lganligi uchun $L_1 = b - a$ ga, F_1 to‘plamning barcha elementlari E to‘plamning elementlaridan iborat bo‘lmaganligi uchun $l_1 = 0$ ga teng. Ikkinchi qadanda o‘lchovi $\frac{b-a}{2}$ ga teng bo‘lgan ikkita $F_2^1 = \left[a; \frac{a+b}{2}\right]$ va $F_2^2 = \left[\frac{a+b}{2}; b\right]$ to‘plamlarni qaraymiz. F_2^1, F_2^2 to‘plamlarning

elementlari ichida kamida bitta E to‘plamning elementi bo‘lganligi uchun $L_2 = 2 \cdot \frac{b-a}{2} = b-a$ ga, F_2^1, F_2^2 to‘plamlarning barcha elementlari E to‘plamning elementlaridan iborat bo‘lmaganligi uchun $l_1 = 0$ ga teng. Keyingi qadamlarda,

$$L_3 = 4 \cdot \frac{b-a}{4} = b-a,\ l_3 = 2 \cdot \frac{b-a}{4} = \frac{b-a}{2}$$

$$L_4 = 8 \cdot \frac{b-a}{8} = b-a,\ l_4 = 6 \cdot \frac{b-a}{8} = \frac{3(b-a)}{4}$$

.....

$$L_n = 2^n \cdot \frac{b-a}{2^n} = b-a,\ l_n = (2^n - 2) \cdot \frac{b-a}{2^n} = b-a-\frac{b-a}{2^{n-1}},\ n \geq 3$$

.....

ekanligini topamiz.

Jordan o‘lchovi tarifiga ko‘ra, n cheksizga intilganda limitga o‘tib $(a;b)$ intervalning Jordan o‘lchovi $b-a$ ga teng ekanligi kelib chiqdi.

Bu misoldan shuni xulosa qilishimiz mumkinki, $[a;b]$ kesma, $[a;b), (a;b]$ yarim intervallarning Jordan o‘lchovi ham $b-a$ ga teng bo‘ladi.

2-misol. Ushbu $E = (-2;1] \cup [2;4] \cup \{6\}$ to‘plamning Jordan o‘lchovini hisoblang.

Yechish. E to‘plamni o‘z ichiga oluvchi $F_1 = [-2;6]$ to‘lamni qaraymiz. $F_1 = [-2;6]$ to‘plamning Jordan o‘lchovi 8 ga teng. F_1 to‘plamning elementlari ichida kamida bitta E to‘plamning elementi tegishli bo‘lganligi uchun $L_1 = 8$ ga, F_1 to‘plamning barcha elementlari E to‘plamning elementlaridan iborat bo‘lmaganligi uchun $l_1 = 0$ ga teng.

Endi o‘lchovi 4 ga teng bo‘lgan ikkita $F_2^1 = [-2;2]$ va $F_2^2 = [2;6]$ to‘plamlarni olamiz. $F_2^1 \cap E \neq \varnothing, F_2^2 \cap E \neq \varnothing$ ekanligidan $L_2 = 2 \cdot 4 = 8$ ga teng bo‘ladi. $F_2^1 \not\subset E, F_2^2 \not\subset E$ ekanligidan $l_2 = 0 \cdot 4 = 0$ ga teng ekanligini topamiz.

Keyingi qadamda o‘lchovi 2 ga teng bo‘lgan to‘rtta $F_3^1 = [-2;0], F_3^2 = [0;2], F_3^3 = [2;4], F_3^4 = [4;6]$ to‘plamlarni olamiz. E to‘plam barcha to‘rtta to‘plamning har biri bilan kesishmasi bo‘sh bo‘lmaganligi uchun $L_3 = 4 \cdot 2 = 8$ ga teng. To‘rtta to‘plamdan $F_3^3 = [2;4]$ to‘plam E to‘plamning qism to‘plami bo‘lganligi uchun $l_3 = 1 \cdot 2 = 2$ ga teng bo‘ladi.

O‘lchovi 1 ga teng bo‘lgan $F_4^1=[-2;-1]$, $F_4^2=[-1;0]$, $F_4^3=[0;1]$, $F_4^4=[1;2]$, $F_4^5=[2;3]$, $F_4^6=[3;4]$, $F_4^7=[4;5]$, $F_4^8=[5;6]$ to‘plamlar uchun yuqoridagi mulohazalar yuritib $L_4=8\cdot 1=8$ va $l_4=4\cdot 1=4$ bo‘lishini topamiz.

Keyingi qadamda o‘lchovi 0,5 ga teng bo‘lgan 16 ta to‘plamni E to‘plam bilan tekshirib chiqamiz. Natijada $L_5=14\cdot 0,5=7$ va $l_5=9\cdot 0,5=4,5$ bo‘ladi. Navbatdagi qadamda o‘lchovi 0,25 ga teng 32 ta to‘plamni tekshirib, $L_6=24\cdot 0,25=6$ va $l_6=19\cdot 0,25=4,75$ ekanligini hisoblaymiz.

n-qadamda uzunligi 2^{4-n} ga teng bo‘lgan 2^{n-1} ta to‘plamni E to‘plam bilan tekshirib chiqamiz. Buning natijada, $L_n=(2\cdot L_{n-1}\cdot 2^{n-5}-4)\cdot 2^{4-n}$, $n\ge 6$ va $l_n=(2\cdot l_{n-1}\cdot 2^{n-5}+1)\cdot 2^{4-n}$, $n\ge 6$ ekanligi kelib chiqadi. Ushbu rekurent formula

$$L_n=L_{n-1}-2^{6-n},\ l_n=l_{n-1}+2^{4-n},\ n\ge 6$$

va $L_5=7,\ l_5=4,5$ ekanligidan

$$L_n=L_5-2^{6-n}-2^{5-n}-...-2^0,\quad l_n=l_5+2^{4-n}+2^{3-n}+...+2^{-2}$$

bo‘lishini topamiz. Bularni soddalashtirib,

$$L_n=5+2^{6-n},\quad l_n=5-2^{4-n}$$

ketma-ketliklarni umumiy hadini aniqlaymiz.

Natijada, $L_n=5+2^{6-n}, n\ge 6$ kamayuvchi, $l_n=5-2^{4-n}, n\ge 6$ o‘suvchi va $L_n>l_n, n\in N$ shartni qanoatlantiruvchi ketma-ketliklarni hosil qilamiz. Bu ketma-ketliklar yaqinlashuvchi. n cheksizga intilganda ketma-ketliklarni limitini hisoblab,

$$\lim_{n\to\infty}L_n=\lim_{n\to\infty}(5+2^{6-n})=5$$

$$\lim_{n\to\infty}l_n=\lim_{n\to\infty}(5-2^{4-n})=5$$

ekanligini topamiz.

Jordan o‘lchovi tarifiga ko‘ra, $E=(-2;1]\cup[2;4]\cup\{6\}$ to‘plamning o‘lchovi 5 ga teng ekan.

Endi Jordan manosida o‘lchovli bo‘lmagan to‘plamga misol keltiramiz.

3-misol. Ushbu $E=[0;1]\setminus Q$ ($[0;1]$ kesmadagi barcha ratsional sonlar) to‘plamning Jordan o‘lchovini hisoblang.

Yechish. Birinchi E to‘plamni o‘z ichiga oluvchi $F_1=[0;1]$ to‘lamni qaraymiz. $F_1=[0;1]$ to‘plamning elementlari ichida E to‘plamning elementlari bo‘lganligi uchun $L_1=1$ ga, F_1 to‘plamning barcha elementlari E to‘plamning elementlaridan iborat bo‘lmaganligi uchun $l_1=0$ ga teng. Ikkinchi qadamda $F_2^1=[0;0,5]$ va $F_2^2=[0,5;1]$ to‘plamlarning elementlari ichida E to‘plamning elementlari bo‘lganligi

uchun $L_2 = 2 \cdot 0{,}5 = 1$ ga, F_2^1 va F_2^2 to‘plamning barcha elementlari E to‘plamning elementlaridan iborat bo‘lmaganligi uchun $l_2 = 0$ ga teng bo‘ladi. Ratsional sonlar zichlik xossasiga ko‘ra, keyingi qadamlarda ham $L_n = 1$ ga va $l_n = 0$ ga teng ekanligini osongina ko‘rsatish qiyin emas.

$\lim\limits_{n\to\infty} L_n = 1$ va $\lim\limits_{n\to\infty} l_n = 0$ ekanligidan Jordan o‘lchovi tarifiga ko‘ra $E = [0;1] \setminus Q$ to‘plamning Jordan o‘lchovi mavjud emasligi kelib chiqadi.

Bizga ma’lumki, $E = [0;1] \setminus Q$ to‘plamning Lebeg o‘lchovi 0 ga teng. Ushbu $E = [0;1] \setminus Q$ to‘plam Lebeg manosida o‘lchovli va Jordan monasida o‘lchovli bo‘lmagan to‘plamga misol bo‘lar ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sarimsakov T.A., Haqiqiy o‘zgaruvchining funksiyalari nazariyasi, “O‘zbekiston” nashriyoti, 1993-y.

2. Sh. Nematova "Matematika fanini o"qitishning nazariy masalalari va metodikasi", "Tafakkur nashriyot" T.: 2011-yil.

3. S.Alixonov "Matematika o"qitish metodikasi". T.: "O"qituvchi" nashriyoti-2008-yil.

4. D.I.Yunusova "Matematikani o"qitishning zamonaviy texnologiyalari" T.: "Fan" nash.-2010-yil.

O‘SMIR YOSHDAGI O‘QUVCHILARDA SUITSIDAL HOLATLARNING PSIXOPROFILAKTIKASI

Nasirova Shınar Otebaevna
Qoraqalpog‘iston Respublikasi Berdoq nomidagi QDU
Ekonomika fakulteti tyutori

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘smirlarning o‘ziga hos shaxs sifatlari, suitsidal holatlar,o‘z-o‘zini baholashdagi muammolar va echimlar bo‘yicha tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: O‘smir, ijtimoylashuv, shaxs, suitsidal, globallashuv, psixoprofilaktika.

O‘smirlik davri eng murakkab va shu bilan birga muhim taraqqiyot bosqichidir. Ilk o‘smirlik 11-13 yoshni, katta o‘smirlik - 14 - 15 yoshlarni o‘z ichiga oladi. Bu davrning eng muhim hislati shundan iboratki, u bolalikdan o‘spirinlik, kattalikka, yoshlikdan etuklikka o‘tish davridir.

O‘smirlik - organizm taraqqiyotidagi shiddat va notekislik bilan xarakterlanib, bu davrda tananing intensiv tarzda rivojlanishi va suyaklarning qotishi ro‘y beradi. Yurak va qon tomirlar faoliyatida ham notekislik bo‘lib, bu ham bola fe’lining o‘zgaruvchan, dinamik va ba’zan noma’qulliklar va noqulayliklarni keltirib chiqaradi. Bular albatta asab tizimiga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatib, bola tezga achchiqlanadigan yoki tormozlanish yuz berganda anchagacha depressiya holatidan chiqolmaydigan tushkunlikda qolishi ham mumkin.

O‘smir shaxsning takomillashuvi va shakllanishiga turtki bo‘lgan omillardan biri-o‘quv faoliyati motivlaridagi sifat o‘zgarishidir. Kichik maktab yoshidagi boladan farqli, o‘smir endi faqat bilimlar tizimiga ega bo‘lish, o‘qituvchining maqtovini eshitish va «5» baholarni ko‘paytirish uchun emas, balki tengqurlari orasida ma’lum *ijobiy mavqeni egallash*, kelajakda yaxshi odam bo‘lish uchun o‘qish motivlari ustivor bo‘lib boradi. Lekin I.V. Dubrovinaning bergan ma’lumotlariga ko‘ra, o‘quv faoliyati motivlari orasida umuman bilish, yangi bilimlarga ega bo‘lish motivi kuchsiz bo‘lgani sababli, ular maktabga borgisi kelmaydi, o‘qishga og‘rinib kelib, salbiy emotsiyalar va havotirlik hislarini boshdan kechiradilar (o‘rtacha 20% o‘quvchilar). Bu kattalarning o‘smir bilan ishlashini qiyinlashtiradi.[1]

O‘smirning shaxs sifatida taraqqiyotida ikki xil holat kuzatiladi: bir tomondan, boshqalar, tengqurlar bilan yaqinrok aloqada bo‘lishga intilish, guruh normalariga bo‘ysunish, ikkinchi tomondan, mustaqillikning oshishi hisobiga bola ichki ruhiy olamida ayrim qiyinchiliklar kuzatiladi. O‘zgalarni anglash bilan o‘z- o‘zini anglash o‘rtasida ham qarama-qarshiliklar paydo bo‘ladi. Ko‘pincha o‘smir o‘z imkoniyatlarini

yuqori baholaydi, boshqalar esa uning kuchi, irodasi va salohiyatiga ishonchsizlik bilan qaraydi. Lekin shunday bo‘lsa-da, o‘zini nima qilib bo‘lsa ham hech bo‘lmaganda tengqurlar jamiyati tomonidan tan olinishiga erishishga intiladi va ular bilan muloqot hayotining ma’nosiga aylanib qoladi. Agar mabodo o‘smir shu davrda biror sabab bilan tengqurlari jamiyati tomonidan inkor qilinsa, u bunga juda katta mudxish voqeaday qaraydi, maktabga bormay qo‘yishi, hattoki, suitsidal harakatlar (o‘z joniga qasd qilish) ni ham sodir etishi mumkin.

Voyaga etmaganlarniig *o‘z joniga qasd qilish* holatlarini tekshirish shuni ko‘rsatadiki, aksariyat suitsidlar ota-onalar, pedagoglarning ko‘polligi, sinfdoshlari bilan kelishmovchilik, turli mojarolar, atrofdagilarning e’tiborsizligi oqibatida, befarqlik, insofsizlik va shafqatsizlikka qarshi isyon sifatida yuz beradi.

Bugungi murakkab globallashuv davrida ma’naviyat sohasida vujudga kelayotgan dolzarb muammolarni hal etish, xalqimiz ma’naviyatini asrash, yuksaltirish, ayniksa, yosh avlodning qalbi va ongini turli zararli g‘oya xamda mafquralar ta’siridan saqlash, shuningdek, uni himoya qilish masalalari alohida e’tiborga molikdir. YOshlarimizning ma’naviy olamida bo‘shlik vujudga kelmasligi uchun ularning qalbi xamda ongida sog‘lom turmush tarzi, milliy va umummilliy qadriyatlarga hurmat-ehtirom tuyg‘usini bolalik davridanok shakllantirish muxim vazifa.

Maktab o‘quvchilarda suitsidal xulk-atvor alomatlarini ko‘rganda kanday choralar kurishi mumkin ?

Suitsidga moyil yoshlar odatda tug‘ridan-tug‘ri yordam izlashmaydi: shunga karamay, ulariing ota-onalari, muassasa ma’muriyati yoki tengdoshlari ogohlantiruvchi alomatlarni aniqlashi va o‘smirni saqlab qolish uchun qandaydir choralarni kurishi mumkin. [2]

Insonga quloq tutish orqali uning hayotini saqlab qolish mumkin! Agar siz o‘z joniga qasd kilmoqchi bo‘lgan birorta odamni bilsangiz yoki “*unda suitsidga moyillik bor*” degan gumonda bo‘lsangiz, u holda, xayotini saqlab qolishda unga yordam berishingiz mumkin, buning uchun shunchaki uning aytganlariga qulok tuting! O‘zini o‘ldirishga chog‘langan odamlar ko‘pincha “*mening xech kimga keragim yuk*”, “*mening boshqa ilojim yuq*” va “*men haqimda hech kim qayg‘urmaydi*” deb uylaydilar.

Odamlarni tinglash orqali ular bilan sodir bulayotgan hodisalarga va sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan narsalarga befarq emasligimizni namoyon etamiz.

Ota-onalar muassasa ma’muriyati yoki ijtimoiy psixologik markazlarga iloji boricha tezrok yordam so‘rab, murojaat qilishlari kerak.

Shuningdek, ta’lim muassasasi ma’muriyati va psixologi bunday uquvchilarni doimiy ravishda kuzatib borishi xamda parasuitsidal xolatdan to‘la chiqib ketguncha ular bilan birga bo‘lishi lozim. [3]

Umuman olganda o‘smirlik davridagi qiyinchiliklarning oldini olishning eng ishnochli va foydali yo‘li-bu uning biror narsaga turg‘un qiziqishiga erishish, faoliyat motivlarini mazmunliroq qilishdir. Masalan, shu davrda texnikaga qiziqib qolgan bola qiziqishini qondirish shart-sharoitining yaratilishi, bekor qolmasligiga erishish, har bir harakatini rag‘batlantirish, unga bir ish qo‘lidan keladigan odamday munosabatda bo‘lish katta pedagogik ahamiyatga ega. Uning qiziqishlarini bila turib, oldiga yangidan yangi maqsadlar qo‘yish- o‘smir bola shaxsining rivojiga asosdir. SHundagina uning o‘z «Men»i to‘g‘risidagi tasavvurlari ijobiy, o‘z-o‘ziga bahosi ob’ektiv va adolatli bo‘ladi, o‘zining nimalarga qodirligi va kim ekanligi haqida yaxshi fikrlar paydo bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. V.M.Karimova, F.A.Akramova «Psixologiya»Toshkent-2005.

2.Gilinskiy YA.I. Deviantologiya. SPb. YUridicheskiy tsenr Press. 2007.

3.N.Toyloqov «Voyaga etmaganlar o‘rtasida suitsid holatlarining oldini olish» metodik qo‘llanma.,Toshkent-2017.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI

Orınbasar Saparov Baxievich
Qoraqalpog‘iston Respublikasi pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitish jarayonini interfoal metodlar tashkil etish masalalari to‘g‘risida so‘z etiladi.

Kalit so‘zlar: Kichik maktab yosh,o‘quv faoliyat, innovatsiya, pedagogoik texnoloiya, informatsion-kommunikatsiya.

Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayoti zarurati bo‘lgan ta’lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo‘lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta’lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko‘tarish, unga ilg‘or texnologiyalarini joriy qilish, ta’lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko‘tariladi.

Ta’lim jarayonida o‘qitishning zamonaviy metodlari keng qo‘llanilmoqda. O‘qitishning zamonaviy metodlarini qo‘llash ta’lim jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Ta’lim metodlarini tanlashda har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq sanaladi.

An’anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli-tuman ta’lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan metodlar bilan boyitish ta’lim oluvchilarning o‘zlashtirish darajasining ko‘tarilishiga olib keladi. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta’lim beruvchi tomonidan ta’lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta’lim jarayonida faolligi muttasil rag‘batlantirilib turilishi, o‘quv materialini kichik-kichik bo‘laklarga bo‘lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo‘naltiruvchi matn, loyiha, rolli o‘yinlar kabi metodlarni qo‘llash va ta’lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi **[1]**

Kichik maktab yoshi - bu boshlang‘ich maktabning 1-4 sinflarida o‘qiydigan 6-11 yoshdagi bolalar. Yosh chegaralari va uning psixologik xususiyatlari ma’lum bir vaqt uchun qabul qilingan ta’lim tizimi, aqliy rivojlanish nazariyasi va yoshga bog‘liq psixologik davrlashtirish bilan belgilanadi.

Boshlang‘ich ta’limda o‘qitish va tarbiyalashning natijalaridan biri, bolalarni zamonaviy kompyuter texnologiyalarini egallashga va ularning yordamida olingan

axborotlarni o‘z bilimini oshirishga qo‘llay olishga tayyor bo‘lishlari kerak.Bu maqsadlarni amalga oshirish uchun boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi amalda kichik sinf o‘quvchilarini o‘qitishda turli strategiyalarni qo‘llashiga to‘g‘ri keladi. Va birinchi navbatda o‘quv–tarbiyaviy jarayonda information-kommunikatsiya texnologiyalardan foydalanishga o‘tishga to‘g‘ri keladi. Boshlang‘ich sinf darslarida information-kommunikatsiya texnologiyalardan foydalanish, o‘quvchilarni o‘rab turgan olam axborot oqimlarida yo‘l topa olish qobiliyatini rivojlanishiga, axborot bilan amaliy usullarda ishlay olish, zamonaviy texnik vositalar yordamida axborotlar bilan almasha olish tajribasini ortishiga olib keladi. Boshlang‘ich maktab darslarida information-kommunikatsiya texnologiyalardan foydalanish o‘qitishning tushuntiruvchi - ko‘rgazmalilik usulidan ishchanlik usuliga o‘tishga yordam beradi va unda bola o‘quv jarayonining faol sub’ektiga aylanadi. Bu o‘quvchilar bilimni ongli o‘zlashtirishini shartlab qo‘yadi. Boshlang‘ich maktabda information-kommunikatsiya texnologiyalardan foydalanish:

- o‘quvchilarda bilish jarayonini faollashtirishga;
- darslarni yuqori estetik darajada(muzikali, animatsiyali) o‘tishga;
- turli darajali topshiriqlarni qo‘llash yordamida, xar bir o‘quvchiga individual yondoshishga yordam beradi.

Demak, ishning dolzarbligini boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida matnli masalalarni erkin yecha olishni uddalashni shakllantirish uchun ta’lim jarayoniga information-kommunikatsiya texnologiyalarni joriy qilish zarurati shartlab qo‘ydi. Kichik yoshdagi bolalarga matematikani o‘qitish jarayonida information- kommunikatsiya texnologiyalardan tizimli va maqsadga yo‘naltirilgan foydalanish ularni matnli masalalarni tushungan holda yecha olishga o‘rgatadi, darsning mahsuldorligi va samaradorligini oshiradi, matematikaga qiziqishni kuchaytiradi va qo‘llab quvvatlaydi, shuningdek bilish jarayoni, fikrlash, diqqat, tasavvur qilish va fantaziyani rivojlantiradi.

Muammo bilan bog‘liq mavjud ishlarni tahlili shuni ko‘satmoqdaki matnli masalalarni yechish jarayoni – bu masalani o‘qiy bilish va tushunish, masala shartini va so‘ralayotgan narsani ajrata olish; masalani yechish rejasini tuzish, ma’lum berilganlar va noma’lumlarni (masala modelini qarash yoki fikr yuritish yo‘li bilan) bog‘lash; talabni qondirish, masaladagi savollarga (tajriba-sinov, arifmetik, algebraik, geometrik, mantiqiy kabi turli usullar bilan) javob topish; topilgan yechim to‘g‘riligini aniqlash va agar xato-kamchiliklar bo‘lsa ularni tuzatish. O‘quvchilarda masalani yechishda shakllanadigan bilimlarni amalga oshirish uchun o‘qituvchi masalani yechish rejasidan foydalanadi. Ko‘pincha bolalar harakat bilan bog‘liq bo‘lgan matnli masalalarni yechishda xatoga yo‘l qo‘yadilar, shuning uchun o‘qituvchi bunday hollarda multimediyali ko‘rinishlardan foydalanadi. SHuningdek, ko‘rgazmali rasmlar,

tablitsa, sxema va diagrammalar tuzish kabi modellashtirish usullaridan ham foydalanadilar. **[2]**

Shunday qilib boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida matnli masalalarni erkin yecha olishni uddalashni shakllantirish uchun ta’lim jarayoniga information-kommunikatsiya texnologiyalarni joriy qilish zamonaviy boshlang‘ich maktab dolzarb muammosi xisoblanadi. Bugun boshlang‘ich sinf o‘qituvchi ixtiyoriy predmetni information- kommunikatsiya texnologiyalardan foydalanib o‘ta olishi kerak. Undan foydalangan holda dars o‘tish degani – bu ko‘rgazmali, rangli, axborotli, interfaol, o‘qituvchi va o‘quvchining vaqtini tejash, o‘quvchiga o‘z tempida ishlashga imkon berish, o‘qituvchiga o‘quvchilar bilan differentsiallashgan va individual ishlash imkonini berish, o‘qitish natijalarini nazorat qilish va tez baholash imkoniyatlarini beradi.

Umuman olganda boshlang‘ich sinflarda maqsad sari aniq natijaga erishishlaridagi faoliyatlarini tizimlashtirishda, o‘quvchilar tomonidan o‘quv materialining mazmunini to‘liq o‘zlashtirishiga erishishlarida, o‘quv jarayonining har bir bosqichida amalga oshiriladigan ishlar ayniqsa o‘qituvchi tomonidan o‘qitish usul va texnologiyalarning to‘g‘ri tanlanishi talim samaradorligiga ijobiy tasir ko‘rsatadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Ishmuhamedov R.J, Abduqodirov A., Pardaev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar (ta’lim muassasalari o‘qituvchilari, tarbiyachilari, guruh rahbarlari uchun amaliy tavsiyalar).– T.: Iste’dod, 2010.-yil

2. M.Zufarova «Pedagogik psixologiya» O‘quv qo‘llana Fergana-2007.

3. F.I.XAYDAROV, N.I.XALILOVA «Umumiy psixologiya» Toshkent-2010.

O‘SMIR YOSHDAGI O‘QUVCHILARNING TAFFAKUR FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH

Yusupov Quwanısh Dawletbaevish
Qoraqalpog‘iston Respublikasi pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘smir yoshdagi o‘kuvchilarning o‘ziga hos xususiyatlari va aql taffakurini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: O‘smir, taffakur, rivojlanish,usul, o‘quv faoliyati, fikrlash, taraqqiyot.

O‘smirlik davri eng murakkab va shu bilan birga muhim taraqqiyot bosqichidir. Ilk o‘smirlik 11-13 yoshni, katta o‘smirlik - 14 - 15 yoshlarni o‘z ichiga oladi. Bu davrning eng muhim hislati shundan iboratki, u bolalikdan o‘spirinlik, kattalikka, yoshlikdan etuklikka o‘tish davridir. O‘smirlik - organizm taraqqiyotidagi shiddat va notekislik bilan xarakterlanib, bu davrda tananing intensiv tarzda rivojlanishi va suyaklarning qotishi ro‘y beradi. Yurak va qon tomirlar faoliyatida ham notekislik bo‘lib, bu ham bola fe’lining o‘zgaruvchan, dinamik va ba’zan noma’qulliklar va noqulayliklarni keltirib chiqaradi. Bular albatta asab tizimiga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatib, bola tezga achchiqlanadigan yoki tormozlanish yuz berganda anchagacha depressiya holatidan chiqolmaydigan tushkunlikda qolishi ham mumkin. **[1]**

Maktab ta’limining bevosita ta’siri bilan o‘smirda uzini anglash jarayoni rivojlana boshlaydi. U o‘zining fikriga, mustaqil qarashiga, biror masala yuzasidan o‘z mulohazasiga ega bo‘lishi uchun harakat qiladi. Shuning uchun o‘qituvchi yoki ota-onaning aytganlariga, kitob va darsliklarga tanqidiy nuqtay nazardan qaraydi. Ko‘pincha o‘qituvchining mulohazasidan,darslikdan xato va kamchiliklarni topishga intilib, o‘z gapida turib, ayrim fikrlarga qat’iy e’tiroz bildirishga, tortishishga va bahslashishga moyil bo‘ladi. Aqlning tanqidiyligi ayrim hollarda o‘qituvchi bilan uquvchi o‘rtasida “anglashilmovchilik g‘ovi” ni vujudga keltiradi. Aqlning «tanqidiyligi» o‘smirning asosiy xususiyatlaridan biri bo‘lib, u o‘zgalar fikrini turli bahonalar, sabablar bilan yo‘qqa chiqarishga qaratilgan bo‘ladi.

Tafakkurning mustaqilligi inson uchun juda katta ahamiyatga ega. O‘qituvchi dars jarayonida va darsdan tashqari vaqtlarda, har kanday og‘ir shart-sharoitlarda ham turli usullar bilan bu xislatni qullab-quvvatlashi, uning rivojlanishi uchun imkoniyat yaratishi kerak. SHuni ham esdan chiqarmaslik lozimki, dastlabki davrda o‘smirning nuqtai nazarini, mulohazalaridagi xatolarini, muvaffaqiyatsizliklarini yomonlash, uni izza qilish, izzat-nafsiga tegish, masxaralash mutlaqo mumkin emas. Aks holda o‘smir

aqlining ajoyib sifati barbod bo‘ladi va uning o‘zi jamiyat hamda tabiat qonunlariga, holatlariga befarq qaraydigan shaxsga aylanib qoladi. **[2]**

Qanday qilib o‘smirlar tafakkurini shaklllantirsa bo‘ladi?

O‘qituvchi tafakkurni to‘g‘ri rivojlantirish uchun har bir imkoniyatni to‘la ishga solishi lozim: 1) o‘smirlarni to‘g‘ri ta’rif berishga, analiz qilishga, taqqoslashga, abstraktsiyalash va umumlashtirishga o‘rgatishi shart; 2) o‘z fikrini to‘g‘ri, ravon va aniq izhor etish yo‘lini tushuntirishi; 3) mustaqil ravishda hukm va xulosa chiqarish, mulohaza yuritish kabi fikr yuritish shakllari ularda aqliy ko‘nikma va malakalarni o‘stiradi va oqibat natijada rivojlanish amalga oshiriladi.

YUqoridagi vazifalarni amalga oshirish uchun avvalo o‘smirlar oldiga turli-tuman ob’ektlarni mustaqil taqqoslash, ulardagi o‘xshash va tafovutni topish zaruriyatini qo‘yish shart. Buning uchun o‘smirlar diqqatini ushbu savollarga javob berishga qaratish maqsadga muvofiqdir. Jumladan, “Bu holatda qanday umumiylik mavjud?”, “Ushbu narsalar qaysi belgi va jihatlari bilan bir-birlaridan farq qiladi?”, “Mazkur narsalar va hodisalar o‘rtasida qanday o‘xshashlik belgisi bor?” va boshqalar.

Biologiya fanlarida o‘quvchilarga mox (yo‘sin) bilan suv o‘tini, zamburug‘ning poyasi bilan ildiz sistemasini taqqoslashni tavsiya etib, poyaning ildizdan, sporaning urug‘dan nimasi bilan farqlanishini aniqlash kabi vazifalar berish foydalidir. Ushbu natijalar psixolog E.M.Kudryavtseva tadqiqotlaridan bir namuna sifatida keltirib o‘tildi, xolos. Boshqa fanlar bo‘yicha ham xuddi shunga o‘xshash topshiriqlar berish mumkin: “Romb bilan kvadratni taqqoslang”, “Ravishdoshdan sifatdoshni qanday ajratsa bo‘ladi?”, “Kislorod bilan vodorodni solishtiring”, “Bir had ko‘p haddan qaysi tomonlari bilan farq qiladi?”, “Quldorlik tuzumi bilan feodal tuzumi o‘rtasida qanday o‘xshashlik va tafovutli jihatlari mavjud?”, “Tog‘ daryolari va pasttekislik daryolari o‘rtasida qanday o‘xshashliklar ko‘zga tashlanadi?” va hokazo.

Psixolog V.A.Krutetskiy o‘smir tafakkurining mustaqilligini faollashtirish maqsadida yangi o‘quv materialini evristik yo‘l bilan o‘zlashtirish foydali ekanligini ta’kidlab o‘tadi. Muallif muammoli-evristik metodning birin-ketin, ya’ni tadrijiy uch bosqichdan iboratligidan xabar beradi. Birinchi bosqichda o‘qituvchi tinglovchilar oldiga muammo qo‘yadi va uning ta’rifini aytib o‘tadi, o‘quvchilar esa muammoni echish uchun mustaqil yo‘l-yo‘riq qidiradilar. Ikkinchi bosqichda esa, o‘qituvchi o‘quvchilar oldiga muammoni mustaqil ta’riflash vazifasini qo‘yadi, lekin uni echishga yo‘llanma beradi. Uchinchi bosqichda bo‘lsa, o‘qituvchi muammoga ishora qilmaydi, balki o‘quvchilarni muammoni mustaqil analiz qilib chiqish, undan so‘ng ta’riflash, echish usullari va imkoniyatlarini qidirib topishga o‘rgatadi.

V.A.Krutetskiy tadqiqotidan ushbu misolni keltirib o‘tishni lozim deb topdik: Teorema, - “Uchburchakning ichki burchaklari yig‘indisi *2d* ga teng”. Birinchi bosqich. O‘qituvchi deydi: “Har qanday uchburchakning ichki burchaklari yig‘indisi 180 gradusga teng. O‘ylab ko‘ring, qanday qilib bu teoremani isbot qilish mumkin?”.

Ikkinchi bosqich. O‘qituvchi: “Uchburchakning ichki burchaklari yig‘indisi nimaga teng ekanligini isbotlashga va aniqlashga harakat qilib ko‘ring. Bu o‘lchov doimiy bo‘lishi mumkinmi?”. Uchinchi bosqich. O‘qituvchi: “Uchburchak xossasini qidirib toping. Bu shaklning qaysi xossasini bilish zarur va qaysi biri qiziqarli?”. O‘quvchi taxminan mana bunday javob berishi mumkin: “Ichki burchaklar to‘g‘risida tasavvur qilish juda qiziqarlidir. SHuningdek, burchaklarning turli hajmda, doimiy o‘lchov miqdoriga tengligi yoki teng emasligi to‘g‘risidagi fikr ham kam ahamiyatli emas”. **[3]**

Umuman olganda o‘smirlarning taffakurini har hil usullar bilan takomillashtirib borishning ahamiyati ularning maktablarda dars jarayonida tabiy va ijtimoiy hodisalarni to‘g‘ri tushunishi va konkret hulosalar chiqarishida yordam beradi va o‘zlarining qa’tiyatli fikr mulohazasiga ega bo‘lib boradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. V.M.Karimova, F.A.Akramova «Psixologiya»Toshkent-2005.
2. E.G‘oziev «YOsh davrlar psixologiyasi» Toshkent-1994.
3. Ergash G‘oziev Ontogenez psixologiyasi Toshkent - 2010

TURP O’SIMLIGINING KIMYOVIY TARKIBI VA SHIFOBAXSH XUSUSIYATLARI

Asqarov Ibrohim Rahmonovich
O‘zbekiston “TABOBAT” Akademiyasi raisi, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan ixtirochi, kimyo fanlari doktori, professor.
Mo‘minjonov Mirjalol Muqumjon o‘g‘li
O‘zbekiston “TABOBAT” Akademiyasi raisi o‘rinbosari, kimyo fanlari doktori (DSc)
Hoshimova Gulchiroy Oxunjon qizi
Andijon davlat universiteti magistranti.

Annotatsiya: Turp iste'mol qilinadi lekin barglari chiqindi sifatida tashlab yuboriladi. Barglari tarkibida inson organizmi uchun foydali bo‘lgan ko‘plab kimyoviy elementlar va birikmalar mavjuddir. Mazkur maqolada mahalliy sharoitda yetishtirilgan turp bargi tarkibidagi makro- va mikroelementlar miqdori keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Turp o‘simligi, kaliy, kalsiy, fosfor, revmatizm,qandli diabet.

Turp o‘zining shifobaxsh xususiyati bilan boshqa sabzavotlardan ajralib turadi. Turp ildizmevasi minerallarga boy, o‘rtacha 13% quruq moddalar, taxminan 2% oqsil, 8,4% uglevodlar, C, B1, B2 vitaminlari, organik kislotalar, efir moylari va glyukozidlar saqlaydi. Turp tarkibida oltingugurt saqlovchi, fitonsid xususiyatiga ega bo’lgan moddalar metilmerkaptan, sinirin va boshqalar hamda kaliy, kalsiy, fosfor, temir va magniy kabi elementlar ham mavjuddir. Turp safro hosil bo‘lishini kuchaytiradi, ovqat hazm qilish bezlarining faoliyatini rag‘batlantiradi, ichak harakatini yaxshilaydi, antisklerotik xususiyatlarga ega. Ushbu xususiyatlar ichak atoniyasi, ich qotishi, xolesistit va xolelitiyoz bilan ishtahani oshirish uchun turpdan foydalanishga imkon beradi [2].

Buyuk tabobat ilmi asoschisi Abu Ali ibn Sinoning aytishicha “Turpdagi eng kuchli narsa– urug‘i, so‘ngra po‘sti, undan kegin bargi va nihoyat etidir. Bargi va bargining suvi sariq kasallikni yoqotadi, urug‘i esa qorindagi yelni tarqatadi, ishtaxani oshiradi va jigar og‘rig‘ini yengillashtiradi” deb aytgan . Turpning nafaqat ildizmevasi foydali bo‘libgina qolmay, uning barglari, ildizlari va urug‘lari inson organizmida uchraydigan kasalliklarni davolash maqsadida ham ishlatiladi. Turp barglari odatda ozuqa mahsuloti sifatida ishlatilmaydi. Tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, turp barglari antioksidant va antimikrob faolliklarga ega bo‘lgan mahsulotdir. Turp bargi tarkibidagi biologik faol moddalar tanani toksinlardan tozalashga yordam beradi. Turp bargi tarkibidagi ayrim birikmalar saraton kasalligida, jigarni viruslardan himoya qilishda, astma kabi bir qator kasalliklarni oldini olishda muhim rol o‘ynaydi [2].

Turp ildizmevasi ozuqa mahsuloti sifatida keng qo‘llaniladi. Lekin barglari esa chiqindi sifatida tashlab yuboriladi. Koreya, Xitoy hamda Rossiyada turp barglaridan sabzavot sifatida foydalanishadi. Chunki turp bargi tarkibida inson organizmi uchun foydali bo‘lgan oqsil, yog‘, uglevodlar, alkaloidlar, organik kislotalar, fenollar, efirlar, terpenlar, steroidlar va oltingugurli birikmalar hamda karotin, askorbin kislotasi, makro- va mikroelementlar (Fe, K, Ca, Mg, Zn, Na) mavjuddir [3].

Turp barglarida ko'plab vitaminlar va mikroelementlar mavjud. Avvalo, bu B vitaminlari:

- riboflavin (0,04 mg);
- tiamin (0,01 mg);
- xolin (6,5 mg);
- piridoksin (0,1 mg);
- pantotenik kislota (0,18 mg);
- folatlar (6 mg).

Bundan tashqari, barglari quyidagilarga boy:

- yod tanqis bo'lgan mintaqalarimiz uchun juda muhim bo'lgan yod (8 mg);
- kaliy (255 mg);
- ftor (30 mg);
- temir (1 mg);
- xrom (11 mg);
- rux (0,2 mg).

Turp barglarining ozuqaviy qiymati juda past. 100 grammida atigi 20 kkal mavjud. Turp bargining kalloriyasi kam va yuqori tolaga ega. Bu xususiyati bilan ozishga yordam beradi [4].

Turp bargida temirning borligi sababli, charchoqni yo’qotish va kamqonlikni oldini olishga yordam beradi. Barg tarkibida kaliy, temir, C vitamin borligi sababli qon bosimini pasaytirish xususiyatiga ham ega. Bundan tashqari

- oqsil 1,2 gramm;
- yog '0,1 gramm;
- uglevodlar 3,4 gramm;
- organik kislotalar - 0,1 gramm;
- xun tolasi - 1,6 gramm.

Ushbu barglarning tarkibida juda ko'p shakar mavjud - 100 gramm bargida taxminan 3 gramm, bu ularni eyishni osonlashtiradi. Turp bargida turp 6 barobar ko’p miqdorda askorbin kislotasi mavjuddir[5].

Turp bargidan tayyorlangan damlamar qandli diabet, revmatizm va bavosil kabi kasalliklarni davolashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xalq tabobatida turp barglari yordamida quyidagi kasalliklarni davolash bo‘yicha ko‘rsatmalar keltirilgan:

Gepatit, yoki xalq tilida sariq kasallik bilan og‘rigan odamlar turp barglarini maydalash va ekstraktini g‘ovakli mato orqali elakdan o‘tkazilishi kerak. O‘n kun davomida har kuni yarim litrdan ushbu sharbatni iste'mol qilish sariqlikdan xalos bo‘lishga yordam beradi.

Qandli diabet hozirgi zamonning eng keng tarqalgan kasalliklaridan biridir. Turp barglari qonda glyukoza darajasini pasaytiradi va diabetning oldini oladi.

Revmatizm dunyodagi eng og‘riqli kasalliklardan biridir. Shakar va suvning teng miqdori bilan aralashtirilgan turp barglari ekstrakti yallig‘lanishga qarshi qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan pasta hosil qiladi. Ushbu pastadan muntazam foydalanish og‘riqni yengillashtiradi va shishishni kamaytiradi.

Bavosil, ya'ni gemorroyni davolashda quritilgan turp barglariga teng miqdorda shakar qo‘shiladi va suv bilan aralshtiriladi. Tayyor bo‘lgan aralshma biroz tindirilib iste'mol qilinishi mumkin.

Turp barglari siydik pufagidagi toshlarni eritish qobiliyatiga ega. Turpning ezilgan barglaridan olingan yangi yormalar jarohatlar va kuyishlarni davolashda ishlatiladi. Bundan tashqari ezilgan barglari qichishishni, shishishni yengillashtiradi va davolanishni tezlashtiradi.

Turp bargidan tayyorlangan infuziyalar xalq tabobatida yallig’lanishga qarshi ishlatiladi.

1 osh qoshiq maydalangan turp barglarini 250 ml li issiq suvda 1 soat qoldiring va suzib tashlang. So’ng kuniga 3 mahal ovqatdan so’ng ichish tavfsiya etiladi.

Adabiyotlar ro’yhati.

1. Abu Ali ibn Sino. “Tib qonunlari kitobi”, O‘zbekiston FA nashriyoti, Toshkent, 1960 y

2. I.R.Asqarov. Tabobat qomusi. Mumtoz so‘z. Toshkent – 2019. –1590 b.

3. I.R Asqarov. Sirli tabobat. –T.: fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi. 2021. – B. 1084

4. https://uz.rancholaorquidea.com/3935-description-benefits-and-harms-of-radish-tops-applic.html

5. https://floraug.com.ua/poleznaya-informatsiya/29-makro-i-mikroelementy-ikh-znachenie-v-zhizni-rastenij

STEAM TA’LIMI O’QUVCHILARNING RIVOJLANISHINI TASHQI OLAM BILAN BEVOSITA BOG’LOVCHI VOSITA

Talipova Manzura
TDPU

Ta’lim va fan sohasini rivojlantirish davlat siyosati ma’no-mazmunidan va uning dolzarbligidan kelib chiqib, uni quyidagicha izohlash mumkin: birinchidan, yangi ta’lim tizimi, barkamol avlod kadrlarini tayyorlashdagi o‘zgarishlar va yangicha yondashuvlar, zamonaviy kasb sohalarining paydo bo‘lgani hamda uning mamlakatimiz sharoiti bilan bog‘liqligidir; ikkinchidan, ta’lim tushunchasi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot natijasida muayyan davrdan boshlab, inson faoliyatining alohida mustaqil sohasiga aylanib, jamiyatning ijtimoiy tajribasini keying bosqichga uzatadi; uchinchidan, ta’lim inson shaxsining intellektual-ma’naviy qirralarini shakllantirish, uning jamiyat ishlab chiqarishi va ijtimoiy, siyosiy, madaniy, ma’rifiy hayotida faol va muvaffaqiyatli ishtirokini ta’minlashga qaratilgan harakatlar yig‘indisi bo‘lib, ma’rifat hamda bilim berishni anglatadi; to‘rtinchidan, fan jamiyatning ijtimoiy institutlaridan biri bo‘lib, tabiat va jamiyat hayotini aks ettiruvchi ijtimoiy ong shakli. U katta ilmiy salohiyatini, ijodiy kuch quvvatini birlashtirib, an’naviy barkamol insonni tarbiyalashga, mamlakatda qudratli ilmiy salohiyatni yaratishga xizmat qiladi.

Respublikamiz taraqqiyoti ko’p jihatdan yosh avlodni yuksak ma’naviyat va intellectual salohoyat egasi qilib tarbiyalashga bog’liq bo’lib, shu jumladan, ta’lim sohasini isloh qilish va rivojlantirishga alohida e’tibor qaratildi. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xalq ta’limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Zamonaviy maktab” Davlat dasturini tasdiqlash to’g’risida"gi qarori loyihasi kiritilishi natijasida, ekologik jihatdan toza materiallar va energiyaning muqobil manbalaridan foydalangan holda ishlab chiqilgan namunaviy loyihalar asosida zamonaviy maktablar qurish; maktablarni, shu jumladan, o’quv sinflari ichini yangi qulay mebellar, zamonaviy o’quv va laboratoriya jithozlari, darsliklar va o’quv-uslubiy materiallar, komp’yuter va mul’timedia texnikasi, videokuzatuv tizimlari bilan jihozlash; o’quv rejalari va dasturlarini optimallashtirish, innovatsion, shu jumladan, masofaviy pedagogik usullardan keng foydalanish, ushbu jarayonning samaradorligini butunlay oshirishni nazarda tutadi. Shunga ko’ra, Respublikamizning har bir hududlarida iqtidorli yoshlarni aniqlash maqsadida Prezident maktablari ochildi. Ular STEAM fanlarini o’qitishga ixtisoslashtirildi[1,2]. STEAM-maktab o’quvchilarini zamonaviy o’qitish metodikasi bo’lib, an’anaviy o’qitish tizimiga muqobil tizimdir. U bolalarni bir vaqtning o’zida Science (tabiiy fanlar), Technology (texnologiya), Engineering (muhandislik), Art (san’at) va Mathematics (matematika) bo’yicha

o’qitish tizimiga asoslangan, bunda o’quvchilar amaliy va ko’ngilochar loyihalar asosida saboq oladilar. STEM atamasi birinchi bo’lib, AQSHda maktab dasturiga kiritilgan bo’lib, o’quvchilarning ilmiy texnika yo’nalishlarida kompitensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan bo’lib, bu yo’nalish kengaytirilib, atamaga qo’shimcha harflar kiritildi. Jumladan: “R”-robotic- robototexnikani qo’shib, STREM- deb yoki “A”-art –sa’natni qo’shib, STEAM deb atala boshlandi[3]. STEAM (S - tizim, T - texnologiya, E - muhandislik, A - san’at, M - matematika) - ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematikani birlashtiruvchi zamonaviy yondashuvdir. 501 Bugungi davr talabi dunyo ta’limi oldiga katta vazifalarni qo’ymoqda, ya’ni bolani kelajakda jamiyatda yashashga tayyorlashi kerak. Bunda birinchi navbatda tez o’zgarayotgan, yangilanib borayotgan axborotlar bilan uyg’un holda faol ishlaydigan kasb egalari timsolini bugungi o’quvchi yoshlarda shakllantirish lozim. Axborotni olish, qayta ishlash va amaliyotda foydalanish STEAM ta’limi dasturining asosini tashkil etadi. STEAM ta’limi o’quvchi yoshlarning rivojlanishini tashqi olam bilan bevosita bog’laydi. Ma’lumki, tabiiy fanlar atrofimizdagi olam bilan bevosita bog’liq texnologiya kundalik hayotimizda doimiy ravishda qo’llaniladi, muhandislik esa uylar, yo’llar, ko’priklar va mashina mexanizmlarda o’z aksini topgan, biror bir kasb, kundalik mag’ulotlarimiz ozmi-ko’pmi matematika fani bilan ham bog’langandir. STEAM ta’limi bir so’z bilan aytganda bir necha fanni birlashtiruvchi, o’quvchilarni nostandart muammolarni hal qilish va ularning orasidagi vazifalarni taqsimlashni safarbar etish qobiliyatini, nuqtai nazarini himoya qilish, tajriba va tavakkal qilish, tashabbusiga imkon beruvchi va kelajakda kasb tanlashga bo’lgan shaxsiy fazilatlarini tarbiyalovchi vositadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi “Xalq ta’limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ – 3931-son Qarori.

2. “Fizika va fizika yo‘nalishlarida uzluksiz ta’lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish choratadbirlari to‘g‘risida”gi 2020-yil 12-avgustdagi PQ – 4805-son qarori

3. Diane Belcher, Ann M. Johns, Brian Paltridge. New directions in English for specific purposes research. The University of Michigan Press. 2011.

4. Мирзахмедов Б., Ғофуров Н. ва бошқалар. Физика ва астрономия ўқитиш методикаси. Тошкент. 2010 й.

ILOQLIKLAR E’TIQODIDAGI AYRIM MASALALAR

Ahmedov Farruh Nurmuhammad o‘g‘li
Angrenshahar 73-sonli ixtisoslashtirilgan maktab-internati
tarix fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Iloq (Ohangaron) vodiysi aholisining islomgacha bo‘lgan diniy e’tiqodlari va ayrim ibtidoiy diniy marosim va urf-odatlari, dafn marosimlari, ibtidoiy diniy e’tiqodning davrimizgacha yetib kelgan ayrim elementlari haqida qisqacha tarixiy va etnografik ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Iloq, animism, totemizm, fetishism, reinkarnatsiya, klan, Sirius, li, go‘r, altar, monoteistik, ostadon, assuary

Iloq (Ohangaronlik) liklarning qadimgi animistik, totemistik va fetishistik e’tiqodlariga yohud bu hududga zardushtiylikning ta’siriga doir arxeologik ma’lumotlar ko‘p emas. Lekin shuni ta’kidlash joizki, bu yerda yashovchi aholi orasida qadimgi totemistik qarashlar qoldiqlari ba’zan sezilib qoladi. Ma’lumki, XVIII asr oxirida Yevropa faniga kirib kelgan «totemizm» termini ibtidoiy qabila sharoitida ona tomonidan o‘zaro qarindoshlar yoki ota urug‘ vakillari o‘zga ona qarindosh yoki amakivachchalar bilan yashirin narsa yoki jonzot tufayli qondoshlik guruhini (klanni) tashkil etishini anglatadi. Guruhdagi qondoshlar uchun totem o‘simlik yoki hayvonni yeyish, totem narsaga dahl qilish ta’qiqlangan. Ammo totem sanalgan hayvonlarga bag‘ishlangan marosimlarda totem go‘shtidan ozgina yeyish talab etilgan. Shunday qilinsa, go‘yoki totem bilan magik aloqa yanada mustahkamlangan, ozgina go‘sht yemaganlar esa bunday aloqadan mahrum bo‘lganlar. Totem bilan magik aloqadan mahrum shaxslar esa tez kasalga chalinuvchan, dushmanga yengiluvchan bo‘lib qoladilar. Islomgacha bo‘lgan qadimgi diniy tasavvurlarga ko‘ra, dushmanga ziyon-zahmat yetkazish uchun uning totemini o‘ldirish kifoya. Totemizmning asosi qondoshlik aloqalarini tashqi olam bilan bog‘lash, totem ajdodlarga e’tiqod va totemning qayta tirilish (reinkarnatsiya) holatida abadiy yashashiga ishonch tashkil etadi. Jumladan, Ohangaron vodiysining keksa o‘zbeklarida oilasida yangi tug‘ilgan chaqaloqning og‘ziga el ichida hurmat va e’tiborli urug‘doshlariga tuflab qo‘yishni iltimos qilish odati saqlangan. Ularning nazarida, ajdodlar totemi qo‘llab-quvvatlagani yoki shu shaxs tanasiga o‘rnashgani uchun ham omadi ham ishi yurishib, el e’zoziga sazovor. Uning tupigi orqali ana shu xususiyatlar va muqaddas ruh (totem) homiyligi zora chaqaloq vujudiga ham o‘tsa.

Marhumlar ruhining abadiyligi va doimo ularning yonida yashab kelishlari haqidagi animistik tasavvurlar ham Ohangaron vodiysida yashovchi ayrim keksa o‘zbeklar xotirasida saqlanib qolgan. Jumladan, Keksalar o‘gitiga amal qiluvchi

oilalarda hozir ham farzandlariga «Siz»lab hurmat bilan murojaat qilish va ularning kamchiliklarini muloyim so‘z bilan tushuntirish an’anasi mavjud. Angren shahridagi Maydon mahallasi 17-uyda yashovchi 85 yashar o‘lanchi Hamila aya Abduraimovaning aytishlaricha, XX asrning birinchi yarmida yashagan mulla va baxshilar (childirma chalib qo‘chiriq qiluvchi, bemor tanasidan yovuz ruhlarni quvuvchilar) ruhlar bilan muloqot (trans) holatiga kirib, go‘dak tanasida qaysi ajdodi qayta yashayotganligini ham aytib berishgan.

Ohangaron o‘zbeklari xotirasida zardushtiylik va islom dini qabul qilinganidan keyin ham totemistik, animistik, kultlarga ishonch va hokazo ko‘rinishdagi qadimiy tasavvurlar qoldiqlarining saqlanib qolish sabablari ilmiy izohini kutmoqda. Vodiyning tog‘liq qishloqlarida hozirgi kunlarda ham kuchayib borayotgan sel xavfini qaytarish uchun soy qirg‘og‘ida navvos so‘yib, qonini suvga oqizish va kallasini selga uloqtirib, go‘shtini xudoyi qilish udumi mavjud. Bu marosimning ishtirokchilari shunday qilinsa, selning qaytishiga hech shak-shubha qilmaydilar. Bu nimadan dalolat beradi? Bizningcha, bu holat tabiat stixiyalari oldida ojiz va har xil tabiiy ekstrimni yuzaga keltiruvchi ilohiy kuch borligiga ishongan ajdodlarimiz udumi. Ma’lumki, «Avesto»da keltirilgan xudolar panteonida Erhubbi - yer-suv va hosildorlik “xudo”si, Sirius (shunday nomlanuvchi yulduz ham mavjud) esa osmon suvlari “xudo’’si sifatida ta’riflangan. Sirius keyinchalik Tishtir - Tishtr – Sustr – Sust shakliga kelib, o‘zbek folkloridagi Sust xotin obrazini shakllantirdi. Saqlanib qolgan ishonchlarga ko‘ra, osmon suvlari bekorga g‘azabga kelmaydi. Odamlar Siriusga (Sustxotinga) o‘z vaqtida hadya (qurbonlik) bermay qo‘yganlar, uni unutayozganlar. Ularning tasavvuricha shu boisdan endi uy, dala-bog‘lari sel ostida qolmoqda. Keksalarning eslashlaricha, ilgari osmon suvlari “xudo”sining g‘azabini bosish, unga tavba-tazarru qilish niyatida ota-onasiz yetim bolani ushlab kelib tiriklay to‘g‘onga bosganlar. Go‘yoki suv “xudo”si bolaning jonini olganidan so‘ng tinchlanib, sel bosilganmish.

Piskent yaqinidagi va Murotali atrofidagi ko‘hna qabristonlardan jasad solingan maxsus idishlar va sopoldan yasalgan ostadonlar topilgan. Ularga zardushtiylik diniga sig‘inuvchilarning suyaklari solib qo‘yilgan. Bu idishlarning qopqoqlariga mayitning ruhini qo‘riqlovchi echkilar va qo‘ylar tasviri tushirilgan[1] (Yana bir tadqiqotchi T.I.Lebedevaning ta’kidlashicha, Toshkent viloyati (Shosh-Iloq vohasi) va Farg‘ona vodiysida sharqdan yangi turkiy qavmlar ko‘chib kelgunga qadar ham mayitning go‘r (qabr)ga ko‘mish udumi amalda bo‘lgan. Olima islomgacha bo‘lgan (zardushtiylik va boshqa ko‘rinishlardagi) dafnni quyidagi uch tipga ajratadi:

1-tip. Etdann tozalangan suyaklarning ostadonga (assuariy)ga solib ko‘milishi;

2-tip. Etdan tozalangan suyaklarning xo‘jalik idishlariga (xum, xumcha, qozon va boshqa idishlarga) solib ko‘milishi;

[1]Ўзбекистон халқлари тарихи. 1 китоб. Т., 1992 й.

3-tip. Etdan tozalangan suyaklarning maxsus supacha ustiga yoki uncha katta bo‘lmagan chuqurchaga ko‘milishi[2].

Bizningcha, T.I.Lebedeva ajratgan ikkinchi tipdan qadimiy bo‘lishi kerak. Chunki mayit suyaklarini uy-ro‘zg‘or idishlariga emas, loydan yasalib, olovda toblangan, sirti bo‘yalmagan ostadonlarga solib ko‘mish udumini nsbatan keyin paydo bo‘lganligi inson tafakkurining taraqqiyot bosqichlaridan mantiqan anglashiladi. Shu o‘rinda nima uchun marhumning suyagi alohida ko‘milgan, degan savol tug‘iladi. «Avesto» matnlarida yozilgan zardushtiylik e’tiqodiga ko‘ra, mayitning ruhi suyaklar ichiga joylashgan bo‘ladi. Ruh tana qafasidan tezroq halos bo‘lishi uchun suyaklarni qoplab turgan et tezroq yo‘q bo‘lishi kerak. Shu boisdan Zardusht muhiblari o‘likni saqlab o‘tirmay, tezda maxsus (aholi yashaydigan joydan uzoqroqda qurilgan) to‘rtburchak bino - mehrob (altar) ustiga tashlab kelganlar. Bu yerga o‘rgangan etxo‘r qushlar qisqa vaqt ichida mayitning faqat suyagini qoldirishgan. Keyinchalik jasad maxsus mehrobga olib borilmay, go‘r qazilib, mayit yonida ichiga yangi so‘yilgan go‘sht parchasi va don solingan idish bilan birga ko‘milgan. Bundan kuzatilgan maqsad ham ilgarigiday - qurt-qumursqalar tezroq kelib mayit etidan suyakni halos etishlari kerak.

Iloqliklar Turk xoqonligi davridaVII asrdan boshlab monoteistik dinga – Ko‘kturk tangrisiga sig‘ina boshlagan bo‘lsalar, yana bir-ikki asrdan so‘ng musulmonlik e’tiqodini qabul qilish juda qiyinchilik bilan kechdi. VII asrda yozilgan Xitoy solnomalardan birida ta’kidlanishicha, Neota ismli kishi rafiqasi (Shosh-Iloq) xukmdori Yaksart (Sirdaryo) bo‘yidagi, maydoni 10 li (5 km.) keladigan qarorgohda (ko‘hna Banokat nazarda tutilayotgan bo‘lsa kerak) yashagan. Qarorgohning janubiy-sharqiy tomonida joylashgan binoning o‘rtasiga taxt qo‘yilgan. Qamariy birinchi oyining oltinchi kunida bu taxtning ustiga hukmdor Neota-onasi suyaklarining kuli solingan tilla idishni qo‘yishgan. So‘ngra yig‘ilganlar uning atrofida doira shaklida aylanib, o‘tkir hidli gul va mevalarni tashlay boshlaganlar. Hukmdor a’yonlari bilan birga qurbonlik keltirgan. Marosimning oxirida Ne rafiqasi bilan birga maxsus qo‘nalg‘aga ketgan.

VIIasrning o‘rtalarida Shosh bilan Iloq ikki xil e’tiqod va ikki qudratli imperiya – Turk xoqonligi bilan Arab xalifaligi o‘rtasidagi siyosiy-mafkuraviy to‘qnashuvlar maydoniga aylandi. 726 yilgi kelishuvga binoan Sirdaryoning chap hududi arablarga, o‘ng hududi esa Turk xoqonligiga bo‘ysungan. Ammo shunga qaramay, arab istelochilari yirik dehqonlarni xufyalar vositasida poraga sotib olish va boshqa yo‘llar bilan siyosiy tajovuzni davom ettirdilar.

O‘sha paytda arab sarkardalari orasida: «Chochdan o‘tar bo‘lsang, kiyimingning etagini balandroq ko‘tar. Chunki bu yer hamma hukmdorlar nari qochadigan insu-

[2] Лебедева Т.И. К вопросу о мусульманских погребениях первой половины VIII в. – Археология и история Центральной Азии (К 70 летю со дня рождения академика Академии наук Узбекистан Юрия Федоровича Бурякова). Самарканд. 2004.

jinslar yurti», - degan aytim paydo bo‘lgan. Muqanna (769-783) va Rofe ibn Lays (804-810) harakatlarida iloqliklar juda faol ishtirok etganliklari to‘g‘risida ko‘p yozilgan.Bundan shuni anglash mumkinki o‘sha vaqtda mahalliy Iloqliklar Muqannani diniy e’tiqod emas yurti ozodligi yo‘lida qo‘llab-quvvatlaganliklari ko‘proq haqiqatga yaqin zero Muqanna diniy e’tiqodda islomni qabul qilmay Mazdakiylik ta’limotiga e’tiqod qilgan. V.V.Bartoldning yozishicha, Muqanna 783 yili Angren shahrining shimoliy-g‘arbidagi Qizilolmasoyga kelib, «ishtonsoldi» marosimini o‘tkazgan. Xalifa Ma’munning Choch va Iloqdagi voliysi Nuh Ibn Asad 840 yilga qadar bu yerdagi isyonlarni shafqatsizlik bilan bostirdi. Bu davrda Iloq shaharlarida mahalliy ko‘chmanchi va o‘troqlashgan turkiylar bilan birga ularga nomoz va boshqa shariat qoidalarini o‘rgatish uchun Nasr Ibn Sayyor davridan boshlab (733 yildan) Xurosondan majburan ko‘chirib keltirilgan fors-tojik tilida so‘zlashuvi aholining soni ham ko‘payib bordi»[1]. Shu tariqa Iloqda yangi diniy e’tiqod bo‘lgan musulmonchilik qaror topdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Асқаров А. Ўзбекистон тарихи. Т., 1994 й.
2. Ўзбекистон халқлари тарихи. 1 китоб. Т., 1992 й.
3. Лебедева Т.И. К вопросу о мусульманских погребениях первой половины VIII в. – Археология и история Центральной Азии (К 70 летю со дня рождения академика Академии наук Узбекистан Юрия Федоровича Бурякова). Самарканд. 2004.
4. И. Ёрматов “Илоқ тарихи” Т.,2009.

[1]Асқаров А. Ўзбекистон тарихи. Т., 1994 й.

ҚЎҚОН ХОНЛАРИНИНГ ЎРДАЛАРИ ТАРИХИДАН: ШОҲРУХБИЙ ЎРДАСИ

Равшанжон Абдуллаев
ЎзР ФА Тарих институти илмий ходими

Аннотация: Мазкур мақолада Қўқон хонлигида ўрдаларнинг қурилиши, уларнинг бошқарувдаги ўрни ҳақида сўз боради. Шунингдек хонликда дастлабки қурилган ўрда - Шоҳрухбий ўрдасининг бунёд этилиши ҳақида айрим маълумотлар кўрсатилган.

Калит сўзлар: Қўқон, ўрда, Шоҳрухбий, Мулла Олим Маҳдум ҳожи, Кўктўнлик азизлар мавзеи.

Қўқон хонлигини бошқарган Минг сулоласи ҳукмдорлари томонидан бир неча маротаба ҳашаматли ўрдалар[47] қурилган бўлиб, улар ҳақида тарихий манбалар ва сафарномаларда маълумотлар учрайди. Афсуски ушбу ўрдалардан фақат сўнги Худоёрхон томонидан қурилган ўрдагина сақланиб қолган, ундан олдин қурилган ўрдалар турли сабабларга кўра бузилиб кетган. Шу сабабдан ҳам уларининг ташқи кўриниши, меъморчилик хусусиятлари ҳақида аниқ маълумотлар айтиш қийин. Шундай бўлсада манбаларда келтирилган маълумотларни ўрганиш орқали, ўрдаларнинг қандай сабабларга кўра бунёд этилгани, қайси хон фармони билан қурилгани, унинг жойлашган ўрни ҳақидаги айрим саволларга жавоб топиш мумкин.

Қўқон хонлигида ҳукумат қароргоҳи хон ўрдасида жойлашган бўлиб, давлат аҳамиятига молик барча масалалар ушбу ўрдада ҳал қилинган. Шу сабабдан ҳам давлатнинг бош қароргоҳи бўлмиш ўрдаларни қурилиш масаласига Қўқон хонлари томонидан алоҳида аҳамият берилган.

Тарихий манбаларда келтирилишича хонликдаги дастлабки ўрданинг қурилиши Шоҳрухбий (1709-1721) номи билан боғлиқ. Маълумки 1709 йилда Қўқон хонлиги ташкил топади ва аста секин унинг давлатчилик асослари шаклланиб боради, ўз навбатида давлатни бошқарув қароргоҳига зарурат туғилади. Шу сабабдан ҳам ўрда учун мос жой аниқланиб тез орада қурилиш ишлари бошланиб кетади.

“Ибратул- хавоқин (Тарихи Шоҳрухий)” асарида бу ҳақида ёзилади: “Хон бир неча кун Чодакда туриб, мазкур туманларга волий ва ҳоким тайинлаб қайтаркан, кўп мол-мулк ва чексиз ғалаба билан ўзбакия даҳаларининг энг

[47] Ўзбек тилининг изоҳли луғатида ўрда сўзи қуйидагича изоҳланади: “Ўрда 1 Туркий ва мўғул халқларида ҳукмдор, хон қароргоҳи, қалъа. 2 Қўшин қароргоҳи, лашкаргоҳ.”. 163-бет. https://n.ziyouz.com/books/uzbek_tilining_izohli_lugati/O'zbek%20tilining%20izohli%20lug'ati%20-%20O'.pdf

фозили ва сартия[i] туманларининг энг шарафлиси бўлмиш Тарғова ва Чамишга келиб тушди. Сўнг ёнидаги йиғинни тарқатиб юбормасдан, хонлик ишлари ва султонлик юмушлари маслаҳатига киришди. (Шоҳруххон) анча гап-сўздан кейин: “Душманларнинг ғафлат уйқусида ётганлари уйғонмасдан бурун ва ҳосидларнинг ғофилпеша кишилари огоҳлик топмасдан илгарироқ, ана шу ғанимлар қонини тўкиш учун, қинсиз шамшир ва ғилофсиз қиличларимизни мустаҳкам жой топиб, давлат ва салтанатни мустаҳкамлаш ва ҳашамат-шавкатни анжомлаш учун мазбут ва мустаҳкам янги қалъа ва темир қўрғонлар барпо қиламан. Зеро, салтанат ишларини бажариш қалъа ва арксиз муяссар бўлмайди.”[48]

Мулла Олим Маҳдум ҳожи ҳам ўз асарида мазкур ўрда таърифини келтиради: “Кўктўнлик азизлар мавзеига жар ёқасига *ўрда* ва *арки* мустаҳкам барпо қилиб, ҳамма аркони давлат ва аъёни қурбатлар аркни атроф жавонибига ҳовли ва иморатлар бино айлаб, ўзлари учун хона ва манзил тартиб қилиб, андак фурсатда бул шаҳар ва арк иморатларини тайёрлаб, яхши кун ва соати масъудда ҳамма аъёни вилоят ва аскар ва фуқаро ва хосу ом жамъ бўлуб, Шоҳруххонни подшоҳона либос илан музайян айлаб, эъзоз ва эҳтиром илан подшоҳ кўтариб, тахтга ўтқузуб, ала қадр ал-ҳол нақдиналарини подшоҳларини бошларига нисор айлаб ва хайру худойилар қилишиб муборакбодлик қилишибдурлар. Андин кейин машойиху уламо ва фузало ва акобири вилоятлар келишиб, қайтадин табарукан деб, оқ намадга кўтариб, Шоҳруххонни хон кўтаришибдурлар.”[49]

Шоҳрухбий томонидан қурилган мазкур ўрданинг қурилиш санасини муаррихлар 1121/1709-1710 йил кўрсатишади.[50]

Шоҳрухбий янги қурилган ўрдада 1721 йил вафотига қадар давлатни бошқаради. Кейинроқ унинг авлодлари томонидан бошқа ўрдалар қурилиб, хукумат қароргохи бу ердан кўчирилади. Вақтлар ўтиши билан Шоҳрухбий ўрдаси бузилиб кетади ва унинг ўрнида катта қабристон вужудга келади.

[48] Ниёз Муҳаммад Хўқандий-Ниёзий. Ибратул- хавоқин (Тарихи Шоҳрухий). Тошкент. 2014. 42-бет.
[49] Мулла Олим Маҳдум ҳожи. Тарихи Туркистон / Нашрга тайёрловчилар Т.Алимардонов, Н. Абдулҳаким. Қарши. 1992. 48 бет
[50] Ниёз Муҳаммад Хўқандий-Ниёзий. Ибратул- хавоқин (Тарихи Шоҳрухий). Тошкент. 2014. 44-бет.

MUNDARIJA / TABLE OF CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

1.	ONLAYN TURISTIK BOZORNING MOHIYATI VA HOZIRGI TENDENSIYASI Nasriddinov Shohrux Zayni o‘g‘li	4
2.	TERMINLARNING MUROJAAT BIRLIKLARI SIFATIDAGI LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI Jamoliddinova Dilnoza Mirxojiddinovna	7
3.	O‘SIMLIK QOPLAMIGA ANTROPOGEN OMILLARNING TA’SIRI Bekzodbek Umarov Baxtiyorjon o‘g‘li Axmadov Qosimjon Furqat o‘g‘li	10
4.	МАТЕМАТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ДВИЖЕНИЯ ВОЛОКОН ПО ЗУБУ ДИСКРЕТИЗИРУЮШЕГО БАРАБАНЧИКА ПРЯДИЛЬНАЯ МАШИНЫ Ураков Нуриддин Абраматов Жуманазарова Ситора Шоназар қизи	13
5.	МУҲЙИДДИН ИБН АЛ-АРАБИЙ ҚАРАШЛАРИДА ТАСАВВУФ ФАЛСАФАСИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ Пўлатов Сайёдбек Ҳасанович	16
6.	TOPONIMLARINING SHAKLLANISHIDA ETNONIMLARNING O‘RNI Usmonova Sofiya Alimovna Avazmatova Shahzodaxon	19
7.	ПНЕВМОМЕХАНИК ЙИГИРУВ МАШИНАСИНИНГ БАРАБАНЧАНИНИНГ ДИНАМИК ТАҲЛИЛИ Ураков Нуриддин Абраматов Жуманазарова Ситора Шоназар қизи	22
8.	XORIJIY TILNI O‘RGANISHDAGI ENG DOLZARB MUAMMOLAR Shahrizoda Abdumutalipova Hushnudjon qizi	26
9.	ФАРҒОНА ВОДИЙСИДА АҲОЛИ ИЖТИМОИЙ ҲОЛАТИ (XX АСРНИНГ 80 ЙИЛЛАРИ МИСОЛИДА) О.Бозоров	29
10.	MUSULMON BO‘LMAGAN MAMLAKATLARDA HALOL TURIZM STANDARTLARINI JORIY ETISH TAJRIBASI Asadov Nosirjon Nozim o‘g‘li	36
11.	HUSAYN VOIZ KOSHIFIYNING ASARLARIDA NUTQ MADANIYATIGA OID QARASHLARI Bekmuratova Gulzoda Sagindikovna	41
12.	INGLIZ TILIDAGI MAQTOV FRAZEOLOGIZMLARNING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI Kadirova Dilfuza Alisherovna	44
13.	“INSON” KONSEPTI BILAN BOG‘LIQ METAFORA VA O‘XSHATISHLAR (SHAVKAT RAHMON IJODI MISOLIDA) Baxranova Muhayyo Rahmat qizi	47
14.	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING KOMPITENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING AXAMIYATI Buriyeva Sevara Rustamovna	51
15.	DISEASES AND MEDICINE EUPHEMISMS Hilola Ismailova Inomovna	54
16.	VIDEODARSLAR YARATISHDA NEYRON TARMOQLARDAN FOYDALANISH Ergashov Niyozxon Ilyozxon o‘g‘li	57
17.	FIZIKA O‘QITISHDA PEDAGOGIK SINERGETIKA Muxtorov Farhod Tuyliyevich	61

18.	DETAL ESKIZI VA TEXNIK RASMINI TUZISH Mamajonova Gulhayoxon Bahramjon qizi	65
19.	TAQSIMOT FUNKSIYA VA UNING XOSSALARI Umarov Xabibulla Raxmatullaevich1, Nafasov G‘anisher Abdurashidovich2, 3Mustafoyev Rustamjon Akrom o‘g‘li,	68
20.	INTENSIV USULDA TOVAR BALIQLARNI YETISHTIRISH AFZALLIKLARI Baxodir Jumaboyev. Abdusalomova Maftuna Sheraliyevna.	72
21.	JALOLQUDUQ TUMANIDA JOYLASHGAN ZIYORATGOHLAR EKOLOGIYASI Akmalova Feruzaxon Furqat qizi	75
22.	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI IJODIY QOBILIYATLARINI O‘STIRISHDA SAHNALASHTIRILGAN TEATR O‘YINLARINING O‘RNI Yuldasheva Madina Rashidovna	78
23.	CHIZMALARNI CHIZISHDA YO‘L QO‘YILADIGAN TIPIK XATOLAR VA ULARNING XUSUSIYATLARI Mamajonova Gulxayo Bahromjon qizi	81
24.	LOGOPEDIK TA’SIR TAMOYILLARI VA METODLARI NIMA? Abdurahmonova Niginabonu Jahongir qizi Qurbonova Nazokatxon Iqboljon qizi	85
25.	ANTROPONIMLARDA SO‘ZLARARO MUNOSABATLARNING IFODALANISHI Gulira’no Akramjanovna	89
26.	MAMLAKAT IQTISODIYOTINING RIVOJLANISHIDA TASHQI IQTISODIY ALOQALARNING O‘RNI Qosimova Yulduz Dusbekovna	93
27.	BUXORO DESTINATSIYASIDAGI TUROPERATORLAR FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING YO‘LLARI Ashurova Maftuna Sharifovna	97
28.	SCRIBING - KELAJAK TEXNOLOGIYASI Siddiqov I.M.	100
29.	BUXORO VILOYATINING MARKAZIY KOLLEKTORDA TUBAN SUVO‘TLARINING TARQALISHI Jo‘rayeva Maftuna Alijonovna	105
30.	MTT TARBIYALANUVCHILARI ONGIDA TABIATDA RANGLAR JILOSI TUSHUNCHASINI SHAKLLANTIRISH USULLARI Eshmurodova Aziza G‘ayrat qizi	108
31.	SUV RESURSLARI IFLOSLANISHI VA UNING TIRIK ORGANIZMLARIGA TA’SIRI Omonov Doniyorbek Dilshodbek o‘g‘li Mamatqulova Ziyoda Ikromjon qizi Oqilova Hilola Muhiddin qizi	112
32.	OROL DENGIZI KECHA, BUGUN HAMDA ERTA MISOLIDA Abdulloyeva Go‘zal Xidirboy qizi	116
33.	O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI NUTQ VA MULOQOT FE’LLARIDA DARAJALANISH Otaboyeva Mazmuna Raximovna	121
34.	SOBIQ TUZUMNING QATAG‘ONLIK SIYOSATI: TARIX VA TAXLIL Dilhavas To‘lanboyeva	126
35.	TURIZM FAOLIYATIDA RAQOBATBARDOSHLIKKA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR	129

	Karimova Fatima Abdurasulovna	
36.	PISA XALQARO BAHOLASH TOPSHIRIQLARIGA O‘XSHASH O‘QUV TOPSHIRIQLARI ASOSIDA TABIIY-ILMIY SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI Meliqo‘ziyev Dadaqo‘zi Juraqo‘ziyevich	132
37.	MAQSUD SHAYXZODANING TOSHKENTDAGI HAYOTI Qo‘ziboyev Behruz Bahodir o‘g‘li Ochilov Bahodir Ramozon o‘g‘li	140
38.	ERROR CORRECTION IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING Sodiqova Sayyoraxon Talabovna	144
39.	MAQSUD SHAYXZODA IJODIGA QO‘YILGAN TO‘SIQLAR Qo‘ziboyev Behruz Bahodir o‘g‘li Ochilov Bahodir Ramozon o‘g‘li	146
40.	MAQSUD SHAYXZODANING “JALOLIDDIN MANGUBERDI” ASARINING YOZILISHI Qo‘ziboyev Behruz Bahodir o‘g‘li Ochilov Bahodir Ramozon o‘g‘li	149
41.	ЮКЛАМАЛАР ГАП ҚОЛИПИНИНГ ШАКЛЛАРИ СИФАТИДА Ойбек Бозоров	152
42.	MAQSUD SHAYXZODANING IJOD YO‘LI Qo‘ziboyev Behruz Bahodir o‘g‘li Ochilov Bahodir Ramozon o‘g‘li	155
43.	RECENT FAREWELL Yuldasheva Dilfuza Muydinjanovna Kuzibayev Bekhruz Bahodir ugli	157
44.	ТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МАКСУДА ШЕХЗАДЕ-ПЬЕСА «МИРЗО УЛУГБЕК» Юлдашева Дилфуза Муйдинжановна Кузибаев Бехруз Бахадир угли	160
45.	TA'LIM XIZMATLARI BOZORI VA UNING TARTIBGA SOLINISHI Radjabova Gavxar Umarovna	165
46.	МАҚСУД ШЕЙХЗАДЕ-СУЛТАН ГАЗЕЛУЙ Юлдашева Дилфуза Муйдинжановна Кузибаев Бехруз Бахадир угли	169
47.	DORILMUALLIMIN Yuldasheva Dilfuza Muydinjanovna Kuzibayev Bekhruz Bahodir ugli	173
48.	UTILYSING THE THEORY OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN TEACHING ENGLISH Tuxtasinova Zilola Mukumovna	176
49.	UZUMNING URUG‘SIZ NAVLARINI HOSILDORLIK KO‘RSATKICHLARI Fayziyev Jamoliddin Nasirovich Shokirova Xabibaxon Xudoyberdi qizi Raxmonov Abduraxmon Abdurashid o‘g‘li	180
50.	TA’LIM TIZIMIGA OID LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISH VA BOSHQARISH XUSUSIYATLARI Nabijonov Muhammadjalil Tolibjon o‘g‘li J. Hoshimov	184
51.	MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALARNING RIVOJLANISHI ORQALI BANKLARNING TRANSFORMATSION SALOHIYATIGA TA’SIRI Tolibjonov Xurshidjon	187
52.	СЎЗГА БЕЛГИ СИФАТИДА ЁНДАШИШ	192

	М.Раҳимова	
53.	UMUMIY FIZIKA DARSLARIDA MODULLI TA’LIM TEXNOLOGIYASINI AMALGA OSHIRISH UCHUN CHIZMALI ORGANAYZERLARDAN FOYDALANISH Allamberdiyeva Sevara Abirqul qizi	194
54.	USING AUTHENTIC MATERIALS IN THE CLASSROOM TO TEACH FOREIGN LANGUAGES Набиева Зулайхо	200
55.	KALSIYGA BOY BO‘LGAN MAHSULOTLARNING SUYAKLARGA FOYDALI HUSUSIYATLARI Usmonova Gulnoza Baxtiyarovna To‘lakov Nurillo Qosimovich Aliyeva Nilufar Shovvozovna	203
56.	BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARNING IJTIMOIY ONGINI SHAKILANTIRISHDA ERTAKLAR AHAMIYATI Karimnazarova Vazira	206
57.	PEDAGOGIKA FANLARINI TADQIQ ETISHNING ISTIQBOLLARI: QARASHLAR VA NAZARIYALAR Xakimov Mirkomil Shuxratjon o‘g‘li	209
58.	TALABALARDA INTELLEKTUAL-IJODIY QOBILIYATNI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUMI Xalmuratova Jumagul Gaybullayevna	212
59.	OLIY TA’LIM MUASSASASI TA’LIM JARAYONIDA PEDAGOGLARNING KASBIY KOMPETENTSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHNING MAZMUNI Xasanova Gulnoza Ilxom qizi	215
60.	РОЛЬ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОГО МИНИМУМА НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА Абдуманнонов Хожиакбар Акмалжон ўғли	218
61.	NAFAS YO‘LLARI KASALLIKLARINI DAVOLASHDA ISHLATILADIGAN AYRIM SINTETIK DORI VOSITALARINING KIMYOVIY TARKIBI Asqarov Ibrohim Rahmonovich Xojiqulov Azizbek Sobirovich G‘offorov Islombek Raximjon og‘li	222
62.	JIGAR TARKIBIDAGI OG‘IR METALLARNI ANIQLASH Asqarov Ibrohim Rahmonovich, Xojiqulov Azizbek Sobirovich, Kenjayeva Dilfuza Akbarali qizi,	228
63.	GELMINTOZ KASALLIKLARIDA ISHLATILADIGAN DORI VOSITALARI VA AYRIM DORIVOR O‘SIMLIKLARINING KIMYOVIY TARKIBI Asqarov Ibrohim Rahmonovich Xojiqulov Azizbek Sobirovich Oripov Ibroximjon Obidjon o‘g‘li	235
64.	ЖИГАР КАСАЛЛИКЛАРИНИ ДАВОЛАШДА ХАЛҚ ТАБОБАТИ УСУЛЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ Асқаров Иброҳим Раҳмонович Хожиқулов Азизбек Собирович Тиллаволдиева Моҳичеҳра Акбаржон қизи	240
65.	СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ АНАЛИЗА ВНУТРЕННИХ ОПЕРАЦИЙ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ РЕСПУБЛИКЕ КАРАКАЛПАКСТАН Алиев Ахмет Оразбаевич Исмайлов Куатбай Сарсенбаевич	244

66.	BO‘LG‘USI BOSHLANG‘ICH TA’LIM O‘QITUVCHILARIDA KOMMUNIKATIVE KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH ZARURIYATI Turaeva Dilafruz Rustamboevna Saidaliyeva Diyora	248
67.	ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ РАЗВИТИЯ ЭКОТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАРАКАЛПАКСТАН Ж.И.Досекеев Ж.М.Давлетов	252
68.	ҚУРҒОҚЧИЛИК ХИЛЛАРИ ВА ЎСИМЛИКЛАРНИНГ УНГА ЧИДАМЛИЛИГИ Ибрагимова Ситора	257
69.	ЎСИМЛИКЛАРГА ЮҚОРИ ҲАРОРАТ ТАЪСИРИ Шукурова Шахло Гулмуродовна	262
70.	БОҒ ВА УЗУМЗОРЛАРДА ТОМЧИЛАТИБ СУҒОРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ЖОРИЙ ҚИЛИШНИНГ САМАРАДОРЛИГИ Худайев Исмайил Жумақулович Тожиев Шерзод Мирзохид ўғли	266
71.	РАЗВИТИЕ ИСКУССТВА ГРАВИРОВКИ И РЕЗЬБЫ ПОГАНЧУ В УЗБЕКИСТАНЕ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ НА ПРИМЕРЕ САМАРКАНДСКОЙ ШКОЛЫ Шарипова Наргиза	269
72.	ЎСИМЛИКЛАР ШЎРГА ЧИДАМЛИЛИГИНИНГ ФИЗИОЛОГИК АСОСЛАРИ Рўзиева Навбаҳор	271
73.	SCRUM: ГИБКИЙ ПОДХОД К УПРАВЛЕНИЮ ПРОЕКТАМИ СФЕРА ТУРИЗМА Урокова Дильфуза Бахриддиновна Акрамова Насибабону Абдурахмоновна	276
74.	ШЎРЛАНГАН ТУПРОҚЛАР ШАРОИТЛАРИДА F1 ДУРАГАЙЛАРИ ҲАМДА УЛАРНИНГ ОТА-ОНА ШАКЛЛАРИДА ТЕЗПИШАРЛИК БЕЛГИСИНИНГ ЎЗГАРУВЧАНЛИГИ ВА ИРСИЙЛАНИШИ Жабборова Умида Қўчқоров Орип Эркинович Мирахмедов Мирвахоб Садикович	283
75.	THE EXPERIENCE OF AGROTOURISM IN ITALY Mirzokulova Kumush Mirshakarovna	286
76.	“SARLAVHA TANLASHDA YO‘L QO‘YILADIGAN XATOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH” Sevara Eshonqulova Otajon qizi	289
77.	XITOY FUNDAMENTAL TA’LIMI TARAQQIYOTINI TAHLIL QILISHNING “UCH O‘LCHAMLI” DOIRALARI. Xojibekov Ro‘zimurod Uyg‘un o‘g‘li	293
78.	INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANINI O‘QITISHDA O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASHNING ZAMONAVIY METODLARI Ergashev Elyor Erkin o‘g‘li	296
79.	СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОДИНОЧЕСТВА Эргашева Гулнора Олтибой кизи	303
80.	RANGLAR PSIXOLOGIYASINING INSONGA TA’SIRI Zulayho Saminjonova	306
81.	TAFAKKUR USLUBINING DUNYOQARASHGA DOIR MOHIYATI Abdullayev Temur Bobir o‘g‘li	309
82.	TO‘PLAMNING JORDAN O‘LCHOVI VA UNGA OID MISOLLAR	312

	Xolboyev Azamat Juraboyeva Shoxida	
83.	O‘SMIR YOSHDAGI O‘QUVCHILARDA SUITSIDAL HOLATLARNING PSIXOPROFILAKTIKASI Nasirova Shınar Otebaevna	316
84.	BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI Orınbasar Saparov Baxievich	319
85.	O‘SMIR YOSHDAGI O‘QUVCHILARNING TAFFAKUR FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH Yusupov Quwanısh Dawletbaevish	322
86.	TURP O’SIMLIGINING KIMYOVIY TARKIBI VA SHIFOBAXSH XUSUSIYATLARI Asqarov Ibrohim Rahmonovich Mo‘minjonov Mirjalol Muqumjon o‘g‘li Hoshimova Gulchiroy Oxunjon qizi	325
87.	STEAM TA’LIMI O’QUVCHILARNING RIVOJLANISHINI TASHQI OLAM BILAN BEVOSITA BOG’LOVCHI VOSITA Talipova Manzura	328
88.	ILOQLIKLAR E’TIQODIDAGI AYRIM MASALALAR Ahmedov Farruh Nurmuhammad o‘g‘li	330
89.	ҚЎҚОН ХОНЛАРИНИНГ ЎРДАЛАРИ ТАРИХИДАН: ШОҲРУХБИЙ ЎРДАСИ Равшанжон Абдуллаев	334

Eslatma! “Ilm-fan muammolari magistrantlar talqinida” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi to‘plamiga kiritilgan maqolalardagi raqamlar, ma’lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to‘g‘riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

Mas’ul muharrir

O.O.Bozorov

“Ilm-fan muammolari magistrantlar talqinida” 2023-yil. 342 bet.
© Mualliflar jamoasi.
© Qo‘qon